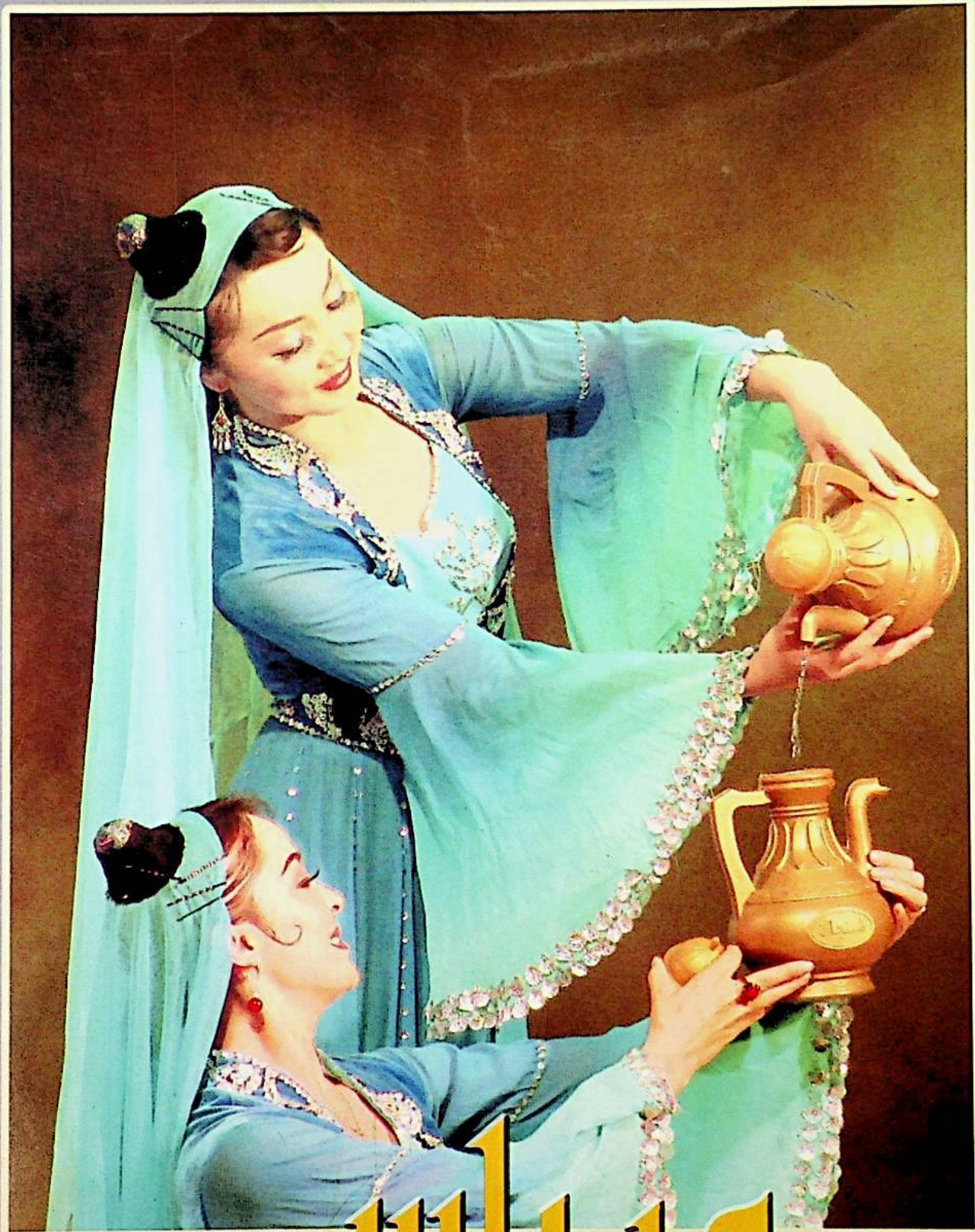

مەملىكەت بويىچە 100 نوقتىلىق ژۇرنال
 مەملىكەتلىك سەرخىل ژۇرناللار سېپىگە كىرگەن ژۇرنال
 شىنجاڭ بويىچە ئىجتىمائىي پەن تۈرىدىكى مۇنەۋۋەر ژۇرنال

2
2008

فارس

ISSN 1004-3829
 9 771004 382027

كەلدى نورۇز، كۆڭۈل يايىردى

پولات غوجا فوتوسى

ئابلىز ئابدۇللا فوتوسى

نۇرغۇن

2008-يىل 2-سان

قوش ئايلىق ژۇرنال

(ئومۇمىي 106-سان)

ھېكمەتلەر خەزىنىسى

..... ھېكمەتلەر گۈلدەستىسى ۋە دانىشمەنلەر ساۋىتى
..... ئۇيغۇرچىلاشتۇرغۇچى: مەھمۇد زىيىدى (1)

مەنۇبىيەت يۇلتۇزلىرى

..... ئىلىنىڭ يېقىنقى زامان تارىخىدا ئۆتكىن چاقچاقچىلار
..... ئابدۇرۇسۇل سېيىت (7)

ئادەت قېرىماس

..... قەدىمكى ئانىلىرىمىزدا ئۇيا - ئەگلىك سۈرۈش ئادىتى
..... ئابلىز مۇھەممەد سايرامى (11)
..... كېرىيە ئاياللىرىنىڭ ئەنئەنىۋى زىننەت بويۇمى - سۆكە..... مەتتوخى بارات (15)
..... تاشلىق خەلقىنىڭ ئۆزگىچە تۇرمۇش ئادەتلىرى ..... ئابدۇۋارس رەھىم (16)
..... تون كىيىدۈرۈش مۇراسىمى ھەققىدە ..... ئابدۇقەييۇم مىجىت (19)
..... ئۇيغۇر بۆكلىرى ..... ئابدۇرىشىت زۇنۇن (21)

ھەر گۈلنىڭ پۇرىقى باشقا

..... قارا مۈشۈك ..... رابىگۈل ۋەلى تەرجىمىسى (25)
..... پاراسەت چاقچۇلىرى ..... ئېرشادى تەرجىمىسى (28)
..... جىبىر - جاپا بار يەردە قىزغىنلىقى بار ..... شۆھرەت مۇھەممەدى تەرجىمىسى (32)
..... تاتار خەلقى ئەپسانە - رىۋايەتلىرى ..... مالىك چانئېقى (53)

ئالم بولساڭ ئالەم سېنىڭكى

..... خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ يازما ئەدەبىياتقا بولغان تەسىرى .....
..... ئابدۇرۇسۇل ئۆمەر (36)

باش مۇھەررىر :

يۈسۈپ ئىسھاق

مۇئاۋىن باش مۇھەررىر :

مۇختار مۇھەممەد

جاۋابكار مۇھەررىر :

نۇرنىسا باقى

باشقۇرغۇچى : شىنجاڭ ئۇيغۇر

ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات -

سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى

تۈزگۈچى: «مىراس» ژۇرنىلى

تەھرىراتى

ئۈرۈمچى شەھىرى دوستلۇق جەنۇبىي يولى

716-نومۇر، 14-قەۋەت

TEL:(0991)4554017

FAX:(0991)4554015

شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش

بىڭتۇەنى باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى

ئۈرۈمچى شەھەرلىك پوچتا

ئىدارىسىدىن تارقىتىلدى

جايلاردىكى پوچتا ئىدارىلىرى مۇشتەرى

قوبۇل قىلىدۇ

مەملىكەت بويىچە بىرلىككە كەلگەن

نومۇرى:

CN65-1130/I

خەلقئارالىق نومۇرى :

ISSN1004-3829

پوچتا ۋاكالىت نومۇرى : 60-58

پوچتانومۇرى : 830001

خەت ساندۇق :

mirasuyghur@126.com

چەت ئەلگە تارقىتىش ۋاكالىت نومۇرى:

1130MB

ئېلان ئىجازەت نومۇرى: 6500006000040

باھاسى: 5.00 يۈەن

تاتق ئاينىڭ 20-كۈنى نەشر قىلىندۇ

بىزنىڭ ئۇرانىمىز - مۇنەۋۋەر ئەنئەنىۋى مەدەنىيەت
بىزنىڭ قوغدايدىغىنىمىز - ئىلغار مىللىي مەدەنىيەت !

ئۇيغۇر خەلق ماقال - تەمسىللىرىگە توغرا ۋارىسلىق قىلىش بىزنىڭ مۇقەددەس دۇنيامىز بۇرچىمىز ..... ئىسھاق باسقى (38)
 مەشرەپ بېيىتلىرى قوغدىلىشقا مۇھتاج ..... ئادالەت ئىمىن (68)

چەت ئەللىكلەر نەزەرىدىكى ئۇيغۇرلار

كۈنچىقىش ئۇيغۇرلىرىنىڭ تۇرمۇشى ..... ئابلىز ئورخۇن تەييارلىغان (43)

بۇرۇننىڭ بۇرۇنىدا

پەرىزات بىلەن پەردە شەھزادىسى ..... ئابدۇقادىر سادىر تەييارلىغان (62)

يىلتىزىز دەرخ بولماس

رېۋايەتلەر ..... ئابدۇقادىر سادىر تەييارلىغان (67)

كۈلكە - جان ئوزۇقى

يۈمۈرلەر ..... ئەزىزە تۇيغۇن تەييارلىغان (77)

مۇقاۋىنى ئەكبەر جان ئەسەت لايىھىلىگەن
 تەكشۈرۈش كوررېكتور : ھاۋاخان ئارىپ

ئىچ بەتتىكى سۈرەتلەرنى بولات ئابدۇكېرىم خوجا، گو شاۋدۇڭ قاتارلىقلار تەمىنلىگەن

Chief editor : Yusup Is'haq
 Deputy chief editor : Muh tar Muham med
 Responsibld editor: Nurnisa Baki

بۇ سان ژۇرنالنىڭ ئىملاسى غەيرەت توختى ئىشلىگەن
 «كەنجى كوررېكتور» دا تەكشۈرۈلدى

«مىراس» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمىدىكى خادىملار
نورۇز بايرىمى مۇناسىۋىتى بىلەن كونا، يېڭى
ئاپتونورلارغا، ئوقۇرمەنلەرگە قىزغىن سالام يوللايدۇ!

我们要抢救传统文化
我们要保护传统文化
我们要弘扬传统文化

主编: 玉素甫·依莎克
 副主编: 穆合塔尔·穆罕默德

责任编辑: 努尔尼沙·巴克
 主管: 新疆维吾尔自治区文学艺术界联合会

编辑出版: «美拉斯»杂志社 (乌鲁木齐市友好南路 716 号文联 14 层)

电话: (0991) 4554017
 传真: (0991) 4554015

印刷: 新疆生产建设兵团印刷厂
 发行: 乌鲁木齐邮局

订阅: 全国各地邮局
 国内统一刊号: CN65-1130/1
 国外外统一刊: ISSN1004-3829

邮政代号: 58-60
 E-mail: mirasuyghur 126.com

海外发行代号: 1130BM
 广告许可证号: 6500006000040

邮编: 830001
 定价: 5.00 元

Responsible Commission:
 Xinjiang Uyghur Autonomous
 Regional Federation of Literary and Art Circles

Editor: "Miras" (Heritages)
 editorial department

716# 14 floor southern friendship
 road Urumqi Xinjiang China

printer: xinjiang newspaper
 press center

Distributioner: Urumqi post
 office Post offices of the whole
 country

Print number at home: CN65-1130/1
 Print number abroad: ISSN1004-3829

Post Code: 58-60

International Standart Book
 Number:

1130BM
 Post Number: 830001

Tel: (0991) 4554017
 Fax: (0991) 4554015

Price: 5 ¥

ھېكمەتلەر گۈلدەستىسى ۋە دانىشمەنلەر ساۋىقى

(دانىشمەنلەر ۋە شائىرلار ھەققىدىكى خەلق ئەيسانە-رەۋايەتلىرى)

دە تۇغۇلۇپتۇ، ھازىر بولسا چاشگاھ بولدى، كېچىكىپسىلەر، بالا تۇغۇلۇشى بىلەنلا ئۇنىڭ تەربىيىسى ھەققىدە ئويلىنىش كېرەك. «كۆچەتنى باشتىن، بالىنى ياشتىن» دەپ بىكار ئېيە تىشىغان-دە!

ئۆمۈر سودىسى

ئىبن سىنا دانىشمەنلەرنىڭ دانىشمىنى، تېۋىپلارنىڭ ئۈستىسى ئىكەن. كۈنلەردىن بىر كۈنى شەھەرلىك بىر كىشى ئۇنىڭدىن سوراپ قاپتۇ:

— ئەي ئۇلۇغ تېۋىپ، سېنى مىڭ بىر دەردكە داۋا تاپقان تېۋىپ دېيىشىدۇ، لوقمان ھەكىمدىنمۇ ئۆتۈپ كەت-كەن ئىشىشىن، شۇ گەپ توغرىمۇ؟

— گېپىڭ توغرا ئەمەس، لوقمان ھەكىمدىن ئۆتۈپ كې-تىش ماڭا نەدە تۇرۇپتۇ؟ ئۇ ھەزرەتكە بىر شاگىرت بولال-سام ئۆزۈمنى دۇنيادا ئەڭ بەختلىك كىشى ھېسابلايتتىم. مىڭ بىر دەردكە داۋا تاپقانلىقىم توغرىسىدىكى گەپكە كەل-سەك، بۇ سوئالغا ھەم «ھە»، ھەم «ياق» دەپ جاۋاب بې-رىمەن. «ھە»نىڭ مەنىسى شۇكى، كۆپ دەردكە داۋا تاپ-قىنىم راست، ناھايىتى كۆپ ئاغرىقلار قولۇمدا ساقايدى. «ياق» نىڭ مەنىسى شۇكى، مەن ھېلىغىچە بىلمىگەن كې-سەللىكلەر كۆپ.

— ئۆلۈمنىڭ ئالدىنى ئېلىش مۇمكىنمۇ؟ — ھېلىقى كىشى يەنە ئەزمىسىنى ئەزدى.

بالا بېشىدىن

ئىبن سىنا يېزىدا ياشاپ تېۋىپلىق قىلىدىكەن. كۈنلەر-دىن بىر كۈنى شۇ يېزىلىق بىر يىگىت بىلەن بىر قىز تۈز مۇش قۇرۇپتۇ. ئارىدىن توققۇز ئاي توققۇز سائەت، توققۇز دەققە ئۆتۈپ پەرزەنت كۆرۈشۈپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار بىر-بىرىگە مەسلىھەت قىلىشىپتۇ:

— بالىمىزنى قانداق تەربىيەلەيمىز؟ ئۇنى شۇنداق تەر-بىيەلەيلىكى، چوڭ بولغاندا ئەل - يۇرتقا پايدىسى تېگىد-غان ياراملىق ئادەم بولسۇن، — دەپتۇ ئېرى.

— توغرا ئېيتىسىز، — دەپتۇ خوتۇنى، — مەنىمۇ شۇنى ئويلاپ تۇرغان ئىدىم. ياخشىسى ئىبن سىنادىن سوراپ با-قايلى!

ئە-خوتۇن بالىنى كۆتۈرۈپ ئەبۇ ئەلى ئىبن سىنانىڭ كىگە كەپتۇ. ئۇ كىچىك، تار كۆلىمىدە ياشىسىمۇ، داڭقى پۈ-تۈن دۇنياغا كەتكەن ئالىم ئىكەن. ئەبۇ ئەلى ئىبن سىنا ئە-خوتۇننى ياخشى كۈتۈۋاپتۇ ۋە نېمە ئىش بىلەن كەلگە-نىنى سوراپتۇ.

— بالىمىزنىڭ تەربىيىسى ھەققىدە مەسلىھەت بەرسىڭىز. بالىمىز چوڭ بولغاندا ئەل-يۇرتقا پايدىسى تېگىدىغان كىشى بولسۇن، — دەپتۇ ئېرى.

— قاچان تۇغۇلدى؟ — دەپ سوراپتۇ ئىبن سىنا.
— سەھەردە، — دەپتۇ خوتۇنى.
— ئەي ئەزىزلەر، — دەپتۇ ئىبن سىنا، — بالا سەھەر-

— ھېلىقى يىگىتنىڭ كېسلىنى تاپتىم! نېمىشقا بۈگۈنكىچە ئوقالماي قالدىمكىن - تاڭ! ئاخىر بۇ تۇتقاقلق، يەنى ئەسەب كېسلىغۇ؟ ئۇنى مۇزىكا بىلەن ساقايتىش مۇمكىنلىكىنى ئۇستا-زىم ئېيتقان ئىدىغۇ؟ ئۇستازىمنىڭ بۇ تەلىمىنى نېمىشقا ئۇنتۇپ قالغاندىمەن؟

ئولتۇرغانلار ئوچۇقراق چۈشەندۈرۈش بېرىشنى سورايتتۇ. ئىبن سىنا:

— بىز بۇ يەردە مۇزىكا چېلىپ، ناخشا ئېيتىۋاتقاندا كېسەل يىگىت بوسۇغىغا كېلىپ قۇلاق سالغان، بەزمە ئەۋجىگە چىققان-سېرى، ئۇ پۈتۈن دۇنيانى ئۇنتۇپ، مۇزىكا - كۈي سېپىدىن ئارام تېپىپ ئۇيقۇغا كەتكەن. مەن ئۇنى بوسۇغىدا قاتتىق ئۇخلاپ ياتقان ھالدا ئۇچراتتىم، - دەپتۇ.

شۇنداق قىلىپ، ئۇ ۋاقتى - ۋاقتىدا كۈي چېلىپ، ناخشا ئېيتىپ بېرىپ، ھېلىقى يىگىتنى خۇددى ھېچقانداق كېسەل بولمىغان كىشىدەك، ساق-سالامەت ھالغا كەلتۈرۈپتۇ.

كۈلكىنىڭ كۈچى

ئۇلۇغ تېۋىپنى كۆردىمەن يۈرگەن ساراي ھەكىملىرى، ئىبن سىنا تۈنلىرى مازارغا يېڭى قويۇلغان مۇردىلارنى ئېلىپ كېلىپ، ئۇلار ئۈستىدە تەجرىبە ئېلىپ بارىدىكەن، بۇنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەنلەرمۇ بار ئىكەن، دېگەن ئىغۋانى تارقىتىپتۇ. سۇلا-تان بۇ سۆزگە ئىشىنىپ، ئىبن سىنانى زىندانغا تاشلاپتۇ. ئۇلۇغ ھەكىم زىنداندىمۇ تىنچ ياتماپتۇ. كېسەلگە گىرىپتار بولغان تۈتە-قۇنلارنى داۋالاپ، ئۇلارغا ھايات ئاتا قىپتۇ. شاگىرتلىرىغا خەت يېزىپ، سۆڭەك يىلىكىنى داۋالاش ئۈچۈن ئامال تېپىپتۇ. زىندان ئىچىدىن ئاڭلىنىپ تۇرغان ئاھ - ۋاھ، داد - پەرىلدار ئاستا-ئاستا توختاپ كۈلكە ئاڭلىنىشقا باشلاپتۇ. زىندان بېگى سۇلتاننىڭ قېشىغا بېرىپ:

— ھەيرانمەن، زىندان ئىلگىرىكى زىندان ئەمەس، ئاھ-زارلار ئورنىنى كۈلكە - چاقچاق ئىگىلىگەن. ئادەملەر تېتىك، روھلۇق، قېرىلارمۇ ئۆزلىرىنى خۇشچاقچاق تۇتۇپ، زىنداندا بەند قاتارىدا ئەمەس، بەلكى تاماشىدا ئولتۇرغاندەك يۈرمەكتە، - دەپتۇ.

پادىشاھ دەرغەزەپ بولۇپ ۋەزىرگە:

— ئىزچىل كۆزىتىپ، يەنە نېمە گەپ بولسا ماڭا يەتكۈز، - دەپتۇ. ۋەزىر كېلىپ زىنداننى بايلاپتۇ. شۇ پەيتتە زىندان ئىچىدىن ئىبن سىنانىڭ «سەن تاغنى ئۇرساڭ، تالقان قىلسەن، سەن دەر-يانى توسۇۋالسىن، سەن بولساڭ ئۆكۈزنى موللاق ئاتقۇزسىن، سەن پىل بىلەن ئېلىشالايسىن» دېگەن سۆزلىرى ئاڭلىنىپتۇ. بىر پەس ۋاراڭ-چۈرۈڭ بوپتۇ، زىندان ئىچى كۈلكىگە تولۇپتۇ. ھېچكىم ئۆزىنى زىنداندا دەپ ھېسابلىماسمىش، ئەكسىچە

بۇ سوئالغا جاۋاب بېرىش مۇمكىن، - دېدى ئىبن سىنا، ئۆلۈمنى داۋالاشنى بىلمەيمەن، ئەمما ئۇنىڭ ئالدىنى ئېلىپ ئۆمۈرنى ئۇزارتىش يوللىرىنى بىلمەن.

— ئۇنى ماڭا ئۆگىتىپ قويساڭ، - ھېلىقى كىشى يېلىنىپ تۇرۇۋالدى.

— مەيلى ئۆگىتەي، مەن بىلەن بېغىمغا كىرسەن، ساڭا ئۆمۈرنى ئۇزارتىدىغان دورىنى بېرىمەن.

ئىبن سىنا شۇنداق دېدى - دە، ھېلىقى كىشىنى بېغىغا باشلاپ كىردى. ئۇنىڭ قولغا بىر تۈپ چىنار، بىر تۈپ ئامۇت كۆچتى بەردى.

— مانا بۇ چىنار كۆچتىنى تىكىپ ۋايىغا يەتكۈزۈپ، ئۇ-نىڭ شاخلىرىدىن ئۆزۈڭگە ئۆي سالسىن، ماۋۇ ئامۇت كۆچ-تىنى تىكىپ مېۋىگە كىرگۈزۈپ مېنى ئېغىز تېگىشكە چاقىرد-سەن، شۇندىلا مەندىن ئۆمۈرنى ئۇزارتىش دورىسىنى ئالسىن، - دېدى ئىبن سىنا.

شەھەرلىك كىشى چىنارنى ئۆستۈرۈپ ئۆي سېلىشقا، ئا-مۇتنى مېۋىگە كىرگۈزۈپ، يېمىش تويىغا ئىبن سىنانى چاقىر-ماقچى بولۇپ كېتىپ قالدى. ئۇ ئۈزلۈكسىز ئەمگەك قىلدى، ئەمگەك بىلەن ھايات زوقىنى سۈردى. شۇنداق قىلىپ، يۈز ياشتىن ئېشىپ كەتكىنىنى ئۆزىمۇ بىلمەي قالدى.

كۈي سېھرى

كۈنلەردىن بىر كۈنى بىر كىشى بالىسىنى ئېلىپ ئىبن سى-نانىڭكىگە كېلىپ:

— ئەي ئۇلۇغ ھەكىم، مۇنۇ يالغۇزۇم، كۆزۈمنىڭ گۆھىرى - پەرزەنتىم كېسەلگە مۇپتىلا بولۇپ قالدى، داۋالاپ ساقايتساڭ، ساڭا ئۆمرۈم بويى دۇئا قىلسام، - دەپتۇ.

ئىبن سىنا بالىنى داۋالاش ئۈچۈن ئېلىپ قاپتۇ. ئۇ ھەر قانچە تەكشۈرۈپمۇ بالىنىڭ كېسلىنى تاپالماپتۇ، بالىنىڭ ئۇخ-لىشى، يەپ - ئىچىشىمۇ جايىدا ئىكەن. ئەمما سەللا بىر ئىشلارغا زەردە قىلىپ جەھلى چىقىپ كېتىدىكەن. ئىبن سىنا ئۆز بىلىمىنى يەنەمۇ تولۇقلاپ، بالىنىڭ كېسلىنى چوقۇم تېپىپ چىقىشقا نىيەت قىپتۇ. ئۇ بالىنى كۆزىتىپ مېڭىشىمۇ نەزەردىن چىمتە قالدۇرماپتۇ.

كۈنلەردىن بىر كۈنى ئىبن سىنانىڭكىگە دوستلىرى كېلىشىپ-تۇ. ئۇلار ئارىسىدا سازەندە، غەزەلخانلار بار ئىكەن. ئىبن سى-نامۇ تېۋىپلىق قىلىشتىن سىرت، شېئىر يېزىپ، ناخشا ئېيتىدۇ-كەن، دۇتار - تەمبۈرنىمۇ ياخشى چالىدىكەن. بەزمە باشلىنىپ ناخشا - مۇزىكا ئەۋجىگە چىقىپتۇ. بىر چاغدا ئىبن سىنا تالاغا چىقىپلا، شۇ ھامان «تاپتىم» دېگىنىچە يۈگۈرۈپ كىرىپتۇ. ھەم-مىنىڭ ھەيرانلىقتا داڭقىتىپ قالغىنىنى كۆرۈپ، مۇنداق دەپتۇ:

2008.2

«ياخشىسى بۇ يەردىن كېتىلى» دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆت-كۆزۈپتۈ.

— بۇ يەرنىڭ ھېچبىر خاسىيىتى يوق ئىكەن، مەن قان ھىدىنى سېزىۋاتمەن، تېزراق كېتىلى، — دەپتۇ بېرونى.

— نېمىشقا؟ بىرەر سىرنى سېزىپ قالدىڭىزمۇ نېمە؟ بىر تاشقا ئۇزاق تىكىلىپ قارىدىڭىز-يۇ، بىردىن كېتىمەنگە چۈشۈپ قالدىڭىز؟ — دەپتۇ ھەمراھلىرى.

— مەن قان ھىدىنى سېزىۋاتمەن، تېز كەتمەسلىك بولمايدۇ، بىكاردىن بىكار نابۇت بولمايلى. مەن كۆرگەن تاش ئادەتتە تەزىلە ئالدىدىن كۆچمىدىغان تاغ جىنىسى. يەر تەۋرىگەن زامان بۇ تاغلار بىر-بىرىگە ئۇرۇلۇپ، ئاجايىپ ھادىسىلەر بولىدۇكى، بىرىزمۇ ئامان قالمايمىز. كىم قالسا قېلىۋەرسۇن، مەن كەتتىم.

بېرونى شۇنداق دەپتۇ — دە، كېتىپ قاپتۇ. «ئۇلۇغ ئالىم بىر نەرسىنى بىلگەچكە شۇنداق دېدى» دېيىشىپ، باشقىلارمۇ قېچىپتۇ.

بېرونى شۇنداق قىلىپ، ئاچكۆز كىشىلەرنىڭ تىللا تالىشىپ، ئاچ بۆرىدەك بىر — بىرنى يەپ قويۇشنىڭ ئالدىنى ئاپتۇ.

ئىلىم بىلەن بايلىق ھېچبىر كېلىشەلمەيدۇ. كىمدە كىم ئىلىمنى بېيىش مەنبەيى قىلىۋالسا، ئۇ ئۇزاققا بارماي، يېرىم يولدا ھالاك بولىدۇ.

بۇ مېنىڭ يۇلتۇزۇم

ئۇلۇغبېك ياش چاغلىرىدىلا ئاسمانغا قىزىقىپ، تۈن بويى يۇلتۇزلارنى كۆزىتىپ چىقىدىكەن. لېكىن ئۇ يۇلتۇزلارنى قانچە سانسىمۇ، ئاخىرىغا يەتكۈزەلمەيدىكەن. كۈنلەردىن بىر كۈنى، ئايدىڭ كېچىدە ساراي بېغدا ئويناپ يۈرۈپ، ئۇ ئاكىسى بىلەن گەپ تالىشىپ قاپتۇ. ئۇلۇغبېك: «ئاۋۇ يۇلتۇز مېنىڭكى» دېسە، ئاكىسى: «ياق، ئۇنداق دېمە، گۈناھ بولىدۇ، ھەممە يۇلتۇز خۇدانىڭكى» دەپتۇ.

ئۇلۇغبېك: «ۋاي — ۋاي، شۇنچە يۇلتۇزنىڭ ھەممىسى بىرلا خۇدانىڭكىمۇ؟ ياق، سەن خاتا سۆزلىدىڭ، ئاۋۇ يۇلتۇز مېنىڭكى» دەپ ئۆز سۆزىدە چىڭ تۇرۇۋاپتۇ. ئاكىسىمۇ ئۆز سۆزىدە چىڭ تۇرۇپتۇ. ئاكا — ئۇكا تالىشىپ — تارتىشىپ، دادىسىنىڭ ئالدىغا بېرىپتۇ.

— ئۇلۇغبېك ئاسماندىكى خۇدانىڭ يۇلتۇزلىرىدىن بىرنى مېنىڭكى، دەپ خاتا گەپ قىلىۋاتىدۇ، — دەپتۇ ئاكىسى.

— ياق، — دەپتۇ ئۇلۇغبېك ئۆز سۆزىدە قاتتىق تۇرۇپ، — ئۇنىڭ ئۆزى خاتلاشتى، شۇنچە كۆپ يۇلتۇزنى يالغۇز خۇدا نېمە قىلىدۇ، ئۇلاردىن بىرى مېنىڭكى.

تويىدا ئولتۇرغاندەك بىلىندىمىش... ئىبن سىنا يەنە: «سەن پادىشاھ، سەن ۋەزىر، سەن ئوغرى... پادىشاھ بۇيرۇڭ، ئوغرى قولغا چۈشتى... پادىشاھنىڭ ئۆزى ئوغرى بولىدىغۇ، پادىشاھنىڭ ئەمرى ۋاجىپ بولغاندەك، ئوغرىنىڭ ئەمرى ۋاجىپ...» دەرمىش. يەنە كۈلكە — چاقچاق ئەۋجىگە چىقارمىش... ۋەزىر بولغان گەپلەرنى پادىشاھقا ئېيتىپتۇ. پادىشاھ بۇ نېمە گەپتۇ، دەپ ئويلاۋېرىپ كېسەل بولۇپ قاپتۇ. تېۋىپلار ساقايى-تالمىغاچ، ئىبن سىناغا ئادەم ئەۋەتىپتۇ.

— زىنداندىن چىقمايمەن، ئەگەر پادىشاھ بىر شەرتىمگە كۆنسە، ئاندىن ئۇنى داۋالايمەن، — دەپتۇ ئىبن سىنا. پادىشاھ شەرتىنى سوراقتۇرغان ئىكەن، ئىبن سىنا: «زىنداندا بىللە ياتقان ئۆزۈمگە ئوخشاش گۇناھسىزلارنىڭ ھەممىسىنى ئازاد قىلىسۇن، شەرتىم شۇ!» دەپتۇ. پادىشاھ شەرتكە رازى بولمىش. ئىبن سىنا پادىشاھنى داۋالاپتۇ. ئاخىرىدا، پادىشاھ ئىبن سىنادىن زىنداندىكى ئىشلارنىڭ سەۋەبىنى سوراپتۇ.

— ئەگەر، — دەپتۇ ئىبن سىنا، — زىنداندا كىشىلەرنى كۈلدۈرمىگەن بولسام، ھەممىمۇ ئاللىقاچان تۈگەشكەن بولاتتۇق، كۈلكە، ياخشى كەيپىيات، ئۈمىد — ئىشەنچ بىزنى ئامان ساقلاپ قالدى. مېنىڭ گۇناھىمغا كەلسەك، ھويلامدىكى كونا تامنىڭ تېگىگە كېچىسى مازاردىن ئەكەلگەن ۋە يېرىپ ئىچىنى كۆرگەن مۇردىلارنى كۆمگەنمەن، بۇيرۇڭ، ئۇلارنى ئېلىپ كېلىپ، گۇناھىمنى ئىسپاتلاپ، يا زىندانغا تاشلاڭ، يا ئېسىپ ئۆلتۈرۈڭ، گۇناھىمنى بويىنۇمغا ئالىمەن.

«ئاخىرى گۇناھىنى ئۆز بويىغا ئالدى» دېيىشىپتۇ ئىغۋا. چىلار ۋە قالىتى خۇشال بولۇنۇپ كېتىپتۇ. ئىبن سىنا ئېيتقان جاينى كولاشسا، توشقان، تۈلكە، يىلان، پاقىلارنىڭ سۆڭەكلىرى چىقىپتۇ، ئادەمنىڭ سۆڭىكىدىن ئەسەر-مۇ يوق ئىمىش... بۇلارنى كۆرگەن پادىشاھ ئىغۋاگەر ساراي تېۋىپلىرىنى سۈر — توقاي قىلىپ، ئىبن سىنادىن كەچۈرۈم سوراپتۇ ۋە سارايفى باش ھەكىم قىلىپ تەيىنلەپتۇ.

يەر يۇتۇۋېتىشى مۇمكىن

بېرونى ۋاقىتنىڭ بىر قىسمىنى تاغلاردا مەدەن ئىزدەش ۋە تەكشۈرۈش بىلەن ئۆتكۈزۈۋالدىكەن. كۈنلەردىن بىر كۈنى ساراي ئالىملىرىدىن بىر نەچچىسى بېرونىنىڭ تاغ سەپىرىگە ھەمراھ بولپتۇ. بېرونى تەكشۈرۈپ يۈرۈپ بىر تاشنى كۆرۈپتۇ ۋە شۇ يەردە نۇرغۇن ئالتۇن بارلىقىنى سېزىپتۇ. ھەمراھلىرىغا بۇ يەردە ئالتۇن بارلىقىنى ئېيتاي دېسە، ئۇنىڭسىزمۇ بىر — بىرى بىلەن چىشىلىشىپ، بىر-بىرىنى كۆزدىن يوقىتالماي يۈرگەن، بېيىش يولىدا ھەممە رەزىللىكلەرنى قىلىشتىن يانمايدىغان ھەمراھلىرىنىڭ ئالتۇن تالىشىپ، بوغۇشۇپ كېتىدىغانلىقىنى پەملىگەن بېرونى

MIRAS

ئاتىسى بۇ گەپ سىرتقا چىقىپ كەتسە ئاقۇستى ياخشى بولمايدىغانلىقىنى پەملەپ:
— ھە، مەيلى، ئاسماندىكى ئەڭ يورۇق ئاشۇ يۇلتۇز ئۇ.
لۇغىبىكىكى بولۇپ قالسۇن، — دەپتۇ.
— يۇلتۇزۇمنى تېپىۋالدىم! يۇلتۇزۇمنى تېپىۋالدىم! — دەپ خىتاب قىپتۇ ئۇلۇغىبىك خۇشاللىق بىلەن ئاسمانغا بېقىپ.
ئۇلۇغىبىكىنىڭ پارلاق يۇلتۇزى چەكسىز كائىنات قەرىدە ھا. زىرمۇ چاقناپ تۇرماقتا.

دانا نەۋائىي

بىر يېزىدا راخمانقۇل دېگەن كىشى بار ئىكەن، راخمانقۇل كىچىك ۋاقتىدىلا ئاتىسى ئۆلۈپ كېتىپ، ئانىسى بىلەن قالغان، ئانىسىمۇ قېرىپ كەتكەن ئىكەن. راخمانقۇللارنىڭ بېساتىدا بىر سېپىرى بار ئىكەن. راخمانقۇل دالدىن شۇ ئاق تېرىپ، ئۇنى بازارغا ئەكىرىپ ساتىدىكەن. كۈنلەر ئۆتۈۋېرىپتۇ، ئانا - بالا شۇ تەرىقىدە تىرىكچىلىك قىلىپ كۈنلىرىنى تەستە ئۆتكۈزۈپ يۈرۈۋېرىپتۇ. نېمىشكىكى - تاڭ، راخمانقۇلدا بىردىن شائىرلىق ھەۋىسى پەيدا بولپتۇ. كۈنلەردىن بىر كۈنى ئۇ شېئىر يېزىپ، يېزىداشلىرىغا ئوقۇپ بېرىپتۇ. شۇ يەردە بىرسى:
— ھەي، راخمانقۇل، سەن چوڭ بولغاندا شائىر بولىدىغان ئوخشايسەن، بۇنداق يۈرۈۋەرسەڭ سەن شائىرلىق يولىنى

قانداق تاپسەن؟ ياخشىسى، تاپقان - تەرگىنىڭنى ئال - دە. ھىرات دېگەن شەھەرگە بار، ھىرات شەھىرىدە ھىزىرتى نەۋائىي ئىسىملىك شائىرلارنىڭ پىرى بار ئىمىش. ئۇ كىشى بىلەن ئۈچ-دۈشپ شائىرلىقنى ئۆگەن، — دەپتۇ.
بۇ گەپ راخمانقۇلغا يېقىپتۇ. ئۇ ھىزىرتى نەۋائىينىڭ ئالىدىغا بارماقچى بولپتۇ، لېكىن «پۇلنى قانداق تاپارمەن» دەپ ئويلىنىپ قاپتۇ، كۈنى ئاران ئۆتكۈزۈۋاتقاچقا ئارتۇق تاپقان - تەرگىنى، بىر يارماق پۇلمۇ يوق ئىكەن. ئۇ ئويلىنا - ئويلىنا، ئاخىرى سېپىرنى ساتماقچى بولپتۇ. بۇنىڭغا ئانىسى كۆنەپتۇ ۋە:

— مالدىن ئايرىلىدىك - جاندىن ئايرىلىدىك، دېگەن گەپ بار، — دەپ چىڭ تۇرۇۋاپتۇ. راخمانقۇل ئانىسىغا:
— مەن شائىر بولۇپ قايتقاندىن كېيىن، سىزگە بۇنداق مالدىن بىر ئەمەس، بەش - ئالتىنى ئېلىپ بېرىمەن، — دەپتۇ.
ئانىسى ناھىلاچ رازى بولپتۇ. راخمانقۇل سېپىرنى سېتىپ، ھىرات شەھىرى نەدىسىدىن، دەپ يولغا راۋان بولپتۇ. يول يۈرگەندىمۇ مول يۈرۈپتۇ. سوراپ - سوراپ ئاخىرى ھىرات شەھىرىنى تېپىپتۇ. كىشىلەردىن سۇرۇشتۇرۇپ، نەۋائىي دېگەن شائىرلارنىڭ شائىرى مۇشۇ شەھەردە ئىكەنلىكىنى بىلىپتۇ. بۇ چاغدا نەۋائىي دوستى ھۈسەيىن بايقارا بىلەن سەپەردە ئىكەن. راخمانقۇل كېلىپ قالار، دەپتۇدە، شەھەرنى تاماشا قىلىپ يۈرۈۋېرىپتۇ. ئا. رىدىن ئون كېچە، ئون كۈندۈز ئۆتۈپتۇ. سېپىرنىڭ پۇلىمۇ تۈگەپ، راخمانقۇل سامسەپىزگە ئوتياقار بولپتۇ. كاۋاپچىغا شاگىرت بولپتۇ، ھېچقايسىسىنى ئەپلىشتۈرۈلەي، ئاخىرى كوچىمۇ كوچا تىلەمچىلىك قىلىشقا مەجبۇر بولپتۇ. كۈنلەردىن بىر كۈنى چوڭ كوچىدا تىلەمچىلىك قىلىپ ئولتۇرسا، ئالدىدىن ئىككى كىشى ئۆتۈپ قاپتۇ. ئۇلاردىن بىرى — قېرىراققا ئۆتكەن - كەچكەن. لىر قىرغىن سالام بېرىشىدىكىن، ئۆتۈپ كەتكۈچە ھۆرمەت بىلەن تەزىم قىلىشىدىكىن. ھېلىقى كىشىمۇ سالاملانغانلارنىڭ سا. لىمىنى ئىلىك ئېلىپ، ئايرىملىرىدىن ھال-ئەھۋال سورايدىكىن. راخمانقۇل «بۇ كىمدۇ؟» دەپ ھەيران بولۇپ تۇرغان ئىكەن، بىردىن قۇلىقىغا «ھىزىرتىم» دېگەن سۆز كىرىپتۇ. راخمانقۇل شۇ ھامان «ھىزىرتى نەۋائىي دېگەن مۇشۇ كىشى بولسا كې. رەك» دەپتۇ - دە، ئۇنىڭ ئارقىسىدىن مېڭىپتۇ. نەۋائىي شەھەر چىتىدىكى بىر باغدا تۇرىدىكىن، راخمانقۇل شۇ ئەگەشكىنچە شائىرنىڭ بېغىغا كىرىپتۇ، ئەتراپىغا قارىسا، باغ ناھايىتى كۆر-كەم، تۈرلۈك - تۈمەن گۈللەر ئېچىلغان، بۇلبۇل، تۇتلار سايراپ تۇرغان، ھەممىلا جايدا ياش - ياش تالىپلار كىتاب ئوقۇپ ئولتۇرۇشقان ئىكەن. نەۋائىي كۆرگەن تالىپلار گۈرىدە ئورنىدىن تۈرۈپ كېتىپتۇ. نەۋائىي ئۇلار بىلەن پاراڭلىشىپتۇ ۋە بىر-بىرىدىن كۆزى راخمانقۇلغا چۈشۈپتۇ. راخمانقۇل ئالدىراپ - تېنەپ

2008.2

سالام بەجا كەلتۈرۈپتۇ.

— شائىرلارنىڭ پىرى نەۋائىمۇ سىز؟ — دەپتۇ راخمان-
قۇل. نەۋائى ئۇنىڭ سالىمىنى ئىلىك ئاپتۇ.

— ھە، نەۋائىمەن، ئەمما شائىرلارنىڭ پىرى ئەمەسمەن. —
دەپتۇ نەۋائى، — خوش يىگىت، مەندە ئىشىڭىز باردەك تۇ-
رىدۇ، تارتىماي ئېيتىۋېرىڭ.

— كۆڭلۈمدىكىنى تاپتىڭىز، مېنى شائىرلىققا شاگىرتلىققا
ئالسىڭىز — دەپتۇ راخمانقۇل.

بۇ گەپنى ئاڭلىغان تالىپلار كۈلۈشۈپ كېتىپتۇ، نەۋائى
ئۇلارغا بىر قارىغان ئىكەن، تالىپلار دەررۇ كىتاب ئوقۇشقا كە-
رىشىپتۇ. نەۋائى راخمانقۇلنى سۇپىغا تەكلىپ قىپتۇ، نان -
چاي كەلتۈرۈپتۇ. راخمانقۇل ناننى ئىشتىبا بىلەن يەپ، چايىنى
قانغۇچە ئىچكەندىن كېيىن، شائىرغا قاراپ سۆز باشلاپتۇ:

— يېزىمىزدا ئوتۇنچىلىق قىلاتتىم، ئانام سېپىر بىلەن
بەند ئىدى، بىر ئىلاج قىلىپ كۈن ئۆتكۈزۈپ يۈرگەن ئى-
دۇق. نىمىشىقدۇر شائىر بولۇشنى ھەۋەس قىلىپ قالدىم. بىر
كۈنى شېئىر يازدىم - دە، يېزىدىكىلەرگە ئوقۇپ بەردىم. ئۇلار-
دىن بىرى: «سەن ئۇلۇغ شائىر بولىدىغان ئوخشايسىن، ياخ-
شىسى نەۋائىنىڭ قولىدا ئوقۇش كېرەك» دېدى. شائىر
بولسام بولاي، دېدىمدە، ئۆيدىكى مالىنى سېتىپ سىزنى ئىز-
دەپ يولغا چىقتىم، شەھەرگە كەلسەم، سىز سەپەردە ئىكەن-
سىز، شەھەرگە كەلگەن ئون كۈن جەريانىدا مالنىڭ پۈلمۈ
تۈگىدى، مانا كۆرۈپ تۇرۇپسىز، ئەمدىكى كۈنۈم تىلەمچە-
لىككە قالدى.

نەۋائى راخمانقۇلنىڭ سۆزىنى دىققەت بىلەن ئاڭلاپتۇ،
كېيىن قەغەز بىلەن قەلەم ئېلىپ ئۇنىڭغا بېرىپتۇ - دە:
— قېنى شۇ تاپتا بىر شېئىر يېزىڭچۇ؟ — دەپتۇ.
راخمانقۇل ئويلاپتۇ، ئويلاپتۇ، مېڭىسىگە ھېچبىر شېئىر
كەلمەپتۇ.

ئۇ نەۋائىغا قاراپ:
— شېئىر يازالمايمەن، ئىلھام كەلمىدى، — دەپتۇ.
— ئۇنداق بولسا، — دەپتۇ نەۋائى، — شائىرلارنىڭ
شېئىرلىرىدىن بىر - ئىككىنى ئوقۇپ بېرىڭچۇ؟
راخمانقۇل ئويلاپتۇ، ئويلاپتۇ، ئېسىگە ھېچ شېئىر كەلمەپ-
تۇ. چۈنكى ئۇ شائىرلارنىڭ ھېچبىر شېئىرىنى ئوقۇمىغان ئى-
كەن.

— ھەزرەت، — دەپتۇ ئۇ نەۋائىغا قاراپ، — مېڭەمگە
ھېچقايسى شائىرنىڭ شېئىرى كەلمەۋاتىدۇ، ئۆزىڭىز ئوقۇپ
بەرگەن بولسىڭىز.

راخمانقۇلنىڭ گېپىگە نەۋائى كۈلۈپ كېتىپتۇ، كېيىن ئوي-
لىنىپ تۇرۇپ:

— بولمىسا بىرەر ناخشا ئېيتىڭ، — دەپتۇ.

— مېلى ناخشا ئېيتساق ئېيتايلى، — دەپتۇ راخمانقۇل ۋە

نەۋائىنىڭ قولىدىن تەمبۇرنى ئېلىپ بىردەم ئۇ قۇلقىنى، بىردەم
بۇ قۇلقىنى بۇراپتۇ. لېكىن ھېچ تەڭشىيەلمەپتۇ. نەۋائى ئۇنىڭ
قولىدىن تەمبۇرنى ئاپتۇ - دە، تەڭشەپ بېرىپتۇ. راخمانقۇل قانچە
قىلىپمۇ تەمبۇرنى چالالماپتۇ. راخمانقۇلنى دىققەت بىلەن كۆزىتىپ
تۇرغان نەۋائى ئۇنىڭغا شۇنداق دەپتۇ:

— يىگىت، شائىر بولۇش ئۈچۈن كەم دېگەندىمۇ ئۈچ نە-
سىدىن خەۋەردار بولۇش كېرەك. ئۇلارنىڭ بىرىنچىسى، كۆپ
ئوقۇش لازىم. جىمىكى ياخشى شائىرلارنىڭ شېئىرلىرىنى ئويىدىن
بىلىش كېرەك.

— سىز ھەممە شائىرلارنىڭ شېئىرلىرىنى يادقا بىلەمسىز؟ —
دەپ سۆز قىستۇرۇپتۇ راخمانقۇل.

— ھەممە شائىرنىڭكىنى بىلمەسمەنمۇ، ھەر ھالدا خاتىرەمدە
ئازدۇر - كۆپتۈر شېئىر بار، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ نەۋائى ۋە
سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپتۇ، — شائىر بولماقنىڭ ئىككىنچى شەرتى،
ئەستايىدىل مېھنەت بىلەن مەشىق ئارقىسىدا شائىر بولغىلى بول-
دۇ. شېئىرغا بولغان ھەۋەسنى كۈن - تۈن دېمەي مەشىق قىلىش
ئارقىلىق ۋايىغا يەتكۈزگىلى بولىدۇ.

— سىزمۇ كېچە - كۈندۈز مەشىق قىلامسىز؟ — دەپتۇ
راخمانقۇل.

— ھەئە، — دەپتۇ نەۋائى، — شائىر بولماقنىڭ ئۈچىنچى
شەرتى شۇكى، ناخشا ئېيتىش بىلەن ساز چېلىشنى بىلمەكلىك
زۆرۈر، ناخشا ئېيتالمايدىغان، ساز چالالمايدىغان، شېئىرنى ئا-
ھاڭغا سالالمايدىغان شائىر — چالا شائىر.

نەۋائى سۆزىدىن توختاپ خىيالغا چۆكۈپتۇ، ئارقىدىن سۆز-
ى يەنە داۋاملاشتۇرۇپتۇ:

— بايا، يېزىدا شۇاق تېرىپ، بازاردا ساتاتتىم، دېدىڭىز،
شۇ خىزمىتىڭىز بىلەنمۇ نۇرغۇن ھاجەتمەن بىچارىلەرنىڭ قىيىنىنى
ئاسان قىلالايسىز. بولار - بولماس شېئىر يېزىپ، ئۆزىنى شائىر
ساناپ يۈرگەنلەر ئەمەلىيەتتە سىزچىلىك بولسا ئىدى، يەنى ھېچ
بولمىغاندا دالىدىن ئوتۇن تېرىپ بىرەر غېرىنىڭ ئۆيىنى ئىسسى-
تۈپلىشقا ياردەم قىلالسا، ناھايىتى ياخشى بولاتتى. ھەي يە-
گىت، مەزىسى يوق شېئىرنى يېزىپ كىشىلەرنى ئەخمەق قىل-
غاندىن كۆرە، يېزىدىن شۇاق تېرىپ كۈن كەچۈرۈش مەڭ-
ھەسسە ئەلا. مانا بۇ پۇلنى ئېلىڭ، يېزىڭىزغا قايتىپ سېپىر ئېلىپ
ئانىڭىزنى خۇشال قىلىڭ، ئۆزىڭىز مېھنەتتىن يۈز ئۆرىمەڭ.

نەۋائىنىڭ دانالىقىغا قايىل بولغان راخمانقۇل رەھمەت ئېيتىپ-
تۇ - دە، شائىرلىقنى يىغىشتۇرۇپ ئۆز يېزىسىغا قايتىپتۇ.

نەۋائى ئۆتتى كوچاڭدىن
قەدىمدە ھىرات يۇرتىنىڭ سۇلتانى ھۈسەيىن بايقارا ئىكەن.

M
I
R
A
S

ئۆتۈشكىمۇ يول قويۇلمايدۇ، شۇڭا سەن زىندانغا تاشلىنىسەن.
«ئاپلا» دەپتۇ نەۋائىي ئۆز-ئۆزىگە «بۇ نېمە بولغىنى، يە-
نىمدا گۈلۈم بولمىغان بولسا مەيلى ئىدى، ئەمدى پاسۇان بە-
لمەن ئېيتىشىپ ئولتۇرۇشنىڭ ۋاقتى ئەمەس. ياخشىسى، پلادى-
شاھنىڭ ئالدىغا ئېلىپ بار، دەي. دوستۇم ھۈسەيىن مېنى
كۆرۈپ گۇناھىمدىن ئۆتسە ئەجەب ئەمەس.

نەۋائىي ئۆزلىرىنى پادىشاھنىڭ ئالدىغا ئېلىپ بېرىشنى
سورايتۇ. پاسۇان نائىلاج كۆنۈپ، نەۋائىي بىلەن گۈلنى سۇل-
تان ھۈسەيىننىڭ ئالدىغا ئېلىپ بېرىپتۇ. پادىشاھ قارىسا، ئال-
دىدا بالىلىق دەۋرىدە بىللە ئويناپ چوڭ بولغان دوستى نەۋائىي
تۇرغان. ئۇ نېمە قىلىشىنى بىلمەي ئويلىنىپ قاپتۇ، ناۋائىمۇ
«دوستۇم نېمە دەرىڭكىن» دەپ ئۇنچىقماي تۇرۇۋاپتۇ. گۈلۈمۇ
«پادىشاھ نېمە دەر، ئەللىرى نېمە دەپ جاۋاب قايتۇرار، ئىك-
كىسى گەپ تەگىشىپ قالمىسا بولاتتى» دەپ لېۋىنى چىشلەپ-
تۇ. پادىشاھ «شاھلىق يۈزۈمنى دەيمۇ ياكى دوستلۇقنى دەي-
مۇ؟» دەپ كۆپ ئويلىنىپتۇ. ئاخىرى «ئۇنىڭدىن بىر سوئال
سوراي، توغرا جاۋاب بېرىپ، ھەممىنى قايىل قىلالسا، تېخى
ياخشى، جاۋاب بېرەلمىسە ئۆزىدىن كۆرسۈن» دېگەن قارارغا
كەپتۇ.

— ھەي مۇساپىرلار، — دەپتۇ پادىشاھ، — باغ كوچىدا
يۈرۈپ گۇناھكار بويسىلەر، مەن سىلەرنى زىندانغا تاشلىشىم
كېرەك ئىدى. لېكىن، بىر سوئال بار، شۇنىڭغا توغرا جاۋاب
بېرەلسەڭلار گۇناھىڭلاردىن ئۆتمەن. سوئال شۇكى، بىر كە-
لىمە سۆز ئېيتىسەن، بۇ سۆزۈڭدە ئۆزۈڭنىڭ ۋە ئايالىڭنىڭ
ئىسمى، باغ كوچىغا نېمە سەۋەبتىن كىرگەنلىكىڭ ئايدىڭلاش-
سۇن!

نەۋائىي بىر دەققە ئويلىنىپتۇ - دە، مۇنۇ بېيتىنى ئوقۇپتۇ:
نەۋائىي ئۆتتى كوچاڭدىن پىيادە يارى بىلەن،
قالارمۇ كىشى بالاغا ئۆز ئىختىيارى بىلەن.
باغۋەننى دوست دىبان كەلدىم باغ كوچا بىلەن،
ئەپۇ ئەتسە كېتەرمەن بۇ گۈلى يارىم بىلەن.
ھۈسەيىن بايقارا نەۋائىينىڭ دەل جايدا ئېيتقان بۇ سۆزىدىن
ناھايىتى خۇرسەن بوپتۇ. ئەتراپىغا قاراپ ئەھيانلىرىنىڭ يۈز-
دىكى مەمنۇنلۇقى بايقاپتۇ ھەمدە «كەچۈرۈڭ دوستۇم» دەپ
ئۆزىنى ئەللىرىنىڭ قۇچقىغا ئېتىپتۇ.

بۇ ئىسەرنى ئۆزبېكىستان يىغىن ئىتپاقى «ياش گۇۋاردىيە» نەشرىياتى ئېلان
قىلغان ئۆزبېكچە نۇسخىدىن تاللاپ ئۇيغۇرچىلاشتۇرغۇچى: ماھمۇد زەيىنى

سۇلتان ھۈسەيىننىڭ ياشلىقىدا بىرگە ئۆتكەن مەر ئەللىرى نەۋائىي
ئىسىملىك دوستى بولۇپ، ئۇلار شۇنچىلىك ئىجىل دوست ئى-
دىكى، ئارىسىغا قىل سىغمايدىكەن. ھۈسەيىن بايقارا پادىشاھ
بولماقچى بولۇپ، سەپ تۈزگىلى تاغ-دالىلارغا چىقىپ كېتىپتۇ.
نەۋائىي بولسا، شائىرلىقنى تاللاپ يىراق مەملىكەتلەرگە ئوقۇشقا
كېتىپتۇ. سۇلتان ھۈسەيىن ھېسابسىز ئەسكەر توپلاپ، جەڭ -
سۈرەنلەر بىلەن مەقسىتىگە يېتىپ، يۇرتقا پادىشاھ بوپتۇ. شە-
ھەرنىڭ قاق ئوتتۇرىسىغا باغ بىنا قىلىپ، باغقا قارايدىغان
كوچىنىڭ نامىنى «باغ كوچا» دەپ ئاتاپتۇ. «باغ كوچا» دىن
پادىشاھ ۋە ئەھيانلاردىن باشقىلارنىڭ يۈرۈشىگە ھەققى يوق
ئىكەن، كىمدە كىم بىلمەستىن مېڭىپ قالسا، پاسۇانلار دەررۇ
تۇتۇپ، پادىشاھ ئالدىغا ئېلىپ كېلىدىكەن. پادىشاھ «مەن
ماڭغان كوچىدا مېڭىسەن» دەپ ئۇ كىشىنى زىندانغا تاشلايد-
دىكەن. ئارىدا ئاي، يىللار ئۆتۈپتۇ. مەر ئەللىرىمۇ ئوقۇشنى
تۈگىتىپ، شائىرلارنىڭ شائىرى بولۇپ ھىراتقا قايتىپتۇ. ھەممە
شاد - خۇراملىق بىلەن ئۇنى قارشى ئاپتۇ، ئەمما نېمىشىقىدۇر
دوستى ھۈسەيىن بايقارا كەلمەپتۇ. «كەلگىنىمنى ئاڭلىمىغاندۇ،
ياكى پادىشاھ بولغاچقا ئىشى كۆپىيىپ كېلەلمىگەندۇ، ياخشىسى
ئۆزۈم بېرىپ كۆرۈشۈپ كېلەي» دەپ ئويلىغان نەۋائىي سۆي-
گەن قىزى گۈلنى ئېلىپ يولغا چىقىپتۇ. نەۋائىي بىلەن گۈلى
قىزغىن پاراڭ بىلەن كېتىۋېتىپ، بىلمەستىن «باغ كوچا» غا كە-
رىپ قاپتۇ. «باغ كوچا» نىڭ قاراۋۇلى پادىشاھ كوچىسىدا بە-
مالال كېتىۋاتقان ئەللىرى بىلەن گۈلنى كۆرۈپ، ئۇلارنىڭ يو-
لىنى توساپتۇ ۋە بۇ كوچىدا نېمىشقا مېڭىشتىڭ، دەپ سوراق
قېتىۋ. بۇنىڭغا ھىيران بولغان نەۋائىي:

— ئۆز ئىختىيارىم بىلەن مېڭىۋاتمەن، نېمە بۇ كوچىدا يۈ-
رۈش گۇناھمۇ؟ — دەپتۇ.
— بۇ ئاجىزچە؟ — دەپ گۈلنى كۆرسىتىپتۇ قاراۋۇل، —
بۇمۇ ئۆز ئىختىيارى بىلەن يۈردىمۇ؟
— ھەئە، — دەپتۇ نەۋائىي، — بۇ مېنىڭ مەشۇغۇم، ئۇمۇ
ئۆز ئىختىيارى بىلەن يۈردى.
— شۇنداقمۇ؟ ئۇنداق بولسا، ئىككىڭلار ئۆز ئىختىيارىڭلار
بىلەن زىندانغا چۈشسىلەر، — دەپتۇ قاراۋۇل.
— نېمىشقا؟ — دەپتۇ ھىيران بولغان ئەللىرى نەۋائىي، —
ئۆز ئىختىيارىمىز ئۆزىمىزدە ئەمەسمۇ؟ يەنى، مەن قايسى كو-
چىدا يۈرەلمەكچى بولسام، شۇ كوچىدا يۈرەلمەيمەنمۇ، بۇ ئادا-
لىقتىن ئەمەس، ئىنىم.

— ياق، — دەپتۇ پاسۇان، — سەن تېخى بەكمۇ نادان
ئىكەنسىن. كوچىنىڭ ئىختىيارى پادىشاھ ئالەم، سۇلتانۇبەرگە-
رەم، شاھىنشاھ مىرزا ھۈسەيىن بايقارادا. بىلىمىڭ بىلىپ قوي،
بۇ كوچىدىن ھېچكىمنىڭ يۈرۈشىگە، ھەتتا قۇشلارنىڭ ئۇچۇپ

20082

ئىلىنىڭ يېقىنقى زامان تارىخىدا ئۆتكەن چاقچاقچىلار

ئابدۇرۇسۇل سېيىت

لەتپە - چاقچاقچىلىرى ھەققىدە گەپ بولغانىكەن ئەلۋەتتە بۇ نۇقە. تىنى تاشلاپ ئۆتۈپ كېتەلەيمىز. شۇ نەرسە ئېنىقكى «تارىخىي مەسىلىلەرگە جاۋاب بېرىشتە تولۇق يازما مەنبەلەرگە مۇراجىئەت قىلىشقا توغرا كېلىدۇ. ئەپسۇسكى، يازما مەنبەلەر پەقەت ئۇزاق تارىخنىڭ ناھايىتى كىچىك بىر تەرىپىنىلا يورۇتۇپ بېرەلەيدۇ. ئۆتمۈشنىڭ يېزىپ قالدۇرۇلغان قىسمىدىن يېزىپ قالدۇرۇلمىغان قىسمى كۆپرەك ھەم سىرلىق بولىدۇ». شۇ ۋەجىدىن ئىلى خەلق چاقچاقچىلىرىنىڭ مەيدانغا كېلىش ئارقا كۆرۈنۈشىنى كالىپىندار ئوقۇمى بو. يېچە ئېنىق بىر ۋاقىت چېكىنى باشلىنىش نۇقتىسى قىلىپ كۆرسىتىپ بېرىمىز دېسەك، سەۋەنلىككە يول قويغان بولىمىز. خەلقىمىز سەنئەت خۇمار خەلق، مىللىتىمىز شېئىرىي مىللەت. بۇ ئىككىسى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت تولۇق يېقىن بولغاچقا، ئىلى خەلق چاقچاقچىلىرىنىڭ يىلتىزىنى سەنئەت بىلەن شېئىر. دىن، كۈنكۈپتىنى ئېيتساق ئىلى خەلق مەشرەپلىرىدىن، ھەجۋىي قوشاقلار، رامزان قوشاقلارىغا ئوخشاش ئۆرپ - ئادەت قوشاق. لىرىدىن ئىزدەشكە توغرا كېلىدۇ.

- مەن ئۆزۈم بىر باتۇر ئىدىم،
- تاغدا كېسك ئاتۇر ئىدىم.
- قالپىقىمنى قىرلاۋېلىپ،
- قىرىق قىزنى قوغلا ئىدىم.
- باتۇرلىقىمنى شۇندىن بىلىڭلار،
- يېنى يوق قوڭغۇزنى،
- يانغا تارتماي مەنەتتىم.
- يېرىم شىك كېپەكنى
- ئەلگە يۆلەتمەي ئارتتىم.
- توتۇۋۇلۇپ پاشىنى
- ئات ھارۋىغا قاتتىم.
- ياماتۇنىڭ نېرىسىدىن،

ئىلى خەلق چاقچاقچىلىرى - باتۇر، مەردانە، ئەمگەكچان ئىلى ئۇيغۇرلىرىنىڭ ئىقىل - پاراستىنىڭ جەۋھىرى. ئىلى دەدە - ياسنىڭ ئىككى قانتىدىكى كەك، مۇنبەت زېمىنى ماكان تۇ. تۇپ ياشاپ كەلگەن ئىلى ئۇيغۇرلىرى ئۇزاق تەردەققىيات داۋامىدا پارلاق مەدەنىيەت ياراتقان بولۇپ، مانا شۇ مەدەنىيەت يەتلىرىنىڭ بىرى چاقچاق مەدەنىيىتىدۇر.

چاقچاق ئىللىقلارنىڭ تۇرمۇش مۇھىتى، خاراكتېرى، ياشاش ئۇسۇلى ئاساسدا شەكىللەنگەن. ئۇلارنىڭ تەسەۋۋۇرى، بەدىئىي دىنىگە ئوخشاش تەردەپلىرىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدۇ. غان تىل سەنئىتى. بۇ سەنئەتكە خەلق ناخشىلىرى، قوشاقچىلىرى، ئەپسانە - رىۋايەتلىرىگە ئوخشاشلا خەلقنىڭ خۇشاللىق كۈلكىسى، مۇھەببەت ھەم نەپرەتى، زەھەر دەك ئاچچىق كىنايە - مەسخىرىلىرى، زۇلۇم، خورلۇق، كەمسىتىش ۋە ھاقارەتكە قارىشى ئىسيانكارانە روھى سىڭىپ كەتكەن. شۇنداق بولغاچقا، خەلق چاقچاقچىلىرىنى ئۆتمۈشىمىز ھەم بۈگۈنىمىزنىڭ جانلىق خاتىرىسى، دېسەك ئاشۇرۇۋەتكەن بولىمىز.

چاقچاق سەنئىتى بۈگۈنكى كۈنگە كەلگەندە «ھايات نە. سىردىن ئەپەندى» نامى بىلەن تەرىپلىنىپ كېلىۋاتقان مەشھۇر قىزىقچىمىز ھېسام قۇربان ۋە ئۇنىڭ ۋارىسلىرى ئارقىلىق ئۆز تەسىرىنى مىسلىسىز كېڭەيتتى. ئىلى خەلق چاقچاقچىلىرى باشقا رايونلارغا ئوخشىمايدىغان روشەن خاسلىق ۋە ئالاھىدىلىكى، شۇنداقلا بىر مەدەنىيەت ھادىسىسى بولۇش سۈپىتى بىلەن تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇب ھەم شىمالىغا كەك تارىلىپ، چاقچاق خۇمار خەلقىمىزنىڭ مەنئىي تەشەببۇسىنى قاندۇرۇش، ھەم يازما، ھەم فولىكلور ئەدەبىياتىمىزنىڭ گۈللىنىشىدە مۇھىم رول ئويناپ كەلمەكتە. مۇنداقچە ئېيتقاندا، چاقچاق ئىللىقلارنىڭ مەنئىي «ماركا» سىغا ئايلىنىپ قالدى. مۇشۇنداق مۇھىم بىر مەنئىي «ماركا» قاچاندىن باشلاپ، قانداق تارىخىي شارائىت ئاستىدا شەكىللەنگەن؟ ئىلى خەلق چاقچاقچىلىرى ۋە ئۇلارنىڭ

جىرغىلاڭنىڭ بېرىسىدىن،
 ئۈنمىگەن چىڭ تۇۋىدىن،
 تۆرەلمىگەن توشقان چىقتى.
 پۈتمىغان چوماق بىلەن ئۇرۇۋېدىم،
 كولىمىغان ئورغا چۈشتى.
 ئالتە كىشىگە باستۇردۇم،
 يەتتە كىشىگە سويدۇردۇم.
 ئالتە پاتمان يېغى چىقتى،
 يەتتە پاتمان چاۋىسى.
 ئاۋۋال- ئاخىرى يەۋاتىمىز،
 ئەل-ئاغىنىلەر بىلەن.
 ھېلىمۇ بار تەڭ يارتىسى،
 يالغان بولسا قازاپ باقى،
 مانتىدا باردۇر كاللىسى...

ئېتىبارغا ئالماي بولمايدۇ. بۇ زېمىن شۇنداق زېمىن. باغلىرىمۇ،
 تاغلىرىمۇ، ئېتىز - قىرلىرىمۇ، يوللىرى، ھويلا - ئاراملىرىمۇ
 گۈل. بۇ زېمىن ياۋروپا رەسساملىرىنىڭ بەلكۈچى ئاستىدىكى
 بىر پارچە ماي بوياق رەسىمگە ئوخشايدۇ. تەبىئەتنىڭ شوخ،
 ئەركە، نەغمىچى قۇشلىرى ئاشۇ ماي بوياق «رەسىم» نى ئۆز-
 لىرىنىڭ مەڭگۈلۈك ماكانى قىلغان. گۈللەرنىڭ ئېچىلىشى،
 قۇشلارنىڭ سايرىشى تىنچلىقنىڭ، خاتىرجەملىكنىڭ، توقچىلىق-
 نىڭ بېشارىتى. تىنچلىق، خاتىرجەملىك، توقچىلىق بار يەردە
 تەبىئىيىكى ناخشا بىلەن كۈلكە بولىدۇ. مۇنداق ناخشا، مۇنداق
 كۈلكىلەر شۇنداق ساپ، ساغلام بولىدۇ.
 ئاتلارنى قويۇۋەتتۇق،
 تاغدىكى قىياقلارغا.
 يارىنىڭ شولسى چۈشتى
 سۇ ئىچكىن بۇلاقلارغا.

ئىلگىرى ئىلى ئۇيغۇرلىرى ئىچىدە كەڭ تارالغان «چۈنچۈن
 سالۋات»، «جان بۈرگەم» لەردىن ياكى يالغانچىلىق مەزمۇن
 قىلىنغان ساختىپىز، ئالدامچى، كازاپلار قامچىلىنىدىغان ئۆتكۈر
 ھەجۋىي قوشاق «قىرىق يالغان» دىن ئىلى خەلق لەتىپە - چاقچاق-
 لىرىنىڭ، جۈملىدىن لاپلارنىڭ قوشاقلاشقان ئەندىزىسىنى كۆ-
 رىمىز. بۇ قوشاقلار ئۇزاق زامانلاردىن بېرى ئەلنەغمە سورۇنلە-
 رىدا، مەشرەپ، توي - تۆكۈن، بەزمە - باراۋەتلەردە ئوقۇ-
 لۇپ، كىشىلەرگە يېتەرلىك تەربىيە، بەدىئىي زوق بېرىپ كەل-
 گەن. ئىلى خەلق مەشرەپلىرىدىكى ئەلۋەك كومېدىيىلىك خۇ-
 سۇسىيەت ۋە مۇكەممەل قائىدە - يوسۇن تۈسگە ئىگە «سامسا
 يېقىش»، «ئۆپكە قويۇش»، «تامغا سۈرتىنى تارتىش»، «پاخ-
 تەك ئۇچۇرۇش»، «جۇۋازغا قېتىش»، «كاككۈك سايرىتىش»،
 «كۆتەك باستى قىلىش»، «كۆل سۈيىنى ئىچۈرۈش»، «ئىككى
 خوتۇن ئېلىپ بېرىش»، «مۇنەك تۈگۈش» كە ئوخشاش جازا
 خاراكتېرلىك ئويۇنلارمۇ بىز دەۋاتقان لەتىپە - چاقچاقنىڭ نەق
 ئۆزى. بۇ لەتىپە - چاقچاقلار بىزگە نۇرغۇن نەرسىلەرنى -
 ئەخلاقى، قائىدە - يوسۇننى، ئادەم بولۇشنىڭ يوللىرىنى، ياشاش
 مىزانىنى، ھايات، تۇرمۇش، كىشىلىك مۇناسىۋەتنىڭ نازۇك،
 ئىنچىكە تەرەپلىرىنى ئۆگىتىپ كەلدى. مۇھەببەت بىلەن نەپەرت-
 نىڭ، قايغۇ بىلەن خۇشاللىقنىڭ، ۋىجداننىڭ، غۇرۇرنىڭ، ھايا
 - نومۇسنىڭ نېمىلىكىنى ئۆگەتتى. ئۇنىڭ ئۆگەتكەنلىرى شۇ دە-
 رىجىدە كۆپ ھەم مۇكەممەل بولغاچقا مەشرەپ كۆرمىگەن ئا-
 دەمنى ئادەم قاتارىدا كۆرمەيدىغان، بالىلىرىمىزنى «ئاۋۋال
 مەشرەپكە، ئاندىن مەكتەپكە بېرىدىغان» بولىدۇق. بىزنىڭ تا-
 رىختا ئۆتكەن چاقچاقچى، قىزىقچىلىرىمىز ئەنە شۇ مەشرەپ
 قاينىغان سورۇنلاردا چوڭ بولغان. قويۇق يەرلىك مەدەنىيەت
 مۇھىتى ئىچىدە تاۋلانغان، پىشىپ يېتىلگەن. ئۇلارنىڭ مەكتىپى
 مەشرەپ، ئۇستازى خەلق. بۇ يەردە يەنە ئىلى رايونىنىڭ تەبىئىي
 شارائىتىنىڭ ئادەملىرىنىڭ خاراكتېرىگە كۆرسەتكەن تەسىرىنى

بۇ يەرنىڭ ئادەملىرى ئەزەلدىن ملادىي توقلۇققا قارىغاندا
 مەنۋى توقلۇققا ئېتىبار بىلەن قاراپ كەلگەچكە، مۇنبەت
 تۇپراق، ئاسمىنى كەڭ زېمىندا ئاتلىرىنى قىياقلارغا خاتىرجەم
 قويۇۋېتىپ، يارىنىڭ شولسى چۈشكەن بۇلاق باشلىرىدا كۈلكە-
 سىنى كۈلۈپ يۈرۈۋەرگەن. سۆيۈملۈك ئانا تەبىئەت قوينىغا سە-
 ڭىپ، خۇشاللىق ۋە كۈلكىسىنى تەبىئەتتىن ئېلىپ كەلگەن. ما-
 نا بۇ ئۇلارنىڭ خاراكتېرىدىكى قىزغىن، مەردانە، ئوچۇق -
 يورۇق، خۇشچاقچاق بولۇشنىڭ يەنە بىر تەرىپى. شۇنداق ئېي-
 تىشقا بولىدۇكى، ئىلى خەلق مەشرەپلىرىنىڭ، مۇراسىم، ئۆرپ
 -ئادەت قوشاقلارنىڭ تارىخى قانچە ئۇزۇن بولسا چاقچاقچىلىق
 تارىخىمىزنىمۇ شۇنچە ئۇزۇن سۈرۈشكە تامامەن ھەقىقىمىز.
 غۇلجا شەھىرىنى مەركەز قىلغان ئىلى رايونىدا ئاجايىپ مەشھۇر
 خەلق قىزىقچىلىرى، چاقچاقچىلار، لاپچىلار، داستانچىلار،
 ھەجۋىي قوشاقچىلار ئۆتكەن. بۇلارنىڭ ئىچىدە بۇ جەننەت
 ماكاندا ئەسلىدىن ياشاپ كېلىۋاتقان ئىلى تارانچىلىرىدىن باشقا
 يەنە مەنچىڭ ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن ئىلىغا مەجبۇرىي پالانغان
 سۈرگۈنلەر، ياقۇپسەگ زۇلۇمىدىن ئۆز يۇرتىغا سىغىمىغان نو-
 چىلار، بۇ خاسىيەتلىك يۇرتنىڭ ئارمىنىنى يەپ ئىختىيارىي
 كۆچۈپ چىققان تەۋەككۈلچىلەر، جاھانكەزدىلەر، دېھقانلار، كا-
 سىپلار... ئارىسىدىن يېتىشىپ چىققانلىرىمۇ بار بولۇپ، قىزىق-
 چى، چاقچاقچىلىرىمىزنىڭ بۇ لەتىپە - چاقچاقچىلىرى، ھەجۋى
 قوشاقچىلىرى بىزنىڭ قىممەتلىك مەنۋىي مىراسلىرىمىز ئىدى.
 ھالبۇكى، تەزكىرىچىلىك ئىشلىرىغا سەل قاراش، ئېتىبار بەرمەس-
 لىكىنىڭ سەۋەبلىكىمىز تۈپەيلىدىن ئۇلارنىڭ كۆپ قىسمىنىڭ ھا-
 ياتى پائالىيىتى، لەتىپە - چاقچاقچىلىرى يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن
 ئۆتۈلۈپ، مىللىي مەدەنىيىتىمىز ئۈچۈن چوڭ يوقىتىش ئېلىپ
 كەلدى. بىر ئۆمۈر خالىس تەر تۆكۈپ، ئۇيغۇر مەنۋىي ھايا-
 تىغا ئۆچمەس تۆھپىلەرنى قوشقان بۇ كۈلكە چولپانلىرىمىزغا
 مۇناسىپ ئابىدە تىكلەش بىزنىڭ قەرزىمىز ھەم پەرزىمىز. قولە-

مىزدا دەلىل كەلتۈرگىدەك يازما مەنبەلەر كىم بولغاچقا، ئۇزاق تارىخنىڭ ئوخشىمىغان قاتلاملىرىدا كۆمۈلۈپ ياتقان سۆز ئۈس-تىلىرىمىز ھەققىدە ئۈچۈر بېرىشكە ھازىرچە ئامالسىزىمىز. شۇنداقىمۇ ئىمكانىيەت يار بەرگەن دائىرە ئىچىدە ئىزدىنىپ كۆرگەن مۇئەللىپ ئىلىنىڭ يېقىنقى زامان تارىخىدا ئۆتكەن، نامى ھازىرغىچە ئېغىزلاردا يادلىنىپ كېلىۋاتقان ئاز بىر قىسىم ۋەكىل خاراكتېرلىك چاقچاقچى، قىزىقچىلىرىمىز توغرىسىدا ئو-قۇرمەنلەرگە ئاز - تولا بىر نەرسە دەپ بېرىشنى لايىق تاپتىم.

موللا مەتبىئار خەلىپىتىم

موللا مەتبىئار خەلىپىتىم چاقچاقچىلىق تارىخىمىزنىڭ نۇرئانە بەتلەرنى ئۆزىنىڭ ئاجايىپ ئۆتكۈر لەنتىيە - چاقچاقچىلىرى بىلەن بېزەپ ئۆتكەن مەشھۇر خەلق قىزىقچىلىرىمىزنىڭ بىرى. ئۇنىڭ تەرجىمىھالى توغرىسىدا تولۇق مەلۇمات يوق. تەتقىقاتچىلىرىمىز ئىگىلىگەن ماتېرىياللارغا ئاساسلانغاندا، ئۇنىڭ 19 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا قەشقەر يېڭىساردا تۇغۇلغانلىقى، قەشقەر «خانلىق مەدرىسە» دە ئوقۇغانلىقى، بىر مەزگىل قەشقەر مەھكىمە شەرتىدە ئىشلىگەنلىكى مەلۇم. ئۇ ياشىغان دەۋر ياقۇپبەگنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭنى ئىستىلا قىلغان مەزگىللىرىگە توغرا كەلگەچكە، كىچىكىدىن ھەققانىيەتنى ياقلاپ، ئاۋامنىڭ ھال - مۇڭىغا ھەمىنەپەس بولۇپ ئۆسكەن موللا مەتبىئار خەلىپىتىم كۈلكە ئىچىگە يوشۇرۇنغان ئاچچىق لەنتىيە - چاقچاقچىلىرى ئارقىلىق مۇستەبىت ھاكىمىيەتكە، يەرلىك فېئودال كۈچلەرگە، ئادالەتسىز جەمئىيەتكە بولغان كۈچلۈك نارازىلىقىنى ئىپادىلىگەن. نەتىجىدە ياقۇپبەگنىڭ غەزىپىگە ئۇچراپ، جېنىدىن ئايرىلغىلى تاس قالغان موللا مەتبىئار خەلىپىتىم قەشقەردە ياشاش ئىمكانىيىتى قالمىغاندىن كېيىن، يۇرتىنى تاشلاپ، غۇلجىغا چىقتى. غۇلجىنىڭ كۈلكە - چاقچاقچا توپۇنغان يەرلىك مۇھىتى ئۇنىڭ تەپەككۈرىنى قىلىچ بىسىدەك تاۋلاپ، يېتىلگەن قىزىقچىلارنىڭ بىرىگە ئايلاندۇرغان. ئۇ غۇلجا شەھىرىدە ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە ساتراشلىق كەسپى بىلەن جان بېقىپ ئالەمدىن ئۆتكەن.

بىز پروفېسسور ئابدۇكېرىم راخمان، يازغۇچى، تەتقىقاتچى - لىمىزىدىن ئىمىن ئەخمىدى، خېۋىر تۆمۈر، غۇلام ئەبەيدى-دۇللارنىڭ ئەمگىكى ئارقىلىق رويابقا چىققان، 1985 - يىلى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان «ئۇيغۇر خەلق لەنتىيىلىرى» نىڭ 1 - قىسمى، 2000 - يىلى قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان «ئۇيغۇر كۈلكە چولپانلىرى» نىڭ 1 - قىسمى، «شىنجاڭ تارىخى ماتېرىياللىرى» نىڭ 37 - قىسمى، «قەشقەر ئەدەبىياتى» ژۇرنىلىنىڭ 1990 - يىللىق 5 - سانى ۋە 1983 - يىلى ئالمۇتادىكى قازاقىستان س س ر ناۋكا نەشرىياتى نەشر قىلغان قازاقىستان پەنلەر ئا-كادېمىيىسى تىلشۇناسلىق ئىنستىتۇتى ئۇيغۇرشۇناسلىق بۆلۈمى تەرىپىدىن نەشرگە تەييارلانغان «ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى»

تى» قاتارلىق كىتاب، ژۇرنال، مەجمۇئەلەر ئارقىلىق موللا مەتبىئار خەلىپىتىمىنىڭ تولۇق بولمىغان تەرجىمىھالى، شۇنىڭدەك بىر قىسىم لەنتىيە - چاقچاقچىلىرى بىلەن ئۇچرىشالايمىز. خەلىپىتىمىزنىڭ ساقلىنىپ قالغان ئاز بىر قىسىم لەنتىيە - چاقچاقچىلىرى ھازىرمۇ غۇلجا ۋە قەشقەر تەۋەسىدە تەسىرىنى يوقاتماي، كىشىلەر تەدرىپىدىن يادلىنىپ كەلمەكتە. بىزنى مۇشۇنداق ئۇچرىشىش ئىمى-كانىيىتىگە ئىگە قىلغان تەتقىقاتچى، ئىزدەنگۈچىلىرىمىزگە رەھ-مەتلەر بولسۇن. ئىشنىمىزكى، ئىزدىنىشىمىز ئۇزۇلۇپ قالمىسىلا تارىخ بەتلەرىدە كۆمۈلۈپ ياتقان موللا مەتبىئار خەلىپىتىمىدەك مىڭلىغان خەلق قىزىقچىلىرىمىزنىڭ لەنتىيە - چاقچاقچىلىرى ھا-زىرمۇ، بۇنىڭدىن كېيىنمۇ چوقۇم بىز بىلەن كۆرۈشەلەيدۇ.

موللا مەتبىئار خەلىپىتىم چاقچاقچىلىرى

ئېغىزنىڭ يېلى

بىر كۈنى مەھەللە شاگىيۇسى موللا مەتبىئار خەلىپىتىمنى چا-قىرىپ كېلىپ:

— خەلىپىتىم، مەن سىزنى چاقچاقچىلىرىدا چاپسان - چاپسان كېلىپ تۇرۇڭ، قولىمىدىن كەلگەن ياردىمىمنى سىزگە كۆرسىتىپ تۇرىمەن. ئۆزىڭىز ماڭا كېرەك بولۇپ قالغاندا ياردىمىڭىزنى ئا-يىماڭ، — دەپتۇ.

موللا مەتبىئار خەلىپىتىم ھەيران بولۇپ:

— شاگىيۇم، مېنىڭ سىلگە قانداق ياردىمىم تېگىشى مۇم-كىن؟ — دەپ سوراپتۇ.

— قانداق ياردەم بولاتتى، — دەپتۇ شاگىيۇ، — دۇنيا، پۇل ياردىمى ئەمەس، ئەلۋەتتە ئۇ سىلەردە يوق. پەقەت ئارىلاپ - ئارىلاپ مەن سوراپتىغان ئاغىزىڭىزنىڭ يېلى.

— ھېچ چۈشەنمەيدىم، مېنىڭ ئاغىزىمىڭ يېلى سىلگە نېمىگە كېرەك بولۇپ قالدى؟

— ۋاي خۇدا، تازا نادان خەلىپىتىم ئوخشايدىلا، بۇنىڭ چۈ-شەنمەيدىغان نېمىسى بار. پەقەت مەن چاقچاقچىلىرىدا كېلىپ ئانچە - مۇنچە يالغان گۇۋاھلىقتىن ئۆتۈپ بەرسىڭىز، زۆرۈر تېپىل-غاندا يالغان قەسەملەرنىمۇ ئىچىپ بەرسىڭىز بولغىنى. شاگىيۇنىڭ مەقسىتىنى چۈشەنگەن خەلىپىتىم:

— قورسىقىمدا زادى گەپ ياتمايدىغان بىر ئەسكى ئادىتىم بار. بولۇپمۇ مانا مۇشۇنداق تېرەمگە سىغمايدىغان ئىشلارنى كۆرگەن چېغىمدا جامائەتنىڭ ئالدىدا ئاشكارىلاپ قويمىمەن. مەسىلەن، سىلى ئۆلگەندە ئۆزلىرىنى كۆمگەن گۆرنىڭ ئۈستىگە توپا تاشلاۋېتىپ، بىرسى: «شاگىيۇم قانداق كىشى ئىدى؟» دەپ سوراپ قالسا، مەن «يالغان قەسەم بىلەن يالغان گۇۋاھچىلارنىڭ شاگىيۇسى ئىدى» دەپ ئېيتىپ قويۇشۇم مۇمكىن. شۇنىڭ ئۈ-چۈن قورساققا ياتمايدىغان بۇ گەپكە مېنى ئارىلاشتۇرمىسىلا، — دەپتۇ.

بۇ گەپنى ئاڭلىغان شاگىيۇ: «يائالا، بۇ ماڭا قىيامەتلىك

MIRAS

دۈشمەن بولىدىغان ئوخشايدۇ» دەپ موللا مەتيار خەلىپىنى كەتكۈزۈۋېتىپتۇ.

داۋا بولىدۇ

مەھەللە قازىسى موللا مەتيار خەلىپىنى چاقىرىپتۇ: — خەلىپىم، ئاڭلىسام سىلنى تۇپىلىقتىن خەۋەرلىرى بار دېدى. قورسىقىم قاتتىق ئاغرىپ ئارامىنى قويمىدى. كېسىلسە، گە شىپا بارمىدۇ؟ — دەپ سوراپتۇ. — بولمىدىغان تەقىسىر، — دەپتۇ موللا مەتيار خەلىپىم، — ئىت گۆشىنى يەپ بەرسە، ئالامەت داۋاسى بولىدۇ. — ئا. بۇ نېمە دېگەنلىرى، — دەپتۇ قازى ئاچچىقلىنىپ، — ئىت دېگەن ھارام تۇرسا، ئۇنى قانداق يېگىلى بولىدۇ؟ — تېبابەتچىلىكتە «زەھەرنى زەھەر بىلەن قايتۇرغۇلۇق» دېگەن گەپ بار. ھارامدىن ئاغرىغان كېسەلگە ھارام نەرسە داۋا بولىدۇ. سىلنىڭ كېسەللىرى شۇ خىلغا كىرىدۇ، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ موللا مەتيار خەلىپىم.

نېمىسىگە شۈكۈر

نەزىردىن يانغان موللا مەتيار خەلىپىنىڭ يېنىدىكى بىرەر-لىن ئۈستى - ئۈستىگە شۈكۈر ئېيتىپ مېڭىپتۇ. كېكىرىسىمۇ شۇ. كۈر، چۈشكۈرسىمۇ شۈكۈر، ساقال - بۇرۇتىنى سالاپ قويۇپمۇ شۈكۈر دەۋەرگەچكە موللا مەتيار خەلىپىنىڭ ئىچى پۇشۇپ:

— خەلىپىم، نېمانچە تولا شۈكۈر بۇ؟ — دەپ سوراپتۇ. — ياراتقان ئېگىمىز بىزگە بۈگۈن رىزىق ئاتا قىلىپ، باينىڭ پولىسى بىلەن بىر قېتىم تويدۇرۇپ قويدى، — دەپتۇ ئۇ كە. شى، — بۇنىڭغا شۈكۈر قىلىساق بولامدۇ، ئەلۋەتتە شۈكۈر قىلىشىمىز، مىڭ مەرتۇبە شۈكۈر دېيىشىمىز كېرەكتە. — قىزىق ئادەمكەنلا، — دەپتۇ خەلىپىم مىيىغدا كۈ. — لۇپ، — سىلى بىلەن ماڭا باينىڭ پولىسىدىن بىر قېتىم يەيدى. ئان رىزىق بەرگەن خۇدا بايغا نېمىلەرنى بېرىپتۇ، بىلەنلا؟ نۇرغۇن يەر - زېمىن، مال - دۇنيا، كاتتا باغ - ھويلا، يەنە تېخى قوشلاپ خوتۇن. سىلىگىچە؟ بىر پارچە بوز كىگىز بىلەن بىر قارىغۇ خوتۇن. ماڭا بەرگىنى بىر ناكا خوتۇن بىلەن قېرىپ ھالى قالمىغان ئالا بايتال. يەنە نېمىسىگە شۈكۈر؟!

گېلىگە ھارام تۇرۇپ قاپتۇ

بىرەيلەن موللا مەتيار خەلىپىمىدىن سوراپتۇ: — خەلىپىم، خانقا ئىچىدە بىر توپ كىشىلەر «ھە، ھۇ» دەپ سەكرىشۋاتىدۇ. بۇ ئۇلارنىڭ نېمە قىلغىنى؟ — سوپىلارنىڭ گېلىگە ھارام نەرسىلەر تۇرۇپ قالغان ئوخشايدۇ، شۇنىڭ ئازابىدا جان تالىشۋاتقان گەپ، — دەپتۇ موللامەتيار خەلىپىم.

«مىراس» ژۇرنىلى شەرەپ بىلەن <5 - نۆۋەتلىك شىنجاڭ مۇنەۋۋەر ئىجتىمائىي پەنلەر ژۇرنىلى مۇكاپاتى> غا ئېرىشتى

بۇ نۆۋەتلىك پائالىيەتكە شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىمىزدىكى 174 خىل ژۇرنال قاتناشتۇرۇلدى. (خەنزۇچە تىل - يېزىقتىكىسى 80 خىل، ئۇيغۇرچە قاتارلىق يېزىقتىكىلىرى 94 خىل). بۇ قېتىمقى پائالىيەت ئاخبارات - نەشرىيات مەھكىمىسى تارقاتقان «جۇڭگو ئىجتىمائىي پەن ژۇرناللىرىنىڭ سۈپەتىنى باشقۇرۇش ئۆلچىمى»، «ئىجتىمائىي پەن ژۇرناللىرىنىڭ سۈپەت ئۆلچىمى ۋە باھالاش ئۇسۇلى» قاتارلىقلاردا بەلگىلەنگەن ئۆلچەم بويىچە، ئاشكارا، ئادىل بولۇشتەك پىرىنسىپلارغا ئەمەل قىلىپ، باھالاش كومىتېتىدىكى مۇتەخەسسسلەرنىڭ ئەستايىدىل باھالىشى ۋە قايتا - قايتا باھالاپ بېكىتىشى بىلەن 25 ژۇرنال «شىنجاڭ ژۇرناللار مۇكاپاتى» غا، 17 خىل ژۇرنال «شىنجاڭ مۇنەۋۋەر ئىجتىمائىي پەنلەر ژۇرنىلى مۇكاپاتى» غا ئېرىشتى.

«مىراس» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمى

2008.2

قەدىمكى ئانىلىرىمىزدا كۆپايىپ كەتكەنلىك سۇرۇش ئادىتى

رەسمى باشلانغاندىن كېيىن، بۇ ئادەت ئاياللارغا كۆچە كەن. بۇ دەۋردىكى ئاياللار قەھرىمان، جەڭگىۋار، ۋەتەن پەرۋەر ئەرلەرنى ئۆزىگە تارتىش ئۈچۈن يۈزلىرىگە ھەر خىل پەرداز بۇيۇملىرىنى سۈرتۈشۈپ، ئۆزلىرىنى گۈزەللەشتۈرۈش مەقسىتىگە يەتتەكچى بولغان ①. قەدىمكى مىللەتلەرنىڭ بىرى بولغان ئۇيغۇرلار دۇنيادا ئەڭ دەسلەپ ئۆزىگە خاس گۈزەللىك ئەندىزىسى تۇرغۇزغان خەلىقتۇر. ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئىپتىدائىي دىنىي ئېتىقاد چۈشەنچىلىرىدە يېتەكچى ئو. رۇندا تۇرىدىغان «بىز قۇياش، ئاي، يۇلتۇزلاردىن يارالغان» دېگەن ئۇقۇم ئۇلارنىڭ ناھايىتى قەدىمدىلا ئۆز چىرايىغا دىققەت قىلىش، ئۇنىڭدىن پەخىرلىنىش ۋە ئۇنى ئاسراش ئادىتىنى يېتىلدۈرۈشكە تۈرتكە بولغان. دىيارىمىز تەۋەسىدىن يىل دەۋرى ناھايىتى قەدىمىي بولغان مىس كۆرگۈ (ئەينەك) لەرنىڭ ئارقا - ئارقىدىن بايقىلىشىمۇ تاسا. دىپىي ئەمەس ئىدى.

«تۈركىي تىللار دىۋانى» دا ياسىنىش، ئۆپىلەنگەنلىك سۇرۇش، ئۆزىنى پەردازلاش ئادەتلىرىگە دائىر نۇرغۇن ئۆ. چۈرلاربار. مەسىلەن:

- ئەردىنى: بەدىنى مەرۋايىتتەك خوتۇن دېگەن مەنىدە (1 - توم 192 - بەت).
- ئۇلاس: خۇمار كۆز (1 - توم 81 - بەت).
- قوزاندى: بېزەندى، ياساندى، پەرداز قىلدى (2 - توم 220 - بەت).
- كىرەتەندى: ئۆپىلاندى، ئۇپا - ئەڭلىك سۈرتتى (2 - توم 406 - بەت).
- قىرىتىشەندى: چىرايلىقلاشتى، چىرايلىق بولدى (2 - توم 396 - بەت).

ئۇپا - ئەڭلىك ئانىلىرىمىز ۋە قىز - چوكانلىرىمىز يۈ. زىگە سۈركەيدىغان پەرداز بويۇمى بولۇپ، ئۇنىڭ يۈزنى تاقارتىش ئاپتاپتا كۆيۈشنىڭ ئالدىنى ئېلىش رولى بار. ئەڭ. لىك - ئاياللارنىڭ مەڭزىگە سۈركەيدىغان ئاچ قىزىل رەڭدىكى بويىقنى كۆرسىتىدۇ. تارىخىي مەلۇماتلارغا قارىغاندا، قەدىمكى زامانلاردا ئەجدادلىرىمىزنىڭ خوتۇن - قىزلىرى قىزىل ھەم سېرىققا مايىل بىر تۈرلۈك گۈلدىن ئەڭ. لىك ياساپ، ئۆزلىرىنى گۈزەللەشتۈرگەنلىكى مەلۇم. ئۇلار بۇ خىل ئەڭلىكنى ئالچى «قىزىلچى» ئەڭلىكى دەپ ئاتاشقان. ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئۇلۇغ ئالىمى مەھمۇد قەشقەرى «تۈركىي تىللار دىۋانى» دا، «ئەڭلىك» كە «خوتۇنلارنىڭ مەڭزىگە سۈرتىدىغان ئاچ قىزىل بويىق» دەپ ئىزاھ بەرگەن. يۇقىرىقى مەلۇماتتىن بىز قەدىمكى زاماندىكى ئانىلىرىمىز ۋە قىز - چوكانلىرىمىزنىڭ ئۆزلىرى ياخشى كۆرسىدىغان قىزىل - سېرىق گۈللەردىن ئۆپىلەنگەنلىك ياساپ، ئۇنى ئۆزلىرىنىڭ گۈزەللىكى ئۈچۈن ئىشلەتكەنلىكىنى بىلىۋالالايمىز.

خۇددى دۇنيانىڭ باشقا جايلىرىدا ياشىغان خەلقلەرنىڭ ئانىلىرىغا ئوخشاشلا، دىيارىمىزدا ياشىغان قەدىمكى ئانىلىرىمىز مۇ ئۆز چىرايى - رۇخسارىدىن پەخىرلىنىشكە، ئۇنى قوغداشقا ئادەتلەنگەن. قەدىمكى دەۋردىكى كىشىلەر ئوۋچى. لىق ۋە قەبىلىۋازلىق ئۇرۇشلىرىغا قاتناشقاندا، تەنلىرى، چىرايى لاي ۋە قانغا مىلىنىپ كېتەتتى. بۇ ھال باشقىلارنىڭ دىققىتىنى قوزغاپتتى. كېيىنچە بەزىلەر ئەتەي يۈزلىرىگە قان سۈرتۈۋالغان ۋە بۇ ئارقىلىق ئاياللارنىڭ قەلبىنى مەپتۇن قىلماقچى بولغان. چۈنكى، ئاياللار جەڭگىۋارلىقى يوق قورقۇنچاقلارنى كۆزگە ئىلمەيتتى. قەھرىمانلارغا چوقۇنۇش

20082

كۆركەملىكى: كۆركەملىشى، گۈزەللەشتى (2 - توم 498 - بەت) يىپىلدى: يىپىلاندى، يىپ سالىدى، خوتۇن يۈزىنى يىپىلەدى (3 - توم 421 - بەت).

مەنىدەشتى: يىپ سېلىشتى، ئىككى خوتۇن يىپ سېلىشتى، يەنى يىپ بىلەن بىر-بىرىنىڭ يۈزىدىكى تۈكلەرنى ئېلىشتى (3 - توم 544 - بەت).

يۇقىرىقىلاردىن ئۇيغۇر ئاياللىرىنىڭ ناھايىتى قەدىمدىلا يۈزىنى پەردازلاش ئەنئەنىسىنى ياراتقانلىقىنى كۆرۈۋېلىش تەس ئەمەس.

قەدىمكى ئانىلىرىمىزنىڭ ئۇپا - ئەڭلىك ئىشلىتىپ يۈزىنى پەردازلاش ئەنئەنىسى ئاتلەبوۋىلىرىمىز ئات ئوينىتىپ يۈرگەن، قىز-چوكانلىرىمىز: «بولسىدى يىگىتىم بەگقۇلسە مان» دەپ ناخشا ئېيتىشىپ، جەڭگىۋار، ۋەتەنپەرۋەر، چەبدەس يىگىتلەرگە جۈرە بولۇشنى ئۆز غايىسى قىلغان زامانلاردا بەك ئومۇملاشقان. قەھرىمان ئەرلەرگە چوقۇنۇش ئادىتى ئومۇمىي قائىدىگە ئايلانغان. ئۇ زامانلاردىكى قىزلار قەھرىمان يىگىتلەرنىڭ مەيلىنى تارتىش مەقسىتىدە ئۆز رۇخسارىنى گۈزەللەشتۈرەتتى. قىز - ئاياللىرىمىزدىكى ئوسما قويۇش، سۈرمە، چاچ پەردازلاش ۋە ئەڭلىككە ئوخشاش بىر قاتار تەبىئىي ئەنئەنىۋى پەرداز بۇيۇملىرىنىڭ شەكىللىنىشىمۇ شۇ سەۋەبتىندۇر.

قەدىمكى ئانىلىرىمىزنىڭ بىر پۈتۈن پەرداز بۇيۇملىرى ئىچىدە ئەڭ قەدىمكىسى ھەم ئەڭ كەڭ ئومۇملاشقنى - ئەڭلىكتۇر.

ئۇنىڭدىن باشقا «تۈركىي تىلار دىۋانى» دىمۇ: «ئەڭلىك» خوتۇنلار مەڭزىگە سۈرتىدىغان ئاچ قىزىل رەڭلىك بويلاق دېيىلگەن (1 - توم 156 - بەت). دېمەك، قەدىمكى ئانىلىرىمىز ۋە قىز-چوكانلىرىمىزنىڭ ئەنئەنىۋى گىرىم بۇيۇمى بولغان ئۇپا - ئەڭلىك ئۇزاق زامانلار داۋامىدا بىر پۈتۈن ئۇيغۇر مەدەنىيەت قاتلىمىنىڭ مۇھىم تەركىبىگە ئايلىنىپ كەتكەن.

«كروران گۈزىلى» نىڭ جەستىنى 10 يىل تەتقىق قىلغان ئالىملار بۇ جەستنىڭ نەچچە مىڭ يىل قۇم ئاستىدا يېتىپمۇ ياخشى ساقلانغانلىقىنىڭ سىرنى يېشىپ بەردى. تەتقىقاتچى تېپى دېلىن جەستنىڭ بەدىنىگە ئىنتايىن نېپىز سۈرتۈلگەن ئاقسىل تۈرىدىكى ماددىنى بايقىغان. ئۇ باشقا مومىيا جەستلەرنى بايقىغاندىمۇ بۇخىل ماددىنى جەستلەرنىڭ يۈزىدىن بايقىغان (0.1 - 0.5 مىللىمېتىر قېلىنلىقتىكى ئاچ سېرىق ماددا). ئۇ تەتقىقاتلار ئارقىلىق سۈرتۈلگەن بۇ ماددىنىڭ ئانتورگانىك ماددا ۋە كراخىمال تۈرىدىكى ماددا بولماستىن، بىر خىل ھايۋانات ئاقسىلى ئىكەنلىكىنى، ئۇنىڭ بەدەننى، چىرايىنى ئاسراش، گۈزەللەشتۈرۈش رولى بارلىقىنى

ئىسپاتلىدى. (2) ئارخېئولوگلار پىچاندىكى سۇ بېشى قەدىمكى قەبرىسە تانلىقىدىن تېپىلغان يادىكارلىقلارغا ئاساسەن، « IM قەبەرىدىن تېرىدىن تىكىلگەن بىر گىرىم خالتىسى تېپىلغان بو. لۇپ، ئۇنىڭ ئىچىگە تاغاق، قاش قەلەم، قارا، ئاق، قىزىل رەڭلىك سۈرمە تاشلار قاچىلانغان. قاش قەلەمنى قارا رەڭلىك سۈرمە تاشقا سۈركەش ئارقىلىق چىقىرىلغان ئۇۋاق بو. لەن قاش - كۆزلەرگە گىرىم قىلسا، ئاق رەڭلىك سۈرمە تاشقا سۈركەش ئارقىلىق چىقىرىلغان ئۇۋاقلار بىلەن يۈز ئا. قارىلىدۇ. قىزىل رەڭلىك تاشقا سۈركەش ئارقىلىق چىقىرىلغان ئۇۋاقلار بىلەن يۈزىگە ئەڭلىك قىلىنىدۇ» (3) دەپ يازغان. مۇنداق ئۇپا - ئەڭلىك چىقىرىلغان سۈرمە تاشلار ۋە ئۇپا - ئەڭلىكلەر خېجىگىدىكى بۇلغۇنتاي قەبرىستانلىقىدىكى قەبرىلەردىنمۇ تېپىلغان (4). 1984 - يىلى ئارخېئولوگلار لوپ ناھىيىسىدىكى سامپۇل قەدىمكى قەبرىستانلىقىنى قازغاندا، بۇ جايدىن مىلادىدىن ئىلگىرىكى 2 - ، 3 - ئەسىرلەرگە خاس باشقا يادىكارلىقلار بىلەن بىللە كىمخاپتىن تىكىلگەن ناھايىتى چىرايلىق بىر ئۇپا - ئەڭلىك خالتىسىنى تاپقان بو. لۇپ، خالتا ئىچىگە مىس ئەينەك، تاغاق، سۈزگۈچ، ئۇپا - ئەڭلىك ۋە دورا - دەرەملەر قاچىلانغان (5). 1988 - يىلى 10 - ، 11 - ئايلاردا، 1990 - يىلى 10 - ، 11 - ئايلاردا ۋە 1991 - يىلى 10 - ، 11 - ئايلاردا جۇڭگو - ياپونىيە نىيە خارابىسىنى بىرلىكتە ئىلمىي تەكشۈرۈش خادىملىرى نىيە خارابىسىدا ئۈچ قېتىم تەكشۈرۈش - قېزىش يۈرگۈزگەندە، بۇ جايدىنمۇ مىلادىدىن ئىلگىرىكى دەۋرلەرگە خاس يۇقىرىد. قىلارغا ئوخشاش ئۇپا - ئەڭلىك قاچىلانغان چىرايلىق خال. تىلارنى تاپقان (6).

1995 - يىلى ئارخېئولوگلار لوپنۇردىكى يىڭپەن قەدىمكى قەبرىستانلىقىنى قېزىپ تەكشۈرگەندە، مىلادىدىن ئىلگىرىكى دەۋرلەرگە خاس بۇ قەبرىلەردىن ئۇپا - ئەڭلىك ۋە باشقا گىرىم بۇيۇملىرىنى سېلىپ ساقلانغان «خۇشبۇيۇق خالتىسى» دىن يەتتىنى تاپقان. بۇ ئۇپا - ئەڭلىك خالتىلىرى شۇ دەۋردىكى ئەڭ ئېسىل رەخت ھېسابلانغان رەڭدار يۇڭ توقۇلمىلار بىلەن شايدىن ئوراپ (بىر-بىرىگە چېتىپ) تىكىلگەن بولۇپ، ھەر خىل رەڭدار لېنتىلار ۋە نەقىش - بېزەكلەر بىلەن كۆركەملەشتۈرۈلگەن (7).

يۇقىرىدىكى يىڭپەن قەدىمكى قەبرىستانلىقىدىن يەنە يا. غاچتىن ياسالغان ھەر خىل شەكىلدىكى ئالتە دانە ئۇپا - ئەڭلىك قۇتىسى تېپىلغان بولۇپ، قۇتا ئىچىگە پەرداز قىلىشقا ئىشلىتىدىغان سەرناق ۋە پاراشۇكىسىمان ھالەتكە كېلىپ قالغان ئۇپا - ئەڭلىكلەر قاچىلانغان (8). مەسىلەن، يىڭپەندىن تېپىلغان تۆت دانە ئۇپا - ئەڭلىك قۇتىسىنىڭ گەۋدىسى

تۆھمەتخور تۆھمەتتە ئۆلەر.

لىقىدىن دەۋرى ناھايىتى قەدىمىي بولغان تېرىدىن تىكىلگەن ئۈچ دانە ئۇپا - ئەڭلىك خالتىسى تېپىلغان. مەسىلەن: M22:6 نومۇرلۇق تېرە ئۇپا - ئەڭلىك خالتىسىنىڭ ئېگىزلىكى 4.4 سانتىمېتىر بولۇپ، ئۇ كىچىك بىر پارچە قوي تېرىسىدىن تىكىلگەن. ئۇنىڭ ئاغزى ھىم چىكىلگەن بولۇپ ئىچىگە ھالەتتىكى پاراشۇكسىمان نەرسە (يەنى قەدىمكى ئۇپا - ئەڭلىك بۇيۇمى) قاچىلانغان. ئۇ بىر پەرداز قۇتسى ئىچىدىن چىققان بولۇپ، پەرداز قىلىشقا ئىشلىتىلدىغان ئۇپىدەك. لىك خالتىسى ھېسابلىنىدۇ. ⑨

1990 - يىللاردا ئارخېئولوگلار چەرچەن زاغۇنلۇقىدىكى 1 - نومۇرلۇق قەبرىستانلىقنى قازغاندا، قەبرىلەردىن ياغاچتىن ياسالغان ئىككى دانە ئۇپا - ئەڭلىك قۇتسىنى تاپقان. M12B:4 نومۇرلۇق قۇتسىنىڭ يۈزىگە توققۇز قۇر قاينام شەكلى ئويۇلغان بولسا، M24:12 نومۇرلۇق قۇتسىنىڭ يۈزى قارا سىردا سىرلانغان، قوي ۋە بۇغا رەسىملىرى نەقىشلەپ ئويۇلغان بولۇپ، ئەينى زامانغا نىسبەتەن خېلى يۇقىرى ھۈنەر-سەنئەت سىڭدۈرۈلگەن. بۇ ئۇپا - ئەڭلىك قۇتلىرى قەدىمكى ئانىلىرىمىز ئۇ ئالەمگە بارغاندىمۇ پەرداز قىلىپ ئۆزىنى گۈزەللەشتۈرۈشكە ئىشلىتىدۇ، دېگەن روھىيەت قاراشلىرى بىلەن قويۇلغانلىقىنى چۈشەندۈرىدۇ.

يۇقىرىدىكى ئارخېئولوگىيەلىك نەق ماددىي يادىكارلىق ئىسپاتلىرىدىن مەلۇمكى، نەچچە مىڭ يىللار ئىلگىرىكى كروران گۈزىلىگە ئوخشاش ئانىلىرىمىز ھەر خىل رەڭلىك تاشلارنى سۈركەش ئارقىلىق ئۇنىڭدىن ئۇپىدەڭلىك ياساپ، ھۆسن-جامالىنى گۈزەللەشتۈرۈپ كەلگەن. ھەتتا ھەر خىل ئېسىل زەخىلەردىن، ياغاچلار ۋە تېرىلەردىن ئۇپىدەڭلىك قاچىلايدىغان رەڭدار خالتا ۋە قۇتلىرىنى ياساپ، ئۇنىڭغا ئۇپىدەڭلىك قاچىلاپ ساقلاشقا ئادەتلەنگەن. بۇلار بۈگۈنكى زامانىۋى ماشىنىلار ئۈسكۈنىلەردە ياسىلىدىغان ئۇپىدەڭلىك، پەرداز قۇتلىرىنىڭ ئەڭ دەسلەپكى تۈرەلمىسى بولۇپ، ئەقىللىق ئانىلىرىمىز ئۇنى نەچچە مىڭ يىللار ئىلگىرىلا ئىختىرا قىلىپ پايدىلانغان ۋە بۈگۈنكىگە ئاساس سالغان.

شۇ دەۋرلەردە دىيارىمىز غەربىي يۇرت ئاياللىرى بىلەن ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىدىكى ئاياللارنىڭ پەرداز قىلىش ئۇسۇلىمىز ئوخشىشىپ كەتكەن «ۋۇيەنچۈن» (ئۆرپ - ئادەت ۋە ئارخېئولوگىيە) ناملىق ماقالىسىدە سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى ئالىمى M. g شارەنكىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىدا قاشلىق ئېتىش ئادىتىنىڭ كەڭ ئومۇملاشقانلىقى توغرىسىدىكى «قەدىمكى باكتىرىيە» دېگەن ماقالىسىنى تىلغا ئېلىپ، مىلادىدىن ئىلگىرىكى 2 مىڭ يىل بۇرۇن ئىنتايىن نەپىس ياسالغان بىر پەرداز قۇتسى توغرىلۇق مەلۇمات بەرگەن. بۇ خىل كەڭ، يۇمشاق قورساقلىق، ئېگىز بويۇنلۇق، تەكشى يۈزلۈك، يۇ-

كىچىك ۋە سېتىپ ياسالغان بولۇپ، ياساشتا سىرتىدىن ئايلاندىرۇپ كېسىش ئاساس قىلىنغان، ئىچكى قىسمى سىلىقلاشتۇرۇلغان. قۇتا ئىچىگە پەرداز قىلىشقا ئىشلىتىدىغان سەرناق ۋە پاراشۇكسىمان بۇيۇملار قاچىلانغان. M1:3:3 نومۇرلۇقى چىرىپ شەكلى ئۆزگىرىپ كەتكەن. ئۇنىڭ ئېغىزى يۇمشاق ۋە تۈز، دىۋارىمۇ تۈز، تېگى دۈڭلەك بولۇپ، گەۋدىسى قارا سىر بىلەن سىرلىنىپ، ئۈستىگە قىزىل سىر بىلەن گۈل نۇسخىلار سىزىلغان. ئۇنىڭ ئاغزىنىڭ دىئامېتىرى 8 سانتىمېتىر، ئاستىنىڭ دىئامېتىرى 8 سانتىمېتىر، ئېگىزلىكى 2.9 سانتىمېتىر، ئۇنىڭ ئېغىز گىرۋىكىگە قىن ئويۇلۇپ، قاپقىنى يېپىشقا ماس كەلتۈرۈلگەن. قاپقىنىنىڭ كەسمە يۈزى تراپېزىئىد شەكىللىك، قاپقاق يۈزىنىڭ ئوتتۇرىسىغا يوپۇرماق ۋە بەرگىدىن تەركىب تاپقان بىر گۇرۇپپا گۈل نۇسخىسى، ئۇنىڭ ئەتراپىغا بىر ئايلىنىپ قۇر نۇسخىسى سىزىلغان. ئۇنىڭ سىرتىغا بىر ئايلىنىپ تاق سىزىق نۇسخىسى ۋە ئۈچ بۇرجەك نۇسخا سىزىلغان. قاپقىنىنىڭ دىئامېتىرى 11 سانتىمېتىر، ئېگىزلىكى 2.2 سانتىمېتىر، ئومۇمىي ئېگىزلىكى 4.8 سانتىمېتىر M10:4 نۇمۇرلۇقى چىرىگەن ۋە شەكلى ئۆزگەرگەن. ئۇنىڭ ئاغزى يۇمشاق ۋە يايپاك، قىرى چاسا شەكىللىك، قورساقلىق بولۇپ چىققان، تېگى تۈز بولۇپ، مۇرىسىگە ئۈچ يۆگەم كۆپۈنكى سىزىق نۇسخىسى چىقىرىلغان. سىزىق نۇسخىسىنىڭ ئۈستى ۋە ئاستى تەرىپىگە ئاق رەڭلىك سىر بىلەن ئىككى قۇر ھەرە چىشىمىمان نۇسخا سىزىلغان. قاپقىنىنىڭ كەسمە يۈزى تراپېزىئىد شەكىللىك بولۇپ، گىرۋىكىدە بىر قۇر پىتىنقى سىزىق نۇسخىسى چىقىرىلغان. ئۇنىڭ ئاغزىنىڭ دىئامېتىرى 2.3 سانتىمېتىر، ئاستىنىڭ دىئامېتىرى 2.8 سانتىمېتىر، ئېگىزلىكى 2.8 سانتىمېتىر، دىئامېتىرى 2.3 سانتىمېتىر، ئېگىزلىكى 1.4 سانتىمېتىر. M7:9 نومۇرلۇقىنىڭ سىرتقى يۈزى سىلىقلانغان، ئاغزى تۈز ھەم يۇمشاق شەكىللىك، چاسا قىرلىق، قورساقلىق، تېگى دۈڭلەك، ئاغزىنىڭ دىئامېتىرى 1.5 سانتىمېتىر، ئېگىزلىكى 2.4 سانتىمېتىر. M22:5 نومۇرلۇقى بىر پارچە شالنى ئويۇپ چاسا ھالەتكە كەلتۈرۈش ئارقىلىق ياسالغان. ئۇنىڭ ئاغزى تۈز، چاسا قىرلىق دىۋارى ئاساسەن تۈز، تېگى تۈز بولۇپ، قاپقىنى بىر پارچە ئۇزۇنچاق چاسا شەكىللىك شالنىڭ ئىككى يۈزىنى تۈزلەپ، ئوتتۇرىسىدىن دىئامېتىرى 0.5 سانتىمېتىرلىق تۆشۈك ئېچىپ، تۆشۈككە بىر تال شوپىنا باغلاش ئارقىلىق ياسالغان. ئۇزۇنلۇقى 5.9 سانتىمېتىر، كەڭلىكى 4.4 سانتىمېتىر، ئېگىزلىكى 3.1 سانتىمېتىر.

1995 - يىلىدىكى قېزىشتا، يىگپەن قەدىمكى قەبرىستانىدا

MIRAS

لەرنىڭ نادانلارچە گۈزەللىك قوغلىشىدىغان تۇيغۇسىدىن نەچچە باراۋەر ئېشىپ كەتكەن. قەدىمكى ئانىلىرىمىز ئەڭ ئېسىل بۇيۇملارنى نەگە تاقىسا، قەيەرگە سانجىپ تاقىۋالسا گۈزەل بولىدىغانلىقىنى ئاللىقاچان بىلىپ يەتكەن. ماركس «بىر سەنئەت بۇيۇمىنى پەقەت سەنئەتنى چۈشىنىدىغان، شۇنداقلا گۈزەللىكتىن زوقلىنالايدىغان خەلق ئىجاد قىلالايدۇ»، دەپ كۆرسەتكەنىدى. ناۋادا نەچچە مىڭ يىللار ئىلگىرى ياشىغان كروران گۈزىلىدەك ئەقىللىق، چىرايلىق، لاتاپەتلىك ئانىلىرىمىز ناھايىتى قەدىمدىلا سەنئەتنى، گۈزەللىكنى چۈشەنمىگەن بولسا، ئۇپا - ئەڭلىككە ئوخشاش ئېسىل پەرداز بۇيۇملىرىنى ياسىيالماي بولاتتى.

كۆرسەتكۈچلەر:

- 1 يۇلتۇز روزى: «تەبىئىي گىرىم بۇيۇمى - ئەڭلىك»، «شىنجاڭ سەنئىتى ژۇرنىلى» 2000 - يىل 3 - سان ①، ② 105 - 107 - بەتتىن ئېلىندى.
- ③ «شىنجاڭ مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى» 3، 4 - قوشما سان 38 - بەت.
- ④ «شىنجاڭ مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى» 3، 4 - قوشما سان 123 - بەت.
- ⑤ يۇقىرىدىكى ژۇرنال، 2003 - يىل 3 - سان 39، 40 - بەت.
- ⑥ يۇقىرىدىكى ژۇرنال، 2003 - يىل 4 - سان 8، 9 - بەت.
- ⑦ يۇقىرىدىكى ژۇرنال، 2001 - يىل 1 - 2 - قوشما سان 38 - بەت.
- ⑧ يۇقىرىدىكى ژۇرنال، 2001 - يىل 1 - 2 - قوشما سان 36، 37 - بەت.
- ⑨ ⑩ لى شياۋبېك: «جۇڭگو غەربىي يۇرتتىكى مىللەتلەرنىڭ كىيىم - كېچىكى ھەققىدە تەتقىقات».
- 1995 - يىل 8 - ئاي، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى خەنزۇچە نەشرى، 193، 195 - بەت.

مىسالىق ئېغىزلىق كىچىك قۇتىنىڭ ئېغىزىغا ھايۋان سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن كىچىك تاياقچە قىستۇرۇپ قويۇلغان. شاردەنكى بۇنى قاشلىق ئېتىشكە ئىشلىتىلىدىغان قارا رەڭلىك سۈرمە تاش قاچىلىنىدىغان پەرداز قۇتىسى دەپ قارايدۇ. شۇنىڭدەك شىنجاڭ مۇزېيىنىڭ ھازىرقى زامان مىللىي ئۆرپى-ئادەت كۆرگەزمە زالىدىكى تاتارلار كۆرگەزمە بۇيۇملىرى ئىچىدە ئالتۇندىن ياسالغان، شەكلى باكتىرىيە ئەتراپىدىن تېپىلغان يۇقىرىقى قۇتغا ئوخشاش ئىككى دانە قاشلىق قۇتىسى بار بولۇپ، ئوخشىمايدىغان يېرى پەقەت قۇتىنىڭ ئېغىزىغا سانجىپ قويۇلغان كىچىك تاياقچىغا گۈل نۇسخىلىرى چۈشۈرۈلگەن».

يۇقىرىقى مىلادىي پاكىتلار بىزگە تۆمۈر قوراللار دەۋرىدىكى غەربىي يۇرت ئاياللىرىنىڭ گۈزەللىك قارىشىنىڭ ئىنتايىن يۇقىرىلىقىنى ھەمدە بۇ دەۋردە قاش - قەلەم، ئۇپا - ئەڭلىك، پەرداز خالىتىسى قاتارلىق يېڭى ۋە ئىپتىدائىي پەرداز بۇيۇملىرىنىڭ بارلىققا كەلگەنلىكىنى، شۇنىڭدەك شۇ دەۋردىلا ئوتتۇرا ئاسىيا رايونى بىلەن مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش مۇناسىۋىتىنىڭ بولغانلىقىنى ۋە تۇرمۇش ئۇسۇلىنىڭ ئوخشاپ كېتىدىغانلىقىنى يورۇتۇپ بېرىدۇ.

ئۇلۇغ رۇس تەنقىدچىسى بېلىنسىكى: «گۈزەل شەيئىلەر - نى ياقىتۇرۇش بىلەنلا چەكلەنمەي، يەنە ئۇنى چۈشىنىشكە ماھىر بولۇش كېرەك» دېگەندەك، قەدىمكى ئانىلىرىمىز ۋە قىز - چوكانلىرىمىزنىڭ گۈزەللىك تۇيغۇسى ئىپتىدائىي كىشى -

20082

ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ، ھۆرمەتلىك ئوقۇرمەن :

«مىراس» ژۇرنىلى «مەملىكەت بويىچە 100 نوقتىلىق ژۇرنال»، «مەملىكەتلىك سەرخىل ژۇرناللار سېپىدىكى قوش ئۈنۈم ياراتقان ژۇرنال»، «شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەن تۈرىدىكى مۇنەۋۋەر ژۇرنال»، «شىنجاڭ 2 - ۋە 5 - نۆۋەتلىك مۇنەۋۋەر ئىجتىمائىي پەن ژۇرناللىرى مۇكاپاتى» غا ئېرىشكەن ژۇرنال بولۇپ، سەھىپىلىرىنىڭ رەڭدارلىقى بىلەن ئوقۇرمەنلەرنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ئېرىشىپ كەلدى. ژۇرنىلىمىزدىكى «ئالىم بولساڭ ئالەم سېنىڭكى» سەھىپىسىدە ھەر خىل تېمىدىكى نادىر ئىلمىي ماقالىلار، «ئادەت قېرىماس» سەھىپىسىدە خەلقىمىزنىڭ ئەنئەنىۋى گۈزەل ئۆرپ - ئادەتلىرى، «بۇرۇننىڭ بۇرۇنىدا» سەھىپىسىدە ئاتا - بوۋىلىرىمىزنىڭ ئەقىل دۇردانلىرى جۈللىنىپ تۇرىدىغان ھېكايەتلەر، «يىلتىزىمىز دەردەخ بولماس» سەھىپىسىدە خەلقىمىزنىڭ ئوبرازلىق تارىخىي كەچمىشلىرى بىلەن ئەجدادلىرىمىزنىڭ نەسەب يىلتىزىنى ئەكىس ئەتتۈرىدىغان ئەپسانە - رىۋايەتلەر، «كۈلكە - جان ئوزۇقى» سەھىپىسىدە قىزىقارلىق لەتىپە - يۇمۇرلار، «ئايىدىڭ كېچىلەر» سەھىپىسىدە مەشۇقلارنىڭ پاك ئىنسانىي سۆيگۈ - مۇھەببىتى كۆيۈلگەن سۆيگۈنامىلەر، «ساقلىق - شاھلىق» سەھىپىسىدە خەلقىمىزنىڭ ئوزۇقلىنىش ئادەتلىرى ۋە سالامەتلىك ھەققىدىكى ھېكمەتلەر، «مىللىتىم ساپ بولسۇن دېسەڭ ، ئىشنى ئۆزۈڭدىن باشلا» سەھىپىسىدە پەرزەنتلەرنى دانا ۋە ئەخلاى رەننالىرىدىن قىلىپ تەربىيەلەش توغرىسىدىكى ئۆگۈنلەر، «چەت ئەللىكلەر نەزەرىدىكى ئۇيغۇرلار» سەھىپىسىدە چەت ئەللىكلەرنىڭ ئۇيغۇرلارنىڭ تارىخ، مەدەنىيەت ئەنئەنىلىرى ھەققىدىكى تەتقىقات نەتىجىلىرى، «دۇنياغا نەزەر» سەھىپىسىدە چەت ئەلنىڭ ئىسلاھات مەدەنىيەتلىرى تونۇشتۇرۇلىدۇ.

قىسقىسى، «مىراس» ژۇرنىلى ئاۋامغا جاھاننەمە، ئالىملارغا بايلىق، ئاشقارغا ۋىسال، ئاتا - ئانىلارغا مەسلىھەت، پەرزەنتلەرگە ئىنساپ، قىزىلارغا شەرم - ھايى، يىگىتلەرگە غۇرۇر، بالىلارغا ئەقىل - پاراسەت، ئايرىقلارغا شېپا، ئاجىزلارغا ئۈمىد بېغىشلايدۇ! بىز سىزلىرنىڭ ژۇرنىلىمىزنىڭ 2008 - يىللىق سانلىرىغا مۇشتەرى بولۇپ، ئەجدادلىرىمىزدىن قالغان تەۋھىرۈك مىراسلىرىمىزنى ئەۋلادىلارغا يەتكۈزۈپ بېرىش يولىدا ئىشلەۋاتقان جاپالىق خىزمىتىمىزگە يېقىندىن يار - يۆلەكتە بولۇشىڭىزنى ئۈمىد قىلىمىز.

ھۆرمەت بىلەن: «مىراس» ژۇرنىلى تەھرىراتى

كېرىيە كاكاچا نېنى

م . بارات

كېرىيە ئاياللىرىنىڭ ئەنگەنۈشى زىننەت بويۇمى

سۆكە

سۆكە — كېرىيە ئاياللىرىنىڭ قەدىدىن تارتىپ ئىشلىتىپ كېلىۋاتقان ئالتۇن زىننەت بويۇمىدۇر. قىزلارنىڭ تۇنجى تويىدىكى ئەڭ مۇھىم تويۇق زىننەت بويۇمى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

سۆكە ياسىلىش شەكلى جەھەتتىن ئىككى خىل بولۇپ، بىرى خان سۆكسى، بۇ پەقەت قول بىلەن پارچە - پارچە ئىشلىنىپ قۇراشتۇرۇلىدۇ. يەنە بىرى يېڭى زامان سۆكسى. بۇ پەقەت ھازىرقى قېلىپ بىلەن قۇيۇلۇپ قۇراشتۇرۇلىدۇ. كېرىيەدە ئومۇملاشقان خان سۆكسى بولۇپ ئۈستى تەرىپى ئىككى قەۋەت، ئاستى تەرىپى ئىككى قاتار ئالتىدىن يەتتىگىچە بېلىق شەكىلدە ياسىلىدۇ. ئىككى تەرىپىگە ئىككى دانە يوپۇرماق ئېسىلىدۇ. كېرىيە سۆكسى يۇقىرىقىدەك ئالاھىدىلىكى بىلەن باشقا يۇرتلارنىڭكىدىن ئالاھىدە پەرقلىنىپ تۇرىدۇ.

خان سۆكسىنىڭ ياسىلىش شەكلىدىن قارىغاندا، مېھراپ شەكلى ئاساس قىلىنىدۇ. ئاستى تەرىپىگە ساڭگىلاپ تۇرغان بېلىق كۆرۈنۈشلىرىدىن تەبىئەتتىن ئۈلگە ئالغانلىقى كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ ھەمدە بېلىق كۆرۈنۈشى پاكلىققا سىمۋول قەلمىنىڭ بولۇپ، ئۆزگىچە گۈزەللىكىنى ھېس قىلغىلى بولىدۇ. خان سۆكسى قولدا ئىشلىنىدىغان بولغاچقا، ياسىلىشى ئىنتايىن نازۇك، بىر زەگەر ئۈستام بىر ھەپتە ئەتراپىدا تۈجۈپىلەپ ئىشلىگەندە بىر كىشىلىك سۆكە پۈتۈپ چىقىدۇ. خان سۆكسىنى ئەڭ ياخشى ياسىيالايدىغان شاگىرتلار پىشىپ يېتىلگەن زەرگەر ھېسابلىنىپ، دۇكان ئايرىپ بېرىلىدۇ.

كېرىيە كاكاچا نېنى كېرىيەلىكلەرنىڭ ئەڭ ئەتىۋارلاپ ئىستېمال قىلىپ كەلگەن نانىنىڭ بىرى. كاكاچا نان كېرىيەدىن باشقا يۇرتلاردىمۇ ئىستېمال قىلىنسىمۇ، لېكىن كېرىيە كاكاچا نېنىنىڭ يېقىلىش ئۇسۇلى، قېلىن - نېپىزلىكى، رەڭگى، سىڭىشلىكى، ئۇزۇن ساقلاشقا بولىدىغانلىقى قاتارلىق ئۆزگىچىلىكى بىلەن باشقا يۇرتلارنىڭ كاكاچا نېنىدىن پەرقلىنىدۇ.

كېرىيە كاكاچا نېنى يېقىلىشتىن ئىستېمالغىچە بولغان جەريانى مۇنۇ تۆت باسقۇچقا بۆلۈنىدۇ:

1. تونۇرنى تەييارلاش، نان ياققۇچىلار شورىدىن سېلىنغان تونۇرنى قوناق پاسىرى، كېۋەز شادىسى، ھەرخىل دەرەخ - لەرنىڭ شاخ - شۆمبىلىرى، دەرەخ ئوتۇنى قاتارلىقلارنى يېمەكلىغۇ قىلىپ مۇۋاپىق قىزىتىپ تىندۈرۈلىدۇ.

2. ئۇن ئەلگەكتە تاسقىلىدۇ.

3. خېمىر يۇغۇرۇش. تاسقالغان ئۇننى سوغۇق سۇ، ئاق تۇز ئارىلاشتۇرۇلۇپ، خېمىر پىششىچە ئەيلىنىدۇ ھەم تىندۈرۈلىدۇ (ئولتىلىدۇ).

4. نان يېقىش. تونۇر تىنىپ، خېمىر بولغاندىن كېيىن نان ياققۇچىلار(تۆتتىن ئالتىگىچە ئادەم) نان يېقىش، زۇۋۇلا ئۇزۇش، زۇۋۇلاش، نان ئېچىش، گىرۋەكلەش، تۈكۈچ سېلىش قاتارلىق راسلاش جەريانىلىرى تاماملىنىپ كاكاچا خېمىرى گەزىنە بىلەن تونۇرغا يېقىلىپ سارغىيىپ پىشىپ غۇزىلەنمىگىچە (كۆپۈپ، چېچەكلەش) تونۇردا تۇرغۇزۇلىدۇ. تونۇردىن ئېلىنغاندىن كېيىن نان دەستىلەپ تىزىلىدۇ. بۇ يەرلىك تىلدا خونا لا ش دېيىلىدۇ.

كېرىيە كاكاچا نېنىنى سۈت چاي، ھەرخىل قورۇما، سۇيۇق - سەلەڭ قورۇمىلار بىلەن ياكى قۇرۇق يېيىشكە بولىدۇ. كېرىيە كاكاچا نېنىنى مېھماننىڭ ئالدىغا ئۇيغۇرلارنىڭ ئېسىل تائاملىرىدىن بولغان تونۇر كاۋىپى، پولو قاتارىدا قويۇپ مېھمان ئۇزىتىشقا بولىدۇ. كېرىيەلىكلەر چاي بىلەن كاكاچا ناندىن ئايرىلماسلىقىنى ئۆزىگە ئادەت قىلغان.

(ئاپتور: كېرىيە مەدەنىيەت يۇرتىدا)

تاشمىلىق خەلقنىڭ ئۆزگىچە تۇرمۇش ئادەتلىرى

مەشرەپنىڭ ئۆزىدىلا جازا بەرگەندىن سىرت (تەڭرە كېچە - كىچى كېلىش سەۋەبى ئېنىق بولمىسا) ئەتسىدىكى مەشرەپنى ئۈستىگە ئېلىپ، قوي، كالا سويۇپ جامائەتكە نەزىر بېرىش ئارقىلىق گۇناھنى تىلەشكە بۇيرۇيدۇ.

مەشرەپ چوڭ ئايۋان - سارايدا ئاساسەن كېچىدە ئۆتە كۈزۈلىدۇ. مەشرەپنىڭ ئويۇن تۈرلىرى 30 دىن ئاشىدۇ: پاختەك ئۇچۇرۇش، سامسا يېقىش، قېتىق ئىچۈرۈش، شاھ مەردەك (شاھ ئوردىسىغا كىرىش)، ئىككى خوتۇن ئېلىپ بېرىش، تاغارغا سامان تىقىش، تۈلۈمچىلاپ سويۇش.....قا. تارلىقلار.

بۇنىڭدىن باشقا ئاشۇ قىش كۈنلىرىدە، بولۇپمۇ نورۇزدا ھەپتە ئون كۈن چېلىش بولۇپ تۇرىدۇ. چېلىشقا كەنتلەر ئارا چۈشىدۇ، چېلىش كۆرگىلى قىز، چوكانلارمۇ بەس-بەستە كېلىشىدۇ.

بۇ يۇرتتا گەرچە مەش ئومۇملاشقان بولسىمۇ، بىر قىسىم ئائىلىلەردە ئوچاق، مورىلىق ئوچاق، يېتىم ئوچاق، كۈلۈك ۋە كاڭ ئوچاقلار ئىستېمالدىن قالغىنى يوق، بۇ يەردە كاڭ ئوچاق ئۈستىدە توختىلىمىز. بۇ خىل ئوچاق ئاساسەن چوڭ مېھانسارايغا سېلىنىدۇ، ساراي ئىشىكىدىن كىرگەندە ئوڭ تەرەپتە بولىدۇ، ئىككى يېرىم كۋادرات مېتىر يەر تۆشۈك ئىشلىرىغا ئايرىپ قويۇلىدۇ. ئەتىياز، كۈزدىكى شامال، بورانلىق كۈنلەردە تاماق شۇ ئوچاقتا ئېتىلىدۇ. قىش كىرگەندە بۇ ئوچاقنىڭ مورىسى نېپىز كېسەكتە (كېسەكنى

تاشمىلىق يېزىسى پامىر ئېگىزلىكى باغرىدا بولۇپ، غەربىي جەنۇب تەرىپىنى قاتمۇ قات تاغلار ئوراپ تۇرىدۇ. بۇ يېزا قەشقەر كونا شەھەر ناھىيە مەركىزىدىن 47 كىلومېتىر يىراقلىققا جايلاشقان. تاشمىلىق يېزىسى قەدىمىي يىپەك يولىنىڭ ئەڭ مۇھىم ئۆتەڭلىرىنىڭ بىرى بولۇپ كەلگەن. بۇ يۇرت جۇغراپىيەلىك شارائىتىنىڭ مۇرەككەپ بولۇشى ۋە باشقا سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ئۆزگىچە تۇرمۇش ئادەتلىرىنى يېتىلدۈرگەن.

ئالايلىق، ئەرلەر زىمىستان قىش كۈنلىرىدەمۇ تونچە چەكمەن چاپانلىرىنىڭ مەيدە تەرىپىنى ئوچۇق قويۇشى، 2 - 3 مېتىر ئاق، كۆك، قىزىل ۋە يېشىل رەڭلەردىكى رەختلەردە بەلۋاغ باغلىشى، كارۋانچە ئۆتۈك (بۇ خىل ئۆتۈك تۈكۈننىڭ پاشىسى بولمايدۇ، بولسىمۇ ناھايىتى پەس بولىدۇ) ۋە چورۇقلىرىنى كىيىشىپ يۈرۈشىدۇ. تېخىمۇ قىزىقى شۇكى، مەيلى ياز، مەيلى قىش كۈنلىرى بولسىمۇ گىردە ياكى زاغرا ۋە پىلتە قۇيماقلارنى ئېلىپ مۇز دۇغقا چىلاپ ئىچىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئۇلار سوغۇقتىن ئاغرىپ قالمايدۇ.

تاشمىلىق قەشقەر شەھىرىدىن يىراق. (بۇرۇن ئات - ئېشەك بىلەن ماڭىدىغان بولغاچقا 2 - 3 كۈندە ئاندىن شەھەرگە يېتىپ باراتتى)، بۇ يۇرت خەلقى دېھقانچىلىقنىڭ ئارىسالدى كۈنلىرىدە ئۆزگىچە مەشرەپلەرنى ئۆتكۈزۈپ تۇرىدۇ، مەشرەپ قاندىلىرى ناھايىتى مەزمۇنلۇق بولۇپ، ۋاقىتقا ئىنتايىن ئەھمىيەت بېرىدۇ. كېچىكىپ قالغانلارغا شۇ

ئاتا - ئانىلار پۈتۈشسە، قارشى چىقىدىغانلار ئىنتايىن ئاز بولىدۇ. قىز بولسا يىگىتنىڭ تەرىپىنى ئاچا - سىڭىلىدىن رەدىن ئاڭلاش بىلەنلا كۆپايىلىنىدۇ. قىز يىگىتنىڭ تەلىپى بىلەن يوشۇرۇن كۆرۈشىدۇ، بولمىسا يىگىتنىڭ، ھەتتا يىگىتنىڭ ئەر تۇغقانلىرىنىڭ كۆزىگە كۆرۈنۈشتىن ساقلىنىدۇ، چاي ئىچۈرگەندىن كېيىن تالا - تۈزگىمۇ كەمدىن كەم چىقىدۇ. يىگىت تەرەپنىڭ ئەر ياكى ئايال بىر تۇغقانلىرى قىزنىڭ ئۆيىگە كىرىپ قىزنىڭ پاكىزلىقى، يۈرۈش - تۇرۇش، كىيىم - كىيىملىرىگىچە ئىنچىكە كۆزىتىدۇ، قازان بېشى ئىشلىرىغا ئالاھىدە دىققەت قىلىدۇ. بۇ يۇرتنىڭ ئاياللىرى بېشىغا ياغ، لىق چەگمەي قازان بېشىغا ھەرگىز ئۆتەيدۇ، ئادەتتە ئا. ياللار (15 ياشتىن ئاشقان قىزلار) ئۆز ئائىلىسىدىمۇ ئەر تۇغقانلارنىڭ ئالدىدا ياللاش، بىلەك - پاچاقلىرى ئوچۇق ھالدا يۈرمەيدۇ، خالىغان يەر ۋە ھەر كىمنىڭ ئالدىدا چېچىنى تارمايدۇ. گىرىم قىلىپ ئەينەككە قارىمايدۇ. ئوسما قويمايدۇ. بىراق گىرىملەرنى يوشۇرۇن قىلىشىدۇ.....

توي بولۇشنىڭ ئالدىنقى كۈنى قىز خاس ھۆججەتسىدا توي كۆڭلىكىنى كىيىپ، دوستلىرى بىلەن ئولتۇرىدۇ. قىزنى پىشىن بىلەن يىگىتنىڭ ئۆيىگە يۆتكەپ كېلىدۇ، قىز يۆتكەنگىلى يىگىت تەرەپنىڭ ئاتا - ئانىسى ۋە ئۇرۇق - تۇغقان، مەھەللە - كوي بارىدۇ، يىگىت بارمايدۇ. قىز يۆتكىلى ئاتلىق بارىدۇ، يېقىن بولسا پىيادە بارىدۇ. قىز يۆتكەش ئۈچۈن مەخسۇس تەييارلانغان ئاتنى ئېلىپ بارىدۇ، قىز تەرەپ قىز يۆتكىلى كەلگەن ئەر مېھمانلارنى ئۇدۇللا مېھمانسارايغا باشلاپ داستىخان سالىدۇ، لېكىن ئايال مېھمانلارنى كۈتۈش مۇرەككەپ بولىدۇ. قىز تەرەپ ئۆيىدىن چىقىپ دەرۋازا بوسۇغىسىدىن يەتتە قەدەم ساناپ مېڭىپ، يىگىتنىڭ ئانىسى بىلەن كۆرۈشىدۇ، يەنى «ھارمىغايلا» دەپ پەتۈستە بىر پىيالە چاي تۇتىدۇ، يىگىتنىڭ ئانىسى ئالاھىدە تەييارلانغان داستىخاننى سۇنىدۇ، بۇ جەرياندا شە. رەنداز ئاياللار بىر-بىرىگە (قۇدىلار ئارا) بېيىت ئېيتىشىپ قوللىرىدىكى چاي ۋە داستىخانلىرىنى ئالماشتۇرىدۇ. ئاندىن ئايال مېھمانلارنى ئۆيگە باشلاپ داستىخان سالىدۇ، غىزالىنىپ بولغاندىن كېيىن، قۇدىلار تاماققا دۇئا قىلىپ سىرتقا چىقىدۇ، قىز تەرەپنىڭ تاغلىرى قىزنى كۆرۈپكە ئولتۇرغۇزۇپ ئېلىپ چىقىدۇ. يىگىت تەرەپ ئەكەلگەن مەخسۇس ئاتقا قىزنىڭ ئانىسىنىڭ توي قىلىپ بولغان ئىنىسى ياكى ئاكىسى مىنىپ قىزنى كەينىگە مىندۈرۈپ ئېلىپ ماڭىدۇ، (مېڭىش ئالدىدا قىز ۋە يىگىتنىڭ ئاتا - ئانىلىرى قىزى يىگىتكە بەخت تىلەپ دۇئا قىلىپ ئۈزۈتۈشىپ قويىدۇ) شۇنىڭ بىلەن بىرگە قىزنىڭ ئانىسى باشلىق يېقىن ئۇرۇق - تۇغقانلارمۇ يىگىتنىڭ ئانىسى قاتارلىقلار بىلەن بىرگە ماڭىدۇ(بۇ قاتنىدىلەر

بىچاقتا قىرىپ قىلىنلىقىنى 3 - 4 سانتىمېتىر قىلىدۇ) ئىچى كاۋاك ھالەتتە ئېتىدۇ، بۇنىڭغا ئۇلاپ ئالدى تەرىپىدىن ئې. گىزلىكى 1.2 مېتىر كەلگىدەك ئىچى كاۋاك، تام ئېتىلىپ تاكى ساراي ئىشىكىگىچە داۋام قىلىدۇ، ئىشىك ئالدىدىن بىر مېتىرچە جاي قويۇلۇپ ئوچاق سېلىنىدۇ، مانا بۇ كاڭ. لىق ئوچاق بولۇپ 30 - 40 كۋادرات مېتىرلىق ئۆيلەرنى ئىسسىتالايدۇ.

بۇ يۇرتتا «بۆشۈك توي» مۇ ئۆزگىچە ئۆتكۈزۈلىدۇ (لې. كىن ھازىر يېڭىچە بۆشۈك توي - ئىسراپخورلۇق ئىدەپ كېتىۋاتىدۇ!)

توغۇلغان بوۋاق ئۈچۈن ئۇرۇق - تۇغقان، مەھەللە خۇشاللىققا چۆمۈپ، بۇ خۇشاللىقنى ئىسىم قويۇش مۇراسىمى «ھەقىق» بېرىش ئارقىلىق ئىپادىلەيدۇ.

«ھەقىق» مۇنداق ئېلىپ بېرىلىدۇ: بالا توغۇلۇپ ئۈچ كۈندىن كېيىن، ئۇرۇق-تۇغقانلار، دوستلار چاقىرىلىدۇ، ئۆي ئىگىسىنىڭ قۇربى قانچىلىك بولسا شۇنچىلىك داستىخان ھازىرلايدۇ (ئۇرۇق - تۇغقان، دوستلارنىڭ ئاياللىرى توغۇتنى داستىخان قىلىپ يوقلاپ تۇرىدۇ)، دورامچىلىق، ئىسراپچە. لىق قىلمايدۇ، قوي سويۇپ شورپا قىلىنىدۇ. گۆش پىشىش ئارىلىقىدا مەھەللەنىڭ خەلىپىتى بالغا ئات قويىدۇ. بۇ ئىسىم كۆپىنچە دادىنىڭ تەلىپى بويىچە قويۇلىدۇ. ئىسىم قو. يۇلۇپ بولغاندىن كېيىن، قايتا داستىخان سېلىنىپ (ئەر-ئا. ياللارغا ئايرىم داستىخان سېلىنىدۇ)، داش قازاندا پۈتۈن پىشۇرۇلغان قوي گۆشى يوغان تەڭنىگە ئېلىپ ئەر مېھمانلارنىڭ ئالدىغا قويىدۇ، مېھمانلار ئىچىدىن ئۇستىراق بىرسى ئالدى بىلەن دۈمبە جىگەر (جىگەر بىلەن قۇيرۇق ماينى بىر توغرامدىن توغراپ تەييارلايدۇ)، قىلىپ مېھمانلارغا تۇتىدۇ. ئاندىن بۇ گۆشنىڭ تىرناقچىلىق سۆڭىكىنى چاقماي، مۆچىلەپ يۇقىرى - تۆۋەن بويىچە ئەر - ئايال مېھمانلارغا تەقسىملەپ بېرىدۇ، گۆش يېيىلىپ بولغاندا (گۆشنى يېيىش جەريانىدىمۇ سۆڭەكنى سۇندۇرۇشقا قەتئىي بولمايدۇ) ھەممە سۆڭەكنى يىغىپ، ئاخىرەتلىك ئۈ. چۈن تەييارلانغان ئاق خەسەدە تىكىلگەن خالتىغا سېلىنىدۇ، دۇئادىن كېيىن ئۆي ئىگىسى خالتىنى زاراتكارلىققا كۆمۈۋېتىدۇ، مانا شۇنىڭ بىلەن بوۋاققا ئىسىم قويۇش مۇراسىمى ۋە «بۆشۈك توي» تاماملىنىدۇ.

بۇ يېزىدىكى توي - تۆكۈنمۇ ئۆزگىچە ئېلىپ بېرىلىدۇ. كۆپ ھاللاردا ئاتا - ئانىلار پۈتۈشىدۇ، پۈتۈشكەندىن كېيىن، ئوغۇل تەرەپ داستىخان قىلىپ قىز تەرەپكە «چاي ئىچۈرۈش» ئۈچۈن بارىدۇ. يىگىتكە پۈتۈشكەن قىزنى بۇيرۇق ئاساستا ئۇقتۇرۇلىدۇ، يىگىت قىزنى مەخپىي كۆرىدۇ. ئېيىنى تاپسا كۆڭۈل گەپلىرىنى ئىزھار قىلىدۇ.

M
I
R
A
S

بەلكى قىزنى مەسئۇلىيەتچانلىق بىلەن يىگىتكە تاپشۇرۇپ بېرىشنى مەقسەت قىلسا كېرەك، يىگىتنىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا كەلگەندە دەرۋازىدىن توققۇز قەدەم ئالدىغا ئارغامچا تۇتۇلۇپ، ئاتنى سەكرىتىپ ئۆتكۈزۈش، دەرۋازا ئالدىغا گۈلخان يېقىلىدۇ، قىزنى يىگىت تەرەپ تەييارلىغان زىلچا ياكى كۆرپە ئۈستىگە ئولتۇرغۇزۇپ گۈلخان (بۇ ئىسرىق دەپمۇ ئاتىلىدۇ، بۇ گۈلخانغا تاپالسا ئارچا ياغىچى، ئادراسمان غولى ياكى يول تەرمىچى تەييارلاپ قۇلاقشەك قوي يېغىنى ئوتقا تاشلاش ئارقىلىق گۈلخان يېقىلىدۇ) ئۈستىدىن ئايلىنىدۇرۇپ ھويلىغا ئەكىرىدۇ، خاس ھۇجرىنىڭ ئىشىكى تاقىۋېلىنىدۇ.

بۇ چاغدا قىز تەرەپ بەلگىلىگەن يەڭگىلەر (قىز تەرەپ قىزنىڭ ھاممىسى قاتارلىق يېقىن تۇغقاندىن ئۈچ ئايالى يەڭگىلىككە تەيىنلەيدۇ) تەرىپىدىن رەخت ياكى قولىياغلىق بېرىلگەندىلا ئىشىك ئېچىلىپ قىز خاس ھۇجرىغا ئەكىرىلىدۇ. قىز تەرەپتىن كەلگەن مېھمانلارغا داستىخان سېلىنىدۇ، ئۇلار غزالىنىپ بولغاندىن كېيىن، ئۈچ يەڭگىدىن باشقىلار ئۇزىدۇ.

كەچلىك غىزا ئۈچۈن قىزغا ئاتاپ ئۆگرە ئېتىلىدۇ. ياتار چاغدا يەڭگىلەر قىز - يىگىتكە جاي راسلاپ بېرىپ يېنىپ چىقىدۇ، ئاندىن ھۇجرىنىڭ ئالدىدا ئارام ئېلىشىدۇ، يېرىم كېچىدىن ئۆتكەندە يەڭگىلەر سۇ ئىسسىتىپ ئاپتۇۋۇ-چىلاپ چا، داسلارنى ھۇجرا ئالدىغا قويۇپ قويىدۇ....

تاڭ ئېتىپ قىز - يىگىت ئورنىدىن تۇرغاندا يەڭگىلەر كىرىپ داستىكى سۇنى باغقا ئېلىپ چىقىپ تۆكۈۋېتىدۇ، ئاندىن راسلاپ بېرىلگەن جايىنى يىغىشتۇرىدۇ. ئاق خام ئۈستىگە تۆكۈلگەن «قىزىل داغ» ئۈستىدە پىچىرىلىشىدۇ....

قىز تەرەپ سەھەردىلا ناشىلىق دەپ قىلىنغانلىرى تۇق. قۇز داستىخان (يېمەكلىك)، قىلالىمغانلىرى يەتتە خىل داستىخان قىلىپ يىگىتنىڭ ئۆيىگە ئەۋەتىدۇ.

ئاش ۋاقتى بىلەن قىز تەرەپنىڭ ئايال مېھمانلىرى كېلىپ يۈز ئاچقۇغا تەييارلىق قىلىدۇ، يىگىتنىڭ ئاغىنىلىرىمۇ كېلىپ «ناشتىلىق» قا ئېغىز تېگىدۇ. پېشىن ۋاقتى بىلەن يۈز ئاچقۇ يىگىتنىڭ ئۆيىدە باشلىنىدۇ.

ئالدى بىلەن قىزنىڭ ئانىسى يىگىتكە بەلۋاغ باغلاش ئۈچۈن ئۈچ مېتىر شا تاۋارنى ئېلىپ يىگىتنىڭ ئالدىغا كېلىدۇ، يىگىتنىڭ دوستلىرى يىگىتنى ئالدى - كەينىگە ئىتتىرىپ بەلۋاغنى باغلاشقا ئىمكانىيەت بەرمەيدۇ. بۇ ئويۇن يېرىم سائەتچە داۋاملىشىدۇ، ئاندىن يىگىت قېيىنئانىسىغا بىر كىيىملىك ئېسىل رەخت تۇتىدۇ، قېيىنئانىسى رەختنى ھەش-قاللا - رەھمەت بىلەن قوبۇل قىلىدۇ، ئاندىن كېيىن، ئوغۇل

20082

نىڭ يەڭگىسى يىگىتكە تويۇق ئالغان دوپپا، تون (پەلتۇ)، ئۆتۈك (بەتنىكە) قاتارلىقلارنى پەتنۇسقا سېلىپ، يىگىتنىڭ ئالدىغا قويىدۇ، يىگىت قولداشلىرىغىمۇ كۆڭلەك، شىملىق رەخت، قولىياغلىق قويىدۇ (يىگىت قولداشلىرى 20 - 30 گىچە بولىدۇ)، بۇ ئىشلار تۈگىگەندىن كېيىن، يەڭگىلەر قۇرۇق پەتنۇسنى يىگىتلەر ئالدىغا قويىدۇ، يىگىتلەر بەس-بەس تە پۇل تاشلايدۇ، يەڭگىسى بولسا ئاۋاز چىقىمىدى، دەپ تۇرۇۋالىدۇ (بۇرۇن تىللا تاشلايدىكەن، ھازىر قەغەز پۇل تاشلايدۇ، ئالدى يۈزۈدىن بەش يۈزۈگىچە تاشلايدۇ)، يىگىتلەر قىزىقچىلىق قىلىپ پەتنۇسنى چىكىپ قويىدۇ....

بۇ ئويۇن ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، ساز چېلىنىپ ئۇسسۇل باشلىنىدۇ، يىگىت تەرەپتىن بەلگىلەنگەن قىزچاق ئۇسسۇل ئويناپ كېلىپ قىزنىڭ يۈزىدىكى ياغلىقنى ئالىدۇ. مانا بۇ يۈز ئاچقۇ بولىدۇ (يۈز ئاچقۇغا قىز تەرەپنىڭ ئەر مېھمانلىرى قاتناشمايدۇ) يىگىت قىز بىلەن ئۇسسۇلغا چۈشىدۇ، قىزنىڭ يەڭگىسى ئۇسسۇل ئويناپ كېلىپ يىگىتنىڭ ئانىسىنى ئۇسسۇلغا تارتىدۇ، يىگىت قولىدىكى يىگىتنىڭ دادىسىنى ئۇسسۇلغا تارتىدۇ. ئۇسسۇل ئاخىرلاشقاندا تاماق تارتىپ، ھەر بىر ئادەمگە ئايرىم - ئايرىم گۆش تارتىلىدۇ، شورپىسىغا قۇشچاق تىلى قىلىپ كېسىلگەن چۆپ سېلىنىپ بىر چىندىن تارتىلىدۇ، ئاندىن ھەر بىر ئادەمگە بەشتىن يېتىر مانتا ئېلىپ كېلىدۇ، كەينىدىن ئۈچ ئادەمگە بىر تاۋاقتىن پولو ئېلىپ كېلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ كۈنكى پائالىيەت ئاخىرلىشىدۇ.

3 - كۈنى قىز تەرەپتىن «قىچقىرىق» دەپ ئادەم كېلىدۇ، يىگىت تەرەپ ئۇرۇق - تۇغقان ۋە مەھەللىنى ئېلىپ قىز تەرەپكە بارىدۇ (مەھەللىدە ئۆزىنى بارلاردىن سىرت بىرمۇ ئەر - ئايال قالمايدۇ). شۇڭا بۇ يۇرتتا قىچقىرىققا با. رىدىغانلار 100 ئادەمدىن ئېشىپ كېتىدۇ. ئەر - ئاياللار ئايرىم ئۆيلەرگە باشلىنىدۇ (ھازىر توي بولغاندا قىز تەرەپنىڭ ئەر تۇغقانلىرى يىگىت تەرەپنىڭ ئۆيىنى تاكى ھېيت بايراملاردا چاقىرىمىغىچە بىلىمەيدىغان ئەھۋاللار بار)، قىز تەرەپ ئادەم سانىغا قاراپ ئىككىدىن ئۈچكىچە قوي سويىدۇ، مېھمانلار گۆشنى يەپ بولغاندىن كېيىن، بۇ مېھمانلارنى قولۇم - قوشنىلار چىللايدۇ، بۇ مەھەللىدىكى ھەممە ئا. ئىلە چالا قويماي مېھمانلارنى ئۆيىگە باشلايدۇ، مەسلەن، 20 ئائىلە بولسا مېھمانلارنى تەگدىن بۆلۈپ باشلايدۇ ھەمدە ئۇيغۇر ئائىلىرىنى چامى يەتكىنىنى ئېتىدۇ (تاماق ئېتىشتىن بۇرۇن قوشنىلار ئۆزئارا دېيىشىۋالىدۇ)، بۇ خىل قىچقىرىق ئەڭ ئاخىرقى باشلىغان ئۆيىدىن ئۆزىغاندا ئاخىرلىشىدۇ. ئەتسى ياكى 3 - 4 كۈندىن كېيىن، يىگىت تەرەپ قىچقىرىدۇ، بۇلارمۇ قىز تەرەپتىكىگە ئوخشاش مېھمان چا. قىرىدۇ.

تون كىيدۈرۈش مۇراسىمى ھەققىدە

توققۇزى توندا» دېگەن سۆز ئۇيغۇرلاردا كەڭ تارقالغان. مەلۇم مەنىدىن ئېيتقاندا، كىيىم - كېچەك ئادەمنىڭ سالاھىيىتىنى ئىپادىلەيدۇ. «چۈش تەبىرى» دېگەن كىتابتا: «ئاق تون كىيىپ چۈش كۆرسە، روشەنلىككە چىقار. كۆك تون كىيىپ چۈش كۆرسە، يىغا - زار بولۇر. دەللە تون كىيىپ چۈش كۆرسە، ئەۋلىيالاردىن مەدەتتۇر» ① دېيىلگەن. بۇ نىكەدىن خەلقىمىزنىڭ سىمۋوللۇق رەڭ چۈشەنچىسىنى ۋە توننى ھۆرمەت ۋە ئىجتىمائىي ئورۇننىڭ سىمۋولى سۈپىتىدە تونۇيدىغانلىقىنى كۆرۈۋالالايسىز.

تون كىيدۈرۈش ماھىيەتتە پۈتكۈل ئەل - يۇرت ۋە جامائەتنىڭ تون كىيدۈرۈلگۈچىگە بولغان ھۆرمىتى، ئورتاق ئېتىراپ قىلىشى ۋە يۈكسەك ئېتىھامنىڭ ئىپادىسىدۇر. «ئەنئەنىۋى ئادەت بويىچە تون كىيدۈرۈش ئەسلىي مەنىسى بىلەن ئىلىم - پەن ساھەسىدە، مەسلىھەت، مائارىپچى، شائىر، يازغۇچى، سەنئەتچى، قاتارلىق ئىلىم - پەن ئەھلىلىرىدە كەڭ كىيدۈرۈلدىغان، ئۇلۇغ ئەمگەك مېۋىسىنىڭ شان- شەرىپىگە بېرىلگەن ھۆرمەت بەلگىسىدۇر. چىن مەنىسىدىن ئىلىمگە ھۆرمەت قىلىشتۇر» ②. تون كىيدۈرۈش مۇراسىمىنىڭ تارىخى تولىمۇ ئۇزۇن بولۇپ، قەدىمكى دەۋرلەردە ئۇ رۇق ۋە قەبىلە ئاقساقاللىرى ياكى خان - پادىشاھلار مەلۇم بىر قەبىلە ياكى خەلقنىڭ ئىچىدە ھوقۇق مەرتىۋىگە ئېرىشكەن كۈنىدە شۇ خەلقنىڭ نەزىرىدىكى ئەڭ ئالىي ھوقۇق. نىڭ سىمۋولى بولغان بىرەر نەرسىنى (مەسلىھەت، پادىشاھلىق مۆھۈرى، تاج دېگەندەك نەرسىلەرنى) ئۆتكۈزۈۋېلىش ۋە

ئىنسانلاردىكى ھەر خىل مۇراسىم پائالىيەتلىرى ئۇلارنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىنىڭ مۇھىم بىر مەزمۇنى ۋە ئادەت شەكلى بولۇش بىلەن بىرگە ئىنسان ئۆمرىنىڭ مەلۇم بىر باسقۇچىغا مۇناسىۋەتلىك بولغان ئەڭ ئەھمىيەتلىك، ئەڭ خۇشاللىق ئىشلارنى بىر خىل رەسىمىي شەكىل بىلەن ئىپادىلەش ۋە خاتىرىلەش ئاساسىدا شەكىللەنگەن مەدەنىيەت ھادىسىسىدۇر. ئۇيغۇر خەلقى ئۆزىنىڭ ئۇزاق دەۋرلىك تارىخىي تەرەققىياتى جەريانىدا ئۆمۈر مۇراسىمى، ئىشلىتىش مۇراسىمى، ھۈنەر - كەسپ مۇراسىملىرى، ئۆي سېلىش مۇراسىمى، دەپنە مۇراسىمى ۋە ھەر خىل دىنىي مۇراسىملارنى شەكىللەندۈرگەن. تون كىيدۈرۈش مۇراسىمىمۇ خەلقىمىزنىڭ ئەنئەنىۋى مۇراسىم شەكىللىرىنىڭ بىر خىلى بولۇپ، ئۇنىڭ شەكىللىنىش سەۋەبلىرى باشقا مۇراسىملارنىڭ شەكىللىنىش سەۋەبلىرى بىلەن ئاساسەن ئوخشىشىپ كېتىدۇ، لېكىن بۇ مۇراسىمنى يۇقىرىدا تىلغا ئېلىپ ئۆتكەن مۇراسىملارنىڭ ھېچقايسىسىغا تەۋە قىلالمايدۇ. تون كىيدۈرۈش مۇراسىمى ئۆمۈر مۇراسىملىرىنىڭ بىرى، دەپ ھېسابلاشقىمۇ بولىدۇ. چۈنكى، ھەممە ئادەمگە تون كىيدۈرۈش مۇراسىمى نېسىپ بولۇشى ناتايىن. ئۆيدىن غۇرلاردا ياخشى كىيىم ئادەم ھۆسنىنىڭ مۇھىم بىر قىسمى سۈپىتىدە كىشىگە زىننەت بېغىشلايدۇ ۋە مەلۇم ھۆرمەتكە ئىگە قىلىدۇ، دەپ قارىلىدىغان بولغاچقا، كىشىلەر ئۆزلىرىنىڭ سالاپىتى ۋە تاشقى كۆرۈنۈشىگە ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىدۇ. شۇنداقلا «ئادەم خىسلىتىنىڭ بىرى ئۆزىدە بولسا،

قاراپ كىيدۈرۈلدىغان تونلارنى دىنىي تۈس ئالغان تونلار ۋە غەيرىي دىنىي تۈس ئالغان تونلار دەپ ئىككىگە بۆلۈش مۇمكىن.

بۈگۈنكى كۈندە شائىر، ئەدىب، سەنئەتكار ۋە ئالىملارغا تون كىيدۈرۈش (تون يېپىش) مۇراسىملىرىمۇ ئۆتكۈزۈلۈپ، ئۇلارنىڭ ئىجادىيەت ھاياتىدىكى تۆھپە - ئۆتۈقلىرى مۇئەييەنلەشتۈرۈلۈپ، ئۇلارنىڭ ئىجادىيىتىگە تېخىمۇ زور ئۆتۈقلىرىنى تىلەش مەقسەت قىلىنغان. يەنە ماگىستىر ۋە دوكتور ئاسپىرانتلارغىمۇ ئۇلارنىڭ ئوقۇش پۈتتۈرۈش مۇراسىملىرىدا بىر كۈنلۈك بولسىمۇ تون يېپىلدىغان بولدى. ئۇلارغا يېپىلدىغان تونلاردا قىلچىمۇ مىللىيەت پادىلەنەيلا قالماستىن، غەرب ۋە ياۋرۇپالىقلارنىڭ شۇ توننى كىيىش بىر قائىدە، شۇنداقلا ئوقۇش پۈتتۈرۈشنىڭ بىر بەلگىسى سۈپىتىدە ئومۇملاشماقتا. تون كىيدۈرۈش مۇراسىمىدا تون كىيدۈرۈلگۈچىلەرنىڭ تون كىيدۈرۈلگۈچىگە تەقدىم قىلىدىغان نەرسىلىرىدىن تەبىئىيىكى شۇ كىشىلەرنىڭ قانداق تەبىئىيەتكە مەنسۇپ، قانداق ئىدىيىدىكى ئادەم ئىكەنلىكىنى بىللەلەيمىز. چۈنكى، كىيدۈرۈلگەن شۇ تون مەلۇم مەنىدە شۇ كىشىنىڭ ئىدىيىسى ۋە سالاھىيىتىنى ئىپادىلەپ بېرىدۇ. خەلقنىڭ ۋەتەن ۋە مىللەتكە شان - شەرەپ كەلتۈرگەن ئوغلانلارغا، خەلق قەلبىدىن ئورۇن ئالغان شائىر، ئەدىب، سەنئەتكار ۋە ئالىملارغا تون يېپىش ھايات ۋاقتىدا ئۇلارنىڭ تۆھپە ۋە ئۆتۈقلىرىنى يەكۈنلەش، مۇئەييەنلەشتۈرۈش، ئېتىراپ قىلىشنىڭ بىر رېئال ئىپادىسى. تون كىيدۈرۈش مۇراسىمى شۇ شەخسلەر ئۈچۈن تولىمۇ ئەھمىيەتلىك ھېسابلىنىدىغان كۈنلەردە (مەسىلەن، تۇغۇلغان كۈن دېگەندەك) ئۆتكۈزۈلسە، تېخىمۇ ياخشى بولىدۇ. بۇ ئەنئەنە نىۋى مۇراسىمنىڭ تېخىمۇ ئاڭلىق ئېلىپ بېرىلىشى ۋە داۋاملىشىشى تولىمۇ ئەھمىيەتلىك ئىشتۇر. ئەل - جامائەت تەرىپىدىن يېپىلغان شۇ تونلارنىڭ ئىسسىقى ۋە ئىلھامى بىلەن ئۇلارنىڭ ئىجادىيەت - ئىختىراى تېخىمۇ زورايىسا ئەجەب ئەمەس.

ئۆزىنىڭ ۋەزىپىگە ئولتۇرغانلىقىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن، ئەل - جامائەتنىڭ ئالدىدا تون كىيدۈرۈش مۇراسىمى ئۆتتۈ. كۈزۈپ، شاھانە تونلارنى كىيگەن ۋە شاھانە تاجلارنى تاشلىغان. بۇ تون كىيدۈرۈش مۇراسىمىنىڭ ئەڭ دەسلەپكى ئىپادىلىنىش شەكىللىرىنىڭ بىرى، دېيىشكە بولىدۇ. پادىشاھلارنىڭ تون كىيىش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلگەندىن باشقا يەنە پادىشاھلار ئالاھىدە خىزمەت كۆرسەتكۈچىلەرگىمۇ تون ياپاتتى. مەسىلەن، مەھمۇد قەشقەرى «تۈركىي تىللار دىۋانى» دا: «تون تونى - تون كىيدۈردى، تون ھەدىيە قىلدى. ئۇ ماڭا (ھەدىيە قىلىپ) تون كىيدۈردى. بۇنىڭ ئەسلىسى (تون ئەۋەتتى) دۇر» ③ دەپ يازىدۇ. بۇ ئۇيغۇرلاردا خىزمەت كۆرسەتكەن، تارتۇقلانغان كىشىگە تون ھەدىيە قىلىش ئادىتىنىڭ ناھايىتى قەدىمكى زامانلاردىن تارتىپ داۋاملىشىپ كەلگەنلىكىنىڭ بىر ئىپادىسىدۇر.

بەزى دىنلاردا تون كىيدۈرۈش دىنىي مۇراسىملارنىڭ مۇھىم بىر قىسمى سۈپىتىدە قارىلىدۇ. مەسىلەن، «زورۇئاسەتىر دىنىدا پەرزەنت يەتتە ياكى ئون ياشقا كىرگەندە مۇرا - سىم ئۆتكۈزۈپ، كەمەر باغلاپ، تون كىيىش رەسمىي دىن مۇخلىسلىق نىشانى قىلىنغان» ④ ئۆتۈشتە ئۇيغۇر ئىسلام مائارىپى ھۆكۈمران ئورۇندا تۇرغان مەزگىللەردە، مەدرىسە ئوقۇغان تالىپ ۋە قارىي قۇرئانلارنىڭ ئوقۇشى تامام بولغاندا ئۇلارغا مەخسۇس تون كىيدۈرۈش مۇراسىملىرى ئۆتكۈزۈلگەن. تون كىيدۈرۈشتە، شۇ قارىي 30 پارە «قۇر - ئان» نى تولۇق يادلاپ بولغاندىن كېيىن، شۇ يىللىق رامزاندا ئوقۇلىدىغان تاراۋى نامىزدا ئۇستازى ۋە جامائەتنىڭ ئالدىدا ئىمام بولۇپ 30 پارە «قۇرئان» نى قىرائىتى بىلەن تولۇق ئوقۇيالىسا (يەنى «خەتىمدىن ئۆتەلسە» ئاندىن «قارىي» لىق ئۇنۋانى بېرىلىپ تون كىيدۈرۈلەتتى. بۇ مۇراسىمدا سەللە، يەكتەك، بەقسەم، تون، مەسە - كالاچ ۋە جامائەتلەرنىڭ دۇئا ئېلىش ئۈچۈن شۇ قارىيغا ئاتىغان نەرسىلىرى بېرىلەتتى. ماھىيەتتە بۇنى بىر خىل ئوقۇش پۈتتۈرۈش مۇراسىمى دېيىشكەمۇ بولىدۇ. بۇنىڭغا

2008.2

كۆرسەتكۈچىلەر

- ① «چۈش تەبرى» 24 - بەت.
  - ② ئاۋۇت ئاپپاق: «تون ۋە تون كىيدۈرۈش»، «كىروران» 2005 - يىل، 5 - سان، 23 - بەت.
  - ③ مەھمۇد قەشقەرى: «تۈركىي تىللار دىۋانى» 2 - توم، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1981 - يىل 8 - ئاي 1 - نەشرى، 458 - بەت.
  - ④ زارىق دولات تۈزگەن: «شىنجاڭدىكى مىللەتلەرنىڭ پەلسەپىۋى ئىدىيە تارىخىدىن ئۆچىرگەن»، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 2002 - يىل 6 - ئاي 1 - نەشرى، 22 - 23 - بەت.
- (ئاپتور: شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى مىللەتلەر ئەدەبىياتى تەتقىقات ئورنىدا)

ئۇيغۇر بۆكلىرى

ئابدۇرېشىت زۇنۇن

كېيىنى ئادەتكە ئايلاندۇرماقتا. ئاياللارمۇ ھەر خىل مودا شەپىلەر بىلەن ياسىنىشقا قاراپ يۈزلەنمەكتە.

ئەجدادلىرىمىز ياراتقان تۇماق ۋە دوپپىلار 60 خىلدىن كۆپ بولۇپ، بۈگۈنكى دەۋرگە كەلگەندە ماتېرىياللارنىڭ رەڭگى، ئالاھىدىلىكى ۋە گۈل نۇسخىلىرىنىڭ ئۆزگىچىلىكى بويىچە ئايرىغاندا 200 خىلدىن ئاشىدىغانلىقى دەلىللەنمەكتە.

دوپپا ۋە تۇماقلار ئۇزۇن دەۋرلەردىن بۇيان يالغۇز كىم-يىم قاتارىدا ئىشلىتىلىپلا قالماستىن يەنە دوستلار، ئاشىق - مەشۇقلار ئۆز ئارا سوۋغات سۈپىتىدە بىر - بىرىگە تەقدىم قىلىدىغان، ئەل ئىچىدىكى تۆھپىكارلار ۋە مەشھۇر زاتلارغا تون كىلدۈرۈش يۈزىسىدىن ئويۇشتۇرۇلغان ھەر خىل پائال - لىيەتلەردە تون بىلەن بىرگە دوپپىنىمۇ بىباھا بۇيۇم سۈپىتىدە تەقدىم ئېتىدىغان ياخشى ئادەت ھېلىغىچە داۋاملىشىپ كېلىۋاتىدۇ.

بۇ بىباھا بايلىقىمىز ھازىر تېخىمۇ تەردىقىي قىلىپ دۆلەت ئىچى سىرتىدىن كەلگەن دوستلار، مېھمانلارغا سوۋغات سۈپىتىدە تەقدىم قىلىدىغان، جۈملىدىن ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ بۈيۈك ئوبرازىغا ۋەكىللىك قىلىدىغان بىر نەپىس زىننەت بۇيۇمىغا ئايلانماقتا. بولۇپمۇ تۆت تالاسغا گۈل - كەشتە ئىشلەپ ۋە ئۇلارنى بىرىكتۈرۈش ئارقىلىق تەييارلىنىدىغان تۆت قىرلىق، يۇمىلاق ئېغىزلىق ئوخشىمىغان ياش، ئوخشىمىغان جىنىستىكلەرگە ئوخشاشلا يارىشىدىغان ھەرخىل بادام دوپپا، گىلەم دوپپا، چىمەن دوپپىلار قول ماھارىتىنىڭ يۇقىرىلىقى بىلەن بىر بىباھا گۈزەل سەنئەت بۇيۇمى سۈپىتىدە ئۇيغۇر مىللىتىنى دۇنياغا تونۇتماقتا.

دوپپا، تۇماقلارنىڭ ئاساسلىقلىرى تۆۋەندىكىچە:

بادام دوپپا: بۇ بادام ئۇرۇقىنىڭ ئۆزگەرگەن شەكلىنى رەخت ئۈستىگە كەشتىلەش ئارقىلىق تەييارلىنىدۇ. رەختى ئاساسىي جەھەتتىن تاۋار - دۈردۈندىن بولۇپ، تەكتى قارا، كەشتە گۈلى ئاق بولىدۇ. كىيگۈچىگە ناھايىتى سالاپەت، پاكلىق، ئوچۇق - يورۇقلۇق تۇيغۇسى بېرىدۇ. بۇ ئۇيغۇر ئەزىزلىرىنىڭ ياقىتۇرۇپ كىيىدىغان دوپپىسى بولۇپ، قېرى - ياشلارغا ئوخشاشلا ماس كىلىدۇ.

ئۇيغۇرلار ناھايىتى ئۇزۇن تارىخىي دەۋرلەردىن تارتىپ ھەر خىل بۆكلىرنى كەشىپ قىلىپ تەبىئەتنىڭ ئىسسىق - سوغۇق، بوران - چاپقۇنلىرىدىن ئۆزىنى قوغداش ۋە ياسىنىش قاتارلىق ئېھتىياجىنى تەمىن ئېتىپ كەلگەن. بولۇپمۇ ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلغاندىن كېيىن، تەڭرى ۋە پەرىشتەلەرگە يالاڭباش كۆرۈنۈش گۇناھ دەپ قارىلىپ، ئەرلەر ھەرخىل بۆكلىرنى كىيىش، ئاياللار ھەر خىل رومال ئوراش، رومال ئۈستىگە ياكى رومال ئاستىغا بۆك كىيىش مۇقەددەس بىر ئادەتكە ئايلانغان. بۆك ئۇيغۇر كىيىم - كىچەكلىرىنىڭ ئىچىدىكى ئەڭ مۇھىم بىر تەركىب بولۇپ، بۆك كىيىش چوڭ - كىچىك، قېرى - ياش، ئەر - ئايال، قىز - ئوغۇللارنىڭ مۇھىم ئادىتىدۇر. بۆك قەدىمكى دەۋرلەردە «بۆك» (بۆك تۆپە) دەپ ئاتالغان. بۆكنىڭ قىشلىقى ۋە يازلىقى بولۇپ، قىشلىقى تۇماق، يازلىقى دوپپا دەپ ئاتىلىدۇ. تۇماقلار ھەر خىل بولۇپ، قۇلاقچا، كۇلا، قالپاق دەپ، دوپپىلار سىدام دوپپا، گۈللۈك دوپپا، گىلەم دوپپا، كەشتە دوپپا، ئۈنچە دوپپا، قاداق دوپپا، تاجى دوپپا، شاپاق دوپپا دەپ بىر نەچچە تۈرگە ئايرىلىدۇ. ئۇندىن باشقا ياغلىقلار قىشلىق، يازلىق بولۇپ، قىشلىقى ئاياللار ھەر خىل يۈك ۋە تىۋىتتىن توقۇلغان يۈك ياغلىق، تىۋىت شال قاتارلىق قېلىن روماللارنى، يازلىقى يىپەكتىن توقۇلغان شايى رومال، گىرىپ رومال، گىجىم روماللارنى سالىدۇ. قىشتا ھەر خىل تىرىدىن ئىشلەنگەن تۇماقلارنى كىيىدۇ. جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ بەزى يەرلىرىدە ئەر - ئاياللار ئوخشاشلا يازدىمۇ تۇماق كىيىدىغان ئادەتلەرمۇ بار. بۇنىڭ باشىنى سالقىن تۇتۇش، ئىسسىق ئۆتۈشتىن ساقلاش خۇسۇسىيىتى بار. ئەرلەر ئەتە - ياز، ياز، كۈزلەردە كۆپىنچە دوپپا كىيىدۇ. ياشانغان ئاياللارمۇ ئادەتتە رومال ئۈستىگە بىر ئاز سادىراق گۈل - كەشتە چېكىلگەن ئايالچە دوپپىلارنى كىيىدۇ. ياش قىز - چوكانلار روماللىق ياكى رومالسىز ھەرخىل رەڭدار ئايالچە دوپپىلارنى كىيىدۇ. بولۇپمۇ ھېيت - بايراملاردا تېخىمۇ رەڭدار دوپپىلار بىلەن ياسىنىدۇ. ھازىر كۆپ ئەرلەر ئۆزىنىڭ ياسىنىش ئارزۇسى بويىچە ھەممە پەسىلدە شەپىلەپ

چوك - كىچىك، قېرى - ياش ئەرلەرنىڭ يازدا كىيىدىغان دوپپىسى بولۇپ، ئەستەزلەنگەن ئاق خەسنى ئۇششاق سىرەش ۋە گېزىكىگە مەشۇت يېتىلا دولقۇنلاۋاتقان چېچەك تۇيغۇسىنى بېرىدىغان بىر نەچچە تال ساددا گۈل نۇسخىسى ئىشلەش ئارقىلىق تەييارلىنىدۇ. بۇ دوپپىنى يەنە قىشتا ھەر خىل تۇماقلارنىڭ ئەستىرىنىڭ پاكىزلىقىنى ساقلاش ئۈچۈن تۇماق ئىچىگە كىيىدۇ. شاپاق دوپپا قوغۇن، تاۋۇزنىڭ ئىككى پارچە قىلىنغان شاپىقىغا تەقلىد قىلىپ كەشىپ قىلىندىغان باش كىيىمى بولۇپ، تارىخى ئىنتايىن ئۇزۇن دەۋرلەرگە مەنسۇپ.

زەر دوپپا: بۇ ئالتۇن رەڭلىك يىپەك رەختكە كۆمۈش رەڭلىك يېتىلا ھەرخىل گۈل چېكىپ تەييارلانغان دوپپا بولۇپ، قىزلار ۋە ئوتتۇرا ياش ئاياللارغا ماس كېلىدۇ.

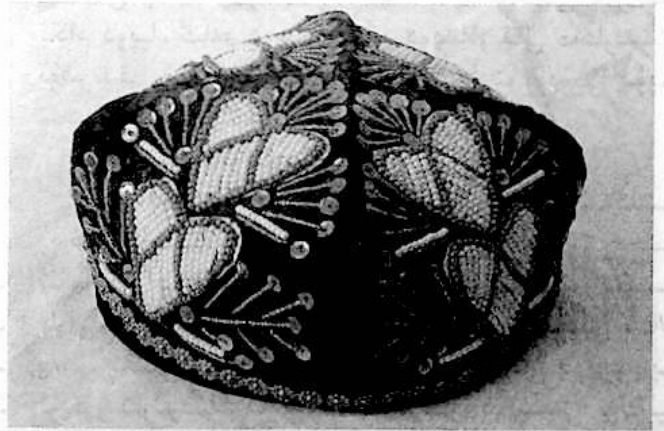
ئۈنچە دوپپا: تېشى دۇخاۋا ياكى دۇخاۋىسىمان رەختە، لەردىن ئىشلىنىدۇ، دوپپا تالاسىغا ھەر خىل ئۈنچە-مار-جانلارنى تىزىش ئارقىلىق كۆپ خىل گۈل-كەشتە، ئۆرنەك-لىرىنى ھاسىل قىلىپ تەييارلىنىدۇ. قىز - چوكانلار كۆپ كىيىدۇ.

چىمەن دوپپا: بۇ ئادەتتە ئۇيغۇرلار ناھايىتى كۆپ كەيمىدىغان دوپپا بولۇپ، سۇس يېشىل ۋە ئېقىش يېشىل سىدام تاۋار-دۇردۇنلاردىن تىكىلىدۇ. دوپپا تالاسىغا بۇغداينىڭ شەكلىدىن ئۆزگەرتىلگەن باشاق، ياپراقلىرىنى گېئومېتىرىك سىزىقچىلار بويىچە كەشتىلەش ئارقىلىق تەييارلىنىدۇ. كۆپىنچە زىيالىيلار ۋە زىيالىيلارغا ئوخشاش ياش-ئىشنى ئارزۇ قىلىدىغانلار كۆپ كىيىدۇ.

گىلەم دوپپا: بۇ دوپپا تېشىنى گىلەم توقۇش ئۇسۇلىغا ئوخشاش ئىلىم كەشتە ماھارىتى بىلەن كەشتىلەپ ئىشلىنىدىغان دوپپىدۇر. بۇ دوپپىنىڭ ئەمگەك سەربىياتى ۋە قىيىنلىقى دەرىجىسى بىرقەدەر يۇقىرى بولغانلىقى ئۈچۈن، بازارلاردا كۆپ بولسىمۇ ھەقىقىي قول بىلەن ئىشلەنگەنلىرى ناھايىتى ئاز ئۇچرايدۇ. ياش قىز - چوكانلار ناھايىتى ئەتۋارلاپ كىيىدۇ.

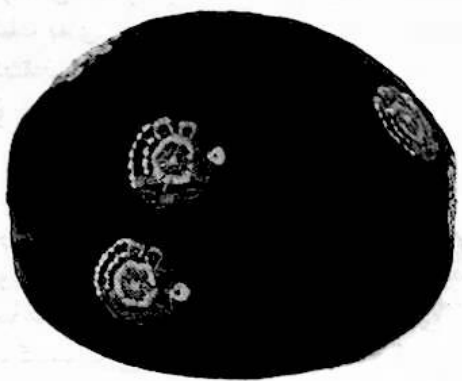

شاپاق دوپپا: ئەرلەرنىڭ بولۇپمۇ جەنۇبىي شىنجاڭدىكى

سېپىرلىك ۋە جۇشقۇن كۆرسىتىدۇ. سەرىپۇش دوپپا: بۇ بىر خىل ئېگىز گېزەكلىك دوپپا بو. لۇپ «سەللە دوپپا» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. دىنىي ئۆلىمالار، ئا. خۇن-موللار ئىسسىق كۈنلەردە بۇ دوپپىنى كىيىپ ئۆستە. كە ئاق خەسە ياكى داكىدىن تەييارلانغان سەللە ئوراپ ھەر خىل پائالىيەتلەرگە قاتنىشىدۇ.

مەنبۇ دوپپا: ھەر خىل مەخەللەردىن گېزىكىگە تۆت گۈرۈپپا، تۆپىلىكىگە، تۆت گۈرۈپپا چاسا ياكى يۇمىلاق شەكىل. لىك گۈل چېچەكلەر كەشىلىنىپ تەييارلىنىدۇ. چوك - كە. چىك، قېرى - ياش، ئەر - ئاياللارغا مۇناسىپ كېلىدۇ.

ئاق دوپپا: بۇ گېزىكى چوڭقۇرراق، تۆپىلىكى كەڭرەك ئېلىنىدىغان شاپاق دوپپىغا ئوخشاپ كېتىدىغان دوپپا بو. لۇپ، ئەرلەر ھەر ۋاقىت ۋە ناماز سورۇنلىرىدا كىيىدۇ.

ئۇندىن باشقا دوپپا - تۇماقلارنىڭ تۈرلىرى ناھايىتى كۆپ بولۇپ، دوپپىلاردىن يەنە تاج دوپپا، كېرىيە دوپپە، سى (مەللە دوپپا)، تۇرپان دوپپىسى، قومۇل دوپپىسى، ئا. تۇش دوپپىسى، ئىلى سىدام دوپپىسى، ئىلى گۈللۈك دوپپە، سى قاتارلىقلار بار. تۇماقلاردىن ئاق تۇماق، سەرىپۇش تۇ. ماق، پاپاخ تۇماق، كولا تۇماق، قاسقان گېزەك تۇماق، قەشقەر تۇمقى، يېڭىسار تۇمقى، خوتەن تۇمقى، سالۋاي تۇماق، سۈسەر تۇماق، كەمچەت تۇماق، قۇندۇز تۇماق، بابۇر تۇماق، تۈلكە تۇماق، بۇلغۇن تۇماق، مالخاي تۇ. ماق، كىگىز قالپاق، چىغ قالپاق، كەتمەن شەپكە، تالا شەپكە، قاسقان شەپكە، قۇلاقچا، نوركا قۇلاقچا... قاتارلىقلار بار.

ئالتۇن قاداق دوپپا: بۇ تۆتمۈشتىن تارتىپ بىر قىسىم پۇلدار ئاياللار ئۈچۈن ساپ ئالتۇندىن ھەر خىل چېچەك نۇسخىلىرىغا تەقلىد قىلىپ ياسىغان قاداقلارنى تەييارلاپ دوپپا گېزىكى ۋە تۆپىلىكىگە تىزىش ئارقىلىق تەييارلايدىغان دوپپا بولۇپ، ئىنتايىن ئاز ساندىكى ئاياللار بۇ دوپپىنى كىيىپ ئۆزىنىڭ ئېسىل زادىلىقىنى نامايان قىلىدىغان ئادەتلەر بارئىدى. ئارىلىقتا ھەر خىل سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن يوقالغان بولسىمۇ، لېكىن يېقىنقى يىللاردىن بۇيانقى خەلق تۇرمۇشە. نىڭ ئۈزلۈكسىز ئۆسۈشى ئالتۇن قاداق دوپپىنىڭ قايتىدىن باش كۆتۈرۈشىگە سەۋەبچى بولۇپ نۆۋەتتە نۇرغۇن ئا. ياللار بولۇپمۇ جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ھاللىق ئائىلە ئاياللىرى ئالاھىدە زاكاز قىلدۇرۇپ توي-تۆكۈن، ھېيت-بايرام ۋە زىياپەت سورۇنلىرىدا ئالتۇن قاداق دوپپا بىلەن ياسىنىدىغان ۋە ئەزىزلىرىگە تەقدىم قىلىدىغان ھالەت شەكىللەنمەكتە.

بۇرۇن - كەشتە چېكىش ئۇيغۇر ئاياللىرىنىڭ كىچىكىدىن تارتىپ چوقۇم ئۆگىنىشى مۇھىم بولغان بىر قول ھۈنەرى ھېسابلىنىدۇ. چۈنكى ئاياللاردا «كەشتە تىكەلمەيدىغان قىز ياتلىق بولالمايدۇ» دەيدىغان قاراشلار بار ئىدى. ھازىر گۈل - كەشتىلەرنى قول بىلەن كەشتىلەپ ئىشلەشنىڭ ئورنىنى كومپيۇتېرلىق گۈل ئىشلەش ماشىنىلىرى قاتارلىق ھازىرقى زامان ئىلغار ماشىنا - ئۈسكۈنىلىرى بىلەن ئىشلەش ئىگە. لىۋالدى. كۆپلىگەن مىللىي ئالاھىدىلىككە ئىگە دوپپىلارنى شىنجاڭدىن باشقا ئۆلكىلەردىكى بەزى كارخانىلارمۇ ئىشلە. يەلەيدىغان بولدى. شۇڭا ئۇيغۇر دوپپىلىرىنىڭ گۈل نۇسخە. لىرى تېخىمۇ كۆپ، بازارلىرى تېخىمۇ ئاۋات بولماقتا. لېكىن

بەش تالا دوپپا: بۇ دوپپا ئاساسىي جەھەتتىن بەش تالانىڭ بىرلەشتۈرۈلۈشى بىلەن تەييارلىنىدۇ. بۇ دوپپا با. لىلارغا ئاتاپ غەيرىي ۋە رومانىتىك گۈل نۇسخىلىرىنى چۈ. شۈرۈش ئارقىلىق تەييارلىنىدۇ. بالىلارنى ئىنتايىن ئۇماق،

MIRAS

شۇنى ئەسكەرتىپ ئۆتۈش كېرەككى، بەزى ئۇيغۇر مىللىي مەدەنىيىتى ۋە گۈل - كەشتە مەدەنىيىتىنى ياخشى چۈشەندۈرۈپ مەيدىغان كارخانچىلار ۋە تىجارەتچىلەر پۇل تېپىشنى قوغدىمىش ئۇيغۇر دوپپىلىرى ۋە باشقا كىيىم-كېچەكلىرىگە قولى يال كەشتە، قالايمىقان كەشتىلەرنى چۈشۈرۈش ۋە سۈپەتسىز ئىشلەش ئارقىلىق بۇ ئەۋزەل بايلىقىمىزنىڭ شانلىق ئوبرازىغا ئېغىر نۇقتىسىز كەلتۈرۈۋاتىدۇ ۋە خۇنۇكلەشتۈرۈۋاتىدۇ. ھەتتا بىزنىڭ بەزى ئۇيغۇرلىرىمىز مۇھەر خىل مەرىكىلىرىدە ئۆزىنىڭ دىققەتسىزلىكىدىنمۇ ياكى باھاسىنىڭ ئەرزىلىقىنى قوغلىشىپمۇ ئىنتايىن ناچار ۋە ئىنتايىن سۈپەتسىز دوپپىلارنى تەييارلاپ مەرىكىدە ئۇسسۇل ئوينىغان مېھمانلىرىغا تارتۇق قىلىۋاتىدۇ.

ئۇندىن باشقا بىزنىڭ دوپپا كىيىشىمىزدە غۇلغۇلا بو-لۇۋاتقان ۋە دوپپا بىلەن ياسىنىش ئوبرازىمىزغا تەسىر بو-لۇۋاتقان مۇھىم بىر مەسىلىنى بۈگۈنكى ئىلچى كىيىم - كېچەك شىركىتىنىڭ تەشەببۇس قىلىشى، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسى-تېتى فىلولوگىيە ئىنىستىتۇتىنىڭ قوللاپ - قۇۋۋەتلىشى بىلەن ئۇيۇشتۇرۇلغان 3 - قېتىملىق ئۇيغۇر كىيىم - كېچەك مەدەنى-يىتى ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىغا قاتناشقان ئالىملار، مۇتە-خەسسىلەر ۋە ئۇيغۇر كىيىم - كېچەك مەدەنىيىتىمىزنىڭ پارلاق ئەتىسى ئۈچۈن ئىزدىنىۋاتقان ۋە كۆڭۈل بۆلۈۋاتقان كارخانچىلار، تىجارەتچىلەر ھەم كەڭ جامائەتچىلىكنىڭ قاراپ چىقىشى ئۈچۈن ئوتتۇرىغا قويىمەن. ئۇ بولسىمۇ «بىزنىڭ دوپپا كىيىشىمىزدىكى ھەر خىل ئوخشىماسلىق».

خېلى ئۇزۇن يىللاردىن بۇيان بىزنىڭ بىر قىسىم ئەللىرىمىز بولۇپمۇ ياشلىرىمىز دوپپىنىڭ تالا قىرنى پېشانىسىنىڭ ئوت-تۇرىغا توغرىلاپ كىيىۋاتىدۇ، يەنە بىر قىسىم ئەللىرىمىز بو-لۇپمۇ پېشقەدەم ئەللىرىمىز دوپپىنىڭ چاسا ھالىتىنى پېشا-نىسىنىڭ ئوتتۇرىغا توغرىلاپ كىيىۋاتىدۇ. ئاياللىرىمىز خېلى ئۇزۇن يىللاردىن بۇيان دوپپىنىڭ چاسا ھالىتىنى پېشانىسى-نىڭ ئوتتۇرىغا توغرىلاپ كىيىۋاتىدۇ. بۇ خىل كىيىنىش ئە-ئە-ئاياللىرىمىز دوپپا كىيىشتىكى جىنسى پەرقىنىڭ مۇھىم بىر ئايرىمىسى دەيدىغان توغرا بولمىغان قاراشلارمۇ بار. لېكىن، يېقىندىن بېرى ئاياللاردىمۇ بەزىلىرى قىرنى، بەزى-لىرى چاسا ھالىتىنى پېشانىسىغا توغرىلاپ كىيىدىغان ئوخشىماسلىق پەيدا بولماقتا. ھەتتا يەنە ئە-ئاياللاردا ئوخشاشلا دوپپىنىڭ قىرنى ئوڭ چېكىسى ياكى سول چې-كىسىگە سىڭايان قىلىپ كىيىدىغان ئادەتلەرمۇ ئاز ئەمەس. بۇ بىر كىيىنىشتىكى تەرتىپسىزلىك بولۇپ، بۇنداق ياسىنىش داۋاملىشىۋەرسە، بىزنىڭ دوپپىدىن ئىبارەت. بۇ بۈيۈك مە-دەنىيىتىمىزنىڭ گۈزەل ئوبرازىغا ھەم مىللىتىمىزنىڭ ياسىنىش گۈزەللىكى ۋە ساپاسىغا ئوخشىمىغان يامان ئىللەتلەرنى ئې-لىپ كېلىدۇ. بۇ جەھەتتە مەن بىر نەچچە يىلدىن بېرى

20082

ئىچكى ئۆلكىلەردىن كەلگەن مېھمانلار، ئوتتۇرا ئاسىيادىن كەلگەن قېرىنداش مىللەتلەر ھەم ئۆز ئىچىمىزدىكى ئوخشى-مىغان كۆز قاراشقا ئىگە پېشقەدەملەرنىڭ ھەر خىل پىكىر-تەكلىپلىرىنى ئاڭلىدىم. بۇ ئەھۋال مېنى ئىزدىنىشكە، تەتقىق قىلىشقا قىستىدى. شۇنىڭ بىلەن مەن بىر نەچچە يىلدىن بېرى شىنجاڭنىڭ جەنۇبى ۋە شىمالغا بارغىنىدا مەخسۇس شە-ھەر-بازارلاردىكى، يېزا - قىشلاقلاردىكى دوپپا كىيگەن كى-شىلەرگە، تېلېۋىزور تەشۋىقاتلىرىدىكى پېشقەدەملەر زىيارەت-لىرىگە، ئوتتۇرا ئاسىيادىن رايونىمىزغا كەلگەن قېرىنداش مىللەتلەرنىڭ دوپپا كىيىش ئالاھىدىلىكىگە چوڭقۇر دىققەت قىلدىم ۋە ئىنچىكىلىك بىلەن كۆزەتتىم. نەتىجىسى بىزنىڭ پېشقەدەم ئەجدادلىرىمىز ئەزەلدىن دوپپىنىڭ چاسا ھالىتىنى پېشانىسىنىڭ ئوتتۇرىغا توغرىلاپ كىيىپ كەلگەن ئىكەن. بىزنىڭ مەشھۇر تىلشۇناسىمىز ئىمىن تۇرسۇن ئاكامۇ ئۇزۇن يىللاردىن بۇيان ھەرقانداق شارائىتتا ۋە ھەرقانداق سو-رۇندا دوپپىنىڭ چاسا ھالىتىنى پېشانىسىنىڭ ئوتتۇرىغا توغرىلاپ كىيىپ كەلمەكتە. مەن بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەش-كىلاتى بىناسىنىڭ زالىغا ئېسىلغان ئۆزبېكىستان ئە-ئاياللى-رىمىزنىڭ دوپپا كىيىلگەن سۈرىتىگە دىققەت قىلغىنىدىمۇ دوپ-پىنىڭ چاسا ھالىتى ئە-ئايال ئوخشاشلا پېشانىسىنىڭ ئوت-تۇرىغا توغرىلاپ كىيىلىپتۇ.

كىيىنىشتىكى «ئوخشاشماسلىق» توغرىسىدا بىزنىڭ ئا-تاقلىق رەسسامىمىز ئابدۇشۈكۈر ئەپەندىمۇ بۇنىڭدىن بىر نەچچە يىل ئىلگىرىكى مەلۇم بىر يىغىلىشتا ئۆزىنىڭ تۈزۈ-تىش توغرىسىدىكى كۆز قاراشلىرىنى ئوتتۇرىغا قويغان ئى-دى. گۈزەللىك نۇقتىسىدىن قارىغاندىمۇ ئوخشاش دوپپىنى ئوخشىمىغان ھالەتتە كىيگەن ئىككى كىشىنى ئىنچىكە كۆ-زدەتكەندە چاسا ھالىتىنى پېشانىسىنىڭ ئوتتۇرىغا توغرىلاپ كىيگەن كىشىنىڭ ئوبرازى كىشىلەرگە يېقىملىق ۋە نەپىسلىك تۇيغۇسى بېرىدىكەن.

ھەقىقەتەن مەيلى قانداق كىيىم بولسۇن تەرتىپلىك، رەتلىك ۋە پاكىز كىيىلسە، ئۇ يالغۇز كىيىمنىڭ ئوبرازىغا نەپىسلىك ئاتا قىلىپلا قالماستىن، ئەڭ مۇھىمى كىيگۈچىنىڭ ھۆسنىگە ھۆسن قوشۇدىغان بېزەكتۇر. شۇنداقلا مىللىتىمىز-نىڭ باشقا مىللەتلەر ئارىسىدىكى ساپاسى، ئوبرازىنى ناما-يان قىلىدىغان ۋە دۇنياغا تونۇتىدىغان بەلگىدۇر. شۇڭا مەن مۇشۇنداق بىر ئۇيغۇر كىيىم-كېچەك مەدەنىيىتى ئۈستىدە ئىزدىنىۋاتقان ئالىملار، مۇتەخەسسىسلەر، كارخانچىلار، تى-جارەتچىلەر ۋە كەڭ جامائەتچىلىك قاتناشقان ئىلمىي مۇھا-كىمە يىغىنىدا كۆپچىلىك ئەستايىدىل ئىلمىي كۆز قاراشلىرى-مىزنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، ئىلمىي يەكۈن چىقىرىش ئارقىلىق مىللىتىمىزنى توغرا ياسىنىش يولىغا يېتەكلەشنى ئۈمىد قىل-مەن.

بېقىشقا ماغدۇرۇپتۇ. ئالقسىسە، ۋەزىر سالامغا كەپتۇ. — ئالىيلرى، پېقىر قۇللىرىنىڭ ھۆرمەتسىزلىكىنى كە. چۈرگەيلا، سىلگە بىر ئىلتىماسم بار، بولار ئىش بولدى، مۇسبەت - ھازىنى ئۇشتىدىغان چاغىمۇ كېلىپ قالدى، ھەز. رەتلىرىنىڭ مۇسبەتتە تۇرۇۋېرىشى پۇقرالارغا ھەتتا خا. نىدانلىقىمىزغا زەردە يەتكۈزەر، خانىدانلىقىمىزدا كۈلكە ئاۋازى ئۆچتى، بۇرۇنقى ئاۋات سودا - سېتىقىمۇ كۆز تەگدى. خانىدانلىقىمىزنىڭ مەنپەئەتلىرى ئۈچۈن بولسىمۇ باشلىرىنى يېڭىۋاشتىن ئوڭشىماقلىرى دۇرۇس، گۈزەل مەلە. كە كۆڭۈل يارىلىرىنى ساقايتىپ قالسا ئەجەب ئەمەس .... سۇلتان دەسلىپدە قەتئىي ئىرەنشىمگەن بولسىمۇ، ئاس. تا - ئاستا ئېرىپ، مەرھۇم خانىشقا ئوخشاش گۈزەل ۋە ئاقكۆڭۈل خوتۇن ئالماقچى بوپتۇ. يىراق - يېقىنغا ئەلچە. لىر ئەۋەتپتۇ. ئەڭ يىراقتىكى ئەلچىدىن خۇشخەۋەر كەپتۇ، خەۋەرچىنىڭ ئېيتىشىچە، ئۇ گۈزەللىكتە تەڭداشسىز بولۇپلا قالماي، مەلۇماتىنىڭ يۇقىرىلىقى بىلەنمۇ مەشھۇر بىر خانىش ئىكەن. ئۇنىڭ ئېرى يېقىندىلا ئۆلۈپ كەتكەچكە، بىر بالىسى بىلەنلا قالغانىكەن، ئوغلغا قىيامايدىكەن.

سۇلتان خانىشنىڭ تەرىپىنى ئىشتىپلا، خانىش بىلەن ئوغلنى ئېلىپ كېلىشكە ئەلچى ماغدۇرۇپتۇ. ھەشەمەتلىك ئەلچىلەر توپى قىممەتلىك سوۋغا - سالاملار بىلەن يولغا چىقىپتۇ، سەپاس تۇرغان خىل چەۋەندازدىن ئۈچ يۈزى ئۇلارغا ھەمراھ ئىكەن.

خانىش ۋە ئوغلى ئوردىغا كەلگەندە، شاھ ھەشەمەتلىك زىياپەت تۆتكۈزۈپ، ئۇلارنى قارشى ئاپتۇ، خانىش تەرىپلە. گەندىنىمۇ ئۆتە گۈزەل ئىكەن. سۇلتاننىڭ گۈلقەللىرى ئېچە. لىپ كېتىپتۇ، خانىشنىڭ قولىدىن يېتىلەپ، مەرىكە زالىغا باشلاپ كەپتۇ ۋە شاھلىق تەختىنىڭ يېنىدىن ئورۇن كۆر. ستىپتۇ. خانىشنىڭ يۈرۈش - تۇرۇشى چېرىدىنمۇ يېقىملىق بولۇپ، سۆزى بالدەك شېرىن ۋە يېقىشلىق ئىكەن. بۇ ھېسسىيات ۋەزىرلەرگە ئورتاق ئىكەن، ئەلۋەتتە.

توي ئۈچ كېچە - كۈندۈز داۋاملىشىپتۇ، سۇلتاننىڭ يۈزىدە تەبەسسۇم پارلاشقا باشلاپتۇ، يېڭى كېلىنمۇ بۇرۇنقى خانىشنىڭ ئورۇن مەرتىۋىسىگە ئېرىشىپمۇ ئۈلگۈرۈپتۇ، ۋە. زىرلەر شاھنىڭ بەختىدىن سۆيۈنۈشۈپتۇ، لېكىن، ۋاقىت ئۇزارغانسېرى يېڭى خانىش مەرھۇم خانىشتىن ئۆز بولسى. مۇ، ئاقكۆڭۈل ئەمەسلىكى مەلۇم بوپتۇ، چۈنكى، يېڭى خا. نىش ھەدېسلا پادىشاھقا ئۆز ئوغلى ھارۋىنى ماختاپ، ئۆ. گەي ئوغلى ئېرىھاپىزدىن دادايدىكەن.

يېڭى خانىش ھەقىقەتەنمۇ ئۆگەي بالىسىغا ھەسەت قە. لىدىكەن، پۇرسەت تېپىپ، شاھلىق تەختىنى ئوغلغا ئېلىپ بېرىشنىڭ قەستىدە ئىكەن. بىراق، شاھزادە ئاتىسى بىلەنلا يۈرگەچكە يەنە كېلىپ، مۇلازىم - چاپارمەنلىرى بولغاچقا، خانىش ئانا - بالا پەقەتلا قول سالماپتۇ. يىللار، ئايىلار ئۆتۈۋېرىپتۇ، سۇلتان تەختىنى ئوغلغا بەرمەكچى بوپتۇ.

قارا مۇشەك

بۇرۇن پىرسىيە چېگرىسىدا بىر پادىشاھلىق بولغانىكەن، ئۇنى ھاپىز سۇلتان سورا ئىكەن. بۇ تولىمۇ باي خانىدان. لىق بولۇپ، تۇپرىقى مۇنبەت، سودا - سېتىقى ئاۋات، ئاۋام تۇرمۇشى پاراڭتە ئىكەن. ھاپىز سۇلتانلا بۇنىڭدىن مۇس. تەسنا ئىكەن.

ئۇ ھەمىشە ئوردىدا غەربىسىنىپ تۇرىدىكەن، گۈزەل باغچىلارغا قاراپ ئۇھسىنىدىكەن، يۈزلىرىدە كۈلكىدىن ئە. سەرمۇ يوق ئىكەن. ئۇ خانىشى ئارۋۇزادە ئۆلۈپ كەتكەندىن بۇيان مۇشۇنداق بولۇپ قالغان ئىكەن.

بىر كۈنى، خانىش كېنىزەلىرى بىلەن سەيلە قىلماقچى بولۇپ، باغچا ئىشىكىگە كېلىشكە بەھەبۋەت بىر ئالۋاستى باغ ئىچىدىن ئېتىلىپ چىقىپتۇ، خانىش شۇ قورقۇپ كەت. كەنچە ئورنىدىن تۇرالىپتۇ. كېنىزەكلەر بارلىق چارىلەرنى ئىشلەتكەن بولسىمۇ، خانىش ھوشىغا كېلەلمەپتۇ، كېنىزەك. لىر يىغا - زارە قىلىشىپ شاھنىڭ ئالدىغا كەپتۇ. بۇ چاغدا گۈزەل خانىشنىڭ تېنى سوۋۇپ بولغان ئىكەن. شاھ ياقا يىرتىپ، چاچ - ساقاللىرىنى يۇلۇپ، داد - پەرياد چېكىپتۇ. ئايلاپ ئوردىغا چىقىپتۇ. دۆلەتتە چوڭ ئىش چىقىپ، سۇلا. تان ئۆزى قارار چىقارمىقى بولغاندىلا، ئۆزىنى كۆرسىتىپ ۋەزىرلەرنىڭ مەلۇماتلىرىنى سەۋر بىلەن تىڭشايدىكەن. لې. كىن، چىرايى ئېچىلمايدىكەن. يۈردەك پارىسى ئىرىھاپىز شاھزادىنى كۆرۈپمۇ كۈلەلمەپتۇ. ۋەزىرلەر سۇلتاننى ئازاب ئېلىپ قويىمىغىدى دەپ ۋايىم يەپتۇ - دە، كېڭەش قىلىپ، ئەڭ كونا ۋەزىر بىنى ئاكامۇدىنى سۇلتان بىلەن كۆرۈشۈپ

لمىتنى بويلىتىپ، ئەپسۇن چەمبىرىكى سىزىپ چىقىپتۇ. قانداق بىر سۇيۇقلۇقنى ئىسكىلىتنىڭ كۆزىگە تۆكۈپ، ئەپسۇن ئو- قۇشقا باشلاپتۇ، ئانا - بالا ھەيرانۇھەس بولۇپ قاراپ تۇ- رۇپتۇ.

سېھىرگەر پاقا پۇتى، يىلان قاسرىقى، لەھەڭ چىشى ۋە ھەرخىل ھايۋانلارنىڭ مۇڭگۈزى دېگەندەك پارچىلىۋېتىلگەن نەرسىلەرنى ئىسكىلىتقا تىقىپ خانىشقا بېرىپتۇ. خانىش ئوردىغا كېلىپ، تىمىسقىلىغىنچە شاھزادىنىڭ ھۇجرىسىغا كەپتۇ، ئىككى مۇلازىم تۇمىياستىن ئۇخلاۋېرىپتۇ، خانىش ئىسكىلىتنى چۆرۈپ، دورىنى بوسۇغىغا چېچىپتۇ - دە، غىپ- پىدە خانىسىگە كىرىۋاپتۇ.

ئەتسى ئوردىدا پاتىپاراقچىلىق چىقىپ كېتىپتۇ، سەۋەبى شاھزادە يوقاپ كەتكەن ئىكەن.

ئىككى مۇلازىم ھۇجرىغا ھېچكىم كىرمىدى. سەھەردە، شاھزادىنىڭ چىققىنىنى ئۆز كۆزىمىز بىلەن كۆردۈق، ئۇ بو- سۇغىدىن شۇنداق ئاتلىشىغا يوقاپلا كەتتى، دەپ قاراپ تۇرۇپتۇ.

ئوردا خانىش ئۆلگەن چاغدىكى مۇسبەت كەيپىياتىغا چۆمۈپتۇ، بىچارە سۇلتان بولسا، كۆڭلىنى توساتتىن پەيدا بولۇپ قالغان قارا ئانگىلا مۇشۇكى بىلەن ئاۋۇندۇرۇپ يۈ- رۈپتۇ، قارا مۇشۇك شاھقا سۆزى باردەك ھەسرەتلىك كۆزلە- رىنى مۆلدۈرلىتىپ قارايدىكەن، تىزىغا چىقىۋالدىكەن، شاھمۇ مۇشۇكىنىڭ مەخپەلدەك تۈكىنى سىلاپ، كۆزلىرىگە قارىغىنىدا، تۇيۇقسىز يوقاپ كەتكەن ئوغلى ئېسىگە چۈش- دىكەن.

قارا نىيەت خانىش يېڭى ئاي چىقىدىغان قەردلگە ئاز قېلىشى بىلەنلا پاراكەندە بولۇپ كېتىدىكەن. لېكىن مۇشۇك كۈندۈزى سۇلتاننىڭ قۇچقىدا، كېچىسى قوينىدا بولغاچقا، خانىش پەقەت پۇرسەت تاپالماپتۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە قېرىش- قاندىدەك سۇلتانمۇ ئوغلىنىڭ پىراقىدا كېچىنى ئۇيقۇسىز تاڭغا ئۇلايدىكەن.

بىر كۈنى كەچلىكى، سۇلتان خانىشنىڭ زورى بىلەن ئۇيقۇ دورىسى يەپ ئۇخلاپ قاپتۇ. پۈتۈن ئوردىنىڭ ئۇخ- لمىغانلىقىنى جەزم قىلغان خانىش ئېرىنىڭ كارىۋىتىشىغا ئاستا كېلىپ، ھېلىقى ئىسكىلىت نىقاپىنى مۇشۇكىگە كىيىدۈرۈپتۇ، مۇشۇك چۈشىدىن ئويغىنىپ جان ئاچچىقى بىلەن مياڭشىپ- تۇ، كىمىنىڭ قەست قىلىۋاتقانلىقىنى بىلىپ تۇرۇپتۇ. زەھەر- خەندە خانىش ئۇنى دېرىزىدىن باغچىدىكى كۆلگە تاشلاپ- تۇ. مۇشۇكىنىڭ مياڭلىغان زارىنى ئاڭلىغان خانىش ھۇج- رىسىغا كىرىۋاپتۇ ۋە سۇلتانلىق تەختىدە ئوغلۇم ئولتۇرىد- ىغان بولدى، دەپ كۆڭلى تىنىپتۇ.

سەھەردە قىنىغا پاتىمىغان خانىش ئوردىدا سەيلە قىلىۋې-

بىر كۈنى شاھ خانىشقا شاھزادىنى ئۆيلەپ بولۇپلا تەختىنى بېرىش ئويىنى ئېيتىپتۇ. خانىش شاھزادە تەختكە چىقىۋالسىلا ئىش چاتاقلىقنى ئويلاپ، ئوغلى بىنى ھارۇن بىلەن دەرھال قول سېلىشنى پۈتۈشۈپتۇ.

خان تېگىننىڭ مەلىكىسى تاللىنىپ، ئوردىغىمۇ كىرىپ بولغان ئىكەن، ئۈچ كۈن ئۆتسىلا تويى بولىدىغان تۇرسا، مۇشۇنداقلا قاراپ تۇرمايدۇ - دە!

ئۇلار تۈنتەڭدە، داڭدار سېھىرگەر ئاپودۇستنىڭ تۇرار- گاھىغا يول ئاپتۇ. قېرى سېھىرگەر بېشىغا ئۇچلۇق قالىپاق كىيگەن، ساقاللىرى ئالدىدا يىلاندىكە تولىغىشىپ تۇرار ئى- كەن.

خاننى ئېغىز ئاچاي دېيىشىگە، ئۇ خانىشنىڭ كۆڭلە- دىكىنى پەملەپ ئۇلگۈرۈپتۇ.

— نېمىشقا كەلگىنىڭ ئايان. تېگىننى ئۆلتۈرمەكچى، بىراق، مەن ئۇنداق قىلالمايمەن، سېھىرىم خېلى ئىشلارغا يەتسىمۇ، لېكىن، ئادەم ئۆلتۈرۈشكە يەتمەيدۇ.....

— بۇ ئىشتا ياردەم قىلىمىساڭ زادى بولمايدۇ، — دەپتۇ خانىش زەھەر خەندىلىك بىلەن، — ئەپسۇننىڭ ئادەم ئۆلتۈ- رەلىسە، مېنىڭ خەنجىرىم ئۆلتۈرەلەيدۇ....

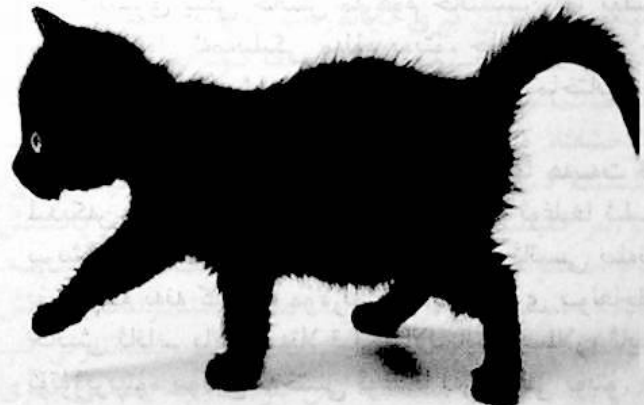
— قورقمايمەن، شۇنداقتىمۇ ساڭا ياردەم قىلماقچىمەن، چۈنكى، سەندىن ئىزچىل شاپائەت كۆردۈم. تېگىن سېھىر- گەرلەرنى ياقىتۇرمايدۇ، خان بولۇپلا قالسا، ماڭا ئوخ-

شاشلارنى قوغلىۋېتىشى تۇرغانلا گەپ. لېكىن، مەن ئۇنى راستىنلا ئۆلتۈرەلمەيمەن، لېكىن ساڭا سېھىرلىك دورا ياساپ بېرەلمەيمەن، ئۇنى شاھزادىنىڭ بوسۇغىسىغا ئازراق سېپىپ

قويسەن، شاھزادە ئۇنى دەسسەگەن ھامان قارا مۇشۇكىگە ئۆزگىرىپ قالىدۇ، مۇشۇكىنى جايلاش بولسا ئاسان... لې-

كىن يېڭى ئاي چىقىش ھامانلا ئەپسۇنۇم كۈچىنى يوقى- تىپ، شاھزادە ئەسلىگە كېلىۋالىدۇ، شۇڭا جەزمەن يېڭى ئاي چىقىشتىن بۇرۇن قول سال.

ئۇ سېھىرگەرلىك ھاسىنىنى چىقىرىپ، بىر پارچە ئىسكە-

20082

تۈشۈپتۇ، مۈشۈك دەم ئۇنى چىشلىسە، دەم تاتلاپتۇ، قانچە قىلغىنى بىلەن تەڭ كېلەلمەپتۇ، ئۇلار ئۇنى كۆل تەردىكە ئېلىپ مېڭىپتۇ.

— تېز بول، بىر نەچچە ماڭداملا قالدى، ئاي نۇرى كۆرۈنۈۋاتىدۇ...

مۈشۈك بولسا جىم يېتىپتۇ، بىننى ھارۋن مۈشۈكنى تاشلىمۇدەكچى بوپتۇ....

توساتتىن، كۈمۈش ئاي بۇلۇتلار ئارىسىدىن چىقىپتۇ، كۆل كۈمۈش نۇرلارنى كۈتۈۋاپتۇ، گۈلدۈرماما كەبى بىر سادا كۆكنى تىرتىپتۇ: «ئىرھاپىز ئەسلىگە قايتىپ، بىننى ھارۋن بىلەن ئېلىشقا»، خانىشنىڭ جان - پېنى چىقىپ كېتىپتۇ، ئىرھاپىز زور كۈچ بىلەن بىننى ھارۋننى يەر چىشىلىتىپتۇ.

خاننى ئانا - بالىنىڭ قىلغۇلۇقلىرىنى ئىستىكەن سۇلتان ئۇلارنى بۇ زېمىنغا مەڭگۈ ئاياغ باسمايلىققا بۇيرۇپتۇ، قېرى جادۇگەر قېچىپ كەتكەچكە، جېنى ئامان قاپتۇ.

ئەتسى، سۇلتان ئوغلىنىڭ تويىنى قىلىپ، تەختىنى ئوغلىغا تاپشۇرۇپتۇ ۋە ئۆمرىنى شاد - خۇرام ئۆتكۈزۈپتۇ.

رابىگۈل ۋەلى تەرجىمىسى (شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى 2005- يىللىق جۇڭگو ھازىرقى ۋە بۈگۈنكى دەۋر ئەدەبىياتى ماگىستىر ئاسپىرانتى)

MIRAS

تۈزىتىش

ژۇرنىلىمىزنىڭ 2008-يىللىق 1 - ساندىكى مۇندەرجىنىڭ «نۇردىن تۇغۇلۇش» مۆتىقىنىڭ كۆچۈشى ناملىق ماقالىسىنىڭ ئاپتورى - يالقۇن مەتنىياز بولۇپ قالغان، توغرىسى: يالقۇن تۈر-سۈننىياز.

76-بەتتىكى (ئاپتورى خوتەن پېداگوگىكا تېخنىكومىدا) دەپ ئېلىنىپ قالغان. توغرىسى: (ئاپتورى خوتەن پېداگوگىكا ئالىي تېخنىكومىدا دەپ تۈزىتىپ ئوقۇشۇڭلارنى ئۈمىد قىلىمىز .

«مىراس» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمى

تىپ ، قارا مۈشۈكنىڭ مەرمەر پەلەمپەيدە تۈكلىرىنى يالاۋاتقانلىقىنى كۆرۈپتۇ، مۈشۈك خانىشقا مەسخىرىلىك كۈلۈپ قويۇپتۇ. غىدىك - پىدىك قىلالىغان خانىش ئوردىغا كىرىپ كېتىپتۇ، تىگىتچى ماڭدۇرۇپ مۇنۇلارنى بىلىپتۇ.

ئۇ كۈنى كىچىسى، يېڭى كېلىن كۆلدە كېنىزەكلىرى بىلەن يۈيۈنۈۋاتقان ئىكەن، پالاق - پۇلۇق ئاۋازى ئاڭلاپلا، سۈنى ئىزدەپ، قارا مۈشۈكنى تېپىۋاپتۇ، قارا مۈشۈككە ئامراق بولۇپ قېلىپ ئۇنى قىرغاققا ئەپچىقىپ قوياپتۇ. مۈشۈكنىڭ تۈكلىرى چاپلىشىپ قالغان بولسىمۇ يەنىلا ئوماق ئىكەن.

خاننىنىڭ بېشىغا يەنە پىت چۈشۈپتۇ، ئەمدى قارا مۈشۈككە ئۆچمەنلىكىنى يوشۇرۇپ ئولتۇرماپتۇ، ئېرىگە داد ئېيتىپ، ئۇنى كۆزدىن يوقىتىۋېلىپ دەۋىرېپتۇ، لېكىن سۇلتان مۈشۈكنى قوغداشنى كۈچەيتىپتۇ، بىردەممۇ كۆزدىن نېرى قىلماپتۇ، ئانا - بالا نەچچە قېتىم لېۋىنى چىشلەپ قاپتۇ.

قارا مۈشۈك ئۇلاردىن چاققان چىقىپ، سۇلتان بولمىسىلا بولغۇسى ئايالىنىڭ يېنىغا كىرىۋېلىپ پاناھلىنىدىكەن.

يېڭى ئاي چىقىدىغان كېچىسىمۇ يېتىپ كەپتۇ، بىر نەچچە سائەتتىن كېيىنلا ئاي چىقىپ، سېھىر كۈچىدىن قالسا قانداق بولغىنى؟ تىت - تىت بولغان ئانا - بالا قايناۋاتقان قازانغا چۈشۈپ كەتكەن چۈمۈلدەك پىتىراپ كېتىشىپتۇ. نېمە بولغان ئۇلارنىڭ يەنە بىر قېتىم تەلىسى كەپتۇ، ئوردىدا ئىش چىقىپ، ۋەزىر بىننى ئاكىمۇد سۇلتاننى كېگەشكە چاقىرىپ كېتىپتۇ، يېڭى كېلىن بولسا ئوينىغىلى چەقىپ كېتىپتۇ.

بىننى ھارۋن ھاپىلا - شاپىلا كۆلدىن يوغان بىر سالىمۇن بېلىقىنى تۈتۈپ، ئانىسى بىلەن ھويلىدىكى يوغان تۇۋرۇكنىڭ كەينىدە مۈشۈكنى ساقلاپ تۇرۇپتۇ. مەزىزلىك بېلىقنىڭ ھىدىنى ئالغان مۈشۈك تۇرالماي قاپتۇ، شۇنداقتىمۇ تۇزاققا دەسسۈۋالماي دەپ ئەتراپىنى كۆزىتىپتۇ. سالىمۇن بېلىقى كۆزلىرىنى پارقاتقىنچە مەرمەر سۇپىدا ياتقان ئىكەن، كىمىمۇ ئۇنىڭدىن مېھرىنى ئۈزەلسۇن!

مۈشۈك تۆت ئەتراپقا قارايتۇ. ئىنى - جىنىمۇ يوق. مەزىزلىك ھىد ھوش - كاللىسىنى چىرمۇۋالغان مۈشۈك بېلىققا ئېتىلىپتۇ، بېلىق تۈگۈلۈۋاپتۇ، مۈشۈك تېخىمۇ يېقىن كەپتۇ، بېلىق يەنە تۈگۈلۈۋاپتۇ، مۇشۇنداق بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ تۇۋرۇككە يېقىن كەپتۇ. توۋا، بېلىقىمۇ مۇشۇنداق ئوينايدىكەن - ھە!

ئۇ تۇۋرۇككە قاراپ تۇرۇپ قاپتۇ. خەتەر بارلىقىنى تۇيغان بولسىمۇ، سالىمۇن بېلىقنىڭ مەزىزلىك ھىدى ئۇنى ئازدۇرۇپتۇ - دە، بېلىققا تاشلىنىپتۇ. ئاپلا، غايىبىتىن قېلىن بىر نەرسە ئۇچۇپ كېلىپ مۈشۈككە كىيىلىپ قاپتۇ. رەقپىلەر تۇ-

پاراسەت چاقۇلىرى

مەندە! — دەپ جاۋاب بەردى.
بەزىدە يالغان گەپ قىلىشنىڭ ئۆزىمۇ ئەرلەر ئۈچۈن بىر پەزىلەت ھېسابلىنىدۇ.

يىقىلىپ چۈشۈش

مەن بەشىنچى قەۋەتتىن يىقىلىپ چۈشكۈلۈۋاتمەن، يىقىلىپ تۆتىنچى قەۋەتنىڭ يېنىدىن ئۆتكۈنمەن، ئىككىنچى قەۋەتتىن سوزۇلغان ئاپئاق بىر جۈپ يۇمران بىلەن تەشەببۇس تەكىنى ئالدىراپ - سالدېراپ مەندىن قاقچۇرۇۋاتقانلىقىنى كۆردۈم، ئارقىدىن يىقىلغان پېتىم ئۈچىنچى قەۋەتتىن ئۆتتۈم، ئىككىنچى قەۋەتتىنمۇ ئۆتتۈم.... ئىككىنچى قەۋەتتىكى قىز قولىدىكى گۈل تەشتىكىنى ئەپقەچشەپمۇ ئۈلگۈرمىدى، كالىم تەشتەككە قاتتىق ئۇرۇلۇپ، يەر ئۈستى چىقىلغان تەشتەك پارچىلىرىغا تولۇپ كەتتى. مەن شۇ چاغدا تەشتەك ئىگىسىنىڭ خۇرسىغان ھالدا:
— ۋاي ئىست! نېمىدىگەن چوڭ خەتەر بۇ، — دېگەننى ئاڭلىدىم.

ئۇستازنىڭ جاۋابى

مەن قوشنامدىن سورىدىم:
— ئېيتىپ بېرىڭا، بىر تىيىن پۇل خەجلىمەي تۇرۇپمۇ ئالەمنى ساياھەت قىلغىلى بولامدۇ؟
قوشنام بىر ھازا ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن: — ئەلۋەتتە بولىدۇ، پەقەت چۈش كۆرۈشكە ماھىر بولسىڭىزلا، — دېدى، تېرىككىنىدىن ئۇنىڭغا كۆزلىرىنىڭ پاختىسىنى چىقىرىپ ھومايدىم.
مەن مۆھتىرەم ئۇستازىمنى ئىزدەپ بېرىپ يەنە ئۇنىڭدىن سورىدىم:
— ئېيتىپ بېرىڭا، قانداق قىلغاندا بىر تىيىنمۇ پۇل خەجلىمەي تۇرۇپ ئالەمنى ساياھەت قىلغىلى بولىدۇ؟
مۆھتىرەم ئۇستازىم ئويلىنىپمۇ تۇرماي دەرھال جاۋاب قايتۇرۇپ:
— پەقەت كۆزىڭىزنى چىڭ يۇمۇپ خىيال سۈرسە.

تارىخ ۋە جۇئى يەكۈن

سۇڭ جياڭ غەزەپلەنگەن ھالدا چىرايىنى ئاجايىپ سەت-لەشتۈرۈپ قولىدىكى كىتابنى يىراققا چۆرۈۋەتتى.
مەن كىتابنىڭ مۇقاۋىسىغا دانىمۇ دانە قىلىپ «سۇ بۇ. يىدا» دېگەن خەتلەرنىڭ چوڭ - چوڭ يېزىلغانلىقىنى كۆردۈم.

ئالاھىدىلىك

ئاغىنەمنىڭ ۋاقتىنچە مۇھىم بىر ئىشى بولۇپ قالغاچقا، مېنى پويىز ئىستانسىسىغا بېرىپ سۆيگۈنىنى كۈتۈۋېلىشقا بۇيرۇدى.
مەن ئۇنىڭدىن:
— ئۇ قىزنى قايسى مۇھىم ئالاھىدىلىككە تايىنىپ تو-نۇيمەن؟ — دەپ سورىۋېدىم، ئۇ ماڭا:
— ئالدىڭىزدا ئېگىز پاشىلىق ئاياغ كىيگەن، قىسقا يوپىكىلىق، قوش قاپاقلىق سېرىق چاچ قىز پەيدا بولۇشى ھامان دەرھال ئالدىغا بېرىڭ، ئۇ دەل مېنىڭ سۆيگۈنۈم بولىدۇ، — دېدى.
پاھ! دوستۇمنىڭ يۇقىرىقى دېگەنلىرىنىڭ ھەممىسى تا-مامەن شەھرىمىزدىكى بارلىق قىزلارنىڭ ئورتاق بەلگىسى-غۇ!

پەزىلەت

خوتۇنى ئېرىدىن:
— مەن بىلەن ئانىڭىز ئەتكەن تاماقتىن كىمىنىڭ ئەتكەن تامىقى ئاغزىڭىزغا ئەڭ تېتىيدۇ؟ — دېۋىدى، ئېرى دە-ھال:
— ئەلۋەتتە سىزنىڭ ئەتكەن تامىقىڭىزدە! — دەپ جاۋاب بەردى.
يۇرتىغا كەلگەندە ئانىسى ئۇنىڭدىن:
— خوتۇنىڭ بىلەن مەن ئەتكەن تاماقتىن قايسىسىنى ئەڭ ياقتۇرۇپ يەيسىن؟ — دەپ سورىۋېدى، ئۇ يەنە ھېچ تەمىرىمەستىن:
— ئەلۋەتتە سىز ئەتكەن تاماقتىن ئەڭ ياقتۇرۇپ يەي-

گىزلا، — دېدى.

ئۇستاز دىگەن بەربىر ئۇستاز — دە! قاراڭ جاۋابىنىڭ ئەپچىل.

لىكىنى!

شەيتان لۇغەت

ئادەمنىڭ ئىچىدە ئادەم بار — كۈچ - قۇۋۋىتى ئۇر. غۇپ تۇرغان ئەر بىر تاشنى بىمالال يۆتكەپ كېتەلەيدۇ. بىراق، ساھىبجامال بىر ئايال بۇ چوڭ تاشنى يۆتكەمەكچى بولسا ھەرگىزمۇ ئۆزى كۈچ ئىشلىتىپ ئولتۇرمايدۇ. پەرق — بەش سومغا بىر دانە كىتاب سېتىۋالغاندا كەچكىچە باھا تالىشىمىز، بىراق، 50 سومغا بېرىدىغان بىر جۈپ ئاياغىنى ئەرزان دەپ ياراتمايمىز.

قەدىمكى مەسەللەرنىڭ ھازىرقى زامان تۇرمۇشىدىكى ۋارىيانتلىرى

دەرەخ تۈۋىدە ئولتۇرۇپ، توشقاننىڭ كېلىشىنى كۈتۈش

بىر توشقان دەرەخنىڭ غولىغا ئۇسۇۋېلىپ ھوشىدىن كېتىپ، دېھقاننىڭ غەنىمىتىگە ئايلىنىپ قالدى. بىراق، دۇنيادا بۇ خىلدىكى «ئاسان قولغا كېلىدىغان غەنىمەت» نىڭ بولۇشى مۇمكىن ئەمەسلىكىنى ھېلىقى دېھقان تازا چۈشىنىپ يېتەلمىگەندەك قىلىدۇ. شۇڭا بىز دېھقانغا بىر تەكلىپ بېرىشىمىز كېرەك، ئۇ بۇرۇنقى ئادىتى بويىچە دە. رەخ تۈۋىگە بېرىپ، توشقاننىڭ كېلىشىنى كۈتۈپ تۇرۇشتىن ۋاز كېچىشى، تېرىقچىلىق ئىشلىرىنى ئەسلا تاشلاپ قويماس. لىقى لازىم. دېھقان شۇنى چۈشىنىپ يەتسۈنكى، تېرىقچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلا بولسا، جەزمەن ھوسۇلغا ئىگە بولالايدۇ. قوغۇن تېرىسا قوغۇن، پۇرچاق تېرىسا پۇرچاق ئالالايدۇ. باھاردا شال كۆچۈرسە، كۈزدە گۈرۈچكە ئېرىشە. لەيدۇ. دەرەخكە ئۇسۇۋېلىپ ئۇنىڭ غەنىمىتىگە ئايلىنغان توشقان پەقەت بىر خىل تاسادىپىلىقنىڭلا مەھسۇلى. سىز خالىغان چېغىڭىزدا دەرەخ تۈۋىگە بېرىپ كۆرۈپ باقسىڭىز بەلكىم ئۈرۈكۈپ كېتىپ دەرەخكە ئۇسۇۋېلىپ ھوشىدىن كەتكەن بىرەر، ئىككى توشقانغا ئېرىشىپمۇ قېلىشىڭىز مۇمكىن، بىراق ھەمىشە دەرەخنىڭلا ئەتراپىدا ئايلىنىپ، توشقاننىڭ كېلىشىنى كۈتۈپ تۇرماسلىقىڭىز كېرەكتە!

تۇرمۇشتىكى نۇرغۇن ئىشلار يۇقىرىقى مەسىلىنىڭ مەزى. مۇنغا ئوخشاپ كېتىدۇ. مەسىلەن، پاي چېكى سېتىۋېلىش بىلەن خىزمەتنى ئالساق، پاي چېكى دېگەن دەل ئاشۇ توشقانغا ئوخشايدۇ. خىزمەت بولسا تېرىقچىلىق پائالىيىتى. گە ئوخشايدۇ. ئالدىنقىسىدىن تەلىيىڭىز ئوڭ كەلگەندىلا ئاندىن نەپكە ئېرىشەلەيسىز، كېيىنكىسىدىن ئەجر قىلىدۇ. غانلا بولسىڭىز جەزمەن ھوسۇل ئالالايسىز.

يېڭۇڭنىڭ ئەجدىھانى ياخشى كۆرۈشى

بىز ھەمىشە دېگۈدەك خاتا ھالدا يېڭۇڭنى ئەيىبلەپ كەلدۇق، راستىنى ئېيتقاندا، ئۇ ئەجدىھانى سەمىمىي نىيىتى بىلەن ياخشى كۆرگەن ئادەم، بىراق، راست ئەجدىھان ھەرد.

گۈزەل ئەگرى - بۇگرى يول

مەن شىركەتكە خىزمەت ئىزدەپ باردىم، ئەمما تەكلىپ قىلىنالمىدىم، ئۇلار ماڭا:

— ئۇچ ئايىدىن، ئارتۇق ئەمەلىي خىزمەت تەجرىبىڭىز بولمىسا بۇ ئورۇنغا ھەرگىز تەكلىپ قىلىنمايسىز، — دېدى.

مەن يەنە بىر شىركەتكە خىزمەت ئىزدەپ باردىم، ئىشقا چىقىپ ئۇچ ئايىدىن كېيىن بۇ شىركەتتىكى خىزمىتىدىن ئىستىپا بېرىپ، بۇرۇن مېنى قوبۇل قىلمىغان شىركەتكە كەلدىم - دە، مۇۋەپپەقىيەتلىك ھالدا خىزمەتكە تەكلىپ قىلىنىش سالاھىيىتىگە ئېرىشتىم.

بۇ جەرياندىكى سىرلارنى پەقەت بىر ئۆزۈملا بىلىمەن، مەن ئەسلىدە شىركەتتە ئۇچ ئاي ھاجەتخانا تازىلاش خىزمىتى بىلەن شۇغۇللانغانىدىم.

قۇش تىلى

بىر قېتىملىق تاسادىپىي پۇرسەتتە ئۇ ئۆزىنىڭ قۇشلارنىڭ نېمە دېيىشىدىغانلىقىنى بىلەلەيدىغان قابىلىيەتكە ئىگە بولۇپ قالغانلىقىنى ھېس قىلدى. بۇ خەۋەر تارقىلىشى بىلەنلا ھەممەيلەننى ھاڭ - تاڭ قالدۇردى.

ئالمىلار ئۇنىڭ بەدەن تۈزۈلۈشىنى تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىشقا قىزىقىپ تەلەپ قويۇۋىدى، ئۇ جىرايلىقچە رەت قىلدى. ئالمىلار ئامالسىزلىقتىن ئاخىرى ساقچىلارنى تەكلىپ قىلىپ، ئۇنى مەجبۇرىي ھالدا بىر ھۇجرىغا ئېلىپ كىردى. تون ھەسسە بولغاندا ئۇ قاناتلىرىنى كەڭ يېيىپ ئۆزى سولاقلىق ئۆيىنىڭ دېرىزىسىدىن سىرتقا ئۇچۇپ چىقىپ كەتتى.

— ئادەملەر نېمىدېگەن دۆت - ھە! — دېدى ئۇچۇپ كېتىۋېتىپ، — مېنىڭ قۇشلار تىلىنى بىلىدىغانلىقىمغا ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئىشىنىدۇ، شۇنداق بولغانىكەن ئەلۋەتتە مېنىڭ بىردانە قۇش ئىكەنلىكىمگەمۇ ئىشىنىش كېرەك ئىدى. غۇ؟! —

پاراسەت چاقچۇقلىرى

بىر قېتىملىق كەچكى شەپەق ياشانغانلارنىڭ كۈمۈشتەك ئاقارغان ئاپئاق چېچىنى ئالتۇن چاقچاق ئايلىاندۇرۇپ، ئۇلارنى گۈگۈم پەيتىگە ئۇدۇللاپ قويغاندا، ئۇلار ئۈستۈم تۈت ئېسىگە كەلگەندەك بولۇپ: «— ئوھۇي، پۈتۈن ئۆمۈم رىمىزدە پەقەت ئۆتكەنكى ئىشلارنى مەڭگۈ ئەسلەش ئۇ. چۈنلا ياشانغان بولغىمىدۇق؟» دەپ ئويغا چۆكۈشىدۇ. گۈمانلىق ئادەم بۇلۇپ قېلىپ ئۇچرىغان ھاقارەت،

MIRAS

2008.2

كەتلىنىپ ئالدىدا پەيدا بولغاندا كىممۇ ئۇنىڭدىن قورقماي تۇرالايدۇ دەيسىز؟

بۇ يەردە ناھايىتى تەس ماسلاشقىلى بولىدىغان، ئەمما ئۇششۇمتۇت يۈز بەرگەن بىر ئۆزگىرىش بار، ئۇ گويا كىچىك بالىلارنىڭ يولۋاس، شىرلارنىڭ رەسىمىنى ياخشى كۆرۈش- گە ئوخشايدۇ، ئەگەر بالىنى ھايۋاناتلار باغچىسىغا ئېلىپ بېرىپ ھەقىقىي شىر، يولۋاسلارنى كۆرسەتسەك، ئۇ ئەلۋتتە قورقۇدۇ - دە!

قۇرامغا يەتكەن كىشىلەرنىڭ ئارىسىدا يېگۈڭنىڭ ئەج- دىھانى ياخشى كۆرۈشكە ئوخشاپ كېتىدىغان ئەھۋاللار ناھايىتى كۆپ ئۇچراپ تۇرىدۇ. مەسلەن، مەلۇم بىر سە- ياسەتچى: «خەلقنىڭ ساداسىغا قۇلاق سالمەن، خەلقنىڭ نازارىتىنى قوبۇل قىلمەن» دەيدۇ، بىراق، خەلق راستىنلا ئۇنىڭغا پىكىر بەرگەندە، ئۇنى نازارەت قىلغاندا دەرھال قورقۇپ تىتىرىيدۇ. چۈنكى، ئۇ خەلقنى ھەمىشە بىر پارچە رەسىم قاتارىدا كۆرۈشكە ئادەتلەنگەن، ھەتتا بىر تال ياغاچ ئورنىدا كۆرگەن. مۇبادا بىر تال ياغاچ زۇۋانغا كىرىپ سۆزلەيدىغان بولسا، ئۇ راستىنلا قورقۇپ چۆچۈيدۇ - دە!

كېمىگە بەلگە سېلىپ خەنجەر ئىزدەش

خەنجەر سۇغا چۈشۈپ كەتكەندىن كېيىن، ئۈزۈپ كې- تىۋاتقان كېمىگە بەلگە سېلىپ ئۇنى ئىزدىمەكچى بولغان ئادەمنى ھاماقەت ئادەم دېيىشكە تامامەن بولىدۇ. ئۇ سۇ- دىكى كېمىنىڭ جايىدا جىم تۇرمايدىغانلىقىنى بىلمىگەن. مۇبادا ئىش بۇ ئادەمنىڭ خىيالىدىكىدەكلا بولسا، ئۇنىڭ سۇغا چۈشۈپ كەتكەن خەنجىرىنى سۈزۈۋېلىشنى تەيىن قىلغان جايى خەنجەر چۈشۈپ كەتكەن ئورۇندىن خېلىلا يىراقتىكى بىر جاي بولۇپ چىقىدۇ - دە!

گەپنىڭ پوسكاللىسىنى ئېيتقاندا، بىز ئاللىقاچان ئاشۇ ئادەمگە ئوخشاش «ھاماقەت» ئىللىتىگە گىرىپتار بول- غانلارمىز. مەسلەن، ئۆي سېتىپ ئېلىشنى دەيلى، بىر يۈ- رۈش ئۆينى كىچىك دەپ قارىساق، يەنە ئۈچ - تۆت يۈ- رۈش ئۆينى سېتىۋېلىشنى خىيال قىلىمىز، مېنىڭ مۇنداق دېيىشىم ئاشۇ ئۆي سېتىۋالغۇچىلارغا ھەسەت قىلىۋاتقىنىم ئەمەس. ئەمما، مېنىڭ ئويلىشىمچە، ئۆي دېگەن ئەمەلىيەتتە خەنجىرىنى سۇغا چۈشۈرۈۋەتكۈچى تەرىپىدىن ئاشۇ كېمە ئۈستىگە سېلىپ قويۇلغان بەلگىدىن باشقا نەرسە ئەمەس . ۋاقىت بولسا كېمىنى ئېقىتىپ كېتىۋاتقان سۇغىلا ئوخشايد- دۇ . ئۇنداقتا خەنجەر زادى نېمىنى كۆرسىتىدۇ؟ بۇنىڭدا سىزنىڭ ئۆي سېتىۋېلىش ئارقىلىق زادى نېمىلەرگە ئېرىش- مەكچى بولغانلىقىڭىزغا قاراش كېرەك. سىز ئۆينى پۇل - بايلىققا ئېرىشىش ، ئازادلىككە ئىگە بولۇش، ئۇنىڭدىن

ھۈزۈرلىنىش ، شۇ ئارقىلىق نام - ئاتاق ، ئابرويغا ئېرىشىش ياكى باشقىلارغا كۆز - كۆز قىلىپ، ئۇلارنىڭ كۆزىدىن ئوت چىقىرىۋېتىش ئۈچۈن سېتىۋالامسىز؟ مانا بۇ شۇ سوئالغا جاۋاب بېرىشتىكى ئاچقۇچلۇق مەسىلە. سىز ئويلاپ باقتى- مۇ؟ يەنە ئىككى يۈز يىلدىن كېيىن بۇ ئۆيلەر زادى كىمىلەرگە تەئەللۇق بولار ؟

مەن ئويلايمەن، ئادەم قەددىنى رۇسلىيالىسا ئۆرە تۇرالايدۇ، گەۋدىسى قىيسىيىپ قالسا ئورنىدىلا يېتىپ قال- دۇ. شەرت - شارائىتىڭىز يار بەرسە، چوڭراق ئۆيلەردە ئول- تۇرسىڭىز بولۇۋېرىدۇ، شەرت - شارائىتىڭىز يار بەرمسە، ئوشۇقچە زورۇقۇپ، ئۇنى قوغلىشىپ يۈرمىسىڭىزمۇ بولۇۋې- رىدۇ. چۈنكى ھەر قانچە كۆركەم، ئازادە ئۆي بولغان تەقدىردىمۇ ئۇ پەقەت سۇدا ئېقىپ كېتىۋاتقان كېمە ئۈستىگە سېلىنغان ئاشۇ بەلگىدىنلا ئىبارەت، خالاس!

ئۆزئارا زىت كېلىش

قالقانى دەستەك قىلىپ نەيزىنىڭ نەرخىنى چۈشۈرۈش، نەيزىنى ماختاپ ئۇچۇرۇپ قالقانى ئەرزىمەس بىر نەرسە قىلىۋېتىشتىن ئىبارەت بۇ نەرسىلەر گويا توخۇ بولغاندا تۈ- خۇم بولامدۇ ياكى تۇخۇم بولغاندا ئاندىن توخۇ بولام- دۇ؟ دېگەن جاۋاب بېرىش قىيىن بولغان ئىككى مەسىلىنىڭ ئۆزىدۇر. بىراق، ئۇنىڭغا زورۇققان ھالدا مۇنداق جاۋاب بېرىشىمۇ مۇمكىن: بۇ يەردە يەنىلا قالقان ئىگىسى ئەيىبلەك، ئۇ نېمىشقا ئوڭ قولىدىكى نەيزىسى بىلەن سول قولىدىكى قالقىنىنى ئۇرۇپ تېشىۋېتىدۇ؟

كېيىنكىلەر ئۇنىڭدىن ئەسلا ئىبرەت ئېلىشنى بىلمەي كەلدى. بەزىلەر ھەمىشە بىر بۆلۈك شەيئىلەرگە «ئەڭ ئې- سىل»، «بىرىنچى ئورۇندا تۇرىدۇ»، «دەرىجىدىن تاشقىرى سالاھىيەتكە ئىگە»، «ۋايىغا يەتكەن» دېگەندەك سۈپەتلەش سۆزلىرى بىلەن كاتتا تاجلارنى كىيىدۇرىدۇ؛ مەسلەن، «دۇنيادىكى بىرىنچى تاغ»، «دەرىجىدىن تاشقىرى خا- نم» .... دېگەنلەردەك . مەن ھەيرانمەنكى، بۇ ئادەملەر ئاشۇنداق سۆزلىرى ئارقىلىق ئۆز نەرسىسىنى ئۆزى ۋەيران قىلماقچىمىدۇ ياكى باشقىچە بىر مەقسىتى بارمىدۇ؟ نېمىلە- كى بولسۇن ماڭا شۇنىسى ئايانكى، نەيزە قالقانى تېشىۋې- تەلمىگەن تەقدىردىمۇ، يوقىرىقىدەك لاپ ئۇرۇشلارنىڭ ھەم- مىسى قالقانى پارچە - پارچە قىلىپ چۈۋۈپ تاشلىيالايدۇ !

گۈيچۇ ئېشىكىنىڭ ھۈنرى شۇنچىلىك

گۈيچۇ ئېشىكى يولۋاسنى كۆرۈپ باقمىغان بولغاچقا ، يولۋاس ئالدىدا ئۆزىنى چوڭ ھەم كۈچلۈك ھېسابلاپ ، ئاخىرىدا يولۋاسنىڭ بىر ۋاخلىق مەزىزلىك تامىقىغا ئايلىنىپ كەتكەن ئىدى. مېنىڭ ئويۇمچە، مەسەلنىڭ يېشىمى ھەر-

ھەرە بىلەن پاقا

ھەردە پاقىنىڭ ئەسكى تام تۇۋىدە ئولتۇرۇۋېلىپ، ئالدىدىن ئۆتكەن چىۋىنىلەرنىڭ بىرىنىمۇ قاچۇرماي تۇتۇپ يەۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، ئاستا ئۇنىڭ قېشىغا بېرىپ:

— ئاداش چىۋىنىلەرنىڭ ھەممىسىنى سەن تۇتۇپ يەۋالدىڭ، ماڭمۇ ئازراق ئىچىڭ ئاغرىسۇن، چىۋىنىلەرنى ئىككىمىز نۆۋەتلىشىپ تۇتۇپ يېسەك قانداق، — دەپتۇ.

پاقا ئۇنىڭ سۆزلىرىگە كۆڭلىدە قايىل بولمىسىمۇ، لېكىن، ئىلاجىسىز ئۇنىڭ سۆزىگە ماقۇل بوپتۇ. ئىككىيلەن خېلى ۋاقىتلارغىچە ئالدىغا كەلگەن چىۋىنىلەرنى نۆۋەت بىلەن تۇتۇپ يەپتۇ. شۇ ئارىدا پاقىنىڭ كاللىسىدىن «بۇنىڭ بىلەن نۆۋەتلىشىپ چىۋىن تۇتۇپ يېسەم، قورسىقىم ئاچ قالغۇدەك، بۇنىمۇ بىر يالماپلا يوتۇۋېتىپ چىۋىنىلەرنىڭ ھەممىسىنى ئۈزۈم تۇتۇپ يېمەمدىم» دېگەن خىيال يالت قىلىپ ئۆتۈپتۇ. دە، كاپلا قىلىپ تەييارلىقسىز تۇرغان ھەرنى بىر يالماپلا يوتۇۋېتىپتۇ. غەزەپلەنگەن ھەرە جان ئاچچىقىدا پاقىنى شۇنداق قاتتىق چېقىپتۇكى، ئەيىۋەندە ناس، ئۇنىڭ ئىچى زەھەر قۇيغاندەك ئېچىشىپ كېتىپتۇ ۋە بىر ئازدىن كېيىن پاكىدە قىلىپ ئېتىلىپ، ئىچ - باغرى تەرەپ - تەرەپكە چېچىلىپ كېتىپتۇ. بۇنى كۆرگەن چۈمۈ - لىلەر دەرھال ئۇنىڭ ئىچ - باغرىنى يىغىپ، قىشلىق ئوزۇق - لۇق ئۈچۈن ئۇۋىلىرىغا ئېلىپ مېگىپتۇ.

گىزمۇ مۇنداق پاجىئەلىك قىلىپ تەسۋىرلەنمەسلىكى كېرەك ئىدى. چۈنكى، گۈبجۇ ئېشىكى گەۋدىسى چوڭ ھايۋاناتلار تىپىغا كىرىدۇ. ئۇنىڭ ئەزەلدىن يولۋاس ئالدىدا ئۆزىنى ئۇنچىۋالا پەس چاغلشنىڭ ئەسلا ھاجىتى يوق. گۈبجۇ ئېشىكى ئۆزىنى دالدىغا ئېلىشنى، ئۆز - ئۆزىنى ماختاپ ئۇچۇرۇشنى پەقەت بىلىگەچكە، يولۋاسقا يېپىلىپ كېتىشتىن ئىبارەت ئېچىنىشلىق ئەقىدىدىن قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ.

ئۇ ئەلۋەتتە ئوقۇمۇشلۇقلاردىن ئۆگىنىپ، كۆزىگە قارا كۆزدىنەك تاقاپ، ئالىي دەرىجىلىك كىيىملەرنى كىيىشى، يەنە تېخى ئاخبارات ۋاستىلىرىدىن ئىبارەت كەم بولسا بولمايدىغان مۇھىم ۋاستىلارغا تايىنىپ ئۆزىنى تەشۋىق قىلىشى كېرەك ئىدى. مۇھىمى، بىر - ئىككى قېتىم ھاڭراپ قويۇشنىڭ ھېچنېمىگە ئەرزىمەيدىغانلىقىنى تونۇپ يېتىشى لازىم ئىدى - ئەلۋەتتە! ياخشىسى تورا بىلوگ بېتىنى تەسىس قىلىشى (گەرچە بۇ بەتتە كىشىنى جەلپ قىلغۇدەك بىرنەرسە بولمىسىمۇ)، مەشھۇر شەخسكە ئايلىنىۋالغاندىن كېيىن، بۇ تور بېتىگە كىرىدىغانلارنىڭ ئاز بولۇپ قېلىشىدىن غەم يەپ يۈر - مەسلىكى كېرەك ئىدى. يولۋاس سىياقىدا تېرە تاراقشىتىپ، ھەيۋىتىنى نامايان قىلىپ يۈرمىسىمۇ بولاتتى. يولۋاسنىڭ يولۋاستىن تەپ تارتمايدىغانلىقى ھەممىگە ئايان، شۇنداق بولغاندىكىن ئۇنىڭدىنمۇ يامانراق بىر نەرسىنى، مەسىلەن، ئادەم تېرىسىنى كۆتۈرۈپ چېقىشقا جۈرئەت قىلىشى زۆرۈر ئىدى. چۈنكى، ئادەملەر ھەر قانداق نەرسىگە تەھدىت سالالايدىغان بولغاچقا، ھازىرقى دەۋردىكى يولۋاسلار ئادەمدىن قورقۇدۇ، ئادەملەر ئۆزىدىن كۈچلۈكرەك نەرسىلەرنى ۋاستە قىلىپ تۇرۇپ، باشقىلارنى قورقۇتۇشقا، قورۇق ھەيۋە بىلەن ئۆزلىرىنى قۇدرەتلىك كۆرسىتىشكە تولىمۇ ماھىر كېلىدۇ ئەمەسمۇ؟! شۇڭا قەدىمكىلەر: «ئوغۇل بالا دېگەن تۇغۇ - لۇشىدىنلا ھىيلە - مىكىر ئىشلىتىشنى بىلىپ تۇغۇلمايدۇ، بەلكى ياشاش داۋامىدا ھىيلە - مىكىر ئىشلىتىشنى ئۆگىنىدۇ» دەپ ھەرگىزمۇ بىكارغا ئېيتىمىغان.

«فېلىتوئىلاردىن تاللانمىلار» ژورنىلىنىڭ 2007 - يىللىق 9 - سانى ئېرشادى تەرجىمىسى.

M
I
R
A
S

تەييارلىغۇچى: ئابدۇللا روزىمۇھەممەت
(ئاپتور: قاراقاش ناھىيىلىك ئىتتىپاق كومىتېتىدا)

ئاپتورلار سەمىگە:
ژۇرنىلىمىزغا ئەسەر ئەۋەتكەن ئاپتورلارنىڭ بۇندىن كېيىن قەلەم ھەققى ئەۋەتىشىمىزگە قۇلايلىق بولۇشى ئۈچۈن، ئۆزىنىڭ ئولتۇرۇشلۇق تەپسىلىي ئادرېسى ۋە ئىسىم - فامىلىسىنى كىملىكىدىكى بويىچە ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە تولۇق يېزىپ ئەۋەتىشىنى، شۇنداقلا ئەۋەتكەن ئەسىرىنىڭ بىر نۇسخىسىنى ئۆزى ساقلاپ قويۇشنى ئۈمىد قىلىمىز. ئەسەر قايتۇرۇلمايدۇ.

«مىراس» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلىمى

چاپا پار پەرە قىزىلىقىمۇ پار

(ئاتاقلىق يازغۇچى ۋاڭ مېڭ بىلەن سۆھبەت)

مېنىڭ تەجرىبىلىرىم ئەمەس، مېنىڭ تەجرىبەم: ئادەم ياشىغان ئىكەن تۇرمۇشنىڭ بىر خىل كۈچ - قۇدرىتى ۋە خۇشاللىقلىرى بولىدۇ، ياشاۋاتقان تۇپراققا، تەبىئەتكە ۋە مەدەنىيەتكە بىر خىل ھەۋەس بولىدۇ. باشقىلار سىزنىڭ ھاياتىڭىزنى پۈتۈنلەي تارتىۋالالىسىلا سىزنىڭ ھەۋەسىڭىز، خۇشاللىقلىرىڭىزنىمۇ تارتىۋالايىدۇ، دەپ قاراش.

شۇڭىخۇي: سىز مۇشۇ نۇقتىدىن ئۆزىڭىزنىڭ بىر خىل كەيپىياتىنى، ھېس - تۇيغۇسىنى ئىپادىلەپ كىچىمۇ ياكى «مە» دەنئىيەت ئىنقىلابى» تەسۋىرلەنگەن باشقا ئەسەرلەردىن ئەتەي بەرقلەندۈرۈمەكچىمۇ؟

ۋاڭ مېڭ: مېنىڭ تەجرىبەم مۇشۇنداق بولسا كېرەك دەپ ھېس قىلىمەن. كىشىلىك ھايات، كىشىلىك تۇرمۇش ئەسلىدىنلا بىر خىل كۈچ - قۇدرەتكە ئىگە دەپ قارايمەن. بۇ خىل كۈچ - قۇدرەتنى ھاياتىڭىزنى تارتىۋېلىشتىن بۇرۇن سىزدىن تارتىۋالايىدۇ، بۇنداق كۈچ - قۇدرەتتە ئۈمىدۋارلىق، يۈمۈرىستىكىلىق، تەسەللىسى بولىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە ھەممىدىن مۇھىمى ئۆگىنىش. مەن يېقىندا بىر پارچە كىتاب يېزىپ ھاياتىمىدىكى مۇشۇ ئىشلار ئۈستىدە توختىلىپ، مۇشۇلارنى سىڭدۈردۈم. بۇنىڭغا جاۋاب بېرىش ناھايىتى ئاسان، ئۇ بولسىمۇ ئۆگىنىش! ئەمەلىيەتتە مەن بۇ مەزگىلدە 20 نەچچە يىل يېزىقچىلىقتىن مەھرۇم قالدىم.

شۇڭىخۇي: سىز شۇنچە ئۇزۇن يىل بېشىڭىزدىن سىياسىي جەھەتتە لەيلەش ۋە چۆكۈشلەرنى، ئوڭۇشسىز تەقدىرلەرنى ئۆتكۈزۈپ، يەنىلا بىر خىل تېتىك، ئۈمىدۋارلىق پۈزۈستىيەسىنى ساقلاپ كەپسىز. بۇلار ئەينى ۋاقىتتىكى شىنجاڭدىكى ئاشۇ كەچۈرمىشلىرىڭىز بىلەن مۇناسىۋەتلىكىمۇ، ئاشۇ تەبىئىي مۇھىت، ئاشۇ ئادىمىيەت مۇھىتى، بولۇپمۇ ئىنتايىن ئوچۇق - يورۇق ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئۈمىدۋار تەبىئىي سىزگە تەسەر كۆرسەتتىمۇ؟

ۋاڭ مېڭ: بىلىمەيمەن، چۈنكى بۇنى بىر نېمە دەپمەك قەيىمەن. نۇرغۇن خەنزۇلارنىڭ شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىن كەيدىمىز، ئىنتايىن ناچارلىشىپ كەتتى، دەپمەك ئۇلار ئاشۇ مۇھىتقا پەقەت ماسلىشالمايدى. ئەمما مەن شۇ مۇھىتقا ماسلىشىپ ياشىدىم. مېنىڭچە بىر ئادەمنىڭ كىچىك ۋاقتى بالىلىق،

شۇڭىخۇي: سىزنىڭ شىنجاڭدىكى ئاشۇ بىر مەزگىللىك كەچۈرمىشىڭىزنى تولىمۇ ئاڭلىغۇم بار، ئاشۇ كەچۈرمىشلىرىڭىزنىڭ ھاياتىڭىزغا قانداق ئەھمىيىتى بولدى؟

ۋاڭ مېڭ: مەن 1963 - يىلىدىن 1979 - يىلىغىچە شىنجاڭدا 16 يىل ياشىدىم. سەككىز يىلنى ئۈرۈمچىدە، سەككىز يىلنى ئىلىدا ئۆتكۈزۈدۈم، يەنە كېلىپ يېزىدا ياشىدىم. ياش جەھەتتىن ئېيتقاندا 1963 - يىلى 29 ياش بولغان بولسام، 1979 - يىلىغا كەلگەندە 45 ياشقا كىرىپ قالغان ئىدىم. بۇ بىر ئادەمگە نىسبەتەن ئېيتقاندا ئىنتايىن مۇھىم مەزگىلدۇر. سىز مۇ شۇنداق ئويلىشىڭىز مۇمكىن، 29 ياشتىن 45 ياشقىچە بولغان مەزگىلنى ئەڭ ياخشى مەزگىل دېيىشكە بولىدۇ. دۆلەت ئۈچۈن ئېيتقاندا ئۇ ئەڭ ناچار مەزگىل ئىدى. چۈنكى مەن پۈتكۈل «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» مەزگىلىدە شىنجاڭدا بولدىم. «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» نىڭ ئالدىدىكى سىياسىي كۈرەش رەشلىرىنىڭ مۇقامى بارغانسېرى يۇقىرىلاپ، ھەرقايسى جەھەتتىن سىياسەتلەر ھەددەپ چىقىپ كەتتى، شۇنداقلا بۇنى بىر ناچار مەزگىل دېيىشكە بولىدۇ. ئەمما مېنىڭ شىنجاڭدىكى تەجرىبىلىرىم ئومۇميۈزلۈك، كۆپ تەردىپلىمە بولدى. ياخشىلىرىمۇ، ناچارلىرىمۇ، مەنسىز ۋە ئالاھىدە ئەھمىيەتكە ئىگە ئىشلارمۇ بولدى. ئەڭ قىزىق ئىشلارمۇ خېلى كۆپ ئۆتۈلدى. باشقىلار مەندىن مېنىڭ شىنجاڭدا نېمە ئىشلارنى قىلغىنىمنى سورىغاندا، مەن چاقچاق ئارىلاش: مەن شىنجاڭدا ئۇيغۇر تىلىنى ئۆگىنىپ «دوكتۇر ئاشتى» بولدۇم، 16 يىلنىڭ ئۈچ يىلىنى تەييارلىقتا، بەش يىلنى تولۇق كۇرستا، ئاندىن ئىككى يىلنى ماگىستىرلىقتا، ئۈچ يىل دوكتۇرلۇقتا، يەنە ئۈچ يىل دوكتۇر ئاشتىلىقتا ئوقۇدۇم، دەپ جاۋاب بەرگەن. مەن ئۆزۈمنىڭ بۇ خىل روھىي ھالىتىمنى قوللىغۇچى ئاۋۇ «خۇ» دىنى يوقاتقان پەسىل» دېگەن كىتابىمدا ئەكس ئەتتۈردۈم. بەزىلەر مېنىڭ «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» نى يازغىنىمنى ئوقۇپ ئەسلىدە بۇنداق يېنىك تەلەپپۇز بىلەن يېزىلماسلىقى كېرەك ئىدى، دەپ ھېس قىلىشتى. گەرچە بەزى جايلارى خېلىلا تېخىمۇ، خېلىلا پاجىئەلىك يېزىلغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇلار مەندىن تېررورلۇق ئۈستىگە تېررورلۇقنى، ئۆلۈمنىڭ ئۈستىگە ئۆلۈم - نى، ئاندىن...لارنى يېزىشىمنى تەلەپ قىلىشتى. بىراق، بۇلار

ئۆسمۈرلۈك، ياشلىق دەۋرى ئىنتايىن مۇھىمدۇر.

شۈڭخۇي: سىز بابا تىلغا ئالغان ئەڭ ياخشى ياكى ئەڭ ئەھمىيەتلىك، ئەڭ خوشال، ئەڭ ئازابلىق ئىشلار قەيەردە يۈز بەردى، بىرەر - ئىككى ئىشنى كۆنكەپ سۆزلەپ بېرىمىز؟

ۋاڭ مېڭ: مەن بايا ئېيتتىم، مېنىڭ ھاياتىمغا پۈتۈلۈپ كەلگەن بىرىنچى ئىش يېزىقچىلىق بولماي ئۆگىنىش دەپ مەن ھېچقانداق ۋاقىتتا ئۆگىنىشنى توختىتىپ قويمىدىم ھەم ئۇنى مەڭگۈ توختىتىپ قويۇشقا بولمايدۇ. مېنىڭ كىتاب ماتېرىيال-لىرىمنى تارتىۋالغان تەقدىردىمۇ ئوخشاشلا ئۆگىنىۋېرىمەن. باشقا ھېچ ئىش قىلالىمىسام ئولتۇرۇپ تاڭ سۇلالىسىدىكى شا-ئىرلارنىڭ شېئىرلىرىنى يادلايمەن. مېنى سولاپ قويسىمۇ (ئەلۋەتتە مېنى تەلتۆكۈس سولۇدەتكۈدەك كەچۈرمىشلىرىم يوق) مەن ئوخشاشلا ئىنگىلىزچە ياكى ئۇيغۇرچە خام سۆزلەر-نى يادلايمەن. شۇڭا ئۆگىنىش مېنىڭ ئەڭ خۇشاللىق ئىشلى-رىمنىڭ بىرى. ئۇندىن باشقا خۇشال بولىدىغان ئىشىم ئۇيغۇر دېھقانلىرى بىلەن بىرگە ئارىلىشىپ تۇتۇش. مەسىلەن، بىرگە ئولتۇرۇپ ھاراق ئىچىش دېگەندەك. ئۇلار ھاراق ئىچكەندە دۈگىلەك دائىرە ھاسىل قىلىپ ئولتۇرىدۇ، بىر رومكىدا نۆۋەت بويىچە ئىچىدۇ، ئالدىغا رومكا كەلگەن ئادەم ناخىشىدىن بىر-نى ئېيتىپ، لەتىپىدىن بىرنى سۆزلەپ، قولىدىكى ھاراقنى ئىچىۋېتىپ ساقىغا رومكىنى بېرىدۇ. رومكا يەنە ئوڭ قولىنى بېسىپ ئايلىنىدۇ. قارىماققا بىر رومكىدا ھاراق ئىچسە ھەم-مەيلىەننىڭ ئاغزى رومكىغا تېگىپ كېسەل يۇقتۇرۇۋالىدىغان-دەكمۇ كۆرۈنىدۇ، ئەمما ھەممىمىز ئىسپىرتنىڭ دېزىنېفېكسىيە-لەش رولىنى ياخشى بىلىمىز. بىر توپ ئادەم دۈگىلەك ئولتۇ-رۇپ ھاراق ئىچىۋاتقان، ناخشا ئېيتىۋاتقان، ھەر خىل يۈ-مۈر، چاقچاقلارنى قىلىپ كۈلۈۋاتقان، بۇمۇ بەك كۆڭۈللۈك، ئەگەر ئەڭ ئازابلىق ئىشچۇ دەپ سورىسىڭىز... مەن شۇنداق جاڭدا تۇرغاندا تاياق بېمىدىم. پۈتكۈل «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» مەزگىلىدە تەن جازاسىغا ئۇچرىدىم، ئاساسىي جەھەتتە تىن ئوتتۇرىغا تارتىپ چىقىرىلدىم. ئەڭ ئازابلىنىدىغىنىم ئۆمرۈمنىڭ شۇنچە ئۇزۇن يىل بېھۋەدە ئۆتۈپ كەتكىنى بول-دى... دۆلىتىمىز ئۆز ئىستىقبالىنى كۆرەلمىدى.

شۈڭخۇي: ئۇنداقتا سىز شۇ يىللارغا، شۇ يىللاردىكى زى-يالىيلارغا قانداق قارايسىز؟

ۋاڭ مېڭ: يىللارغا باھا بېرىش ناھايىتى مۇرەككەپ ئىش. مېنىڭچە بۇمۇ بىرخىل كېيىنكى ئىنقىلابىي ئۈنۈم، يەنى جۇڭگودا ئىنقىلابنىڭ يۈز بېرىشى، ئىنقىلاب يۈز بەرسە ئادەم-نىڭ ھەر قانداق ئىرادىسىگە بېقىنماي ئۆزگىرىدۇ، ئىنقىلاب چوقۇم يۈز بېرەتتى. چۈنكى تۈرلۈك ئىجتىمائىي زىددىيەتلەر ئۆتكۈرلۈشۈپ شۇ دەرىجىگە يەتكەن ئىدى بۇ ئىنقىلاب 1949 - يىلىغا كەلگەندە ھاكىمىيەتنى قولغا كەلتۈرۈپ، مۇۋەپپىقىيەت-كە ئېرىشكەن ئىدى. بىراق ئىنقىلابتا ئىنپۇتسىيە بار بولۇپ،

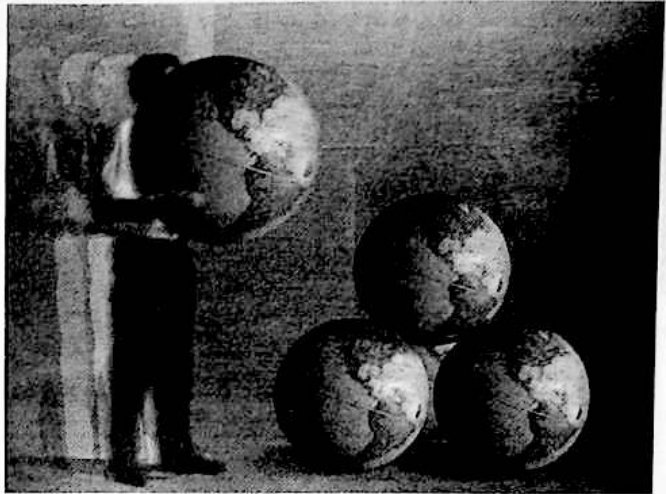
داۋاملىق، تەلتۆكۈس، ئاخىرغىچە ئىنقىلاب قىلىپ، يەنە كۈ-ردىش قىلىپ، كونا دۇنيانى تەلتۆكۈس پاچاقلاپ تاشلاش كېرەك دەپ قارايتتى، مەن ئېيتقان بۇ ئاخىرقى ئىنقىلابىي ئۈنۈم پۈتۈن دۇنيادىكى ئىنقىلابلاردا بار بولسىمۇ، بىراق جۇڭگودا ئالاھىدە گەۋدىلىك ئىپادىلەندى. زىيالىي بولۇش سۈپىتىدە مەنمۇ مۇشۇنداق ھېس قىلىمەن. جۇڭگودىكى زىيالىي-لىيلارنىڭ بىر چوڭ ئالاھىدىلىكى ئىنقىلابنى ھىمايە قىلىش، ئىنقىلابقا قاتنىشىش، شۇڭا، مەن بۇمۇ بىر جەريان دەپ ئويلايمەن. جەمئىيەتتە غايەت زور ئۆزگىرىش يۈز بەرگەندە زىيالىيلارنىڭ ئۆزىنىڭ تاللىشى بولىدۇ. يېنىكىلىك بىلەن ئىش-ئىدى. بىراق ئۇلار مىخقا ئۇسۇۋېلىشى، ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچ-رىشى مۇمكىن، بۇ بىر ئەۋلاد كىشىلەرنىڭ تەجرىبىسى.

شۈڭخۇي: ئۆزىڭىزچۇ؟

ۋاڭ مېڭ: شەخسەن مەنمۇ شۇنداق، مەن ئۆسمۈرلۈك ۋاقىتىدىلا ئىنقىلابنى، كومپارتىيىنى، يېڭى جۇڭگونى تاللى-غان، مېنىڭ باشقا يولنى تاللىشىم مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ھازىر يەنە ھاياتىمنى يېڭىۋاشتىن باشلاشقا توغرا كەلسە يەنىلا مۇشۇ يولنى تاللايمەن، بىراق تەقدىرىمنىڭ يەنىلا ئوڭۇشلۇق بولۇپ كېتىشى ناتايىن. سىز ئىنقىلابنى تاللىسىڭىز، ئىنقىلاب سىزنى تاللايدۇ. بەزىدە سىز ئىنقىلابنى تاللىسىڭىز ئىنقىلاب ئەمەسكەن، ئىنقىلابىي جەھەتتە يېتەرلىك ئەمەسكەن دەپ ھېس قىلىدۇ، شۇنىڭ بىلەن ئىنقىلاب سىزنىڭ ئەلدىڭىزنى بېرىدۇ، بۇنىمۇ يوق دېگىلى بولمايدۇ.

شۈڭخۇي: دەۋر بىلەن شەخسىي ئىجادىيەت، دەۋرنىڭ ئۆز-گىرىشىنى بېشىڭىزدىن كەچۈرۈش بىلەن سىزنىڭ ئەدەبىي ئىجادىيىتىڭىزنىڭ زادى قانداق مۇناسىۋىتى بار؟

ۋاڭ مېڭ: يازغۇچىلار ئىچىدىكى ھەر خىل ئادەملەرنىڭ ئەھۋالى ئوخشىمايدۇ، بەزى يازغۇچىلار ئاساسىي جەھەتتىن سىرتقا چىقماي ئۆزىنىڭ كىتابخانىسىدا ئولتۇرۇپ يېزىقچى-لىق قىلىدۇ. ئۆزىنىڭ ئەسەرلىرىدە بۇ تۈردىكى نەرسىلەرنىڭ بولۇپ قېلىشىنى خالىمايدۇ. ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرىنى كۆرسىڭىز ناھايىتى ساپتەك ھېس قىلىسىز، ئۇنى ھەرقانداق دەۋرگە قويسا بولىدۇ، بۇنداق يازغۇچىلارغا مەنمۇ ناھايىتى ھەۋەس قىلىمەن. بىراق بۇ مېنىڭ قولۇمدىن كەلمەيدۇ، يەنە بەزى يازغۇچىلار بار، ئۇلار مۇشۇ دەۋردىكى ئۆزگىرىشلەردىن بىر خىل ئىلاجسىزلىقنى ۋە دەۋردىن يىراقلىشىش ھېسسىياتىنى ئىپادىلەيدۇ. بەزىلەر ئۆزىنى مۇشۇ دەۋردىن قانچە يىراق تۇتسا شۇنچە ياخشى دەيدىغان روھىي ھالەتتە بولىدۇ. بۇلارنى ئالدىنقى سۇلالىگە سادىقلار دېگۈم كېلىدۇ. يەنى ئۇلار ئۆزىمىزنىڭ دەۋرى ئۆتۈپ كەتتى، خۇش بولىدىغان ھېچنېمىمۇ قالمايدۇ دەپ ھېس قىلىدۇ. مەن بۇ خىل ياز-غۇچىلارغا كىرمەيمەن، ئېھتىمال بۇ خىل يازغۇچىلار ھازىر يە-

2008.2

شەخسى تەلپۈنۈشى ۋە دۇنيا قارىشى جەھەتتىن قارىغاندا چۈچۈ؟

ۋاڭ مېڭ: بولۇپمۇ كېيىن مەن مىنىستىر بولغان ئۈچ يېرىم يىل ماڭا نىسبەتەن بىر ياخشى ئۆگىنىش جەريانى بولدى ، چۈنكى جەمئىيەتنى ھەقىقىي چۈشىنىدى دېسىڭىز ، پەقەت بىر جەھەتتىكى تەجرىبىلەر ئازلىق قىلىدۇ ، تەجرىبە قانچە كۆپ بولسا شۇنچە ياخشى . مېنىڭ ياش ۋاقتىمدا كا . دىر بولغان تەجرىبىلىرىم بار ، كېيىن ئوڭچىل بولغان تەجرىبەلىرىم بار ، شىنجاڭنىڭ يېزىلىرىدا مۇئاۋىن ئەترەت باشلىقى بولغان تەجرىبەم بار ، «7- ماي» كادىرلار مەكتىپىدە ئۇيغۇر زىيالىيلىرى بىلەن بىرگە ئەمگەك قىلغان تەجرىبىلىرىم بار ، ئەل ۋەتتە مېنىڭ مەدەنىيەت مىنىستىرى بولۇشۇم مېنىڭ يەنە يۈ . قىرى قاتلامدىكى ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرى بىلەن بولغان تەجرىبىلىرىمنى چۈشەندۈرىدۇ ، شۇنداق قىلىپ ، جۇڭگو جەم . ئىيىتى ، جۇڭگودىكى تۈرلۈك ئىشلارنىڭ ئۆزگىرىشلىرى توغ . رىسىدا كۆپ جەھەتتىن چۈشەنچىگە ئىگە بولىدۇم . بۇ ماڭا ناھايىتى پايدىلىق . بىراق بىر ئەمەلدار بىلەن بىر يازغۇچىغا قويۇلدىغان تەلەپ ئوخشىمايدۇ ، بۇ بىر ئوبىيكتىپ ئەمەل . يەت .

نىلا ھۆكۈم سۈرۈۋاتسا كېرەك . مەنچۈ؟ مەن كىچىك ۋاقتىدىن باشلاپ جەمئىيەتتىكى ھەر خىل مۇھىم مەسىلىلەر ، داۋالغۇشلار ، ئۆزگىرىشلەرگە ئاڭلىق ھالدا ئۆزۈم خالاپ ، پۈتۈن ۋۇجۇدۇم بىلەن قاتنىشىپ كەلدىم ، مەن ئىجتىمائىي تۇرمۇش قوينىغا ئۆزۈمنى ئاتسام دەيدىغان بىر يازغۇچى . شۇڭىخۇي: ئەمەلىيەتتە بىز سىزنىڭ ئەسەرلىرىڭىزدىن سىزنىڭ سىياسىغا ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلۈپلا قالماي ، بەلكى قىزغىن بولۇپ كەلگەنلىكىڭىزنى ، ئوپىراتسىيە قىلىش ، كۆزد . تىش ئىقتىدارىڭىزنىڭ بارلىقىنى ھېس قىلدۇق . ۋاڭ مېڭ: ئەمەلىيەتمۇ بار .

شۇڭىخۇي: بىز مۇنداق چۈشەنسەك بولامدۇ ، جۇڭگودا ئەدىب ئەمەل تۈتىۋاتىشى كېرەك ، ياخشى بىر ئەمەلدارنىڭ ناھايىتى ياخشى ساپ بىر ئەدىب بولىشى كېيىن .

شۇڭىخۇي : مۇھىم ھالقا يەنىلا ئەمەلىيەت ، قوپالراق ئېيتسام ، سىزمۇ سىياسىي قايناملاردا تاسقىلىپ يۈردىڭىز . ۋاڭ مېڭ: بۇ پاكىت ، سىز خالاڭ ياكى خالىماڭ بۇ بىر پاكىت . شۇنداق ئىكەن ، ماڭا نىسبەتەن ، مېنىڭ دەۋر بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىم ئىنتايىن زىچ .

ۋاڭ مېڭ: بۇنى مەن بىر يوللا ئېنىق چۈشەندۈرۈپ بە . رەلەيەيەن . چۈنكى جۇڭگودىكى ئەھۋاللار ئوخشىمايدۇ . تۈر . لۈك ئىشلار بار ، مەن پەقەت ئادەم بىلەن ئادەم ئوخشىمايدۇ دېيەلەيەن . بەلكىم بەزى ئادەملەر ئەمەلدار بولۇشقا ناھايىتى باپ كېلىشى مۇمكىن ياكى ياخشى ئىشلىشى مۇمكىن . بىراق ئومۇمىي جەھەتتىن ئېيتساق ، ئەدىب بىلەن ئەمەلدار بۇ ئىك . كىسى ئىككى كەسىپ ، ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ ئىككى خىل كە . سىپكە قويۇلغان تەلەپمۇ ئوخشىمايدۇ . كېلىشەلمەيدىغان تە . رەپلىرىمۇ بار . ئەدىب ھېسسىياتچان بولۇشنى ياقتۇرىدۇ ، بە . رەر ئېغىز بولسىمۇ ئىجادىي گەپ قىلسام دەيدۇ . ئەمەلدار ئۇنداق ئەمەس ، ئىجادىي پاراڭلارنى قىلالايدۇ ، ئەمەلداردا پىرىنسىپ ئۆلچەم بولىدۇ .

شۇڭىخۇي: ئەگەر بىز سىزنىڭ ئەدەبىي ئىجادىيىتىڭىزنى ھاياتىڭىزنىڭ بىر قىسمى ، ئەمەلدار بولغانلىقىڭىزنى سىياسىي بىلەن شۇغۇللانغانلىقىڭىزنىڭ بىر قىسمى دېسەك ، بۇ ئىككە . سىنىڭ مۇناسىۋىتىگە قانداق قارايسىز ؟

شۇڭىخۇي: سىز ئۆزىڭىزنى مەن يېڭى شەيئەلەرنى ئىنتا . يىن ياخشى كۆرىمەن دەيسىز ، مەن سىزنىڭ كومپيۇتېر ئارقە . لىق يېزىقچىلىق قىلىدىغانلىقىڭىزنى ، ئاندىن تورغا چىقىدىغان . لىقىڭىزنى بىلىدىم ، راست شۇنداقمۇ ، چۈنكى يېزىقچىلىق قى . لىدىغان نۇرغۇن كىشىلەر كومپيۇتېرنى رەت قىلىدۇ .

ۋاڭ مېڭ: بۇ ئىككىسى بەزىدە ئىناق ئۆتتى ، بۇلارنىڭ ھەممىسى مېنىڭ تۇرمۇشقا ئۆزۈمنى ئېتىشىمدۇر . بەزىدە ئىخ . تىلاپلارمۇ يۈز بەردى . مەسىلەن ، ئەمەلدار بولغاندا بەزىدە يە . غىنلارنى ناھايىتى كۆپ ئاچىدىغان گەپ . يىغىن كۆپ ئېچىلىپ كەتسە يىغىندىن كېيىن چېچىلىپ قالىمەن . بىراق بەزى يە . غىنلارغا چوقۇم قاتنىشىشقا توغرا كېلىدۇ ، شۇڭا بەزىدە زىددىيەت يۈز بېرىپ قالىدۇ ، مەن بولدىلا ئەمەلدارلىقتىن يەنىلا بالدۇرراق چۈشۈپ كېتەي دەپ ھېس قىلدىم ، ئۇنىڭدىن بالدۇرراق قول ئۈزۈپ يېزىقچىلىقىمنى قىلسام ماڭا بەك راھەت بولىدۇ .

ۋاڭ مېڭ: ھازىر كومپيۇتېر بىلەن يېزىقچىلىق قىلىشنى رەت قىلىدىغان يازغۇچىلار ناھايىتى كۆپ ، بەزىلەر ھەتتا كومپيۇتېر سېتىۋېلىپ ، ئۆيگە نەچچە ئاي تاشلاپ قويۇپ ، ئاخىرى قايتۇرۇۋەتكەن . ئۇلارنىڭ دېگەنلىرىنى مەن تامامەن

شۇڭىخۇي: ئەمەلدار بولۇشتا ، باشقا كۈندىلىك تۇرمۇشنى ئورۇنلاشتۇرۇش بىلەن كەسىپى يېزىقچىلىق ئوخشىمايدۇ ، زىددىيەتلىك ، ئەمما روھىي ھالەت جەھەتتىن ، ئۆزىڭىزنىڭ

چۈشنىمەن، ئۇلارنىڭ بۇ دېگىنى قەغەزنى ئالدىغا قويۇپ، قەلەم بىلەن يازسا، يېزىش داۋامىدا ئاجايىپ بىر خىل ھايا-جانغا چۆمۈلمىز دېگىنى، بۇنى مەنبۇ چۈشنىمەن.

شۇڭخۇي: قاراڭ، كىتاب جاۋىنىڭىزدىكى بۇ زۇرنالاردىن كۆرۈشكە بولىدۇكى، ئاشۇ ساپ ئەدەبىيات تىپىدىكى زۇرنالارنىڭ تۈپلەپ لايىھىلىنىشى خېلىلا مۇنتىزىم، بازارغا يۈزلەنگەن زۇرنالار مۇشۇنداق بولىدۇ (ناھايىتى كۆركەم). سىزنىڭچە پەقەت مۇشۇ كىتاب جاۋىنىڭىزدىن ئەدەبىياتتىكى ئىككى خىل خاھىشنى، ئەدەبىيەتكە ۋە بازارغا يۈزلەنگەن خاھىشنى چېلىقتۇرغىلى بولامدۇ؟

ۋاڭ مېڭ: بولىدۇ. بىراق مېنىڭچە بۇلارنىڭ ئۆزئارا بىر-بىرىنى چەتكە قېقىش زۆرۈرىيىتى يوق دەپ قارايمەن، ئەڭ بولمىدى دېگەندە تەڭ ئورۇندا تۇرسا بولىدۇ، ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇلار بازاردا ئۆزئارا بىر-بىرىنىڭ ئورنىنى ئارتقۇرىدۇ دەپ قارمايمەن. مەيلى ئىنتايىن ياخشى ئەدەبىي ئەسەر بولسۇن، خۇددى پاۋارۇد بىرەر ئاممىباب ناخشىچى چولپاننىڭ رولىنى ئاتقۇرالمىغاندەك بىر - بىرىنىڭ رولىنى ئاتقۇرالمىدۇ، بىراق بۇنىڭ ئەكسىچە بىر ئاممىباب ناخشىچى چولپاننى پاۋارۇدنىڭ رولىنى ئۆتىيەلمەيدۇ.

شۇڭخۇي: باشقىلار سىزنى بازارلاشتۇرۇش خاھىشىغا ئىگە دەپ قارايدۇ، سىزنىڭچە بۇ باھا ئادىلمۇ؟

ۋاڭ مېڭ: مېنى بازارلاشتۇرۇش خاھىشىغا ئىگە دەمەيدىكەن؟ مەندە شۇنداق بازارغا يۈزلىنىش خاھىشى بولسا ياخشى بولاتتى، چۈنكى مېنىڭ ئەسەرلىرىم ئەزەلدىن كۆ-گۈلدىكىدەك بازار ئۈنۈمىگە ئىگە بولالمىدى.

شۇڭخۇي: ئۇنداقتا سىزنىڭ بەزى ياش يازغۇچىلارغا كۆڭۈل بۆلۈشىڭىزدىن، ئۇلارغا بەرگەن باھالىرىڭىزدىن باشقىلار سىزنى ئەڭ بولمىدى دېگەندە بۇ خىل بازارغا يۈزلىنىشكە قارشى تۇرمايدۇ دەپ ھېس قىلىشى مۇمكىن.

ۋاڭ مېڭ: توغرا مەن قارشى تۇرمايمەن، باشقىلار خاتا دېيىمەن تەقدىردىمۇ مېنىڭ قىلغىنىمنىڭ توغرا بولۇپ كېتىشى ناتايىن. مەسىلەن، باشقىلارنىڭ بەزى ئەسەرلىرى سودا جەھەتتە ئىنتايىن مۇۋەپپەقىيەت قازاندى، ھە دېگەندە ئىدىلا مىڭ نۇسخا، نەچچە مىڭ نۇسخا تارقىتىلدى. مەن بۇنداق قىلالمايمەن. مېنىڭ ئەسەرلىرىم ئادەتتە 20-10 مىڭ نۇسخا تارقىتىلدى. 20 مىڭ نۇسخا دېگەن بازارغا يۈزلىنىشكە نىسبەتەن ھېچقانچە ئىش ئەمەس، بىراق ئادەتتىكى مۇنتىزىم ئەسەرلەرگە سېلىشتۇرغاندا يەنە خېلى بولمىدۇ. جۇڭگودىكى بىر مىليارد 200 مىليون ئادەمگە 20 مىڭ نۇسخا تارقىتىلدى دېسە، بۇ نىسبەتەن بەكلا كىچىك. بىراق سىز ھەممە ئادەم مېنىڭ كىتابىمنى كۆرۈشى كېرەك دەپ تەلەپ قىلمايسىز-دە! مېنىڭ كىتابىم پاي چېكى ئويناشقا، جورا تالاشقا يېتەكچىلىك قىلالمايدۇ. ئۇنداق كۆپ ئەمە.

لى قىممەتكىمۇ ئىگە ئەمەس. شۇڭخۇي: كىتابلىرىڭىزنىڭ كىشىلەرگە نېمىلەرنى بېرىشىڭىزنى ئۈمىد قىلىسىز؟

ۋاڭ مېڭ: كىشىلەر ئەسەرلىرىمنى كۆرگەندىن كېيىن ئۇلارنىڭ كاللىسىدا كىشىلىك ھاياتقا قارىتا تەپەككۈر ۋە تەسرات ئويغاتسا، ئۇنى يۈكسەلدۈرسە، بۇنى ئۆزلىرىنىڭ تەجرىبىلىرى، ئۆزلىرىنىڭ روھىي دۇنياسى بىلەن ئۇچراش. تۇرسا دەپ ئۈمىد قىلىمەن. بۇنى ئۇلار كۆرگەندىن كېيىن بىر يىل تەلپۈنۈش تۇيغۇسىدا بولسا ياكى بىر خىل ئەسەبىي تۇيغۇغا كەلسە ۋە ياكى بىر خىل ئائىلاچ ھېس قىلسا مەندە مۇمكىنلىكىمگە يەتكەن بولمەن.

شۇڭخۇي: گەرچە سىز يازغۇچىلار ئىچىدە پېشقەدەم يازغۇچىلاردىن بولۇپ قالغان بولسىڭىزمۇ، بىراق سىزنىڭ ئەسەرلىرىڭىزدىن بىر خىل ياشلىق باھار ئۇرغۇپ تۇرىدۇ، ئەڭ بۇرۇنقى «تەشكىلات بۆلۈمىگە كەلگەن ياش»، «ياش-سۇن ياشلىق» دىن تاكى ھازىرقى «پەسىل» قاتارلىق بىر يۈرۈش ئەسەرلىرىڭىزنىڭ ھەممىسىدە ياشلىق باھارنى كۈيلەيدىغان ئاساسىي روھ جىلۋىلىنىپ تۇرىدۇ.

ۋاڭ مېڭ: شۇنداق بولۇشى مۇمكىن. بىراق ھازىرقى ئەسەرلىرىم بىلەن ياشلىق باھارنى مەدھىيەلەش ئوخشاپ كېتىدۇ، ھەتتا تېخىمۇ كۆپرەكى بىر خىل ئالەمشۇمۇل ئۆزگىرىش تۇيغۇسىنىڭ بارلىقى، بۇنداق زور ئۆزگىرىشلەرنى ياشلار بېشىدىن ئۆتكۈزۈۋىدى. گەرچە نېمىلا دېيىمەن بىلەن مەن بۇرۇنقىدىن ئەلۋەتتە قېرىپ قالدىم، بىراق ئەمدى 60 نەچچە ياشقا كىردىم، تېخى 70 كە بارمىدىم. ئەمما مەن جەمئىيەتنىڭ شۇنچە كۆپ ئېگىز-پەسلىكلىرىنى، ناھايىتى كۆپ ئۆزگىرىشلىرىنى بېشىمدىن كەچۈردۈم. شۇڭا، ھەر-قانداق بىر ئىشتىن ئالەمشۇمۇل ئۆزگىرىشلەرنى ھېس قىلىمەن. ھازىر شەھەر مەنزىرىلىرىمۇ بۇرۇنقىغا ئوخشىمايدۇ، ئادەملەرنىڭ ھەۋىسى، كىيىم-كېچەك، يېمەك-ئىچمەك، قىزىق قىشلىرىمۇ ئوخشىماي قالدى. بىز ئاشۇ بىر ئەۋلاد كىشىلەر ئەڭ ھەۋەس قىلغان نەرسىلەردە كېيىنكى ئەۋلادلارنىڭ قىزىقىشى ناتايىن.

شۇڭخۇي: سىزنىڭ ئالەمشۇمۇل تۇيغۇلىرىڭىز ياشلاردا يوق، بىراق سىزنىڭ ئاشۇ ياشلىق باھارنىڭ ئەمەلىيەتتە ئالەمشۇمۇل ئۆزگىرىشلەرنى بېشىڭىزدىن ئۆتكۈزۈش بىلەنلا يوقاپ كەتمەيدۇ، دەپ ھېس قىلىمەن.

ۋاڭ مېڭ: مەن بۇلاردا مېنىڭ تۇرمۇشقا بولغان بىر خىل قىزغىنلىقىم، بىر خىل ھەۋەس، ئېگىلىمەس سۈنئىي خۇشاللىقىم بار دەپ ئويلايمەن.

شۆھرەت مۇھەممىدى تەرجىمىسى (ئاپتونۇم رايۇنلۇق تەپتىش مەھكىمىسى تەرجىمە تەھرىر باشقارمىسىدا)

M I R A S

خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ يازما ئەدەبىياتقا

بولىغان تەسىرى ھەققىدە

تۇلۇغ ئالىنىڭ يۇقىرىدىكى سۆزىدىن «دىۋان» دا خەلق ئېغىز ئىجادىيىتىنىڭ قانچىلىك رول ئوينىغانلىقىنى چۈشەنمەكچى بولىدۇ.

گېرمانىيەلىك شەرقشۇناس ئالىم مارتىن ھارتىمان 1915 - يىلى ئېلان قىلغان «دىۋان» غا دائىر بىر قانچە مۇلاھىزە - «دىۋان» نىڭ بىرىنچى تومغا باھا» ناملىق ماقالىسىدا «دىۋان» خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ توپلىمىدۇر» دېگەن.

«قۇتادغۇ بىلىك» داستانىدىكى خەلق ئېغىز ئىجادىيىتىگە خاس سىيۈزىت، موتىقى ۋە ئوبرازلار داستاننىڭ ئاساسىي ئىدىيىسىنى يورۇتۇپ بېرىشتە ناھايىتى مۇھىم رول ئوينىغان. داستاننىڭ ئاساسىي ئىدىيىسى پادىشاھنىڭ قانداق بولۇشى كېرەكلىكى ھەققىدىكى چۆچەكلەردە ئۇچرايدىغان ئەقىدە - ئۆگۈنلەر ئۈستىگە قۇرۇلغان. پادىشاھلارنىڭ ئالدىغا، لىجاناب، ئادىل بولۇشنى ئارزۇ قىلىش ھەممە خەلق چۆچەكلىرىگە خاس بولغان ئورتاق خۇسۇسىيەت.

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ مۇنەۋۋەر ۋە دەكىللىرى ئاتايى، سەككىكى، لۇتقى، ناۋائى، خىرقىتى، زەلىلى، نۇبە، تى، ئابدۇرېھىم نىزارى ۋە موللا بىلال نازىمى قاتارلىقلار ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىن ئۆزلىرىنىڭ ئىجادىيىتى ئۈچۈن تىل، سىيۈزىت، ئوبراز ۋە شېئىرىي شەكىللەردىن پايدىلانغان.

تۇلۇغ مۇتەپەككۈر شائىر نەۋائى، ئابدۇرېھىم نىزارى قاتارلىقلار خەلق قىسسىلىرىدىن پايدىلىنىپ يازغان «پەرھاد - شېرىن»، «لەيلى - مەجنۇن» قاتارلىق داستانلار خەلق ئارىسىغا كەڭ تارقىلىپ خەلق داستانلىرىغا ئايلىنىپ كەتتى. بۇنىڭدىن يازما ئەدەبىيات بىلەن خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ قان بىلەن گۆشتەك زىچ مۇناسىۋىتىنى كۆرگىلى بولىدۇ.

ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى بۈگۈنكى زامان ئۇيغۇر يازما ئەدەبىياتىنىڭ تەدرىقى قىلىش ۋە گۈللىنىشىدە غايەت زور رول ئوينىپ، خەلق ئالقىشلايدىغان نادىر ئەسەرلەرنىڭ

تۇلۇغ رۇس يازغۇچىسى ماكسىم گوركىي «خەلق ئېغىز ئىجادىيىتى ئەمگەكچى خەلقنىڭ ئەمگەك ۋە ئىجتىمائىي تەجرىبىلەر داۋامىدا ئالغان بىلىمنىڭ يىغىندىسى» دۇر دېگەن ئىدى.

لۇشۇن خەلق ئاممىسىنى «خەت تونۇمايدىغان يازغۇچىلار» دەپ تولىمۇ جايدا تەبىر بەرگەندى. باشلانغۇچ جەمئىيەت باسقۇچىدا تېخى يېزىق بارلىققا كەلمىگەچكە خەلقنىڭ ئەمگەك ۋە تۇرمۇشى، ئارزۇ - ئارمانلىرى خەلق ئېغىز ئىجادىيىتى ئىپتىدائىي شەكلى بولغان قوشاقلار، ئەپ - سانە رىۋايەتلەر، چۆچەكلەر، مەسەللەر، ئاتىلار سۆزلىرى، داستانلار ئارقىلىق ئىپادىلەنەتتى ۋە ئېغىزدىن ئېغىزغا تارقىلاتتى.

ئەدەبىيات تارىخىغا نەزەر سالىدىغان بولساق، يازما ئەدەبىيات بىلەن خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ مۇناسىۋىتى ناھايىتى زىچ بولۇپ، بىر - بىرىگە مۇناسىپ تەسىر كۆرسەتمەپ كەلگەن. مەسىلەن، ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ ئەڭ ئىلغار نامايەندىلىرىدە خەلقنىڭ چۆچەك، ئەپسانە ۋە رىۋايەتلىرىنىڭ ماۋزۇ، ئىدىيە، ئوبرازلىرى شۇنداقلا ئەسەر تىلىنىڭ پوئىتىك خۇسۇسىيەتلىرى ئۆز ئەكسىنى تاپقان.

II - ئەسىرنىڭ بۈيۈك نامايەندىلىرىدىن بولغان «دىۋان» نۇ لۇغەتتە تۈرك» بىلەن «قۇتادغۇ بىلىك» تىكى خەلق ئېغىز ئىجادىيىتى نەمۇنىلىرى بۇنىڭغا روشەن مىسال بولالايدۇ.

«دىۋان» لۇغەتتە تۈرك» كە 240 پارچىدىن ئارتۇق قوشاق، 300 پارچىدىن ئارتۇق ماقال - تەمسىل كىرگۈزۈلگەن. تۇلۇغ ئالىم مەھمۇد قەشقەرى «دىۋان» نى قايسى ئۇسۇل بىلەن يازغانلىقى ئۈستىدە توختىلىپ «...مەن بۇ كىتابنى ھېكمەتلىك سۆزلەر، سەجىلەر، ماقال - تەمسىللەر، بېيىت - قوشاقلار، رەجەزلەر ۋە نەسرەي پارچىلار بىلەن بېرىپ، مەخسۇس ئېلىپبە تەرتىپىدە تۈزۈپ چىقتىم.» دېگەن.

مەيدانغا كېلىشىگە تۈرتكە بولماقتا. خەلق قوشاقلىرى ھا. زىرقى زامان شېئىرىيىتىمىزگە ئاساس يارىتىپ بەرگىنىگە ئوخشاش قەدىمكى رىۋايەت - چۆچەكلەردىن، قىسىسلەردىن ھېكايە، رومانلار، خەلق لەپەرلىرىدىن سەنئەت ئەسەرلىرى بارلىققا كەلمەكتە .

ئاتاقلىق شائىرىمىز تېيىپجان ئېلىيوف: «خەلق قوشاقلىرى خۇددى بىلەيگە ئوخشايدۇ، خەلق قوشاقلىرىنى قانچە كۆپ ئۆگەنسەك ۋە يادلىساق، بىزنىڭ شېئىرىي تىلىمىز شۇنچە يېقىملىق، شۇنچە راۋان ۋە گۈزەل بولىدۇ» دېگەندى. ئۇ ئۆزىنىڭ يېرىم ئەسىردىن كۆپرەك ئىجادىي ھاياتىدا باشتىن - ئا. ياغ مۇشۇ سۆزىگە ئەمەل قىلىپ كەلدى. شۇڭا ئۇنىڭ «تۈ. گىمەس ناخشا»، «ساڭ مۇدىرىنىڭ زىيانداشقا قارشى» ئا. جايىپ تەدبىرى توغرىسىدا قوشاق» قاتارلىق بىر مۇنچە شېئىرلىرى خۇددى خەلق قوشاقلىرىغا ئوخشاشلا خەلق ئا. رىسىغا كەڭ تارقىلىپ ئېغىزدىن ئېغىزغا كۆچۈپ يادلىنىپ كەلمەكتە.

بۈگۈنكى زامان ئۇيغۇر يازما ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىيات تارىخى ۋە ئەمەلىيىتى شۇنى ئىسپاتلىدىكى، خەلق فولكلور رىنى قېتىرقىنىپ ياخشى ئۆگەنگەن ۋە ئۇنى ئۆز ئىجادىيىتى بىلەن زىچ بىرلەشتۈرەلگەن يازغۇچى-شائىرلىرىمىزنىڭ ئە. سەرلىرى خەلقىمىزنىڭ سۆيۈپ ئوقۇشىغا، قىزغىن ئالقىشىغا ئېرىشمەكتە. مەسىلەن، ئاتاقلىق شائىرىمىز ئابدۇرېھىم ئۆتە. كۈرنىڭ «ئۇلۇغ ئانا ھەققىدە چۆچەك» ناملىق داستانى، ئىقتىدارلىق يازغۇچىمىز مەھمەتتىن ھوشۇرنىڭ «قۇم باسقان شەھەر» ناملىق رومانى ئەنە شۇنداق خەلق فولكلورنى ئۆرنەك قىلىپ، خەلق ئىجادىيىتىدىكى سۆزىت ۋە ئوبرازلاردىن پايدىلىنىپ يېزىلغان نادىر ئەسەرلەردىن ئىبا. رەت.

ئۇلۇغ رۇس يازغۇچىسى ماكسىم گوركى: «ئالىكسىي پۇشكىننىڭ ئۇلۇغ رۇس مىللىي شائىرى بولۇپ قېلىشىنىڭ ئاساسى سەۋەبى ئۇنىڭ خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنى ناھايىتى پۇختا ئۆگەنگەنلىكىدىن» دېگەن ئىدى.

بۈگۈنكى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىكى خەلقىمىز بىر. دەك ئېتىراپ قىلىدىغان داڭلىق يازغۇچى - شائىرلىرىمىزنىڭ ئىجادىيەت مۇۋەپپەقىيىتىنى خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىن ئايرىپ قارىغىلى بولمايدۇ. ئۇلار ئۆز ئەسەرلىرىنى خەلق فولكلورىدىن جانلىق پايدىلىنىپ، مەزمۇن ۋە شەكىل جە. ھەتتىن بېيىتى. ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدا قوللىنىلغان سىمۋول، ئوخشىتىش، مۇبالىغە، مېتافورا، سېلىشتۇرۇش، جانلاندىرۇش... قاتارلىق ھەرخىل ئىستىلىستىك ۋاسىتىلار. دىن پايدىلىنىپ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مىللىي تۇرمۇش ئالاھى. دىلىكىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان، ئوقۇرمەنلەردە بەدىئىي زوق

قوزغايدىغان ئەسەرلەرنى ياراتتى. پېشقەدەم شائىر مۇھەممەد رېھىم ۋە خەلق سۆيەر شا. ئىرلىرىمىز روزى سايىت، مۇھەممەدجان راشىدىنلارنىڭ شې. ئىرلىرىنىڭ خەلق ئىچىگە تېز تارقىلىپ، خەلقىنىڭ سۆيۈپ ئوقۇشىغا مۇيەسسەر بولۇشىمۇ ئۇلارنىڭ خەلق فولكلورىنى ئۆز ئىجادىيىتىدە جانلىق ئىشلىتىپ، ئىجادىي پايدىلانغانلە. قىدىن ئايرىپ قارىغىلى بولمايدۇ.

خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى يازما ئەدەبىياتىنىڭ ئانىسى، يازما ئەدەبىيات خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ تىلى، ئۇسلۇبى، شەكلى ۋە موتىفلرىدىن پايدىلىنىش ئاساسىدا پەيدا بول. غان.

ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ بۈگۈنكى زامان ئۇي. غۇر يازما ئەدەبىياتىغا بولغان تەسىرىنى بۈگۈنكى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىيات تارىخىنى چوڭقۇر ئۆگىنىش ۋە تەتقىق قىلىش ئارقىلىق تېخىمۇ ئايدىڭلاشتۇرۇشقا بولىدۇ.

ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئۇيغۇر خەلق تۇرمۇشە. نىڭ، تارىخىنىڭ، جەمئىيىتىنىڭ بەدىئىي ئىنكاسى. ئۇ يال. غۇز ئەدەبىي قىممەتكىلا ئىگە بولۇپ قالماي، يەنە تارىخشۇ. ناسلىق، جەمئىيەتشۇناسلىق، مىللەتشۇناسلىق، دىنشۇناسلىق قاتارلىق جەھەتلەردىمۇ زور قىممەتكە ئىگە. شۇڭلاشقا بىز ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىغا تەئەللۇق بولغان ھەرقايسى تارىخىي دەۋرلەردە مەيدانغا كەلگەن ئەسەرلەرنى ئەستايىە. دىل ئۆگىنىپ ۋە چوڭقۇر تەتقىق قىلىپ، بۈگۈنكى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتىنى تېخىمۇ ئىلگىرى سۈرۈ. شىمىز، مەملىكىتىمىزنىڭ، جۈملىدىن دۇنيانىڭ ئىجادىيەت مۇنبىرىدە چاقناپ تۇرىدىغان نادىر ئەسەرلەرنى يارىتىشىمىز لازىم.

ئاپتور: خەلق نەشرىياتىنىڭ پىنسىيونىرى

M
I
R
A
S

ھۆرمەتلىك ئوقۇرمەنلەر:

تەھرىراتىمىز «مىراس» ژۇرنىلىنىڭ

1998-يىللىق سانلىرىدىن 2007-يىللىق سان

لىرىغىچە توپلام قىلىپ ئىشلىدۇق .

سېتىۋالغۇچىلارنىڭ بىز بىلەن ئالاقىلىشىشىنى

قىزغىن قارشى ئالىمىز .

يەككە باھاسى : 40يۈەن

تېلېفون : 4554017 - 0991

ئۇيغۇر خەلق ماقال - تەمسىللىرىگە توغرا ۋارىسلىق قىلىش

بىزنىڭ مۇقەددەس بۇرچىمىز

ئىسھاق باستى

مەلۇمكى خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ تۈرلىرى تولا، ئۇيغۇر خەلق ماقال - تەمسىللىرى ئەنە شۇلارنىڭ بىر قىسمى بولۇپ ، بۇ بىزنىڭ ئېغىز ئەدەبىياتىمىزنىڭ مۇھىم سالىقىمىزنى ئىگىلەيدۇ .

ئەجدادلىرىمىز ئۆزلىرىنىڭ ئۇزۇن تارىخىي جەريانلاردىكى جاپالىق ئەمگىكى، ئەقىل - پاراستى ئارقىلىق تەبىئەتنى ئۆزگەرتىپ يېڭىلىق ياراتقان. ئۇلار ئەنە شۇنداق بىر قانچە دەۋرلەر جەريانىدا توپلىغان مول تەجرىبىلىرىنى ئىخچام، جانلىق ماقال - تەمسىل سۈپىتىدە كىيىنكى ئەۋلادلارغا مەراس قىلىپ قالدۇرغان. ھەر قايسى جايلاردىكى يۇرت ئاقساقاللىرى، ئاتىلار ئۆزى تۇرۇشلۇق جايلاردىكى بېرىش - كېلىش، توي - تۆكۈن، ئۆلۈم - يېتىم، جىددەل ماجىرالارنى بىر تەرەپ قىلغاندا، كىشىلەرگە نۇتۇق سۆزلەپ نەسەپەت قىلغاندا، كۆپ سۆزنىڭ ئورنىغا بىر - ئىككى ماقال - تەمسىلنى تىلغا ئېلىپ كىشىلەرنى قايىل قىلىپ، مەسىلىنى ئوڭايلا بىر ياقلىق قىلىۋېتىدۇ. بۇ ساھەدە ئىلى ئۇيغۇرلىرىنىڭ ماقال - تەمسىل ۋە ئاتىلار سۆزلىرى ئۆزگىچە ئالاھىدىلىككە ئىگە بولۇپ ، پۈتكۈل ئۇيغۇر ماقال - تەمسىللىرىنىڭ مۇھىم سالىقىمىزنى ئىگىلەيدۇ .

بىزنىڭ ھازىرقى مۇھىم ۋەزىپىمىز - ئەجدادلىرىمىزدىن بىزگە مەراس قالغان خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىغا تولۇق ۋارىسلىق قىلىش بىلەن بىرگە ، ئۇنى ئەينەن كېيىنكى ئەۋلادلىرىمىزغا قىممەتلىك بايلىقىمىز سۈپىتىدە قالدۇرۇشتىن ئىبارەت .

بىزنىڭ نۇرغۇنلىغان تەتقىقاتچى ئەدبىلىرىمىز بۇ ساھەدە كۆپ ئىزدىنىپ ، جاپالىق ئىشلەپ خەلق ئىچىدىن يوقىتىش گىردابىغا بېرىپ قالغان نۇرغۇن تارىخىي بايلىقلىرىمىزنى قېزىپ، رەتلەپ ، رەسمىي كىتاب قىلىپ قالدۇردى . بۇلار خەلقىمىزنىڭ، ياشلىرىمىزنىڭ قىزغىن ئالقىشى، مەدھىمە

يىلىرىگە نائىل بولدى .

شۇنىمۇ ئەسكەرتىپ قويۇشىمىز كېرەككى، مۇبادا بىر يازغۇچى، ئەدەب نۇرغۇن جاپالىق ئىزدىنىشلەر ئارقىلىق ، ۋەقەلىك سۈزىت تېپىپ، رومان، پوۋېست، ھېكايە يېزىپ چىققان بولسا بۇ ئەسەر ئۇنىڭ ھوقۇقلۇق ئەمگەك مېۋىسى ھېسابلىنىدۇ . بىزمۇ بۇ ئەسەرنىڭ سۈپىتىنىڭ ياخشى ياكى ناچارلىقى، ۋەقەلىكىنىڭ قانداقلىقى بىلەن ئىنچىكىلەپ ھېسابلىشىپ ئولتۇرمايمىز .

بىراق، خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىغا تەۋە بولغان داستان، قوشاق، ماقال - تەمسىللەرگە نىسبەتەن بۇنداق پوزىتسىيەدە بولساق، زىنھار بولمايدۇ. چۈنكى بۇ قايسى بىر ئەدەب - يازغۇچىنىڭ ئەمەس، بەلكى خەلقنىڭ ئەسىرى ھېسابلىنىدۇ. بۇلار خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى مەراسىملىرى ئىكەن ئۇنداقتا بىز ئۇنىڭغا ۋارىسلىق قىلىپ كېيىنكى ئەۋلادلارغا ئەينەن، توغرا قالدۇرۇشىمىزغا بولىدۇكى، ھەرگىزمۇ ئۆزىمىز خالىغەنمىزچە ، قىياسىمىزچە ئۆزگەرتىپ، ئۇنىڭ بەدىئىي قىممىتىنى پۈچەكلەشتۈرۈشىمىزگە يول قويۇلمايدۇ .

مەن «شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى» تەرىپىدىن 1979 - يىلى نەشر قىلىنغان «ئۇيغۇر خەلق ماقال - تەمسىللىرى» ناملىق كىتابىنى بىر قانچە قېتىم تەپسىلىي ئوقۇپ چىقىش، سۆزمۇ سۆز سېلىشتۇرۇش ۋە ئىزدىنىشلەر ئارقىلىق، بەزىبىر خاتالىق، يېتەرسىزلىكلىرى ھەققىدە پىكىرىمنى ئوتتۇرىغا قويۇپ ئۆتتۈمەن. مەكچىمەن. بۇنى كەڭ ئوقۇرمەنلەرنىڭ سېلىشتۇرۇپ كۆرۈشگە پايدىلىق بولار دەپ قارايمەن. مەن يۇقىرىقى كىتابتىن تۆۋەندىكىچە تۆت جەھەتتىكى يېتەرسىزلىكلەرنى كۆرۈپ يەتتىم .

1. باشقا مىللەتلەردىن كىرگەن ماقال - تەمسىللەر
2. ماقال - تەمسىلگە ياتمايدىغان ئىبارە، تۇراقسىز سۆز بىرىكىملىرى

3. مەنىسى خاتا ئېلىنغان ماقال - تەمسىللەر .
 4. چالا ئېلىنغان ماقال - تەمسىللەر .
 گېپىمىزنىڭ ئىسپاتى سۈپىتىدە تۆۋەندىكىلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇدۇ .
 1. باشقا مىللەتلەردىن كىرگەن ماقال-تەمسىللەر (بۇ يەردە دېمەكچى بولغىنىمىز بۇ ماقال-تەمسىللەر بىزنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇشىمىزدا زادى يوق ، پەقەت ئاپتور تەرىپىدىن زورمۇزور كىتابقا كىرگۈزۈلگەن).
 1. بۇ كىتاب 21 - بەت: «توخۇنى ئۆلتۈرمىگىچە ، يولۋاسنى قورقۇتقىلى بولماس»
 بۇ خەنزۇچە (杀鸡吓猴)
 2) 22 - بەت: «يولۋاس بالىسىنى تۇتمەن دېسەڭ ، يولۋاس ئۇۋىسىغا كىر»
 بۇ خەنزۇچە (不入虎穴焉得虎子)
 بۇنى ئۇيغۇرچە: «جېنىدىن كەچمىگىچە ، جانانغا يەتمەس» دەپ ئالمىز .
 3) 32 - بەت: «ئاقىل ئۆزىنى ئايايدۇ»
 بۇنى خەنزۇچە (明哲保身)
 4) 61 - بەت: «كۈنلۈك ئىشنى سەھەردىن باشلا ، يىللىق ئىشنى باھاردىن»
 بۇنى خەنزۇچە (一天之际在于晨, 一年之际在于春)
 بۇنى ئۇيغۇرچە: «كۈندىن قالدىڭ ئايدىن قالدىڭ ، ئايدىن قالدىڭ يىلدىن قالدىڭ» دەپ ئالساقمۇ بولىدۇ .
 5) 92 - بەت: «قىيىن ئىش يوق ئالەمدە ، غەيرەت بولسا ئادەمدە»
 بۇنى خەنزۇچە (天下无难事, 只怕有心人)
 6) 103 - بەت: «دەرد كەلسە جۈپ ، دۆلەت كەلسە تاق»
 بۇنى خەنزۇچە (福无双至, 祸不单行)
 7) 106 - بەت: «ئادەم قېرىسا كۆڭلى قېرىماس ، سۆڭەك قېرىسا يىلتىزى»
 بۇنى خەنزۇچە (人老心不老, 树老根不老)
 8) 225 - بەت: ئوت قويسا ئامبال يوق سوراق ، پۇقرا ياقالمايدۇ چىراغ»
 بۇ خەنزۇچە (只许州官放火, 不许百姓点灯)
 9) 296 - بەت: «تېرە بولمىسا تۈك نەدىن چىقىدۇ»
 بۇنى خەنزۇچە (皮之不存, 毛将焉附)
 ئۇيغۇرچىدا: «ئېشىمدا يوق پۇرچاق ، تېزىكىمدە نېمە قىلىدۇ»
 10) 74 - بەت: «ھەيدىگىنىڭ ئالتە ئۆچكە ، ھۈشت - ھۈشتۇڭ ئالەمنى ئالدى»

11) 197 - بەت «چاقىرىلمىغان مېھمان ، قېرى قىزدىن يامان»، ھازىر نۇرغۇن كىشىلەر ھەتتا رۇسلارمۇ بۇنى «چا-قىرىلمىغان مېھمان تاتاردىن يامان» دەپ ئىشلىتىۋاتىدۇ .
 بۇ پۈتۈنلەي خاتا . بىر مىللەتنى يامانغا چىقىرىش - چوڭ شۇۋىنىزىملىق ئىدىيە بولمامدۇ؟ بىر مىللەتنىڭ ئىچىدە ياخشىمۇ - يامانمۇ بولىدىغۇ؟
 بۇ يەردىكى «تاتارنا» دېگەن سۆز تىكەنلىك ، يېپىشقاق بىر خىل ئۆسۈملۈكنى كۆرسىتىدۇ (يەنى بىزچە قېرىقىز گۈلى) ھېچقاچان تاتار مىللىتىنى كۆرسەتمەيدۇ .
 2. ماقال - تەمسىلگە ياتمايدىغان سۆزلەر
 بۇنىڭ ئىچىدە بەزىلىرى ئوخشىتىش ، مەسخىرە قىلىش شەكلىنى ئالغان تۇراقسىز سۆز بىرىكمىلىرى ۋە ئەقلىيە سۆزلەر بولۇپ ، بۇلار ماقال - تەمسىل دائىرىسىگە كىرمەيدۇ . مەسىلەن :
 1) 23 - بەت: «ئۆزىنىڭ سايسىدىن ئۆزى ئۇرۇپتۇ»
 2) 33 - بەت: «داپ داراڭلىغان ئېشەك ھاڭرىغان»
 3) 34 - بەت: «ياپسام پىشارمۇ ، كۆمسەم پىشارمۇ»
 4) 47 - بەت: «كىشىنىڭ جۇۋىسىدا تەرلەپتۇ»
 5) 60 - بەت: «دەم غەنىمەت ، دىدار غەنىمەت»
 6) 65 - بەت: «بۇرۇتتىكى يىكەندە ئاپتۇ ، بۆكىگە جىگە دەپ ساپتۇ»
 7) 67 - بەت: «سالاغا كەتكەن قېرىندىشىم»
 8) 89 - بەت: «بۇ ئالەم - ئۇزۇن ئالەم»
 9) 132 - بەت: «تىنچلىق ئەۋزەل»
 10) 227 - بەت: «تەڭشەلمىگەن ئالەم»
 11) 141 - بەت: «بېشى قايغان ، پۈتى تايغان»
 3. خاتا ئېلىنغان ماقال - تەمسىللەر
 ماقال - تەمسىللەر توغرا ئېلىنسا ئاڭلىغۇچىغا ئېسىپتىك زوق بېغىشلاپ ئوچۇق مەنە بېرىدۇ ، ئاڭلىغۇچىمۇ بۇنى دەرھال ئەستە تۇتۇپ قالايدۇ .
 بۇنىڭدىكى ماقال - تەمسىللەرنىڭ بەزىسىدە قىسمەن خاتالىقلار بار (بەلكىم ئىملا خاتاسىدۇر) ۋە يەنە بەزىلىرى پۈتۈنلەي مەزمۇندىن يىراقلاشقان بولۇپ ، ھېچقانداق تەربىيە ئەھمىيىتى يوق ، سۆزنىڭ نىشان مەقسىتىمۇ ئېنىق ئەمەس ، بۇ پەقەت كىتاب يۈزىگە چىقىش جەريانىدا ئاپتور ياخشى ئىگىلىيەلمىگەن ، خاتا كۆچۈرۈپ ئالغان .
 1) 2 - بەتتىكى «يۇرت ئىشىكى كەڭ» بۇ بەلكىم ئىملا خاتاسى بولۇشى مۇمكىن ، يۇرتنىڭ ئېتىكى بولىدۇ .
 بىراق يۇرتنىڭ ئىشىكى بولمايدۇ ، (مەسىلەن: تەڭرىتاغ ئېتىكىلىرىدە)، توغرىسى: «يۇرت ئېتىكى كەڭ»

MIRAS

20082

2) 6 - بەتتىكى «بىر ئىت قاۋسا، ھەممە ئىت تەك قاۋاپتۇ» بۇنىڭدا چوڭ خاتالىق يوق، بىراق نەق مەنە ئاڭلىتالمىغان، بۇ تەمسىل باشقىلارغا ئەگىشىپ شۇلار نېمىنى دەپسە شۇنى دەيدىغان ئادەملەرگە قارىتىلغان . توغرىسى: «بىر ئىت كۆرۈپ قاۋسا، قالغانلىرى كۆر- مەي قاۋار»

3) 16 - بەتتىكى «يېغى ياندىن قوپار، دۈشمەن تاپان- دىن» بۇنىڭدا مەزمۇن خاتالىقى بار. بۇ تەمسىلدە ئۇرۇق - تۇغقان قېرىنداشلارنىڭ بىر - بىرىگە بىۋاپالىقى، يۈزسىزلى- كىنى قامچىلايدۇ. توغرىسى : يېغى ياندىن قوپار ، بالا كەلسە قېرىنداشتىن .

4) 39 - بەتتىكى «قۇش قاننى بىلەن ئۇچۇپ، پۈتى بىلەن قونىدۇ». بۇنىڭدا لوگىكىلىق خاتالىق بار. قۇش پۈ- تى بىلەن قونمايدۇ، بەلكى ماڭىدۇ. ئالاھىلى قۇش ئاسمانغا قاننى بىلەن ئۇچۇپ ، ئۇياق - بۇياققا ئايلىنىشتا ، يەرگە چۈشۈشتە قۇيرۇقى بىلەن ھەرىكەت قىلىدۇ. (ئايرىپىلان دەل مۇشۇ قانۇنىيەت بويىچە كەشىپ قىلىنغان) .

توغرىسى: «قۇش قاننى بىلەن ئۇچۇپ، قۇيرۇقى بىلەن قونار»

5) 45 - بەتتىكى «ئىت مۈشۈكىنى بۇيرۇسا، مۈشۈك قۇيرۇقىنى بۇيرۇپتۇ». ئىت مۈشۈكىنى بىر ئىشقا بۇيرۇماي- دۇ، بەلكى مۈشۈكىنى كۆرسە تالايدۇ . توغرىسى: «ئىت ئىتنى بۇيرۇسا ، ئىت قوپۇپ قۇيرۇق- نى بۇيرۇپتۇ»

6) 48 - بەتتىكى «مەن ئالدىرايمەن كەتكىلى، ئېشىكىم ئالدىرايدۇ ياتقىلى». بۇ ماقالدا، بۇ ئادەم تېخى سەپەرگە چىقىپ بولمىغان ، شۇڭلاشقا «كەتكىلى ئالدىرايمەن» دەپ- دۇ. مەنىسىدىن قارىغاندا، بۇ ئادەم ئېشەك بىلەن يولغا چىقىپ بولغان ، ئۇزۇن يول ماڭغاندىن كېيىن ئېشەك ھې- رىپ ياتقىلى ئالدىرىسا، ئىگىسى مەنزىلگە يەتكىلى ئال- دىرايدۇ . توغرىسى: «مەن ئالدىرايمەن يەتكىلى، ئېشىكىم ئال- دىرايدۇ ياتقىلى»

7) 51 - بەتتىكى «ئۇچاڭ قىچشىسا ، تۈگمەنگە بار » بۇ تەمسىل توغرا ئەمەس، دۈمبىسى قىچشىقان ئادەم تۈگ- مەندە نېمە قىلىدۇ ؟

توغرىسى: « دۈمبىسى قىچشىقان ئېشەك تۈگمەنگە بارار » چۈنكى تۈگمەندىن ئۇن تارتىپ بولغان ئادەملەر تەييار ئېشەككە يۈك ئارتىپ كېلىدۇ .

8) 55 - بەتتىكى « ئېرىقنى ئويۇپ چاپ ، سۈنى

ئويناپ تۈت » بۇنىڭدا ئانچە چوڭ پەرق يوق . ئەسلىي ئاتىلىشى : «يىغلاپ تۇرۇپ ئېرىق چاپساڭ ، كۈلۈپ تۈ- رۇپ سۇ تۇتارسەن»

9) 85 - بەتتىكى «ئىتنىڭ چىشلىگىنى ھارمۇ؟ ئېشەك- نىڭ تەپكىنىمۇ؟» بۇ يەردە چوڭ سېلىشتۇرما بار. ئىت بى- لەن ئېشەكنى قانداق سېلىشتۈرىدۇ؟ توغرىسى: « ئاتنىڭ تەپكىنى ھار ئەمەس ، ئېشەكنىڭ تەپكىنى ھار ،» ئۇيغۇرلار ئاتنى ناھايىتى ئۇلۇغلايدۇ. ئۇ ئېشەككە سېلىشتۇرغاندا، ھەم كۈچتۈرگۈر، ھەم ئەقىللىق ئۇلاغ. «ئەر قاننى - ئات» دەپ بىكار ئېيتىمىغان. بەزىبىر ئەقىلسىز ئادەملەرنى « دۆت ئېشەك » دەپ تىللايدۇ. شۇ- گا ئات، ئېشەكتىن ئۈستۈن تۇرىدۇ. بۇنىڭ مەنىسى : ئۆ- زۈڭدىن چوڭ ئاتلار، ئۇستازلار، ئادەملەر ساڭا تەنبە بەر- سە، سېنى كايىسا ھېچنەرسە بولمايسەن. ئۆزۈڭدىن كىچىك ، ئۆزۈڭدىن تۆۋەن ئادەملەر سېنى كايىپ ساڭا تەنبە بەر- سە، بەكمۇ ھار كېلىدۇ .

10) 87 - بەتتىكى «ئالدىرىماڭ ئاستا كېلەر، تېڭىرقى- ماڭ تاڭلا كېلەر». بۇنىڭدىن ھېچنەرسە چۈشەنگىلى بول- مايدۇ ، زادى ئاستا كېلىدىغان ، تاڭنا كېلىدىغان نېمە ئۇ؟ ئادەممۇ؟ ئاپەتمۇ؟ ئامەتمۇ؟ بۇنى ئاپتور ئۆزى چۈشەنمەس- تىنلا چالا ئاڭلىۋالغان گەپ بويىچە يازغان . بۇ ماقال ئىن- دىن خاتا ئېلىنغاندىن سىرت ھېچقانداق تەربىيىۋى مەنا بەرمەيدۇ. بۇ يەردىكى ئەڭ چوڭ خاتالىق «تېڭىرقىماڭ» سۆزى بولسا، يەنە بىر خاتالىق — سۆزلەر ئورۇن ئالمىشىپ كەتكەن. ئەسلىي دېمەكچى بولغان مۇددىئاسى مۇنداق: ئۇيغۇرلاردا «تېنىقاش» دېگەن بىر سۆز بار. بۇ باشقىلارنىڭ ئەيىبىنى ئېچىپ كۈلۈش دېمەكتۇر. مەسىلەن، «بالانچىنىڭ بالىسى ئاق چېكىپ تۈرمىگە كىرىپ قاپتۇ»، «پۈكۈنچىنىڭ قىزى ئۆيدە ئولتۇرۇپ تۇغۇپ قويۇپتۇ» دېگەن سۆزلەرنى قىلغاندا، ياشانغانلار قوپۇپ: « ھەي ! ئۇنداق خەققە تېن- قىماڭلار » دەپ نەسەت قىلىدۇ. بۇ «باشقىلارنىڭ يېتەر- سزلىكىنى كۆتۈرۈپ چىقماڭلار» دېگىنى، شۇڭا «خەققە تې- نىقما تاڭنا (ئەرتە) ئۆزۈڭگە كېلىدۇ. ئەتە كەلمىسە ئالدىرىما ئاستا كېلىدۇ» دېگەن تەربىيە سۆزىدىن ئېلىنغان.

توغرىسى: « تېنىقماڭ تاڭنا كېلەر، ئالدىرىماڭ ئاستا كېلەر»

11) 96 - بەتتىكى «ئاتىقى چىقىمىغان ئەردىن، ئوت - چۆپى يوق دۆڭ ياخشى». بۇمۇ دەل بىر - بىرىگە قارشى گەپ، ئاتىقى چىقىمىغان ئەردىن قانداق قىلىپ قاقاس دۆڭ ياخشى بولىدۇ ؟

توغرىسى: «ئاتقى چىقىمىغان ئەردىن ئاتقى چىققان دۆڭ ياخشى»

108 (12) - بەتتىكى «مەنەۋ چوڭ بولارمەن، تامغا تەب-زەك ياقارمەن». ياز كۈنلىرى كالىنىڭ تېزىكىنى لاي قىلىپ تامغا چاپلاپ قۇرغاندىن كېيىن ئۇچاققا ئوتۇن ئورنىدا قالايدۇ. ئۇنداق ئىكەن چوڭ بولغان ئادەم تېزەك ياقامدۇ؟ كىم ياقىدۇ؟ بۇنىڭدا ناھايىتى چوڭ مەزمۇن خاتالىقى بار. پەقەت كالىسى بار ئادەم (كۆپىنچە ئاياللار) تېزەك ياقىدۇ. بۇنىڭ مەنىسى مەنەۋ بىر كۈنلىرى سېغىن كالىغا ئىگە بولارمەن دېگىنى.

توغرىسى «مەنەۋ كالا باقارمەن، تامغا تېزەك ياقارمەن». 123 (13) - بەتتىكى «گەپ ۋاقتىدا ياخشى، كاۋاپ زىخىدا»

توغرىسى: «گەپ يۈزدە ياخشى ، كاۋاپ زىخىدا». بۇ يەردە «يۈز تۇرانە» بىلەن «ۋاقتىدا» نىڭ پەرقى زور . 135 (14) - بەتتىكى «ئايدا ئوتاق بولالمايتۇ، يىلدا قوشنا ، بۇنىڭمۇ مەنىسى خۇنۇك ، سۆزلەر ئالمىشىپ كەت-كەن، ئوتاقچىلىق دېگىنىمىز، ئىككى دېھقان ئائىلە ئەتىيازدىن تارتىپ تا كۈزگىچە بىر پارچە يەرگە تەڭ ئىشلەپ ، تەڭ مەبلەغ سېلىپ، ئاخىرىدا ھوسۇلنى تەڭ بۆلۈشۈپ ئالىدۇ . بۇ يەردىكى مەنىسى: بىر قورۇدا ئىككى ئائىلە بىر نەچچە ئاي چىقىشىپ ئولتۇرالمىسا، قانداقمۇ بىر ياز ئوتاقچى بولالايدۇ .

توغرىسى: «ئايدا قوشنا بولالمىغان يىلدا ئوتاقچى بولالماس».

141 (15) - بەتتىكى «بۆرە قېرىسا ئىتلىقى بار». ھەم-مىگە مەلۇم، بۆرە ئىتتىنىمۇ بەتتەر ۋەھشى ھايۋان . ئۇ ياش بولسۇن، قېرى بولسۇن ، تەبىئىتىنى ئۆزگەرتەلمەيدۇ، بۆرە قېرىپ ئىتقا ئوخشاپ قالسا، بۇ ئۇنىڭ ياۋاش بولۇپ قال-غىنى بولمامدۇ؟

توغرىسى: «بۆرە قېرىسا قويلۇقى قالماس ، جۇۋان قەب-رىسا قويلۇقى». بۆرە ھەر قانچە قېرىپ كەتسىمۇ قوينى تۇتۇپ يەۋېرىدۇ. قېرىپ قالغان تۇل جۇۋانلار ئەرگە تەگ-سە يەنلا قويلۇق سالىدۇ، دېمەكچى.

155 (16) - بەتتىكى «ياخشى ئۇرۇشسا بەرگىلى نەرسە تاپالماس ، يامان ئۇرۇشسا ئالغىلى»، بۇ تولىمۇ مەنىسىز كۈلكىلىك گەپ بولدى. ياخشى ئادەم ئادەتتە كىشىلەر بى-لەن ئۇرۇشمايدۇ، تاسادىپىي ئۇرۇشۇپ قالغان ھالەتتىمۇ قارشى تەرەپكە بىر نەرسە بېرىدىغان قىيىنچىلىق ساراڭمۇ؟ بۇنىڭ ئەسلى مەنىسى مۇنداق : ئىككى ئادەم بىر-

بىرى بىلەن ياخشى ئۇتۇشۇپ يېقىن قەدىناس ئاغىنە بولغان ۋاقتلاردا، بىر - بىرىگە بېرىدىغان، سوۋغا قىلىدىغان نەر-سە تاپالمايدۇ، مۇبادا ئۇلار ئارىسىغا زىددىيەت چۈشۈپ يامانلىشىپ قالسا، بەرگەن نەرسىلەرنىڭ ھەممىسىنى قايتۇ-رۇپ ئېلىشقا تىرىشىدۇ .

توغرىسى: «ياخشى ئۇتۇشسا بەرگىلى نەرسە تاپالماس، يامانلىشىپ قالسا ئالغىلى» .

188 (17) - بەتتىكى « ئىككى يەڭگە ئەپ ئەمەس، ئۆپكە - قېرىن گۆش». بۇنى تولىمۇ مۇتلەقلىشىتۈرۈۋەتكەن ، ئاپتور سۆزنىڭ مەنىسىنى چۈشەنمەستىنلا قارىسىغا يازغان. بىر ئائىلىدىكى يەڭگىلەر بەزىدە ئىككى، ئۈچ ھەتتا تۆتمۈ بولىدۇ. ئۇيغۇرلار ئاكا - ئىنىنىڭ ئاياللىرىنى « ئېپى يەڭگە » دەپ ئاتايدۇ .

توغرىسى : « ئېپى يەڭگە ئەپ ئەمەس ، ئۆپكە - قېرىن ئاش »

191 (18) - بەتتىكى «يىراقتا بولسا ئىزدىشىدۇ، يېقىندا بولسا چىشىلىشىدۇ». بۇ يەردە ئۇرۇق - تۇغقان ، قەب-رىنداشلارنىڭ بىر - بىرىگە مېھىر - مۇھەببىتىنى ئاتقا تەق-لىمىد قىلغان، ئاتلا يىراقتا بولسا ، بىر- بىرىنى سېغىنىپ كىشىنىشىدۇ، يېقىندا بولسا چىشىلىشىدۇ .

توغرىسى: «يىراقتا بولسا كىشىنىشىدۇ، يېقىندا بولسا چىشىلىشىدۇ»

213 (19) - بەتتىكى « كەڭ كىيىم سۆرۈلۈپ يىرتىلار ، تار كىيىم تارتىشىپ ». بۇ يەردە دېمەكچى بولغان مەقسەت كىيىم تىككەندە سەل كەڭ ئۆلچە دېمەكچى ، كەڭ كىيىم ئاسان يىرتىلمايدۇ .

توغرىسى: «كەڭ كىيىم كېڭىشىپ يىرتىلار، تار كىيىم تارتىشىپ»

220 (20) - بەتتىكى « دېسە لەت ، دېمىسە دەرد » بىر گەپنى دېسە نېمىگە لەت بولىدۇ ؟

ئەسلىدە : قېرىنداشلار، ئۇرۇق - تۇغقانلار ئوتتۇرىسى-دىكى ئارازلىقنى كۆرسىتىدۇ. بۇنى كىشىلەرگە سۆزلەپ بەرسە، سۆز - چۆچەك چىقىپ، مەسلى تېخىمۇ چېڭىغا چى-قىدۇ، دېمەي قويسا ئىچىگە دەرد بولىدۇ .

توغرىسى: «دېسە گەپ ، دېمىسە دەرد»

228 (21) - بەتتىكى «ئۇنىڭ مۇڭگۈزىگە ئۇرسا ، تۇ-ۋىقى سىرقىرار». ماقال - تەمسىللەر ئىچىدە، مەنىسىدىن يىراقلاپ خاتا ئېلىنغىنى مۇشۇ. ھەتتا خېلى نام ئاتقى بار يازغۇچىلارمۇ ئۆز ئەسەرلىرىدە مۇشۇنداق ئىشلىتىپ كەل-دى. بۇنىڭغا ھېچكىم چىش يېرىپ بىر نېمە دېمىدى . ئۇي

MIRAS

دېگىنىمىز كالا، كالنىڭ مۇڭگۈزى ئەڭ سەزگۈر ئەزا، ئەگەر كالنىڭ مۇڭگۈزىگە ئۇرسا، ئۇنىڭ تۇۋىقى ئەمەس، يۈرەك باغرىمۇ تەڭ ئاغرىيدۇ. بۇ تەمسىلدىن نېمە مەنە چىقتى؟ مەسىلەن، بىر قۇتانىڭ ئىچىدە 20 - 30، ياكى 30 - 40 كالا بولسا، كېلىپ بىرسىنىڭ مۇڭگۈزىگە قاتتىق ئۇرسا، قالغان كاللار قورقۇشۇپ تۇيىقى سىرقىرايدۇ. كۆچمە مەنەدىن ئېيتقاندا، ئۇرۇق - تۇغقان، قېرىنداش، يۇرتداشلار ئاردا سىدا بىرسىنىڭ بېشىغا پىشكەللىك كەلسە، باشقىلىرىمۇ ئازابلىنىپ ھېسداشلىق قىلىپ ئازاپلىنىدۇ، دېمەكچى.

توغرىسى: «بىر ئۇيىنىڭ مۇڭگۈزىگە ئۇرسا، مىڭ ئۇيىنىڭ تۇيىقى سىرقىرا»

22 (293) - بەتتىكى «باينىڭ پۇلى، ئۇچاقنىڭ كۈلى». بۇ پەقەتلا ئەمەلىيەتكە، مەنتىقىگە سىغمايدۇ «ئۇچاقنىڭ كۈلى» دېگىنى پۇلى خۇددى كۈلدەك سورۇپ چاچىدۇ دېگىنى، باي بولغان ئادەم پۇلى كۈلدەك سورۇۋەتەمەيدۇ. ئەگەر ئۇ پۇلى سورۇۋەتسە قانداقمۇ باي بولالايدۇ؟

توغرىسى: «قىمارۋازنىڭ پۇلى - ئۇچاقنىڭ كۈلى». چۈنكى قىمارۋاز بىر كېچىدە نۇرغۇن ئۈتۈۋالسىمۇ، ئۇ يەنە شۇنداق ئۈتتۈرىدۇ، بۇزۇپ - چېچىپ خەجلەيدۇ، ئاخىرىدا يەنىلا يالاڭمۇش بولۇپ يۈرىدۇ.

23 (162) - بەتتىكى «ئالغۇچى ئارىلان، بەرگۈچى چاشقان» بۇ يەردە جەمئىيەتتىكى كىشىلەرنىڭ كۈندىلىك تۈر-مۇشتا بىر-بىرىدىن ئۆتنە بېرىم قىلىش، قەرز ئېلىشتەك ئىشلىرى كۆزدە تۇتۇلغان. «قەرز ئالغۇچى ئارىلان - قەرز بەرگۈچى چاشقان» دېسەك، قانداقمۇ لوگىكىغا توغرا كېلىدۇ؟ بىراق ئادەملەر ئوخشاش بولسىمۇ، بەزى ئادەملەر بىرەر نەرسىنى ئۆتنە قەرز ئالغۇچى ئارىلاندىكى مەيدىسىگە ئۇرۇپ ئالسىمۇ، قايتۇرىدىغان ۋاقتىدا چاشقاندىكى قانچىدىنمۇ توغرىسى: «ئالغۇچى ئارىلان، بەرگۈچى چاشقان».

24 (268) - بەتتىكى «سودىگەرنىڭ پۇلى بىر، رىسقى باشقا» بۇ بەلكىم ئىملا خاتاسى بولۇشى مۇمكىن. توغرىسى: «سودىگەرنىڭ يولى بىر، رىسقى باشقا» (ھەممە سودىگەر ئوخشاش سودا قىلىدۇ، بىراق دارامىتى ئوخشىمايدۇ).

25 (64) - بەتتىكى «ئۆتكەل ئۆتسەڭ بۇرۇن ئۆت،

كېيىن ئۆتسەڭ يول تايغاق» توغرىسى «مۇزدىن ئۆتسەڭ بۇرۇن ئۆت، يېرىلغۇچا بۆتەرەن»

«سۇدىن ئۆتسەڭ كېيىن ئۆت، چۆككىنى كۆرەرسەن» (26) 84 - بەتتىكى «ياندا ھېسىپ بولسا، يېڭىلى ياراپتۇ». پەقەتلا مەنتىقىسىز گەپ، ھېسىپ دېگەننى يېيىش ئۈچۈن جاپادا قۇيۇپ پىشۇرىدۇ، يېمەستىن يېنىغا قويۇپ كۆرگەزمە قىلامدۇ ياكى ئەتۋارلىق مال سۇپىتىدە يېنىغا قويۇپ ساقلامدۇ؟ ئەسلىدىكى «كاسپ» سۆزىنى ھېسىپقا ئالماشتۇرۇپ قويغان.

توغرىسى: «ياندىكى كاسپنىڭ قەدىرىگە يەتمەپتۇ»

4 - چالا ئېلىنغان ماقال - تەمسىللەر بۇنىڭدا ئانچە چوڭ خاتالىق يوق، بىراق ماقال - تەمسىللەرنىڭ يېرىمىنى ئېلىپ، يېرىمىنى تاشلاپ قويغان.

1 (118) - بەتتىكى «ئۆلۈككە يىغلىغان ئىست كۆزۈم» بۇنىڭ ئاخىرى «نادانغا قىلغان ئىست سۆزۈم».

2 (162) - بەتتىكى «تازىنىڭ نېمىسى بار، تۆمۈر تاغىقى» بۇنىڭ ئاخىرى «ئابدالنىڭ نېمىسى بار؟ خۇرجۇن ياغىقى»

3 (233) - بەتتىكى «قۇلىنى بارىكالا ئۆلتۈرەر» بۇ توغرا ئېلىنىمىغان، قۇلغا ھېچكىم بارىكالا ئوقۇمايدۇ، مەجىزى ئىشلىتىدۇ.

توغرىسى: «ئوغۇل بالىنى ھۆششەرە ئۆلتۈرەر، ئىتىنى تۈت، كۈش، كۈش»

4 (265) - بەتتىكى «كانايچىدىن يەل كېتىدۇ» بۇنىڭ ئاخىرى «ھارۋىكەشتىن دىرت، دىرت»

5 (269) - بەتتىكى «يىغلىغاندىن سورىما، كۈلگەندىن سورىما» بۇنىڭغا نېمىشقا دېگەن سوئال قويۇلىدۇ.

توغرىسى: «يىغلىغاندىن سورىما، ئۆلگىنى باردۇر، كۈلگەندىن سورىما، كۆرگىنى باردۇر»

6 (294) - بەتتىكى «مۈزلىساڭ مۇز يە» توغرىسى: «مۈزلىساڭ سۇ ئىچ، ئۇسسساڭ تالقان كاپ ئەت»

ئاپتور: غۇلجا شەھەرلىك تارىخ تەزكىرە ئىشخانىسىنىڭ سابىق مۇدىرى

20082

كۈنچىقىش كۇيغۇرلىرىنىڭ تۇرمۇشى

ن . ق . كاتالوگى (روسىيە)

زىنداننىڭ بايىنى

مىخىت ئاخۇن، 1891 - يىلى 9 - ئاينىڭ 31 - كۈنى

قەرزدار ئادەم ئۇرۇشۇپ قالسا، بۇلارنى «ياغخا (سولاپ قويۇڭلار)» دېسە تىگىزەننىڭ بىرىنچى ئۆيىگە ئاپكەرىپ، بۇلارنىڭ ئىككىسىنىڭ پۈتىنى بىر كۆتەككە تىقىپ، ئىككىسىنى بىر يەردە ئولتۇرغۇزۇپ قويىدۇ. بۇلارنىڭ غىزا-سىنى ھەر قايسىسىنىڭ قۇياشى ئاپكەلىپ بېرىدۇ. بۇلارنىڭ قۇياشى بولمىسا، خېنىدىن خانلىقتىن كۈندە بىر گاھلىق بىر چىندىن تۈشتە ئاش بېرىدۇ. مۇئادا بۇلار ئىككىسىنىڭ جېدىلى تۈگەگەندە ئىككىسىنىڭ بىر بىرىدە ھەققى بولماسا، بىر كىشىدىن «كىلىت پۇلى» دەپ بەش مىسقالدىن پۇل ئالادۇ. ئۇ بەش مىسقالدىن تۈگەشكەن مەلەدە (چاغدا - ت)، بىر كىشىدىن بىر سەردىن «بوچەن سۇراپ تۈگەتكەن» دەپ ئالادۇ. يامۇلنىڭ ئادەملىرى بىر كۈللۈك يەرگە كىشى بارسا، تۈتۈپ كەلگەنگە «خەيچەن» دەپ ئۈچ سەر پۇل ئالادۇ. بۇ خەيچەن دېگىنى «كېيىش پۇل» دېگىنى. بۇ ئىككى دەڭگەر يامۇلدا تۈگەشكەندىن كېيىن «جۈجەي پۇلى» دەپ ئىككىسىدىن بەش مىسقالدىن بىر سەر پۇل ئالۇرلەر. بۇ بىر سەر پۇلنى ئالغانغا بۇ ئىككى كىشىنى «بىر بىرىسىمىزگە ئىلگىر-ئاخىر دەڭا قىلمايمىز» دەپ تۈگەشكەنگە خەت قىلىپ قوغلاپ ئېتىشىپ قويۇرلەر. بۇلار ئىككىسى تۈگەشكەنگە شۇ داڭزىنىڭ ئۈستۈنىگە، خەتنىڭ ئاياغىغا بۇلار ئىككىلەن بارمىغىنى سىياغا مەنەپ (تۈگۈرۈپ - ت) بېسىپ، تەمتەك قىلىپ قويۇرلەر. بۇ تەمتەك قىلىپ قويغان داڭزىنى «جەي داڭزا (دەڭا سالاتۇر-غان كىتاب)» دەرلەر. جەدەل قىلغان ئادەم، قەرز جانىبىدىن كىرگەن ئادەم، ئون بەش سەرنىڭ ئۈستۈنىدەكى پۇلنىڭ جېدىلى بولسا، شۇ پۇلنىڭ توغرىسىدىن كىرىپ سولانغان بولسا، دەڭاسى سۇراق بولۇپ تۈگەشپ چىققۇ-چە» ئابدان تۈگەشپ چىقتىم» دېسە، ئون سەر، ئون بەش سەر بىرلەن يامۇلدىن تۈگەشپ چىقادۇ. مەڭەر ئاندىن ئاز جەدەل بولسا، قەرز كۆتۈرۈپ قالىدۇ. يامۇلغا ئالتۇرغان پۇلنىڭ ئېتىنى بۇ دەڭا قىلغان ئادەملەردىن ئالار گاختىدا «نەچچە مىسقال پۇل بېرىسەن؟» دەيدۇ. يامۇلنى بىلگەن كىشى بولسا، «بىر مىسقالدىن تولا بەرگەن دېسە»، «بىر بېرىم مىسقال» دەرلەر. بىر مىسقال دېگىنى بىر سەر دېگەن.

نى، يېرىم مىسقال دېگىنى بەش مىسقال دېگىنى. يامۇلنىڭ يوسۇنىدا سەرنى مىسقال دەيدۇ، مىسقالنى پۇك دەيدۇ. يا. مۇلغا بىر كىرگەن كىشى ئىككىنچىلەپ كىرمەيتۇرغانغا چە. قادۇ.

مۇشلىشىپ، پىچاق سېلىشىپ، خوتۇن بىرلەن تۇتۇلۇپ دەڭا قىلىشىپ كىرسە، ئانداقنى ئىككىنچى گۈندۈخانغا سولايىدۇ. بۇلارنى تالادىن يا ئاتل ئانسى بولسا، يا ئابدان دوستى بولسا «سولاتتۇرماي ئۆيۈمدە ساقلاپ تۇرامەن، مەن بولايەن» دەيدۇ. «بولايەن!» دېگىنى، قېچىپ كەتسە، ھۆددەسى ماڭا، دېگىنى. بۇلارنىڭ پۈتىغا، كېچىلىكى بولسا، كۆتەك قېقىپ قويىدۇ. بۇلارنىڭ دەڭاسى تۈگەگەندە شۇ يوسۇندا تۈگەيدۇ.

مەڭەر ئوغرى بولسا، بۇلاڭچى بولسا، بۇلارنى بىر ئۆيگە سولايىدۇ. بۇلارنىڭ پۈتىنى كېچە - كۈندۈز كۆتەكتىن ئارمايدۇ. مەڭەر تاردەتكە چىقار بولسا، بۇلارنىڭ قولىغا كوزا سېلىپ، بوينغا زەنجىر سېلىپ، كۆتەكتىن بوشتىپ تاردەتكە ئاپچىقادۇ. بۇلارغا غىزا بېرەر بولسا، بۇ گۈندۈ-پايالارنىڭ خۇشاللىغى كەلسە، ئىشكىنى ئېچىپ، قۇياشى ئېلىپ كەلگەن غىزانى ئاپكىرىپ بۇ گۈناكارلەر بىرلەن ئولتۇرۇپ يەپ چىقادۇ. مۇئادا بىرەر ئادەم تەجىلىك قىلسا، گۈناكارنىڭ ئىگەسى ئانىڭ بېشىنى ئېرىق سالدۇرۇپ ئابدان بېقىپ ئاپكىرىپ قويىدۇ. قۇياشى بىرلەن كۆرۈشتۈرگەنگە، تولا بولسا، بەش - ئالتى مىسقال، ئاز بولسا، ئىككى - ئۈچ مىسقال بىر نەرسە بەرسە، ئاندىن گۈناكارنى كۆرسەتەدۇ. مۇئادا قولىدا بىر نەرسەسى بولمىسا، يا يەيتۇرغان غىزاسى ئاز بولسا، بۇ گۈناكارنىڭ غىزاسىنىڭ تولىسىنى يەپ بولۇپ ئاز قالغاندا بۇ گۈناكارلەر ياتقان ئۆينىڭ ئىشىكىنى ئاچماستىن تۆشۈكتىن تاشلاپ بېرىدۇ. بۇ تۆشۈك دېگەن شۇ ئۆينىڭ ئىشىكىدە قول پاتقۇدەك نان تاشلاپ بېرەتۇرغان، سۆزلەشتۈرۈش تۆشۈك تۇرادۇ. ئوغرىنىڭ ئالغان مېلىنى تولىسىنى يامۇلغا ئېپ، ئاز يېرىمىنى ئىگەسىگە ياندۇرادۇ.

ئوغرى ئەخىرى تۈگەشسىما، ئوغۇرلۇق قىلغان گۈناسىغا تۆرت يۈز، بەش يۈز قېمىش تاياق ئۇرۇپ چىقارادۇ. يا بىر ئايلىق، ئىككى ئايلىق قوبۇق كەيگۈزۈڭلەر، دېسە، بۇ ئوغرىنىڭ بوينىغا «قوبۇق» كەيگۈزۈپ بازارغا چە. قىرىپ قويىدۇ؛ كۈندۈزى بازاردا يۈرەدۇ، كېچەلىكى كىرىپ

غان يامان بۇلاڭچى بولسا، بۇ بۇلاڭچىنى ئۆلۈمگە بۇرۇپ، خاداغا چىقارسۇن، دەيدۇ. «خادا» دېگەن ئېگىزلىكى ئون بەش گەز، يىگىرمە گەز، يوغاللىقى بىر گەز ياغاچ بولادۇ. ئۇ ياغاچنىڭ ئۇچىغا ئۇزۇللىقى بىر يېرىم گەز، توغرىسىغا بىر يېرىم گەز ئىككى پارچا تۆمۈرنى سوقۇپ بىرسىنى خادا دىنىڭ ئۇچىغا، ئۆرسىگە بېكىتىپ، ئادەمنىڭ قوڭىدىن تەقىپ مەيدىسىدىن كۆلچەكتىن زىقىنىڭ ئۇچىنى چىقىرىپ ئېگىنىڭ ئاستىغا سانجىپ، ئادەمنىڭ مېيىسىدىن چىقىرىپ رىپ ئۆرە تۇرغۇزۇپ قويدۇ. قالغان بىر پارچا تۆمۈرنى ئادەمنىڭ كەينىگە، دولىسىنىڭ ئۈستۈنىگە، توغرا قويۇپ مەيدىسىدىن ئۇزۇن مىق بىرلەن كەينىدىكى تۆمۈرگە ماقلاپ تاشلايدۇ. ئىككى قولىنى قارىپ تۇرۇپ، دولىسىدىكى تۆمۈرنىڭ ئىككى ئۇچىغا ئىككى قولىنىڭ ئالقىنىدىن ماقلاپ تاشلايدۇ. ئاندىن خادىنى ئېگىز چىقىرىپ قويدۇ، ئاندىن بۇ بۇلاڭچى خادىنىڭ تۆپىسىدە تۇرۇپ بىر كۈندە، يېرىم كۈندە جېنى چىقادۇ. بۇلاڭچىنىڭ يامان ئۆلۈمى خاداغا چىقارغىنى شۇ دۇر!

گۈندۇخاننىڭ جابدۇقلىرى شۇنداق بولادۇ. بوينىغا سالاتۇرغاننى «قوبۇق» دەيدۇ. تۆمۈر جابدۇق سالاتۇرغاننى «ئوقلۇق كىشەن» دەيدۇ. ئوقلۇق كىشەننىڭ بىر ئۇچى بوينىغا سالادۇ، بىر ئۇچىنى قولغا سالادۇ. ئادەمنىڭ بوينىغا سېلىپ باغلايتۇرغان نەرسىنى «زەنجىر» دەيدۇ: ئادەمنىڭ ئىككى تىزنى پۈكلەپ سالاتۇرغان نەرسىنى «تۆمۈر تىزلاق» دەيدۇ. ئادەمنىڭ ئاياغىغا سالاتۇرغان نەرسىنى «چىتىق» دەيدۇ. ئاغزىغا ئۇراتۇرغان نەرسىنى «زۇيۇزا» دەيدۇ. زۇيۇزا دېگەن كۆندە بولادۇ. زۇيۇزانىڭ ئۇزۇللىقى بىر چى بولادۇ، كەڭلىكى ئىككى يېرىم سۇڭ بولادۇ، قېلىمى ئۇش قەبەت كۆن بولادۇ. سېپى ياغاشتا بولادۇ. تېقىمىغا ئۇراتۇرغان نەرسىنى «ياغاش تايلاق» دەيدۇ. گۈندۇخان دېگىنى ئېغىرلىقى بەزىسىنىڭ ئەللىك جىڭ چىقادۇ، بەزىسى يۈز جىڭ چىقادۇ. بۇ ئۆزى چويۇندا قويغان بولادۇ. بۇ گۈندۇخاننى ئىككى پارچا قويدۇ، ئوتتۇرىسىنى تۆشۈك قىلىپ، ئادەمنىڭ سىڭار پۇتىغا سېلىپ قويدۇ. يەنە بىر نەرسە بار. ئېنى «تۆمۈر تارقاق» دەيدۇ. ئېنى ئون جىڭ، يىگىرمە جىڭ تۆمۈردە قىلادۇ. ئىككى پارچا سوقۇپ بوينىغا سېلىپ قويدۇ. ئۇزۇللىقى بىر گەز بولادۇ، يوغاللىقى ئىككى سۇڭ بولادۇ.

قىيىن قىيىنغاننىڭ بايىنى

مېھت لىخۇن 1891-يىلى 9-ئاينىڭ 13-كۈنى

«بايى، خىيشىڭ» دېگەن نېمەلەر ياماننى، ئوغرىنى، بۇلاڭچىنى تۇتۇپ قىيىنايتۇرغان ئادەملەر تۇرۇرلەر. ئوغرىنى تۇتۇپالسا، گۈندۇخاننىڭ ئاپكىرىپ، كېچە بولسا، پۇتىغا گۈندۇ قېقىپ قويۇرلەر، قولىغا كوزا سېلىپ قويۇرلەر. بۇ

گۈندۇخاندا ياتادۇ. قوبۇق دېگەن بىر كىشىلىكى بەش ئالتى گەز كېلەتۇرغان پەن. ئېنىڭ قېلىللىقى بىر چى كېلەدۇ. بۇ پەن ئىككى پارچا بولۇپ ئوتتۇرىسىدا ئادەمنىڭ بوينى پاتقۇدەك توشۇقى بار. بىر ئاي، ئىككى ئاي بولغاندا بۇ قوبۇقنى ئوغرىنىڭ بوينىدىن ئېلىپ يەنە ئىككى ئۇچ يۈزنى ئۇرۇپ ھىساپلىق پۇلىنى ئېلىپ چىقارادۇ.

بۇلاڭچى، ئادەم ئۆلتۈرگەن ئۆلۈملۈك بولسا، بۇ ئىككى قىسىم گۈناكارنى ئىشكىرى ئۇچىنى ئۆيگە ئاپكىرىپ، بۇلارنىڭ پۇتىغا كۆتەك قېقىپ قويدۇ، كېچەلىكى، كۈندۈزلۈكى كۆتەكنى پۇتىدىن ئاجراتمايدۇ، قولىدىن كوزىنى ھەم ئاجراتمايدۇ. بۇلارنىڭ قوڭىغا ئىشتان كەيگۈزمەيدۇ. قاراڭغى ئۆيدە يالاڭاش يۈرەدۇ. ناۋادا تارەتكە ئۆلتۈرۈر بولسا، شۇ ئۆلتۈرغان ئۆينىڭ بىر تەرەپىنى ئويۇپ قويا. شۇندا تارەتكە، گۈندۇخانغا كىرگەللە گۈناكار بولسا، تۈشەدۇ. ناۋادا بۇ ئۇچۇنچى گۈندۇخاندا ئادەم تارەتكە ئۆلتۈرۈپ سېسىقچىلىق بولسا، ئېنى تۆرت - بەش كۈن بولغاندا شۇ گۈناكارلەرنىڭ بىر- بىرىنى بىرلە ئاپكىرىپ ئالدۇرۇپ ئاتادۇ. مۇئادا بۇ گۈناكارلەرنىڭ قۇياشى بولما. سا، خېنىدىن كۈندە ئەرتىسى بىر نان، ئاخشىمى ئىككىسىگە بىر تاباق سۇيۇق تۈگە سېلىپ بېرەر.

مۇئادا ئۆلۈملۈككە ئۆلۈم كەلسە، ئۆلتۈرەدۇ، ئۆلۈم كەلمەسە، يا بەش ئايلىق يا ئالتى ئايلىق ياغاش قەپەزگە سالادۇ. بۇ قەپەزگە ئادەمنى سېلىپ بازارغا ئاپچىقىپ قويا. دو، كېچەلىكى گۈندۇخانغا ئاپكىرىپ قويدۇ. ئاندىن، قا. پەزنىڭ قەرەلى توشسا، پارلايتۇرغان بولسا، يا ئۇچ يېرىم يىللىق دەپ پارلارلەر. بىر يىلغا يېرىم يىل قېتىلغىنى بۇ گۈناكارنىڭ كەلمەيتۇرغانغا پارلانغىنى پۈتۈن يىللىق پارلانسا، يىلى توشقاندا يۇرتىغا يانادۇ. ئۆلۈملۈك گۈناكار. نى پارلاماسا، قاپەزگە سالماسا، تۆمۈر ھاساسا سالادۇ. تۆمۈر ھاساسا دېگەن شۇدۇر: ئادەمنىڭ بوينى ئېگىز بولسا، يۈز جىڭ تۆمۈرنى، ئۇزۇللىقى ئىككى گەز، يوغاللىقى ئىككى يېرىم سۇڭ قىلىپ سوقۇپ، بۇ ھاساسىنىڭ ئىككى بېشىنى يۇمبۇلاق- يۇمبۇلاق قىلىپ، بىر بېشىغا زەنجىر سېلىپ، بۇ زەنجىرنىڭ ئۇچىنى ئادەمنىڭ بوينىغا سېلىپ ئاتادۇ، بىر ئۇچىغا يەنە ئىشكەل قىلىپ، سىڭار پۇتىغا سېلىپ قويدۇ. بۇ تۆمۈر ھاساسىنى سالغان كىشى كۈندۈزى بازاردا يۈز جىڭ تۆمۈر ھاساسىنى كۆتۈرۈپ يۈرەدۇ، كېچەلىكى گۈندۇخانغا كىرىپ ياتادۇ. بۇ تۆمۈر ھاساسا سالغان كىشى ياتسا ياتادۇ، قوپسا قويدۇ. بۇ كىشىنىڭ قەرەلى توشقاندا تۆمۈر ھاساسىنى بوينىدىن ئېلىپ يەنە ئالاتۇرغان ھىساپلىق پۇلىنى ئېلىپ چىقارادۇ. بۇلاڭچى بولسا، بۇلاڭچىنى پارلا. مايدۇ. گۈناھى يېنىك بولسا، بەش يىللىق، ئون يىللىق تۆمۈر ھاساسا سالادۇ. يول توسايتۇرغان، ئادەم ئۆلتۈرەتۈر.

20082

ئوغرىنى قىينار بولسا، بەگدىگىنى قويۇپ، بەگدىگىنىڭ بىر ئۈچىنى تۈبۈرۈككە باغلاپ قويۇپ، بۇ ئوغرىنى بەندىگە چىقىرىپ ئۇچىسىنى تۈبۈرۈككە يۆلەپ قويۇپ، پۈتىنى بەگدىگىنىڭ بىكار ئۇچىغا سۈندۈرۈپ قويۇپ، ئىككى قولىنى ئارقاغا قىلىپ تۈبۈرۈككە باغلاپ، ئىككى پۈتىنى يۈتىنى بەگدىگىگە بىر پارچا چىگە ئارغامچىنى سۇغا چىلاپ ھۆل قىلىپ، بۇ ئوغرىنىڭ يۈتىنى بەش سۆڭ يېرىنى بەگدىگىگە قېتىپ چىگە بىرلەن بوغۇرلەر. ئاندىن بۇ ئوغرىنى يايى، جېسەكچىلەر قولغا توقماق ئېلىپ «ئەيتقىن، ئەمدى قىيىندا ئۆلۈپ كېتىسەن» دەپ پۈتىنىڭ ئۇچىغا، ئوشۇغىغا ئۇرۇر. لەر. بۇ ئوغرى ئىخراغا كەلمىسە، بۇ ئوغرىنىڭ ئىككى سۆڭىنىڭ ئاستىغا پىشق خىشى بىر يولدا ئۈچىنى قىسۇر. لەر.

بۇ ئوغرى يەنە ئىخراغا كەلمىسە، يەنە ئۈچىنى قىسۇر. لەر. ئىككى تەرەپىدىن بۇ ئوغرىنىڭ ئىككى قولىنى ئىككى ئادەم سوزۇپ تۇرۇرلەر. يەنە ئوشۇغىغا توقماق بىرلەن ئۇرۇپ تۇرۇرلەر. بۇ ئوغرى يەنە ئىخراغا كەلمىسە، يەنە ئىككى خىشىنى قىسۇرلەر. بۇ سەككىز خىشىنى قىسقاندا، ئادەمنىڭ ئىككى پۈتىنىڭ ئۇچى بېشىغا يېقىن كېلۈرلەر. مۇنۇدا ئىخراغا كەلمىسە، ئىككى ئوشۇقنى ئىككى چېكىسەگە قويۇپ، قۇر پوتا بىرلەن پىشانىسىدىن قېتىپ كەينىگە چىكىپ قويۇرلەر. ئاندىن بىر ياغاچنى بۇ پۈتىنىڭ ئارىسىغا ئېلىپ توغلام قويۇرلەر. بۇ ئىككى ئوشۇق ئادەمنىڭ بېشىغا قويۇپ توغلام ئۇرسا، ئىككى ئوشۇق ئىككى چېكىسەگە پېتىپ ئادەمنىڭ ئىككى كۆزى قېپىدىن چىقىپ قالدۇرلەر. بۇ قىيىنى «توغلام قىيىنى» دەرلەر. خىش قىسقانى «بەگدىگى قىيىنى» دەرلەر. بۇ ئوغرى ئېنىگىغا ئىخراغا كەلمىسە، ئىككى پۈتىنىڭ ئوشۇغىغا زەنجىرنى باغلاپ، ئارىسىغا توقماقنى تىقىپ توغلام ئۇرۇرلەر. مۇنۇدا ئىخراغا كەلمىسە، زەنجىرنى ئوتتا قىزارتىپ ئىككى يەرگە كالاك قىلىپ قو- يۇپ، بۇ ئوغرىنى ئايىكلىپ ئىككى تىزى بىرلەن بۇ زەنجىرنىڭ ئۈستۈنىدە تىزلاندۇرۇپ تۇرغۇرۇرلەر. ئىككى تەزنىڭ كەينىگە يوغان چەنزىنى قويۇپ، ئىككى ئۈچىنى ئىككى كىشى دەپسەپ ئاغىنىتىپ تۇرۇرلەر. مۇنۇدا ئىخراغا كەلمىسە، ئىككى پۈتىنىڭ ئۇچىغا تىزماقلىرىنىڭ ئارىسىغا قاتتىق قېمىشىنى ئۇشلاپ، تۆرت سۆڭ، تۆرت سۆڭ قاقۇرلەر. ئىككى قولىنىڭ ئۇچىغا ھەم ئىككى سۆڭ قاقۇرلەر. بۇ قىيىللاردا ئىخراغا كېلىپ قالسا، بۇ ئوغرىنى ئۇرۇپ كىشىنىڭ ھەقىقىتىنى تۈلتىپ بېرىپ بىر ئاي، ئىككى ئاي سولاپ ئۇرۇپ چىقارۇرلەر. ناۋادا ئىخراغا كەلمىسە، بۇ ئوغرىنى گۈندۇخانغا ئايىكىرىپ پۈتىغا گۈندۇ سەپ قويۇر. لەر. بۇ قىيىن تارتقان ئادەم قىيىندىن ساقايسا، يەنە ئايچە- قىپ قىيىنۇرلەر. ئوغرىنى بۇ يوسۇندا قىيىنۇرلەر.

كىشى ئۆلتۈرگەن ئۆلۈملۈكنى تۈتۈبالسا، ئەگىگىل ئىخراغا كەلسە، ھېچ قىيىن كۆرسەتمەي ئابدان بېقىپ سورالەر. مەگەر ئۆزى ئىخراغا كەلمىسە، قىيىگىغا ئۆلتۈرغۇ. زۇپ، ئوغرى قىيىنىنىڭ ھەممىسىنى قىيىنارلەر. ئۇ قىيىندا ئىخراغا كەلمىسە، ئايغىر ئاتنىڭ قۇيرۇغىنى ئېلىپ، ئېشىۋېلىپ، بۇ ئەشكەن قىلنىڭ ئۈچىنى ئاز يېرىنى كىسىپ قويۇپ ئاندىن بۇ ئۆلۈملۈكنىڭ زەكىرىگە تىقۇرلەر. مۇنۇدا ئىخراغا كەلمىسە، ئىككى سىرتىغا شام ياقۇرلەر. مۇنۇدا يەنە ئىخراغا كەلمىسە، ئىككى سىرتىنى پىچاق بىرلەن تىلىپ سۇ يېغىنى قاينىتىپ قويۇرلەر. مۇنۇدا ئىخراغا كەلمىسە، شۇ كەسكەن يېرىگە تۈز قويۇرلەر. مۇنۇدا ئىخراغا كەلمىسە، تۆمۈر تارغاق بىرلەن ئارقىسىنى تارۇر. لەر. ئادەمنىڭ ئىككى تىزىنى يەرگە قويۇپ، ئىككى تىزىنىڭ ئاستىغا شىرىغىنىڭ ئۈستۈنىگە ياغاچنى ئېلىپ، بۇ كىشىنىڭ ئىككى مۇرىسىگە ئۇزۇن ياغاچنى قويۇپ، ئىككى قولىنى يېيىپ مۇرىسىدىكى ياغاشقا تېگىپ، ئىككى كىشى ئىككى تەرەپىدىن تىزىنىڭ ئاستىغا قويغان ياغاچنى ئىككى تەرەپىدىن دەپسەپ تۇرۇپ، مۇرىسىدىكى ياغاچنى ئىككى تەرەپىدىكى ئادەم مۇرىسىگە ئېلىپ، ئاياقتىن دەپسەپ تۈرۈپ ئادەمنى يوقىرىسىغا كۆتۈرۈپ سوزۇرلەر. مۇنۇدا ئىخراغا كەلمىسە، دەزمالنى قىزارتىپ ئىككى قولىغا يا- قۇرلەر. بۇ قىيىللاردا ئىخراغا كەلمىسە، بۇ ئۆلۈملۈكنى ئايچىقىپ قەپەزگە سالۇرلەر. قەپەز دېگەن نەرسەدە ئادەم ئۆلەيدۇ، ئۆزى قىيىن تارتادۇ. بۇ قىيىن قەپەزنى، ئادەم ئۆلتۈرسا پاتقۇدەك قىلىپ، قەپەزنىڭ ئۈستۈنىنى ئادەمنىڭ بېشى پاتقۇدەك قويۇپ بۇ ئادەمنى قەپەزگە سالغاندا، قەپەزنىڭ ئۈستۈنىدىكى تۆشۈكتىن بېشىنى چىقىرىپ ئېسىپ قويۇرلەر. ياغاچ قەپەز بۇ يوسۇندا دۇر. تۆمۈر قەپەز دېگەننىڭ ئىچىدە ئايغىدىما ھەم مىخ بولۇر. بۇ مىخلارنىڭ ئۇچى ئادەمنىڭ ساغرىسىغا تېگىپ تۇرۇرلەر. ئۈستۈنىدىكى مىخلرى ئادەمنىڭ بېشىغا، ئىككى مۇرىسىگە تېگىپ تۇرۇرلەر. چۆرىسىدىكى مىخلرى ئادەمنىڭكى بەدىنىگە ھەم مىسى تېگىپ تۇرۇرلەر. بۇ تۆمۈر قەپەزگە سالغان ئادەم يا ئۆلتۈرالمىدۇ، يا قوپالمىدۇ؛ تىزىنى تايىنىپ تۇرۇرلەر. ئۆ- لۈملۈكنىڭ قىيىللىرى بۇ يوسۇندا دۇر: ئۆلۈملۈك سالاتۇرغان قەپەزلەر شۇ يوسۇندا دۇر.

بۇ ئۆلۈملۈك ناۋادا ئىخراغا كەلسە، ئۆلۈم گەردىنىگە تۇشسا، مۇنى ئۆلتۈرەر بولسا، قولىنى كەينىگە قىلىپ باغلاپ، بىر پارچا ئارغامچى بىرلەن بوزالاپ، بۇ ئادەمنىڭ بېشىغا خان ئوقىنى قىسىپ، چېرىك چىقىپ، جازۇستاننىڭ ئوتىرىسىغا ئاپىرىپ، قىلىچ بىرلەن چېپىپ ئاتۇرلەر. بۇ ئادەمنىڭ بېشىنى تېنىدىن جۇدا قىلىپ ئەلىپ شۇ ئۆلۈملۈكنىڭ يۇرتىغا ئاپىرىپ بۇ ئادەمنىڭ بېشىنى كىچىك قەپەزگە

MIRAS

سېلىپ ئېسىپ قويۇرلەر. ئولتۇرەتۇرغان ئادەم قاشسا، ئۇرۇق قويۇشنى ئاپكىرىپ ھەم قىينايدۇ. بۇ كىشى ئۆلتۈرگەن ئا. دەمىنىڭ مەھەللىسىدىكى ئادەملەر بۇ ئۆلۈملۈك تۇتۇلماغۇچە ئۇلار ھەم قۇتۇلمايدۇ.

ئوغۇل بالاغا ئات قويغىنى

مېھت (مۇجۇپ) ئاخۇن، 1891-يىل 7-ئاينىڭ 25-كۈنى

ئوغۇل تۇقسا، يۈپ تاراپ، كىندىك ئانىسى زاكىسىغا ئالۇر. نېمە ئۈچۈن؟ دېسە، ئانىسىنىڭ قۇرسىغىدىن يېڭى تۈشكەندە، شۇ بالىنىڭ كىندىكىنى ھەر قايداق مەزلىم كەسسە، يۈپ تاراپ سۇغا ئالسا، شۇ مەزلىم كىشىنى كىندىك ئانىسى دەرلەر. بۇ بالا تۇغۇلۇپ ئۈچ كۈن بولغاندا ئېتىنى قويۇرلەر. بۇ بالىنىڭ ئېتىنى قويغۇچە بىر موللا، چوڭ ئادەم بولسا، شۇنداق ئادەملەر، قولغا ئېلىپ ئوڭ قۇلغىغا ئازان ئېيتىپ، سول قۇلغىغا تەكىر ئېيتىپ ياخشى خۇيلۇق بولۇڭ، ياخشى سۆزلۈك بولۇڭ دەپ، ئاسماندىن تۈشكەن ئېتىڭىز پالانى بولسۇن دەپ، شۇ يوسۇندا ئات قويۇرلەر. تېخى قىرىق كۈن بولغۇچە، بۇ كىندىك ئانىسى شۇ بالا تۇغۇلغان ئۆيدە ئاش-تاماق ئېتىپ ئولتۇرۇر. قەرىق كۈن بولغاندا، «قىرقاشنى» دەپ بىر قۇر ئېگىل بىر-لەن كىندىك ئانىسىنى رازى قىلۇرلەر. بۇ بالا، چوڭ بولغاندا، كىندىك ئانام! دەپ بۇ ئانىسىنىڭ ھالىدىن خەبەر ئالۇرلەر.

ئېتىنى قويۇپ بولغاندا، شۇ كۈنى بىر قازان ئاش قىلىپ بوغۇرساق سېلىپ، بالىنى بۆشۈككە سالۇرلەر. بۆشۈككە سالدۇرغان گاكتا چوڭ چوڭ مەزلىملەردىن يەتتى مەزلىم قىشقىرىپ ئاپكىرىپ ئاش ئىچىپ بولۇپ، بۆشۈكنىڭ ئىككى تەرىپىدە ئۇچتىن ئالتى مەزلىم ئولتۇرۇر. بالىنىڭ بېشىدا تېخى بىر مەزلىم ئولتۇرۇر. ئايغىدا كىندىك ئانىسى ئولتۇرار. تۇغقان ئانىسى ئۆرە قويۇپ، بالىسىنىڭ ئۆمرىنى خۇدادىن تىلەپ تۇرۇر. بىر تاباق بوغۇرساقنى بالىنىڭ ئۈستۈنىدە قويۇپ بۇ ئالتى مەزلىم بىر سىقىمدىن ئېلىپ، بۆشۈكنىڭ ئاستىدىن، ئۈستۈنىدىن چاچار. بۇ مەزلىملەرگە، باي بولسا، بىر قۇردىن كىيىملىك قويۇر. نامرات بولسا، شۇ قايدا قىلار. بوغۇرساقنى بىزنىڭ خەق بۆلەك گاكتا قىلمايدۇ، قىلسا، ئۇششاق بالارغا بېرىدۇ.

چەنتو خوتۇننىڭ ئاتلىرى

خېيىر ئاخۇن، پىچان-تۇرپان، 1892-يىل 3-ئاينىڭ 22-كۈنى

چىمەنخان، مەڭشاخان، نىراخان، ئوغۇلساخان، گۈلشەنخان، ھاشىخان، سەرىپخان، زەنەخان، ئەنەل خان، گۈلسەنخان، نىساخان، نىراپزا، ئايسەمەن، ئايساخان، نازىر خان، ئىمانەخان، خوشنارە، ئەيزا، ئەزمەن، زەراخان، ئوغلۇقىزخان، توقتاقىز، نىراپزاخان، ئاسماراخان، شېرىنساخان، بىزىرخان، زەمىرخان، ئانارخان، توقتاخان، ما.

رەمخان، ئاقكەپتەر، جانارخان، سەدىرخان، خۇراخان، مەسنەخان، مەزىرخان، زەبىرسا خان، ئايۇمخان، روزا خان، خەلىجەخان، ھايباخان، ساراخان، دىلئاراخان، ھەبە زە خان، زوراخان، راباخان، خۇزىخان، بۇباياخان. چەنتو ئەركەكلەرنىڭ ئاتلىرى.

مەتباقى، روزىباقى، تالىپ، مەننان، ھادى، نامان، قەبىز، توقتى، شامەرەم، روزىمەت، ئەسرا، خەبىر، گېكىل، بارات، خالىت، ئاشىم، ماگىنىق، سىدىق، نەمەت، مەمەت. نىياز، سەتباقى، روزەن، سەپەرباقى، ئومۇرئاخۇن، كەبىر، راھىمان، ئۇبرايم، موسا، ئەيسا ئونۇس، ئەزىباقى، ئەھمەت، مۇجۇپ، مەيىت، ئولادى، لەيسا ئاخۇن، بايزى ئاخۇن، سالايدىن، مۇتابىدىن، غازى، داگوت، ئويۇپ، قۇربان، ياقۇپ، مەمەت زايىت، توختا باقى، توختاسۇن، مەمەت نۇر، تۆمۈر، ھاپىز ئاخۇن، رەم شىخ، ھېلىم شىخ، ئىلىم ياس، زىكرىيا، ئەھەت، رەم باقى، ھېدىت، مۇتەللىپ، ئا. مىر، ئوسمان، ئېلى، راخمان شىخ، توخ نىياز (توختا نىياز)، سېيىت، مەمەت ئابدۇل، ئابدۇللا، يۈسۈپ، باسىت، ئەيسا، مەمەت رېھىم، سەبۇت، سېرىمساق، زەدىل، زاكىر، قاسىم، كەرەم ئۇللا، ئېسىل ئاخۇن، ئاقىپ ئاخۇن، ئىسمائىل ئاخۇن، مەسىم، ئەخمەت نىياز، ھوجراپىل، جاپپار، ئابدۇ رېھىم، ئادىل، ئازىر باقى، جېلى باقى، گۈلى، مۇتتى، سا. دىر، ھېزىز، كەرەم باقى، ھەمەن، زاھىر، تېسىپ ئاخۇن، ئەبەيت ئاخۇن، سەمەت، تاتلىق شاھ، ماڭ نىياز، رەم نىياز، مەت روزى، پازىل، ئالماقسۇت، ھوشۇر باقى، ئازنى باقى، تۇردى باقى، بېكىلەڭ، گاجىت، سالمان، گۆست، نىزەڭ، سەيدى باقى، زىنايۇدۇن، بابۇدۇن، ئىمان نىياز، كامالۇدۇن، ئابدۇدۇن، تۇردەڭ، ھوش نىياز، مىرازەم، ئۆ. لەمزە.

خوتۇن خەقنىڭ ئاتلىرى

قۇمۇل، ئابدۇللاكا، 1892-يىل 2-ئاينىڭ 2-كۈنى

بۇبۇ ئەيشە، بۇبۇ ھەبەزە، بۇبۇ ھەمسە، خېدىستە، ھەنسە، ھەزە بانۇ، شەمشى بانۇ، توقتا بانۇ، نەزەبى، چولپان، تەكەن، زېرى، گۈل، ھەمبەر بانۇ، قامار بانۇ، روزى بۇبۇ، روزى قىز، روزى بانۇ، ھەيت بانۇ، ھەيت قىز، ھېپىز تەكەن، سىلىق تەكەن، بۇبۇ تەكەن، مەلىكە، ئالتۇن قىز، سېكىنە، ئەيشە، ھەشە، قۇئەر، تۆمۈر قىز، تۆمۈر بۇگى، تۆمۈر تەكەن، ئوغۇلقىز، ئوغۇل بانۇ، بۇبۇ ئوغۇل، ئەنەل بانۇ، ئانار، ئېمىنە بانۇ، ھاجەي بانۇ، پاتمەن، سوپۇزا، ئو. غۇلنىسا، ماریا، مەجەم، پەتما، زۇرا، ئەنجىر، چىلان. بانۇ دېگىنى ئاغچا دېگەنگە ئوخشاش، ئىككىسى چوڭ ئاتلىرى. بۇبۇ دەپ بۇزۇرگالارنىڭ، شېيخلارنىڭ قىزلىرىنى ئاتايدۇ. بۇبۇلەرنىڭ ئۇرۇق-تۇغقانلىرىنى بۇگى دەپ ئاتايدۇ.

20082

ئەر خەقنىڭ ئاتلىرى

تۆمۈر ، تۆمۈرخان ، چورۇق ، دۇگامەت ، سۈبۈر ، تا-
 یر ، سۇلايمان شاھ ، ئەخمەت ئاخۇن ، ئىسلام ، ئابدۇللا ، بو-
 سۇق نىياز ، غوجام نىياز ، غوجا نىياز ، سۈپۈرگۈ نىياز ، مەمەت
 نىياز ، قارا باتۇر ، روزىمەت ، خوجامەت ، ئېزىمەت ، توختا
 مەت ، كۆسۈ نىياز ، تۆمۈر نىياز ، ئابدۇمەت ، رەشىدىن ،
 مەمەت نەزەر ، ئۈسۈپ ، ئۈنۈس ، داگوت ، ئابۇت ، ئىبرا-
 ھىم ، سوپا ، موسا ، ئايسا ، ئېلى ، ئىمەر ، ئوسمان ، ياقۇپ ، نە-
 ياز ، ياي ، قۇربان ، ئويۇپ ، تۇردى ، قۇلۇن نىياز ، قولى ، سا-
 لى ، ناسىر ، شېرۇللا ، نامتۇللا ، باقى ، ئىسھاق ، ھەيبۇللا ،
 خىزرا ، ئىلىياس ، مامۇت ، غوجا مەمەت ، غاپپار ، جاپپار ،
 قادىر ، پەتتار ، مەجىت ، مۇجۇپ ، سىدىق ، ئابەر ، ئابۇزەر ،
 ئابۇلەس ، ھېشىم ، ئابۇ شېرىپ ، تاجىدىن ، تاجى ، كېرىم ،
 ئابدۇكېرىم ، ئابدۇكېبىر ، ئوشۇر ، بېشىر ، توختۇش ، تويان ،
 ھەيت ، زايىت ، زايىر ، ئىسمائىل ، زاكىر ، ئىسكەندەر . قېرى
 ئادەمنى قىشقارسا بابام دەيدۇ ، ئوتتۇرا ياشلىق ئادەمنى
 دادام دەيدۇ ، ئاندىن كىچىكىنى ئەكەم دەيدۇ ، ئاندىن
 كىچىكىنى ئاداش دەيدۇ ، تەڭ ياشلىق بولسا .

چەنتونىڭ لاقاملىرى

خېيىر ئاخۇن ، پىچان - تۇرپان ، 1892.3.22

ئاچا ، تەلبە ، تىرتەك ، ساراڭ ، تارتۇق ، كەشكۈن ، سا-
 قال ، توپچا ، ساقساق ، پاكار ، ئارداپ ، ئېگىز ، لۇڭزا ،
 شالاق ، ئۈزۈن قولاق ، يالغانچى ، توقماق ، چۆرلۈمە ، تۆ-
 تۇر ، كاپا توكى ، كاباش ، سېرىق ، تاز ، جىرتاق ، قورققاق ،
 جىنلىق ، شەيتان ، پارپاق ، چۆكۈرتكە ، تۆكۈر ، كۆنۈگە ، ئې-
 رىنچەك ، ھورۇن ، كاردان ، بەگكى ، سوگو ، قىمارۋاز ، چوقۇر ،
 سوپۇش ، چىمىدىق ، گەتەر ، تەخەي ، سولغاي ، ئوڭغاي ، ئې-
 گىرە ، دۆڭلۈك ، كەش ، ھۈرمەك ، كۆمۈك ، تىشاڭ ، ئۈنۈتقاق ،
 ئەقىللىق ، چىچەن ، قورقۇنچاق ، ھارامزادە ، مەيكوزا ، كۆ-
 لەنچى ، يالاق ، كەلتەك ، دورداق ، خاڭخۇڭ ، ئىنچىق ، ئۈ-
 جەتچى ، موكلار .

تۇققاننىڭ مەزمۇنىنىڭ بايىنى

مەجىت ئاخۇن ، 6 . 1891.8

بىر ئاتىدىن تۇغۇلغاننى قېرىنداش دەرلەر ، ئوغۇل بول-
 ساما ، قىز بولساما . ئاتامنىڭ ئاغىسىنى چوڭ ئاكا دەرلەمەن ،
 ئاتامنىڭ ئىنىسىنى مالاكا دەرلەمەن ؛ ئاتامنىڭ چوڭ قىز قې-
 رىندىشىنى يەڭگەم دەرلەمەن ، ئاتامنىڭ كىچىك قىز قېرىن-
 دىشىنى تۆكەم دەرلەمەن . ئۆزۈمنىڭ چوڭ قىز قېرىندىشىمنى
 ئىگىچەم دەرلەمەن ؛ كىچىك قىز قېرىندىشىمنى سىگىلىم دەر-
 لەمەن . ئاتامنىڭ ئاغىسىنىڭ ، ئىنىسىنىڭ بالىلىرىنى بىر جەمەت
 دەرلەمەن . ئاتامنىڭ خوتۇنىنى چوڭ يەڭگەم دەرلەمەن ؛ ئىنى-
 نىڭ خوتۇنىنى پاجا دەرلەمەن . چوڭ قىز قېرىندىشىمنىڭ ئې-

رىنى كۈيۈغۇل دەرلەمەن ؛ كىچىك قىز قېرىندىشىمنىڭ ئېرىنى
 كىچىك كۈيۈغۇل دەرلەمەن . ئۆز خوتۇنۇمنىڭ ئاغىسىنى
 قۇداغا دەرلەمەن ؛ ئۆز خوتۇنۇمنىڭ ئىنىسىنى قۇدىنى دەر-
 لەمەن . خوتۇنۇمنىڭ ئاتىسىنى قېيىن ئاتا دەرلەمەن ، ئانىسىنى
 قېيىن ئانا دەرلەمەن . خوتۇنۇمنىڭ چوڭ قىز قېرىندىشىنى
 ئۇرۇق قۇياش دەرلەمەن ، كىچىك قىز قېرىندىشىنى پاجا سە-
 ئىل ، كىچىك پاجا دەرلەمەن . ئاتامنىڭ ، ئىنىمنىڭ بالىلىرىنى
 قېرىندىشىمنىڭ بالىلىرى دەرلەمەن ؛ ئۇلار مېنى ئاكام دەر . مې-
 نىڭ ئاتام ئۆلۈپ . ئانام ئەرگە تەكسە ، شۇ ئەرنى ئۆگەي
 ئاتام دەرلەمەن ؛ ئانام ئۆلۈپ ، ئاتام خوتۇن ئالسا ، شۇ خو-
 تۇنى مەن ئۆگەي ئانام دەرلەمەن . بىر ئەر كىشىنىڭ خوتۇنى
 ئۆلۈپ يېڭى خوتۇن ئالسا ، شۇ خوتۇن بالىلىرىنى ئۆگەي
 بالا دەر ؛ بىر خوتۇن كىشىنىڭ ئېرى ئۆلۈپ ئۆزى بۆلەك
 ئەرگە تەكسە ، شۇ ئەر ئېنىڭ بالىلىرىنى ھەم ئۆگەي بالا
 دەر . كىچىك قىز بالىنى نارسىدە دەرلەر ؛ كىچىك ئوغۇل
 بالىنى ھەم نارسىدە دەرلەر . چوڭ قىزنى بۆكلۈك دەر ، چوڭ
 ئوغۇلنى يىگىت دەر . قىز ئەرگە تەكسە ، قىزنى جۇگان
 دەر ؛ ئوغۇل خوتۇن ئالسا ، ئوغۇلنى ئۆيلەندۈرگەن دەر .
 خوتۇننىڭ ئېرى ئۆلسە ، خوتۇن تۇل بولادۇ ؛ ئەر كىشىنىڭ
 خوتۇنى ئۆلسە ، شۇ ئەرنى بويتاق دەرلەر ، ھەم تۇل دەي-
 دۇ . تۇغقان خوتۇنى جۇگان دەيمىز ، تۇغماغان خوتۇنى
 چۆكەن دەيمىز . بالىسىز كىشىنى تىللەسە ، قىسىر دەيدۇ ؛
 تىللەمسە ، تۇغماس دەيدۇ . ئىككى كىشىنىڭ يېشى بىر
 بولسا ، ئۇلار بىر بىرىنى تەڭ تۇش دەر . ئېتى بىر بولسا ،
 ئىككى ئادەم بىر بىرىنى ئاداش دەر . ئاتامنىڭ ئاتىسىنى
 دادام ، ئانىسىنى ئانام دەرلەمەن . دادامنىڭ ئاتىسىنى بابام ،
 ئانىسىنى مامام دەرلەمەن . ئاپامنىڭ ئاتىسىنى دادام ، ئانىسىنى
 ئانام دەرلەمەن . قىزنىڭ قىز چاغدا چېچى ھەممىسى يەتتى
 تال بولۇر ؛ ئەرگە تەكسە ، بەش تال بولۇر ، ئېنى چۆكەن
 دەر ؛ بىرنى تۇقسا ، چېچىنى ئىككى قىلۇر ، ئېنى جۇگان
 دەر ؛ ناۋادا تۇغماس بولسا ، چېچىنى قاچان ئىككى قىل-
 گاندا ، جۇگان دەر . قىزنىڭ چېچىنى كۆكۈلە دەر ؛ چۆكەن-
 نىڭ چېچىنى سۈمبۈل چاچ دەر ؛ جۇگاننىڭ چېچىنى ياڭ-
 غاق چاچ ھەم دەرلەر ، سېكىلەك چاچ ھەم دەرلەر . قېرى
 ئەركەكنى بابا ، قېرى خوتۇنىنى ماما دەر . بىزنىڭ ئەركەك-
 لەر خوتۇنىنى ئون بەش ياشتىن ئاتىمىش ياشقىچە ئالادۇ .
 قىز ئەرگە ئون ئىككى ياشتا بارادۇ ؛ بالىنى ئون بەش ياشلىق
 بولغان مەلدە تۇغادۇ . ئەللىكتىن ئۆتكەندە خوتۇن بالا
 تۇغمايدۇ . بىزنىڭ بايلار توقۇز خوتۇن ئالسا ، دۈرۈست .
 چوڭ خوتۇننىڭ ئەڭگەلكىسىنى ئۆي بېشى دەيدۇ . خوتۇن
 نەچچە ئەرگە تەكسە ، تېگەدۇ ، ھېسابى يوق . ئوغۇلۇمنىڭ
 قىزىمنىڭ بالىسىنى مەن نەۋرەم دەرلەمەن ؛ نەۋرەمنىڭ بالى-

MIRAS

سنى ئەۋرەم دەرمەن؛ ئەۋرەمنىڭ بالىسىنى كۆكى نەۋرەم دەرمەن.

مەھجەت (مۇجۇپ) لاخۇن، 1891 - يىل 7 ئاينىڭ 24 - كۈنى

پاتشانىڭ قىزىنى خېنىم دەيدۇ. تەجى بەگلەرنىڭ قىز، خوتۇنىنى خېنىم دەيدۇ. ئۇلۇق بەگلەرنىڭ خوتۇنىنى ئايم، قىزىنى خېنىم دەيدۇ. ئۇششاق بەگلەرنىڭ خوتۇنىنى ئاپپاق، قىزىنى خېنىم دەيدۇ. ئاغاچا قېرى قېرى بەگلەرنىڭ خوتۇنى بولادۇ. ئاپپاق ئۇلۇق موللاننىڭ خوتۇنى. قۇشناچ دېگىنى ھۈنەرمانت ئۇستانىڭ خوتۇنى؛ بالا ئوقۇتقان موللاننىڭ خوتۇنى ھەم قۇشناچ. ئۇششاق خەقنىڭ خوتۇن. لىرىنى مەزلىم دەيدۇ. شۇ ئېيتقان سۆزلەر كۆنە تۇرپاننىڭ ئادەملىرىنىڭ سۆزى.

رەمچىنىڭ بايانى (رەسمى)

مەھجەت لاخۇن، 1891 - يىل 8 - ئاينىڭ 26 - كۈنى

بىرىنىڭ ئۆيىگە ئوغرى كىرسە، يا بىر نەرسە يىتكەن بولسا، «رەمچىنىڭدە رەم ئاشتۇراينىڭ» دەپ بارۇرلەر. رەمچىنىڭدە بېرىپ رەمچىگە ئېيتۇرلەر: ئەي رەمچى، ماڭا قۇرئان پېلى ئېچىپ بەرگىن دېسە، بۇ كەلگەن كىشىنىڭ كۆزىنى يۇمدۇرۇپ تۇرۇپ قولىنى قۇرئانغا باستۇرۇرلەر.

ئاندىن «پالان ئايەت كەلدى، دەپ قۇرئاننى يەتتى گاراق ساناپ، ئاندىن يەتتى قۇر ساناپ، ئاندىن بىر مۇنچا سۆزلەر قىلىپ «سېنىڭ يىتكەن مالىڭ بۈگۈن كەلمەسە، ئەرتە كېلەر!» ئەرتە كەلمەسە، ئۈگۈن كېلەر! دەپ بىر مۇنچا سۆزلەر بىرلەن دۇگا قىلىپ قويۇرلەر. ئاندىن بۇ كىشىنىڭ مالىنىڭ بېرىنى ئوغرى ئالۇرلەر، قالغىنىنى رەمچى ئالۇرلەر.

رەمچى دېگەن قەللاپ (ئالدامچى - ت) تۇرۇر. ھەر كىشىنىڭ پۇل - مالنى ئوغرى ئالسا، يا مېلى يىتسە، رەمچىنىڭ ئايلىغا بېرىپ «ماڭا چىراغ بېقىپ بېرىڭ» دېسە، بۇ رەمچى بىر چىناغا چىق سۇنى ئاپكەپ قويۇپ، بۇ سۇنىڭ ئۈستۈنىگە ئۇششاق، ئۇششاق يەتتى پاختا سالۇرلەر. ئاندىن بۇ رەمچى چىنىنى يېقىن ئاپكەپ قويۇپ، ئۆزىنىڭ ئاغزىدىكى يېلى بىرلەن سۇنىڭ ئۈستۈنىدىكى پاختىنى ئاستا پۇيلەپ يۈرگۈزۈپ قويۇرلەر. ئاندىن بۇ پاختالار يەلدە ئۇيىغا، بۇ يىنىغا يۈرسە، بۇ رەمچى ئەيتۇرلەر: «مانا، سېنىڭ پاللىڭ تولا ئابدان كەلدى! شۇ يول بىرلەن كېلەرلەر! تۆرت پاختا بىر يەرگە بولۇپ قالسا، مانا ئوغرى تۇتۇلۇپ قالۇرلەر». دەپ بىر مۇنچا سۆزلەرنى قىلىپ بۇ رەم ئاشقان سۇنى بىرەر قوبۇزدىن ئۆزى ئىچىپ قالغىنىنى تۈزلۈققا قويۇپ قويۇرلەر. ئاندىن بۇ رەمچى كەلگەن كىشىنىڭ قولىغا «نەنى ئاپكەلگەن (نېمە ئېلىپ كەلدىڭ - ت)» دەپ قارۇرلەر. بۇ كىشى ئاندىن ئېلىپ كەلگەن بىر نەرسەنى قويۇپ رەمچىگە دۇگا قىلدۇرۇرلەر. رەمچى بۇ كىشى

20082

كەتكەندىن كېيىن ئەيتۇرلەر: «سېنىڭ مالىڭنىڭ بېرىنى ئوغرى ئېلىپتۇ، قالغىنىنى قاراچى ئالدى!» دەپ دۇگا قىلدۇرلەر.

ئاندىن ئادەملەرنىڭ مالنى ئوغرى ئالسا، رەمچىنىڭدە بېرىپ «رەمچى ئاكا، ماڭا دول ساپپىرىڭ دېسە، بۇ رەمچى قوينىڭ دولىسىنى ئوتتا چالا كۆيدۈرۈپ، شامالغا تۇتۇرلەر. ئاندىن دول ئۇششاق ئۇششاق يول - يول يېرىدۇرلەر. ئاندىن مۇنى رەمچى قولىغا ئېلىپ ئەيتۇرلەر: «ئەي دول ئىگىسى، ساڭا دول ئابدان كەلدى! يىتكەن نەرسەڭنى يىراققا ئاپارالماس! شۇ توغرا يوللاردا توسىلىپتۇ! ئىستەسەڭ، تېپىلىپ قالۇر! بۇ دول يالغان ئېيتمايدۇ! بۇ دول دېگەن ئەپلاتۇندىن قالغاندۇرلەر» دەپ بىر مۇنچا قانغان سۆزلەرنى ئېيتىپ رەم ئىگىسىنىڭ «نەنى ئاپكەلگەن؟» دەپ قولىغا قاراپ تەمەگىر بولۇپ ئولتۇرۇرلەر. ئاندىن بۇ رەم ئىگىسى قولىغا بىر نەرسىنى چىقارسا، دۇگا قىلىپ ئالۇرلەر. ئاندىن بۇ رەم ئىگىسى «بېرىخۇنىڭدە رەم ئاشتۇرۇرمەن» دەپ ئاندا بارۇرلەر.

بېرىخۇنىڭدە بېرىپ «ماڭا رەم ئېچىپ بەرگىن» دېسە، بېرىخۇن يەرلەرنى بىر مۇنچا سىزىپ ئاندىن بىر ئاسماغا قارۇرلەر، بىر يەرگە قارۇرلەر. ئاندىن ئەيتۇرلەر: «ئەي رەم ئىگىسى، سەن قورقىمىغىن، ئۇلەر قولۇڭغا كېلۇرلەر! سېنىڭ كۆڭۈڭدە بىر يەرگە ئاتاغىنىڭ بار ئىكەن! شۇنى قىلىۋات قولىڭغا كەلۇرلەر! يەتتى جۈپ پۆشكەل سالساڭ، مەن دۇگا قىلىپ بېرىمەن دېسە، بۇ رەم ئىگىسى ئاپكەلگەن بىر نەرسىنى دۇگا قىلدۇرۇپ ئېنىڭ ئۈستۈنىگە يەتتى جۈپ پۆشكەل سېلىپ دۇگا قىلدۇرۇرلەر.

يەنە بۇ رەم ئىگىسى بېرىخۇنىڭدىن چىقىپ ئەمدى نەرگە باراي؟ دەپ يەنە بىر رەمچى مامىنىڭدە بارۇرلەر. ئاندىن بۇ رەم ئىگىسى «ئەي ماما، ماڭا رەم ئېچىپ بېرىڭ» دېسە، ئاندىن بۇ ماما، خالتىسىنى ئېلىپ بىر شىڭ تېشىنى يەرگە قويۇپ ئونى بىر، بەشىنى بىر ئۇ يەرگە، بۇ يەرگە تاشنى قويۇپ ئەيتۇرلەر: «مانا، بەشۈلەن بىر يەردە ئولتۇرۇپتۇ. تاشلاپ قوينى! دېيىشىۋېتىپتۇ!» دەپ، ئىماملارنىڭ ھەققىدە ئاتاغان بىر نەرسە بولسا، دۇگا قىلدۇرۇۋاتقىن، دەپ يەنە تاما قىلىپ ئولتۇرۇرلەر.

«قۇرئان» ئېچىپ رەم ئاشقان ئادەم ئەر كىشى بولادۇ، خوتۇن بولمايدۇ. پاختا بىرلەن رەم ئاشقان ئادەم خوتۇن بولادۇ، ئەر كىشى بولمايدۇ. ئاشقان ئادەم خوتۇنما بولادۇ، ئەرما بولادۇ. رەم ئاشقان بېرىخۇن خوتۇن بولادۇ، ئەر كىشى بولمايدۇ. تاش بىرلەن رەم ئاشقان ئادەم خوتۇن بولادۇ، ئەر كىشى بولمايدۇ.

چىن ئۇچۇراغىنى ھەم چىقارغىنى مەھجەت لاخۇن، 1891 - يىل 7 - ئاينىڭ 26 - كۈنى

جىن ئۇچۇراغان ئادەمنى تەلبە دەيدۇ. بۇ تۇرپان خەلقى، يا ئەر كىشىگە، يا مەزلىم كىشىگە جىن ئۇچۇراسا» بۇنى پېرىگە سالغىنى» دەرلەر، «بۇ تەلبە بولۇپتۇ، پېرىخۇنى ئېيتىپ كېلىپ پېرى ئويناغىنى» دەرلەر. ئاندىن بۇ تەلبە يېگەن ئىشكەننى بىلمەي، كىرگەن- چىققىنىنى بىلمەي كۆچكەن كىشىگە تەلبەلىك قىلىپ يۈرۈرلەر. ئاندىن كېيىن پېرىخۇنى ئېيتىپ كېلىۋەرلەر. پېرىخۇن كېلىپ بۇ تەلبەنىڭ پۈت- قولىنى بېكىتىپ بىر ئۆيگە سولاپ قويۇرلەر. ئاندىن بۇ تەلبەنىڭ ئۆزىنىڭ ئۆيىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئۇدۇلغا بىر پارچا ئارغامچىنى ئاپكىرىپ ئارغامچىنىڭ بىر ئۇچىنى يەرنىڭ تېگىگە كۆمەرلەر، بىر ئۇچىنى ئۆيىنىڭ ئۈستۈنىدىكى لىمغا باغلاۋەرلەر. ئېنىڭ كېيىن بۇ ئارغامچىغا بىر ئاق ماتانى يۆرگەرلەر: ئاندىن بۇ ئارغامچىنى بۇ يەرگە باغلاغىنىنى تۇغ دەرلەر. بۇ تۇغنىڭ ئۈستۈنكى بېشىغا يەتتى قىسىم ياغلىقنى باغلاپ قويۇرلەر. بۇ تۇغ تەييار بولغاندا تەلبەنىڭ ئىككىسى ئۇششاق يېتىملەرنى «دېيىنكلار بىرلەن كېلىڭلەر، بىز پېرى ئويناغىمىز» دەپ چىراپ قويۇرلەر. پېرىخۇن بۇ چىراپ ئادەملەر يىغىلغاندا تۇغ تىككەن ئۆيگە كىرىپ، بىر چىنىنى قولغا ئېلىپ چىنىنىڭ ئىچىگە كېيەك سېلىپ، ئاندىن پىياز كۆكى سېلىپ، ئېنىڭ ئۈستۈنىگە ئوت سېلىپ، بۇ پېرىخۇن ئۆزىنىڭ بويىغا قارا ئارغامچىنى سېلىپ قولىدىكى چىنىنىڭ ئىچىگە سالغان نەرسەلەرنى ئىسرىق دەرلەر. بۇ پېرىخۇن قولىدىكى ئىسرىقنىڭ ئىسنى چىقىرىپ ئۆيىنىڭ بۇلۇڭلىرىغا قاراپ «يا ئابدۇراھمانخان! مەدەت قىلغىن» دەپ ئۆيىنىڭ تۆرت بۇلۇڭىغا ھەر بىرىگە يەتتى قېتىمدىن ئىسرىقنى يېقىن ئاپىرىپ تۇتۇپ ئابدۇراھمانخانغا تازىم قىلىۋەرلەر. بۇ پېرىخۇنلارنىڭ پېرىلىرى ئابدۇراھمانخان تۇرۇرلەر. پېرىخۇن بۇ پېرى ئوينايتۇرغان ئۆيگە تەلبەنى ئاپكىرىپ تۇغنى تەلبەگە تۇتۇرۇپ چۆرۈلدۈرۈپ ھايداپ قويۇرلەر. بۇ يىغىلغان ئادەملەرنى شۇ ئۆيىنىڭ ئىچىگە سولاپ ئىشكىنى مەھكەم تاقاپ قويۇرلەر. بۇ ئادەملەر ئاندىن دېيىنى قولغا ئېلىپ چالۇرلەر. بۇ پېرىگە ئېيتقان ناخشىنى «پېرى ناخشىسى» دەرلەر. بۇ ناخشىنى باشقا چاغدا ئېيتسا، تەلبە بولۇپ قالىۋەرلەر. ئاندىن يىغىلغان ئۇششاق يېتىملەر دېيىنى قولغا ئالغاندا ئېيتاتۇرغان پېرى ناخشىسى مۇشۇ دۈزلەر:

ئويناڭ پىرىم ئويناڭ! ئەي شاھ پىرىم ئويناڭ!
 قىزىل گۈلنىڭ غۇنچەسىدەك، ۋاي ئېگىلىپ ئويناڭ!
 ئويناڭ پىرىم ئويناڭ! ئەي، شاھ پىرىم ئويناڭ!
 قارا دەيدۇ، قارا دەيدۇ! ئەي، شاھ پىرىم ئويناڭ!
 قارا مەندە يوق دەپ ئەي، شاھ پىرىم ئويناڭ!
 قارامۇقنىڭ دانىسىدەك ئەي، شاھ پىرىم ئويناڭ!
 گۇنا مەندە يوق، دەپ ئويناڭ، پىرىم ئويناڭ!
 «قارا مەندە يوق» دەپ ئەي، شاھ پىرىم ئويناڭ!

دەپ بۇ ناخشىنى ئۇششاق نېمىلەر ئېيتتۇر. ئاندىن پېرىخۇن بىر سادىكەچىلىك بۇ تەلبەنى چۆرۈلۈپ ئۆز قولىغا قىلىچ ئېلىپ تەلبەگە دالىيىپ ئويناۋەرلەر. ئېنىڭ كېيىن بىر سائەت بولغاندا داپ چالغالارنى «تۇشۇرۇڭلار!» دەيدۇ. بۇ داپنى تۇشۇرۇپ بولغاندا پېرىخۇن ئوتتا قىزارتقان كەت مەنى بىر قولغا ئېلىپ، بىر قولغا چىناغا سۇ ئېلىپ، كەت مەڭگە پۈركەرلەر. بۇ تەلبەنى يەتتى قېتىم چۆرۈلۈپ شۇ يوسۇندا قىلىۋەرلەر. ئاندىن پېرى بولغان ئۆيىنىڭ ئىشىكىنى ئاچۇرلەر. بۇ پېرىنى ھەر بىر قېتىم ئويناغاندا شۇ قايدىلىرىنى قىلىپ بىر سائەت، بىر سائەت ئويناۋەرلەر. ھەر كۈندە بەش قېتىم ئويناۋەرلەر. بۇ ئويناۋىنى ئويناپ بەش كۈن بولغاندا، بەشىنچى ناخشىنى ئويناغاندا، بۇ تەلبەنى تۇغنىڭ تۈبىدە ياتقۇزۇپ كۆزىگە بۇ پېرىخۇن قىلىچىنىڭ ئۇچىنى سانجىپ تۇرۇپ ساڭا ئۇچۇراغان نەچچە جىن؟ ئۇلارنىڭ ئېتى نېمە؟» دەپ پېرىخۇن تەلبىدىن سورۇرلەر. تەلبە، يا بىر دەپ، يا ئىككى دەپ ئېيتۇرلەر. «ئۇلارنىڭ ئېتى نە؟» «گۈل پەرى، ئاي پەرى!» دەرلەر. ئاندىن پېرىخۇن «شۇ جىللىرىنىڭ ئېتى بىرلەن قېتىپ ماڭا بەردىگىمۇ؟» دەپ قىلىچىنى سانجىپ تۇرۇرلەر. ئاندىن بۇ تەلبە «بەردىم، بەردىم!» دەپ توبالاپ تۇرۇرلەر. ئاندىن بۇ پېرىخۇن «رازى بولدۇڭمۇ؟» دەپ رازىلىق بىرلەن جىنىنى ئالۇرلەر. ئاندىن پېرىخۇننىڭ يىغۇلغان جىللىرى بۇ تەلبىدىن ئالغان جىنى باغلاپ ئالۇرلەر. بۇ تەلبەنىڭ جىنىنى ئېلىپ بولغاندا تەلبە بولغان كىشى گاس بولۇپ قالىۋەرلەر. بۇ جىنىنى ئېلىپ بولغاندا بۇ گاسنى يەنە ئىككى كۈن شۇ قايدا پېرى ئويناۋەرلەر. يەتتى كۈن بولغاندا بۇ تەلبەنى ساقايتىپ «پېرىنى كۆچۈرەمىز» دەپ كۆچۈرۈرلەر. بۇ پېرىنى كۆچۈرگەندە كۆچۈرگەننىڭ قايدىسى بىر قوي تەييار قىلىپ قويۇرلەر. يەنە بىر ئاق ماتانى تەييار قىلىپ قويۇرلەر. ئاندىن يەتمىش پۈشكەل سالۇرلەر، ئون ئالتى جۈپ يىغاشقا پاختا يۆرگەپ، ياققا سۈرتۈپ، تەييار قىلىپ قويۇرلەر. ئاندىن پېرىنى كۆچۈرەتۇرغان مەلدە بىر ئويۇن سالۇرلەر. بۇ ئويۇننى ئويناپ تۇرۇپ پېرى بولغاندا تەييار قىلىپ قويغان نەرسەلەرنى پېرى بولغان ئۆيگە ئاپكىرىپ ئون ئالتى جۈپ يىغاشنى ئوتقا يېقىپ بىر جۈپتىن ئۆيىنىڭ تۆرت بۇلۇڭىغا تۆرت جۈپنى ياقۇرلەر. قالغان ئون ئىككى جۈپ يىغاشنى ئۈچ جۈپنى تۇغ تىككەن يەرگە ئوت يېقىپ سانجىپ قويۇرلەر. قالغان توققۇز جۈپنى بۇ سېلىپ قويغان يەتمىش پۈشكەلگە ئوت يېقىپ سانجىپ قويۇرلەر. بۇ قوينى تۇغنى يۇلۇۋېتىپ تۇغنىڭ ئورنىغا بوغۇزلارلەر. ئاندىن بۇ پېرىخۇن ئۆيىدىكى ئادەملەرنى تالاغا چىقارۇرلەر. بۇ تەلبەنى، بېشىغا ئاق بۆزنى سېلىپ، يەنە خەقنىڭ ئايلىغا سالۇرلەر. پېرىخۇن قولغا قىلىچىنى ئېلىپ بىر قولغا بىر باق قېمىشنى ئېلىپ تالاغا

MIRAS

چىقۇرلەر. پېرىخۇن، جىللىرى قاينىغا ماگسا، شۇ يېنىغا يۈ-
گۈرۈرلەر. پېرىخۇننىڭ ئارقىسىدىن بۇ خەقلەرنىڭ ھەممىسى
يۈگۈرۈشۈرلەر. بۇ يۈرگۈرگەن جىللار، قاي يەردە ئەسكى
تاملىق بولسا، شۇ يەرگە بېرىپ تۇشۇرلەر. پېرىخۇن بۇ
جىللىرى تۇشكەن يەرگە كېلىپ تەلبە بولغان ئادەمنى ئاپكې-
لىپ ئولتۇرغۇزۇپ تەلبىنىڭ چۆرىسىنى ئۆيگە ئوخشاش
يەرنى سىزىپ، بۇ كەلگەن خەقلەرنى سىزىقنىڭ ئىچىگە
ئاپكېرىپ «بىر دۆرە ئېيتىڭلار» دەپ ناخشى ئېيتتۈرلەر.
پېرىخۇن بىر باق قېمىشقا ئوتنى يېقىپ تەلبەنىڭ بېشىدىن
ئۇ يېنىغا، بۇ يېنىغا ئىرغىتىپ تۇغقا باغلاغان يەتتى قىسما
ياغلىقنى ئاپكېلىپ، ئوت يېقىپ، بۇ تەلبەنىڭ بېشىدىن بىر-
دىن- بىردىن ئېلىپ تاشلاپ، ئوتقا كۆيدۈرۈپ سالۇرلەر.
بۇ يەتتى قىسما ياغلىق كۆيۈپ بولغاندا پېرىخۇن «قې-
چىڭلار، قېچىڭلار» دەپ قوغلاپتۇرلەر، «ئارقاڭلارغا قاراماي
قېچىڭلار دەرلەر». نېمە ئۈچۈن ئارقىسىغا قارامايىدۇ؟ دېسە،
بۇ پېرىدىن ئادەملەر تاراغاندا بۇ جىللارمۇ شۇنداق تاراي-
دۇ. جىللار تاراغاندا بۇ قاشقان ئادەملەر قېچىپ كېتىپ
بېرىپ، قاسى ئارقىسىغا قاراسا، بۇ تاراغان جىللار كېلىپ
شۇ كىشىگە يېپىشىۋالۇرلەر. بۇ جىن يېپىشىۋالسا، شۇنۇڭغا
ئوخشاش تەلبە بولۇپ قالۇرلەر. ئاندىن كېيىن بۇ پېرىخۇن
پېرى كۆچۈرگەن يەردىن ئۆيگە يالغۇز كېلىۋرلەر. بۇ پېرى-
خۇڭغا پېرى ئىگەلەرى تۇق تىككەن ئارغامچىنى، يۈرگەگەن
بۆزنى، بوغۇزلاغان قوينىڭ گۆشىنى، يەتمىش پۆشكەلنى، بۇ
تەلبەنىڭ بېشىغا ياپقان بۆزنى، ھەممىسىنى بىر قىلىپ تەلبە
بولغان ئادەمنىڭ بىر قۇر كىيگەن كىيىمىنى قېتىپ بۇ پېرى-
خۇڭغا بېرىپ دۇگا قىلدۇرۇرلەر.

بۇ كىشىنى پېرىخۇن دەرلەر، جىن ئۇچۇراغان كىشىنى
تەلبە دەرلەر، بۇ تەلبەنى سەبەپ قىلىپ ساقايتقىنىنى پېرى
دەرلەر. بۇ خەقلەرگە جىن ئۇچۇراسا، شۇ سەبەبىنى قىلدۇرلەر.

كەتمەن باسقاننىڭ بابانى

تومۇل، بوسۇق نىياز 1892- يىل 2- ئاينىڭ 10- كۈنى

ئەگگەل يەتتى كەتمەننى بىر يەرگە دوپالاپ بۇ دۇئانى
ئېيتىپ بەتلەيدۇ.

مۇندا كەلسۇن! مۇندا كەلسۇن! گە زىكرىيا، ئەلەيھى!
قۇل قازاق، قۇل قازاق، پېرىلەرم! بىسىيار لەشكەرى بىرلەن
خىزرى ئىلىياس گە داگۇت، گە سۇلايمان، گە جىرجىس،
ئەيسا كەلسۇن، ئىبنى مەريەم، سەلگاتۇللا، ئوت تۇپ بەت-
كەر دەم، دەپ قىزىتماغان سوق كەتمەننى بەتلەيدۇ. ئاندىن
كېيىن يەتتى كەتمەننى ئوتقا سەپ قىزىتادۇ. قىپ قىزىل
چوق بولغاندىن كېيىن بىر كەتمەننى ئۇچاقتىن ئېلىپ بەد-
نى ئىشىپ قالغان ئەدەمنىڭ بەل ئاغرىيدۇغان يەرگە، قول-
لىرىغا، موللا ئەدەم يالاڭغاچ پۈتى بىرلەن شۇ بىر كەتمەننى
دەپسەپ ئاغرىق كىشىنىڭ ئاغرىغان يەرلىرىگە باسادۇ. شۇ

كەتمەن سوپ قالسا، ئېنى ئۇچاقتا سېلىپ يەنە بىر قىزىتىپ
ئەپ، يالاڭغاچ پۈتى بىرلەن ھېلىقىدەك دەپسەپ يەنە بىر
بۆلەك ئاغرىغان كىشىگە باسادۇ. يەتتى كەتمەننى ئاغرىق
كىشىلەرگە شۇ يوسۇن بىرلەن باسادۇ: ئاغرىق ئېغىر بولسا،
پۈت بىرلەن قىرىق بىر مەرتەبە باسادۇ، ئاغرىق يېڭىل
بولسا، ئون بىر مەرتەبە باسادۇ. ئاندىن يېڭىل بولسا، يەتتى
مەرتەبە باسادۇ. باسقاندا بۇ بېيتلەرنى ئېيتادۇ.

ئەي خۇداگەندە ئاللا، ئاللا!

مىزانەم، بەر دەرى تۇ شەيى،

ئاللا، ئاللا مىزانەم،

ئەي ئاللا سويى خۇدەت،

راھىنەما، زانكىما.

گۇمراھۇم ئۇ رەھمە زانەم،

ئانا مىنكە يا سەيدىل كەرىم!

يا خىزرى ئەلەيكە سالام!

ئۇنسۇرنى، بە ھەققى!

بىسىمىلاھى رەھمانىر رەھىم،

بى رەھمىتىكا يا ئەرەھەمۇررايمىن!

ئوت تۇپ، بەتكەردەم.

دەپ بەتلەيدۇ. ئاندىن كېيىن يەتتى كەتمەننى يەنە قى-
زىتىپ ئاغرىق كىشىلەرنى لالوزەمىل - ت) نۇڭ بېشىدا
ئولتۇرغۇزۇپ، لالونۇڭ ئاستىغا بىر تەڭنىنى قويۇپ، ئېنىڭ
ئىچىگە ئىلمان سۇ قۇيادۇ، قىش كۈنى بولسا؛ ياز كۈنى
بولسا، مۇزدەك سوق سۇ قۇيادۇ. بىر قېلىن كەتمەننى، يا
بىر پارچا چويۇننى، يا ئۈچ يۇپقا كەتمەننى تەڭنىنىڭ ئى-
چىگە سالادۇ، قىپ - قىزىل قىزىتىپ. ئىككىنچى مەرتەبە ھەم
شۇنداق قىلدۇ. ئۈچۈنچى مەرتەبە يالغۇز قالغان يەتتىنچى
كەتمەننى قىزىتىپ تەڭنىنىڭ ئىچىگە سېلىپ ئاغرىقلارنى
ئومدان تەرتىپ ئىسسىق كاڭدا ياتقۇرادۇ. شۇل سەبەب
بىرلەن ئاغرىق كىشى ساقايدۇ. ئاندىن كېيىن ئازايم ئار-
باقلارنى ئوقۇپ، ئوت بىرلەن ئۇچۇغداپ كۆچۈرەدۇ. كەت-
مەن باسقۇچى موللا ئاغرىق ئەدەمنىڭ ئۈستۈنىگە زادەر
كىشى بولسا، ئۈچ كۈندە يىگىرمە بىر، ھەر كۈندە يەتتە.
دىن ئازايم ئارباقلارنى ئوقۇتادۇ؛ گاداي ئەدەم يا بىر
كۈن، يا ئىككى كۈن ئوقۇتادۇ. زادار(باي - ت) كىشى
ئوقۇغان موللاغا بىر كۈرە ئاشلىق، بەدىنىگە كىيگەن ئىگىنە-
نى، بىر قوي مال يا ئۆشكە بېرىپ دۇئا قىلدۇرادۇ. گاداي
كىشى بولسا، ئىككى كۈرە ئاشلىققا دۇئا قىلدۇرادۇ.

ئازايم ئارباقلارنى ھەر قايسى پېرىگە بۆلەك ئوقۇيدۇ.

پېرىلەر تۆرت گۈرۈ بولادۇ: مۇسۇرمان پېرى، كاپىر پې-
رى، تەرسا پېرى، جوھوت پېرى.

1. مۇسۇرمان پېرىنى قوغلاغىنى

20082

ئەزەمتۇ ئەلەيكۇم،
باش ئاغرىتقۇچىلار!
ئەزەمتۇ ئەلەيكۇم،
كۆز ئاغرىتقۇچىلار!
قۇلاق ئاغرىتقۇچىلار!
يۈرەك ئاغرىتقۇچىلار!
قو ئاغرىتقۇچىلار!
پۈت ئاغرىتقۇچىلار!
جۈملە زايىتلەرنىڭ ھەققى،
جۈملە ئايىتلەرنىڭ ھەققى،
چار پىر مۇرسەللەرنىڭ ھەققى،
چار پىر نەبىلەرنىڭ ھەققى،
چار پىر گۈللەرنىڭ ھەققى،
ھەپتە خوجالەرنىڭ ھەققى،
ھەپتە ئىسمى ئەزەملەرنىڭ ھەققى،
پەنجى قىرىقلەرنىڭ ھەققى،
جەمى نەقىپلەرنىڭ ھەققى،
بى ئەمىرىي ئەيىتىم مۇنى؛
شۇبۇ ئۇلۇقلەرنىڭ ھەققى
كۆچۈڭلەر! كېتىڭلەر!
سەلەرنى كۆچۈرگەلى كەلدىم،
سەلەرگە ئان بەرگەلى كەلدىم،
موللا ئىسراپىل دەمى بىرلەن،
موللا شاكاكۇل دەمى بىرلەن.
مەككە مۇئەزەم ھەققى،
جايى زەمەم ھەققى،
كۆسەر ھەققى،
بەيتۇل ئەقزا ھەققى،
سىراتۇل مۇنتەھا ھەققى،
قاپ قوسن ھەققى.

2. كاپىر پىرىنى قوغلاغىنى
ئەزەمتۇ ئەلەيكۇم،
يا دۆڭلەر، يا پىرىلەر!
بۇ تەندە سەلەرگە ئورۇن يوق!
ئىپار زەپىران بىرلەن سىزگە
دۈت سالىدىم، يا پىرىلەر!
كەلامى رەببىنى بىرلەن
سىزگە مېچىت قەبزا قىلدىم!
تا سەلەرنى لاتا مانات
دەرلەر، يا پىرىلەر!
سەلەرنىڭ مانادىڭلارنى
قۇرۇتۇرمەن، يا دۆڭلەر!

پىرى بىرلەن زىيانداش،
كويى قاپتا قالغان داگۇت ئوغلى،
سۇلايماننىڭ دەمى راگان
قىلۇرمەن، يا پىرىلەر!
كۆچەر بۇتتىن بولساڭلار،
قەمەردىن كەلتۈرگۈچىلەر،
ئەقىلدىن شاشتۇرغۇچىلار!
تەڭرى- خۇدا ئەزىزى جەللى!
خاس ھەققى! مايىۋنە
پىرى زەڭگىدىن بولساڭلار!
كۆچۈڭلەر، يا پىرىلەر!
سۈمبۈلە پىرىدىن بولساڭلار
كۆچۈڭلەر، يا دۆڭلەر!
قۇندۇز پىرىدىن بولساڭلار،
كۆچۈڭلەر، يا پىرىلەر!
قايتۇس پىرىدىن بولساڭلار،
كۆچۈڭلەر، يا دۆڭلەر!
خۇرۇش پىرىدىن بولساڭلار،
كۆچۈڭلەر، كېتىڭلەر!
كۈنچىقىشتىن كۈنچىقىشتا
يۈرۈڭەنلەر، يا پىرىلەر!
خۇدانىڭ يارلىغى بىرلەن
كۆشكىل، كەتكىل، ئەي مەلئۇنلار!

3. تەرسا پىرىنى قوغلاغىنى
ئەزەمتۇ ئەلەيكۇم، ئەي دۆڭلەر!
ئەزەمتۇ ئەلەيكۇم، يا پىرىلەر!
كۆسەڭلەر، كۆچۈڭلەر!
كۆچمەسەڭلەر، خۇدا تەلا
ئازاب - ئوقۇبەت سەلەرگە كەلدى
بۇ تەندە سەلەرگە ئورۇن يوق!
ساجىڭلارنى يېيىڭلار!
بۇلۇڭلارغا كىرىڭلەر!
تا ماشرىقتىن تا مەغرىپقە
كۆسەڭلەر، كۆچۈڭلەر!
مەنزىلگاھىڭغا بېرىڭلار!
گۈمبەزى دەڭگاراغا كۆچۈڭلەر!
دەريايى خاكىستانغا كۆچۈڭلەر!
دەريايى ئاتەشكە كۆچۈڭلەر!
دەريايى بارانغا كۆچۈڭلەر!
دەريايى ئامانغا كۆچۈڭلەر!
چەشمە خارلارغا كۆچۈڭلەر!
ئاسمان زېمىنىگە كۆچۈڭلەر!

MIRAS

تۇرلۇقلىرىغا كۆچۈڭلەر!
 كۆچكىل، كەتكىل، ئەي مەلئۇنلار!
 يۇرت يامىنى ئاچ ئەرگاھى!
 بى نامازلارنىڭ ئوبالىنى
 سىلەرنىڭ بوينۇڭلارغا يۈكلەرمەن،
 تاناڭلارنى تارتۇرمەن،
 ئۆلگۈچە يەسىر قىلۇرمەن،
 قان شاراپ ئىچىرۈرمەن،
 تۈگۈنچۈگۈڭنى تۈگۈرمەن،
 تېنىڭلارنى توغۇرارمەن،
 سېچىڭلارنى قىرغۇرمەن،
 دۇئايى قارنامە ئوقۇرمەن،
 دۇئايى قار كۈللى ئوقۇرمەن،
 دۇئايى ناتەلى ئوقۇرمەن.
 ئوتتەك كۆيەرسىلەر،
 قورغۇشۇندەك ئېرۇرسەن.
 بۇ تەندە ساڭا ئورۇن يوق!
 سايەگەر سۈچىگە توغاچى،
 ۋە تامغۇچى، توققۇز سايات،
 يەتتى كەپتەرباز ئۆرە تۇرۇپ
 تامبال كەيگەنلەرگە، گۆش يەپ
 قولىنى يۇماغانلارنىڭ،
 تا كۆچەرسەن! لاتا مانا
 جۈملەسىنىڭ ئوبالىنى سېنىڭ بوينۇڭغا يۈكلەرمەن،
 سىزنى دەرلەر!
 ئۇخرۇچ، ئۇخرۇچ!
 4. جوھوت پېرىنى قوغلاغىنى.
 يا دۆڭلەر، يا پېرىلەر!
 قۇش ئەسەردىن بولساڭلار،
 كۆسەڭلەر، كۆچۈڭلەر!
 ئوت ئەلپەشەكتىن بولساڭلار،
 كۆچۈڭلەر، يا پېرىلەر!
 يا ئەلپەزەكتىن بولساڭلار،
 كۆسەڭلەر، كۆچۈڭلەر!
 ئىچىرىغىنىپ تۇرساڭلار،
 كۆچۈڭلەر، يا پېرىلەر!
 قۇرۇشماندىن، ئېلىشماندىن
 بولساڭلار، كۆچۈڭلەر!
 يارىيەكتىن بولساڭلار،
 كۆچۈڭلەر، يا پېرىلەر!
 سىلەرگە بۇ تەندە ئورۇن يوق!
 كۆسەڭلەر، كۆچۈڭلەر!

خۇدانىڭ يارلىغى بىرلەن،
 سۇلايماننىڭ ھۆكىمى بىرلەن،
 كۆشكىل، كەتكىل، ئەي مەلئۇنلار!
 خان سۈيۈتتۈن بولساڭلار،
 كۆسەڭلەر، كۆچۈڭلەر!
 قامار توغچى ئابدۇرراھمان،
 جىپار ئالچىنىڭ كۆڭلىدىن
 تۇغۇلغان بولساڭلار،
 كۆسەڭلەر، كۆچۈڭلەر!
 غايىپ ئوتلاردىن بولساڭلار،
 كۆچۈڭلەر، يا پېرىلەر!
 غايىپ لەشكەردىن بولساڭلار،
 كۆسەڭلەر، كۆچۈڭلەر!
 ئازقاقى - چولاقتىن بولساڭلار،
 كۆچۈڭلەر، يا پېرىلەر!
 ئەرگاھ جىنىدىن بولساڭلار،
 كۆسەڭلەر، كۆچۈڭلەر!
 ئالباسقاندىن بولساڭلار،
 كۆچۈڭلەر، يا پېرىلەر!
 ئۆمۈسسەيىپاندىن بولساڭلار،
 كۆسەڭلەر، كۆچۈڭلەر!
 مۇسۇرمان زىيانداشتىن
 بولساڭلار، كۆچۈڭلەر!
 ئېزىتقۇچىدىن بولساڭلار،
 كۆچۈڭلەر، يا پېرىلەر!
 بۇ دۇنيانىڭ تۆرت بۇرجى،
 يەتتى قىرغىمىدىن بولساڭلار،
 كۆسەڭلەر، كۆچۈڭلەر
 توققۇز مىڭ لەشكەرنى باشلاپ
 رەسۇل خۇدا ئەمرى بىرلەن
 پىرىنىڭ دەسكەرى بىرلەن
 كۆچۈڭلەر، يا پېرىلەر!
 ئازايىملار، پېرىخونلار
 خۇدانىڭ يارلىغى بىرلەن
 دەمى بىرلەن كۆچۈڭلەر!
 سۇلايماننىڭ ھۆكىمى بىرلەن،
 كۆشكىل، كەتكىل، ئەي مەلئۇنلار!
 بۇ ئازايىم ئارباقلارنى ئوقۇغاندا موللا يۈكۈنۈپ ئول.
 تۇرادو. پىچاققا ھۇرۇپ ئاغرىق ئەدەمنىڭ ھەممە نەرسەلە.
 رىگە سۈرۈپ، پېرىلەرنى «كۆچ، ئۇخرۇچ!» دىيدو.
 (داۋامى كېيىنكى ساندا)
 نەشىرگە تەييارلىغۇچى : ئابلىز ئورخۇن

20082

تاتار خەلق ئەپسانە - رىۋايەتلىرى ھەققىدە

مالىك چان شېۋى

سېنىڭ ھۆرمىتىنى قىلىپ بۇيرۇغان ئىشلىرىنى ئورۇندايدۇ. ئەپسانىدە بۇنى بايان قىلىش ئارقىلىق زۆھرىدەنىڭ ناھايىتى ئەدەپ - ئەخلاقلىق، ياخشى خۇلق - مەجەزلىك، تۈزۈم-مۇك گۈزەل پەزىلىتى ئوچۇق گەۋدىلەندۈرۈلدى. ئەپسانە-نىڭ ئاخىرىدا زۆھرىدەنىڭ كۆككە ئۇچۇپ چىقىپ، تاڭ ئال-مىدىكى نۇرلۇق زۆھرە يۇلتۇزىغا ئايلانغانلىقىنى تەسۋىرلەش ئارقىلىق تاتار قىزلىرىغا ئەدەپ - ئەخلاقلىق، پەزىلەتلىك قىزلىرىنىڭ زۆھرە يۇلتۇزغا ئوخشاش خەلق ئىچىدە قەدىر-لىك بولىدىغانلىقىغا ئىشارەت قىلىدۇ.

«ئانا يۈرىكى» ئەپسانىسىدە ياشلا تۇل قالغان ئانا پۇ-تۇن ھاياتىنى يالغۇز ئوغلىنى ئازارسىز بېقىپ چوڭ قىلىش ۋە ياراملىق قىلىپ تەربىيەلەشكە بېغىشلاندى. ئوغلى ئۆسۈپ يېتىلىپ يىگىت بولغاندا، بىر قىزنى ياخشى كۆرۈپ قالىدۇ ۋە قىزنىڭ تەلىپىگە ئاساسەن، ئانىسىنىڭ يۈرىكىنى سۇغۇ-رۇپ ئېلىپ، قىزغا يەتكۈزۈپ بەرمەكچى بولۇپ ئالدىراپ ماڭغاندا، پۇتلىشىپ يېقىلىپ چۈشىدۇ. بۇ ۋاقىتتا ئوغلىنىڭ قولىدىكى ئانا يۈرىكى: «بالام قاتتىق يېقىلدىڭمۇ؟ بىرەر يې-رىڭ ئاغرىدىمۇ؟» دەپ سورىدايدۇ. بىز بۇ ئەپسانىدىن تا-تار ئانىلىرىنىڭ پەرزەنتىگە بولغان چەكسىز ئانىلىق مېھرى ۋە پەرزەنتلىرى ئۈچۈن بارلىقىنى تەقدىم قىلىشقا تەييار تۇ-رىدىغانلىقىدەك ئالىيجاناب پەزىلىتى ۋە پىداكارلىق روھىنى ئىنتايىن ئۇستىلىق بىلەن ئىپادىلەپ بېرىلگەنلىكىنى كۆ-رۈۋالالايمىز.

«شۈرەلى»، «ئۆي ئىگىسى»، «ئالۋاستى» قاتارلىق جىن - ئالۋاستىلار تېما قىلىنغان ئەپسانىلەر ئىچىدە «شۈ-رەلى» ئەپسانىسى تاتار مىللىتى ئىچىدىلا بولغان جىن تې-مىسىدىكى ئەپسانە. ئۇنىڭدا شۈرەلىگە ئايلانغان جىن، جىن-لىق خۇسۇسىيىتى بىلەن ئادەملەرگە زىيانكەشلىك قىلماي، بەلكى ئادەملەرنى غىدىقلاپ ئويناپ، كۈلدۈرۈپ ئۆلتۈر-دىغان ئادەمسىمان جانلىق قىلىپ تەسۋىرلىنىدۇ. ئەپسانىنىڭ ئاخىرىدا ئەقىللىق، چېچەن ۋە چىۋەر تاتار يىگىتىنىڭ جىن شۈرەلىنىڭ بارماقلىرىنى لىم ياغاچنىڭ يېرىقلىرىغا ئەپچىللىك بىلەن قىسىپ، ئەدەپنى بەرگەنلىكى ھېكايە قىلىنىدۇ ۋە ئىنسانلارنىڭ جىنلار ئۈستىدىن غالىب كېلىدىغانلىقىدىن ئى-بارەت ھەقىقەتنى ئىسپاتلاپ بېرىدۇ.

تىنلىقلار ھەققىدىكى ئەپسانىلەرگە قارايدىغان بولساق،

تاتارلار قەدىمدىن تارتىپ ئېلىمىز جۇڭگونىڭ شەرقىي شىمالىدا ياشىغان قەدىمكى مىللەتلەرنىڭ بىرىدۇر. تاتارلار يىراق ئۆتمۈشتىن تا بۈگۈنكى كۈنگىچە بولغان جەرياندا، ئېلىمىزنىڭ شەرقىي شىمالىدىن ياۋروپا تەۋەسىدىكى ئىدىل دەريا بويلىرىغا كۆچۈپ ئولتۇراقلىشىپ، شۇ جايدىكى يەر-لىك خەلقلەر بىلەن ئۆزئارا سېغىشىپ، ھازىرقى زامان تاتار مىللىتى بولۇپ شەكىللەنگەن. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ قەدىمكى ئېغىز ئەدەبىياتىدىكى ئەپسانە رىۋايەتلىرىدىكى خاس ئالا-ھىدىلىكلىرىنى ئىدىل بويلىرىدىكى ئۆزئارا سېغىشىپ كەت-كەن باشقا قوۋملارنىڭ تۈرلۈك ئۆزگىچە كۆز قاراشلىرى بى-لەن تېخىمۇ بېيىتىپ، دائىرىسى كەڭ، مەزمۇنى مول ۋە خىلمۇ خىل بولغان تېخىمۇ كۆپ، ئەپسانە - رىۋايەتلەرنى بارلىققا كەلتۈرگەن. شىنجاڭدىكى تاتارلار ئارىسىدا ساقلىنىپ كېلىۋاتقان ئەنە شۇ ئەپسانە - رىۋايەتلەرنىڭ مەلۇم بىر قىسمى «شىنجاڭ ئاز سانلىق مىللەتلەر قەدىمكى ئەسەرلىرى ئىشخانىسى» تەرىپىدىن توپلىنىپ، ئومۇمىي كاتالوگى تۇ-زۇلدى. بۇ ئەپسانە - رىۋايەتلەرنىڭ باشقا قېرىنداش مىل-لەتلەر ئەپسانە - رىۋايەتلىرى بىلەن مەلۇم دەرىجىدە ئوخ-شاشلىقى بولسىمۇ، يەنىلا ئاساسلىقى تاتار مىللىتىنىڭ ئۆز-ىگە، خاس بولغان ئېتىقادى، ئۆرپ - ئادىتى، مىللىي ئالا-ھىدىلىكى ۋە مىللىي مەدەنىيىتىنى ئەكس ئەتتۈرۈش بىلەن بىرگە ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئەپسانە - رىۋايەتلىرىنى سې-لىشتۈرۈپ تەتقىق قىلىشتا تەتقىقاتچىلارنى قىممەتلىك ماتې-رىيال مەنبەسى بىلەن تەمىنلەيدۇ.

تاتار قىز - ئاياللىرى تېما قىلىنغان ئەپسانىلەردە قىز - ئاياللارنى قەدىرلەش كۆز قاراشلىرىنىڭ قەدىمدىلا شەكىللە-نگەنلىكى، شۇڭا ئۇلارنىڭ تاتار مىللىتى ئىچىدە ئورنى نا-ھايىتى يۇقىرى بولۇپ، تاتار مىللىتىنىڭ ئورنىنىڭ يۇقىرى كۆتۈرۈلۈشى ھەم تەرەققىياتىدىكى ئوينىغان رولىنىڭ ئۇ-زۇن تارىخىي ئاساسىنى تەتقىق قىلىشتا قىممەتلىك ماتېرىيال بولالايدۇ.

«زۆھرە يۇلتۇزى» ئەپسانىسىنى ماسالغا ئالساق، زۆھ-رە ئىسىملىك قىزنى ئۆگەي ئانىسى ھەر قانچە ئۆگەيلىپ، قىيىنچىلىقلارغا سېلىپ، يىرتقۇچ ياۋايى تىنلىقلار بار ئور-مانلارغا ئىشقا بۇيرۇش ئارقىلىق قەستلىسىمۇ، زۆھرە بۇلارنى ئاتىسىغا پەقەت ئېيتمايدۇ. ئۇ يەنىلا ئۆگەي ئان-

تسى بىلەن قالغان ئىكەن. ئاتىسى قىزىنى ياخشى بېقىش ۋە تەربىيەلەش ئۈچۈن بىر ئايالغا ئۆيلەنگەن ئىكەن. لېكىن زۆھرەنىڭ بۇ ئۆگەي ئانىسى ئاتىسىنىڭ كۈتكىنىدەك چىقماي، ئەكسىچە زۆھرەنى ئۆگەيلىپ ھەر خىل ئۇسۇللار بىلەن قىيىن ئىشلارغا سالدىكەن. ئۆگەي ئانا ئۇنى يىرتماقچىلار يەپ كەتسۇن دېگەن يامان ئوي بىلەن، يىراقتىكى يىرتقۇچلار كۆپ ئورمانغا ئوتۇن ياكى گۈمبە ① تېرىپ كېلىشكە ئەۋەتتىكەن. زۆھرەنىڭ تەلىپى كېلىپ ھېچقانداق يىرتقۇچ ۋە بالا - قازالارغا ئۇچرىماي، يوغان - يوغان باغلاملىق ئوتۇنلارنى ياكى سېۋەت - سېۋەتلەپ گۈمبە، بۆلجۈرگەنلەرنى تېرىپ ئەكەلدىكەن. ئۆگەي ئانا تۈرلۈك ھىيلە - مەكر ئىشلىتىپ، ئەتىگەندىن كەچكىچە سۇ توشۇپ، تۈپ، يوغان داسلاردا توختىماي كىرىپ يۈيدۈرىدىكەن. زۆھرە رە ئۆگەي ئانىسىنىڭ ئۆگەيلىشى، يامان نىيەت بىلەن قەستلىشى ۋە ھەر خىل تەدبىر - چارىلەر بىلەن ئۇنىڭغا ئېغىرچىلىقلارنى سالغان بولسىمۇ، پەقەت قارشىلىق قىلمايدىكەن ھەم ئاتىسىغىمۇ پەقەت تىنمايدىكەن. زۆھرە يەنىلا ئۆگەي ئانىسىغا ئۇچۇق يۈز بىلەن قاراپ، ئۆزىنى تۇغقان ئانىسىدەكلا ئىززەتلەيدىكەن. بىر كۈنى زۆھرەنىڭ ئاتىسى يىراق ئورمانغا ئوۋغا كېتىپ كېچىدە قايتىپ كېلەلمەپتۇ. ئۆگەي ئانا بۇ پۇرسەتنى قولدىن بەرمەي ئۇنى كېچىچە تۇۋى يوق ياغاچ كۆپكە سۇ توشقۇزۇشقا بۇيرۇپتۇ. زۆھرە چېلەكلىرىنى كۆيەتتەسىگە ② ئېسىپ سۇ توشۇشقا دەريا بويىغا مېڭىپتۇ. بۇ كېچە ئاي تولغان كېچە ئىكەن. زۆھرە دەريا بويىغا بېرىپ كۆكتىكى تولۇن ئايغا قاراپ ئۆز ئانىسىنى ئەسلەپ سېغىنىپتۇ. ئۆگەي ئانىسىنىڭ چېكى يوق زۇلۇم - جەبرىلەرگە سەۋرى تۈگەپ ھۆك - ھۆك يىغلاپتۇ. بىر ۋاقىتتا كۆكتىكى ئاي بىردىنلا ئۆز ئانىسىغا ئۆزگىرىپتۇ ۋە قولىنى سوزۇپ: كەل قىزىم، دەپ چاقىرغاندەك بولۇپتۇ. زۆھرە بىردىنلا يېنىكەلپ، كۆككە قاراپ ئۇچۇۋاتقانداك بوپتۇ. ئانا تىسى ئەتىسى ئوۋدىن قايتىپ كېلىپ ئايالىدىن زۆھرەنى سورىغان ئىكەن، ئۆگەي ئانا: - ئۇ كەچتە سۇغا چىقىپ كەتكىنىچە قايتىپ كەلمىدى، ئىزدەپ ھېچ يەردىن تاپالمىدىم، دەپتۇ. زۆھرەنىڭ ئاتىسى ئۇچ كېچە - كۈندۈز دەريالاردىن، ئورمان - توقايلىرىدىن ئىزدەپمۇ تاپالماپتۇ. زۆھرەنىڭ ئاتىسى ئۇدا ئۇچ كۈن تاڭ ئېتىشىنىڭ ئالدىدا كۈن چىقىش تەرەپتىن بىر يورۇق يۇلتۇزنىڭ پەيدا بولغانلىقىنى بايقاپتۇ. زۆھرەنىڭ ئاتىسى ھېرىپ - ئىچىپ كەتتى. كەنلىكىدىن كېچىدە قاتتىق ئۇيقۇغا كېتىپتۇ. ئۇ چۈش كۆرۈپتۇ. چۈشىدە ئالدىدا زۆھرە قىزى پەيدا بولۇپتۇ. ئۇ ئانا تىسىغا قاراپ:

— ئاتا مېنى سېغىنىساڭ تاڭ ئېتىشىنىڭ ئالدىدا كۈن چىقىش تەرەپتە كۆرۈنگەن يورۇق يۇلتۇزغا قارا، — دەپلا

«يوھا» ئەپسانىسى ئۆزىنىڭ ئۆزىگە مەزمۇنى بىلەن كەشنىڭ دىققىتىنى تارتىدۇ. ئەپسانىدە، يىلاننىڭ بىر ياشتىن 8 ياشقىچە قۇرت دەپ ئاتىلىدىغانلىقى؛ يىلان 90 ياشقا كىرگەندىن باشلاپ يىلان دەپ ئاتىلىدىغانلىقى؛ مىڭ ياشقا كىرگەندە ئەجدىھا بولىدىغانلىقى، ھەر قانداق جانلىقنى يالماپ يۇتۇۋىتەلەيدىغانلىقى، لېكىن كۆپ ۋاقىتلاردا توپا يەيدىغانلىقى؛ 2 مىڭ ياشقا كىرسە يوھا بولىدىغانلىقى؛ ئۇنىڭدىنمۇ ئارتۇق ياشسا چىرايلىق يىگىتكە ياكى گۈزەل قىزغا ئايلىنىدىغانلىقىدەك ۋەقەلەر بايان قىلىنىدۇ. بۇ ئەپسانە نە قەدىمكى زاماندا ئېلىمىزنىڭ شەرقىدە بارلىققا كەلگەن ئەجدىھا ئەپسانىسىنىڭ تاتارلارنىڭ غەربكە كۆچۈپ بېرىشى بىلەن بىللە ئىدىل بويلىرىغا تارقىلىپ، كۆپلىگەن يېڭى مەزمۇنلارنىڭ قوشۇلۇشى ئارقىسىدا تەرەققىي قىلىپ، خاس ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە بولغان تاتار خەلقى ئەپسانىسىگە ئايلانغان.

«چىڭگىزخان» ھەققىدىكى رىۋايەتتە، نامەلۇم بىر ئوت ئۆيىنىڭ تۈگۈلۈكىدىن چۈشۈپ، چىڭگىزخاننىڭ ئانىسىنىڭ قوينىغا كىرىپ، بۆرىگە ئايلىنىپ يېنىپ چىقىدۇ ۋە كەينىگە بۇرۇلۇپ قاراپ «چىڭگىز، چىڭگىز» دەپ ھۇۋلايدۇ. شۇ سەۋەبتىن چىڭگىزخاننىڭ ئانىسى قورساق كۆتۈرۈپ، ئوغۇل تۇغۇپ، پەرزەنتىگە «چىڭگىز» دەپ ئىسىم قويىدۇ. بىز بۇ ئەپسانىدىن تاتارلارنىڭ قەدىمدە ئوتنى ئۇلۇغلاش، تۈرلۈك تەڭرىلەرگە تېۋىنىش، بۆرىنى «چېقىلىشقا بولمايدىغان جانلىق» دەپ تەپتىراتىدىغان ئادەتلىرى ۋە ئېتىقادلىرىنى تەتقىق قىلىشتا قىممەتلىك ماتېرىيال سۈپىتىدە پايدىلىنىمىز.

«ئادەم بىلەن شەيتاننىڭ يارىتىلىشى» ۋە «ھاراق» توغرىسىدىكى رىۋايەتلەر، بولسا تاتارلار ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىن، ئىسلام دىنىنىڭ ئەقىدىلىرى ۋە تەشەببۇسلىرى بويىچە ئادەم بىلەن شەيتاننىڭ قانداق يارالغانلىقى، ئۇلار ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتنىڭ سەۋەبى ھەم دە ھاراق قاتارلىق مەسىلە قىلغۇچى نەرسىلەرنىڭ شەيتان بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىكەنلىكى، شۇڭا بۇنداق نەرسىلەرنىڭ ئادەملەرنىڭ ناتوغرا يولغا مېڭىشىغا سەۋەبچى بولىدىغانلىقى چۈشەندۈرۈلىدۇ. تۆۋەندە تولۇق تېكىستى بېرىلگەن تاتار خەلقى ئەپسانىسى رىۋايەتلىرىنىڭ تەتقىقاتچىلارنى ئىشەنچلىك ماتېرىيال مەنبەسى بىلەن تەمىنلەيدىغانلىقىغا ئىشىنىمەن.

زۆھرە يۇلتۇزى

بۇرۇنقى زاماندا زۆھرە ئىسىملىك بەك ئەقىللىق، ئىشقا چەۋەر چىرايلىق بىر قىز بولغان ئىكەن. ئەدەپ - ئەخلاقلىق، ياخشى خۇلق - مەسجەزلىكى، چوڭلارنى ھۆرمەتلەش، كىچىكلەرنى ئاسرىشى بىلەن ئەل - يۇرتقا تونۇلغان ئىكەن. زۆھرە كىچىك ۋاقىتتا ئانىسى تۈگەپ كېتىپ ئا.

20082

غايىب بولۇپتۇ. ئاتىسى شۇنىڭدىن باشلاپ ئۆزىنىڭ قىزىنىڭ تاڭ ئالدىدا كۆرۈنىدىغان يۇلتۇزغا ئايلانغانلىقىنى بىلىپتۇ. زۆھرەنىڭ ئاتىسى كۈندە تاڭ ئالدىدا ئورنىدىن تۇرۇپ، كۈن چىقىش ياقىنى يورۇق يۇلتۇزغا قاراپ:

— ئاھ قىزىم! زۆھرە يۇلتۇزۇم، — دەپ ئاتايدىغان بو- لۇپتۇ. بۇ ۋەقە ئۇزاق ئۆتمەي ئىل — يۇرتقا تاراپ، تاڭ ئالدىدا كۈن چىقىشتىن چىقىدىغان يېڭى يورۇق يۇلتۇزنى «زۆھرە يۇلتۇزى» دەپ ئاتىشىدىغان بولغان ئىكەن.

ئانا يۇرىكى

بۇرۇنقى زاماندا بىر ئانا ئۆتكەن ئىكەن. بۇ ئانا ياش چېغىدا بىر ئوغلى بىلەن تۇل قالغان ئىكەن. ئانا يالغۇز ئوغلىنى باشقىلارغا ئۆگەيلىتەسلىك ئۈچۈن قايتا ياتلىق بولماي، ئۆمۈر بويى يالغۇز ئۆتكەن ئىكەن. ئانا ئوغلىنى يالغۇز ئۆزى بېقىپ يېدۈرۈپ، كىيىدۈرۈپ تەربىيەلەش يو- لدا تارتىمىغان قىيىنچىلىقلار قالمىپتۇ. ئوغلى ئۈسۈپ يېتىلىپ بىر كېلىشكەن يىگىت بولۇپتۇ. ئوغۇل يىگىتلىك قۇرامىغا يەتكەندە بىر گۈزەل قىزغا كۆيۈپ قېلىپ، ئۇنىڭ دەردىدە يۈزلىرى سارغىيىپ، تامىقىدىن ئاش ئۆتەيدىغان بولۇپقېلىپ تۇ. يىگىت ئۆزى ئاشق بولغان قىزغا ئۆزىنىڭ سۆيگۈسىنى ئىزھار قىلىپ، ئۇنىڭغا مەڭگۈ سادىق بولىدىغانلىقىنى بىل- دۈرۈپتۇ. قىزچاق بولسا يىگىتكە: — سېنىڭ بۇ چىرايلىق ۋەدىلىرىڭگە قانداق ئىشىنىي، ئۆزۈڭ نېمە بىلەن مېنى چىن يۈرىكىڭدىن سۆيىدىغانلىقىڭنى كۆرسىتىپ بېرەلەيسەن؟ — دەپتۇ. يىگىت سۆيگۈنىگە ئۆزىنىڭ ئۇنىڭغا بولغان سادىقتى- نى بىلدۈرۈش ئۈچۈن ھەر قانداق تەلەپنى ئورۇنداشقا تەي- يار ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈپتۇ. قىزچاق يىگىتكە ئانىسىنىڭ يۈرىكىنى ئۆزىگە ئەكېلىپ بېرىشىنى ئېيتىپتۇ. يىگىت سۆيگۈ دەردىدە ئەس- يادىنى يوقىتىپ، ئۆيگە كىرىپتۇ. ئانىنىڭ كۆڭلى بىردىن ئوغۇلنىڭ كۆڭلىدىكىنى تۇيۇپتۇ. ئانا بارلىق ئۆمرىنى بۇ ئوغلىنى بەختلىك قىلىش ئۈچۈن سەرپ قىلغان- لىقىنى ئويلاپ، قالغان بارلىقىنى ئوغلىغا بېغىشلاشنى ئويلاپ- تۇ. كەچ كىرىپ ئانا يېتىپ ئۇيقۇغا كېتىپتۇ. ئانىنىڭ ئۆم- رىدە تۇنجى قېتىم ھېچنەمى سەزمىگۈدەك قاتتىق ئۇيقۇغا كېتىشى ئىكەن. ئوغلى كېلىپ پىچاق بىلەن ئانىسىنىڭ كۆكسىنى يېرىپ، يۈرىكىنى سۇغۇرۇپ ئېلىپ، سۆيگىنىگە تەقدىم قىلىش ئۈچۈن ئىنتايىن تىزلىك بىلەن يۈگۈرۈپ يولغا چىقىپتۇ. ئوغۇل يۈگۈرۈپ كېتىۋېتىپ يولدىكى تاشقا پۈتلىشىپ يىقىلىپ چۈشۈپتۇ. شۇ چاغدا قولدىكى ئانىنىڭ يۈرىكى بىردىن تىلغا كېلىپ: — بالام قاتتىق يىقىلدىڭمۇ، قەيىرىڭ قاتتىق ئاغرىدى؟ — دەپ سوراپتۇ.

ساق - سۇق

بۇرۇنقى زاماندا بىر ئەر-خوتۇننىڭ بىر قىزى ھەم بىر ئوغلى بولغان ئىكەن. بۇ بالىلار چوڭلىغانسېرى بىر - بىرى

بىلەن چىقىشالماي، دائىم تالىشىپ، ئۈرۈشماي كۈنى ئۆتۈ- مەيدىكەن. ئاتا - ئانىسى كۆپ قېتىم ئۆگۈت قىلغان ۋە ئى- ناق ئۆتۈشكە ئۈندىگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇلار ئۆگۈتنى قىلچە قۇلاققا تۇتماي، دائىم جېدەل - غۇۋغا قىلىشىۋېرىپتۇ. بىر كۈنى بۇ بالىلارنىڭ ئاتىسى ئورمانغا ئوتۇن ئالغىلى كېتىپتۇ. بالىلار ئانىسى بىلەن ئۆيدە قاپتۇ. بىر ۋاقىتتا ئا- نىسى ناماز ئوقۇۋاتسا قىزى بىلەن ئوغلى ناھايىتى قاتتىق تالىشىپ، ئۈرۈشۈپ جېدەل قىلىپ كېتىشىپتۇ. ئانىسى بالى- لىرىنىڭ ئۆگۈتلىرىنى تىگىشماي، چوڭ بولغانسېرى تالاش - تارتىشنىڭ ئۇلغىيىپ كېتىۋاتقانلىقىدىن، ئۇلارغا ئۆگۈتلەرنىڭ كارغا كەلمىگەنلىكىدىن ئۈمىدسىزلىنىپ، سەۋر - تۈزۈمى تۈگەپتۇ. بالىلارنىڭ ئانىسىنىڭ رەنجىشى ئاخىرقى چېكىگە يېتىپتۇ. ئانىسى نامىزىدىن تۇرۇپ قىزى بىلەن ئوغلىنى ئۆيىدىن قوغلاپ چىقىرىپ، بىر- بىرىگە كۆرۈشكە زار بولۇڭلار، ساق-سۇق بولۇپ كېتىڭلار، — دەپ قارغاپتۇ. قىز بىلەن ئوغۇل شۇ زامان ئىككى قۇشقا ئايلىنىپ كۆككە ئۇچۇپتۇ. ئۇلار ئۇچۇپ چەكسىز ئورماننىڭ ئوتتۇرىسىدىكى تاغقا قاراپ ئۇچۇپ بېرىپتۇ. ئوغۇل تاغنىڭ ئۈستىگە قاراپ ئۇچۇپتۇ. قىز بولسا تاغنىڭ بۇ تەرىپىدە قاپتۇ. ئۇلار ئۇزاق ئۆتمەي يالغۇزلۇقتىن زېرىكىپ، ئۆزلىرىنىڭ قىلغان-ئەتكەنلىرىگە، ئاتا - ئانىلىرىنى قاتتىق رەنجىتكەنلى- رىگە بەك قاتتىق ئۆكۈنۈپتۇ. ئۇلار بىر- بىرى بىلەن كۆرۈ- شۈپ، ئاتا - ئانىسىدىن كەچۈرۈم سوراپ، توۋا قىلماقچى بولۇپ بىر- بىرىنى ئىزدەپتۇ. ئۇلار كۈندۈزلىرى بىر- بىرى كەتكەن ياقىنى بىلەلمەي ئورمان ئىچىدە كۈن ئۆتكۈزىدى- كەن. كېچە بولغاندا يۇلتۇزلارغا قاراپ ئاپايى ③ ئىشىنىسى بىلەن، ئىشىنى ئاپايى بىلەن كۆرۈشۈش نىيىتىدە تاغ چوق- قىسىنى نىشانلاپ «ساق-سۇق» دەپ سايىرىشىپ ئۇچۇ- شىدىكەن. ئۇلار تاغقا يېتىپ ئەمدىلا ئۇنىڭدىن ئېشىپ كۆ- رۈشەي دېگەندە كۈن چىقىپ قېلىپ، بىر- بىرى بىلەن كۆ- رۈشەلمەي قالدىكەن. ئېيتىشلارغا قارىغاندا بۇ ئاپاي - ئى- نىلەر تا ئاخىر زامانغىچە كۈندە كېچىدە بىر- بىرىنى ئىز- دىشىپ تاغ چوققىسىغا قاراپ ئۇچۇشىدىكەن.

سۇ ئانىسى

سۇ ئانىسى دەريا ۋە چوڭ كۆللەردە ياشايدىكەن. ئۇ ئون بەش كۈنلۈك تولۇن ئاي چىققاندا سۇدىن چىقىپ، كىشىلەر دەريا ياكى كۆللەردىن سۇ ئالىدىغان تارتمىدا ئول- تۇرۇپ، يەرگە تېگىپ تۇرىدىغان ئۇزۇن چاچلىرىنى تاراي- دىكەن. سۇ ئانىسى ئېگىز، زىلۋا بويلىق ھەم بەكمۇ چىراي- لىق بولۇپ، يوغان كۆزلىرى بەكمۇ نۇرلۇق ئىكەن. سۇ ئا- نىسى ئادەملەردىن بەك ئېھتىيات قىلىپ، ئۇلارغا كۆرۈنمەس- كە تىرىشىدىكەن. سۇ ئانىسى سۇنىڭ تازىلىقىنى ياخشى

MIRAS

2008

ئاسراپ يۇندا، ئەخلەت ۋە ئۆلۈك تاپلارنى تاشلىمايدىغان ئادەملەرنى بەك ياقۇرىدىكەن. بۇنداق ئادەملەر كېمە بىلەن سۇدىن ئۆتسە، كېمىلىرى ئاغدۇرۇلمايدىكەن. ئۆزلىرى سۇ ئۈزسە چۆكۈپ كەتمەيدىكەن. مال-چارۋىلىرى سۇ ئىچكىلى بارسا، ئۇلارنى ئېقىتىپ كەتمەيدىكەن. ئەكسىچە بولغان ئا- دەملەرنى بولسا سۇغا كىرسىلا، سۇ ئانىسى تۈرلۈك ئاۋارد- گەرچىلىكلەرنى كەلتۈرۈپ، قىيىن ئەھۋالدا قويدىكەن. بىر كۈنى تولۇن ئاي چىققاندا سۇ ئانىسى سۇدىن چىقىپ، كىشىلەر سۇ ئالىدىغان تارتىمنىڭ يۇقىرى ئۈستى تەرىپىدە ئولتۇرۇپ ئالماس، ياقۇت ۋە مەرۋايىتلاردىن كۆز قۇيۇلغان ئالتۇن تارغىقى بىلەن ئۈزۈن چاچلىرىنى تاراۋاتقان ئىكەن، تۇيۇقسىز كېلىۋاتقان ئايغ تىۋىشىنى ئاڭلاپ قاپتۇدە، تېز- دىن دەرياغا شۇڭغۇپتۇ. سۇ ئانىسى ئالدىرىغىنىدىن تارتما يېنىدا تارغىقى قېلىپ قاپتۇ. بۇ چاغدا چىققان ئايغ تىۋىشى سۇ بويىغا كەلگەن بىر ئوغۇل بالىنىڭ ئايغ تىۋىشى ئى- كەن. بۇ بالا تارتما يېنىدا يالتىراپ تۇرغان ئالتۇن تارغاقنى كۆرۈپ قېلىپ، دەرھال ئېلىپ يۈگۈرۈپ قېچىپ كېتىپتۇ. ئاي يېتىپ قاراڭغۇ كېچە بولغاندا، سۇ ئانىسى سۇدىن چى- قىپ تارغاقنى ئېلىپ قېچىپ كەتكەن بالىنىڭ ئۆيىگە كى- لىپ، دېرىزىسىنى چېكىپ بالىنى ئويغىتىپتۇ. بالا تالاغا قا- رسا، تالادا سۇ ئانىسى تارالمىغان چاچلىرى بەكمۇ چۇۋۇل- غان ھالدا ئاجايىپ قورقۇنچلۇق كۆرۈنۈپتۇ. بالا قورققىنى- دىن ئورنىدىن تۇرماي جىم يېتىۋاپتۇ. ۋارقىراپ ئاتا- ئا- نىسىنى ئويغىتىشقا ئاغزى بارماپتۇ. سۇ ئانىسى تارغىقىنى قايتۇرۇپ بېرىشىنى سوراپتۇ. بالا ئورنىدىن تۇرۇپ غال-غال تىترىگىنىچە سۇ ئانىسىنىڭ تارغىقىنى ئىشكىنى قىيا ئېچىپلا قىسىلچاقتىن تاشلاپ بېرىپ، ئورنىغا كېلىپ يېتىۋېلىپتۇ. سۇ ئانىسى تارغىقىنى ئېلىپ مېڭىپ بىردەمدىلا يوقاپ كېتىپتۇ. سۇ ئانىسى شۇندىن باشلاپ ئادەملەر سۇ ئالىدىغان تارتىم- غا چىقىپ چاچ تاراشتىن قېچىپ، ئادەملەر بارمايدىغان سۇ ياقلىرىدا، تاش ئۈستىلىرىدە ئولتۇرۇپ چاچ تارايدىغان بولغان ئىكەن.

ئۆي ئىگىسى

ئۆي ئىگىسى ئۆيلەردە ئىدىن ④ ئاستىدىكى ئارىلىقتا ياشايدىكەن، ئۈزۈن چاچلىق، پاكازغىنا كەلگەن بىرخىل مەخلۇق ئىكەن. ئۇ پەقەت ئادەملەرگە كۆرۈنمەسكە تىرى- شىدىكەن. ئۇ تازىلىقنى بەك يارىتىدىكەن. بولۇپمۇ، ئۆيلەر كۈندە پاكىز سۇيۇرۇلۇپ، ئىدەنلەر كۈندە يۇيۇلۇپ، ئۆي- نىڭ تاملىرى يىلدا ئاقارتىلىپ تۇرىدىغانلىرىنى بەك ياقىتۇ- رىدىكەن. ئۇ تۇرغان ئۆيدە ئولتۇرغانلار پاكىز بولۇپ، ئۇ- نىڭ زىتىغا تېگىدىغان ئىشلارنى قىلمىسا، ئۇ بۇ ئۆيدىكىلەر بىلەن يارىشىپ ئىناق ئۆتىدىكەن. بۇنداق ئۆيلەردە تاپقىنى

بەرىكەتلىك، ئىشلىرى ئوڭۇشلۇق بولۇپ، تېز بېيىپ ياخشى كۈن كۆرۈپ، ئىناق ياشايدىكەن. ئەگەر بۇنداق ئۆيلەرگە بالايىناپەتلەر يېقىنلاپ كېلىپ، ئوت كېتىش خەۋىپى ياكى مال- مۈلكى زىيانغا ئۇچراش، يا بولمىسا كېسەل - ئاغرىق بولۇش شەپسىسى بولۇپ قالسا، ئۇ كېچىلەردە ئۇخلىماي تارق- تۇرۇق قىلىپ، ياغاچ يېرىلغان، نەرسە ئۆرۈلگەندەك تاۋۇش چىقىرىپ ئۆيىدىكىلەرنى خەۋەردار قىلىشقا تىرىش- ىدىكەن. ئۆي ئىگىسى ئۆزى تۇرغان ئۆيىدىكىلەرنى ياراتىم- سا، بۇ ئائىلىدىكىلەرنىڭ ئىشلىرى ئىلگىرى كەلمەيدىكەن، قىلغان ئىشلىرى ئوڭۇشلۇق بولماي، ئۆيلىرىدىن بەرىكەت كېتىدىكەن. بۇ ئۆيىدىكىلەرنىڭ تېرىغان ئاشلىق - زىرائەتلى- رىدىن يىغم ئالالمايدىكەن، ياكى كەملەپ كېتىدىكەن ھەم مال - چارۋىلىرى ئۆلۈپ كېتىدىكەن. چۆچەك شەھىرىدە بىر ئەبىزى يېرىم كېچىدە ئويغىنىپ، ئۆي ئىگىسىنى تاساد- پىي كۆرۈپ قالغان ئىكەن. ئۇ ئۆي ئىگىسىدىن:

— سەن ماڭا ياخشىلىقتىن شەپە بېرىپ كۆرۈندۈڭمۇ، — دەپ ئورۇنسىز سوراپ، ئۆي ئىگىسىنى رەنجىتىپ قويۇپتۇ. ئۆي ئىگىسى بۇ ئۆيىدىكىلەرنىڭ ئۆزىنى كۆرۈپ قالغانلىقىغا ۋە ئورۇنسىز سورىغان سۆزىگە خاپا بولۇپ:

— پات ئارىدا بىلىپ قالسىن، — دەپتۇ ئاچچىقلاپ، ئۆي ئىگىسى دەرھال ئىدەن يېرىقىدىن ئۆيىنىڭ ئاستىغا چۈشۈپ كېتىپتۇ. ئۇزاق ئۆتمەي بۇ ئۆيگە ئوت كېتىپ كۆ- يۈپ كەتكەن ئىكەن.

يۇھا

ئاللا ئۇجماقنى ⑤ ياراتقاندىن كېيىن، ئالەمدە جان- جانىۋارلارنى ياراتقاندا يىلاننى يەتتە ئۇجماقنىڭ بەشىنچى- سى بولغان فىردەۋىسىنىڭ توپىسىدىن ياراتقان ئىكەن. يىلان يارىتىلغان چاغدا ئۇچ قات قانىتى بولۇپ، كۆكتە ئۇچۇپ يۈرىدىكەن. يىلان شەيتاننى ئاغزىغا سېلىپ ئۇجماق- قا ئەكىرىپ ئاللاغا يازۇقلۇق ⑥ بولغاندىن كېيىن، ئۇجماق- تىن يەر يۈزىگە قوغلانغان ئىكەن. يەر يۈزىدە يىلاننى بىر ياشتىن سەككىز ياشقىچە قۇرت دەپ ئاتايدىكەن. ئۇلار ئا- دەمنى ياكى جانلىقلارنى چاقىسا، ئۇنى تۇتۇپ ئۆلتۈرۈپ بېشىدىن كېسىپ تاشلاپ، قازاندا قاينىتىپ پىشۇرۇپ شور- پىسىنى ئادەم ياكى جانلىققا ئىچكۈزسە ئوغىنى ⑦ قايتۇرد- ىدىكەن. يىلان ياشاپ توقسان ياشقا كىرگەندىن باشلاپ يىلان دەپ ئاتىلىشقا باشلايدىكەن. يىلان بۇ ياشقا كىرگە- دە ئادەم ياكى جانلىقلارنى چاقىسا، ئۇنىڭغا ئامال يوق بولۇپ، ئۇلار ئوغلىنىپ ئۆلىدىكەن. يىلان مىڭ ياشقا كىرسە ئەجدىھا بولىدىكەن. يىلان ئىككى مىڭ ياشقا كىرسە يۇھا بولىدىكەن. يۇھانىڭ يوغان ئاغزى بولۇپ بەكمۇ ھەيۋەتلىك بولىدىكەن. ئۇ ھەرقانداق جانلىقنى سۈمۈرۈپ،

يالماپ يۈتۈۋېتىدىكەن. ئەمما، ئۇ كۆپ ۋاقتلاردا توپا يەپ ھايات كەچۈرىدىكەن. بىر جاينى ماكان تۇتۇپ، شۇ جايدا ياشايدىكەن. يىلان ئىككى مىڭ يىلدىن ئارتۇق ياشسا كېلىشىكەن ۋە چىرايلىق يىگىت ياكى قىزغا ئايلىنىدىكەن. ئا. دەملەر ئۇلارنىڭ يۇھادىن ئادەمگە ئۆزگەرگەنلىكىنى بىلەلە مەيدىكەن. ئۇلار ئاران قىرىق توققۇز كۈن ئۆمۈر كۆرۈپ ئۆلىدىكەن. ئۇلار كېلەر يىلى ئەتىيازدا قايتىدىن تىرىلىپ ئەجدىھا بولۇپ ياشايدىكەن.

يار قانات ⑧

بۇرۇنقى زاماندا قېلىن ئورمانلىقتا ئۇچار قاناتلىقلار بىلەن تۆت ئاياغلىق تىنلىقلار ئىككى تەردەپ بولۇپ قاتتىق ئۇرۇش، تالاش-تارتىش قىلىشقان ئىكەن. ئۇچار قاناتلارغا بۈركۈت، قورغۇي، لاجىن، يابالاق ⑨ قاتارلىقلار باش بولغان ئىكەن. ئۇچار قۇشلار سېپىدە ئاق قۇ، قارقۇ، غاز، ئۆردەك، قاغا، سېغىزغان، كاككۇك، تۆمۈر تۈمشۈقلاردىن تارتىپ تاغ قۇشقىچى، ئاق قۇشقاچقىچە بارلىق قۇش توپى بىر سەپتە تۇرۇپ جەڭ قىلغان ئىكەن. تىنلىقلاردىن يولۋاس، ئېيىق، قاپلان، قاۋان، بۆرىلەردىن تارتىپ چاشقانلارغىچە بىر سەپتە بولۇشقان ئىكەن. باشقا ئۇچارلىقلار تۆت ئاياغلىق تىنقلاردىن ئۈستۈن كېلىپتۇ. بۇ چاغدا يار قانات قۇشلار تەردەپتە تۇرۇپ: «بىز يەڭدۇق، بىز يەڭدۇق» دەپ، قۇشلار بىلەن قىياس-چۇقان قىلىشىپتۇ. ئىككىنچى قېتىم يەنە ئۇچارلىقلار تىنلىقلار بىلەن ئۇرۇشۇپتۇ. بۇ قېتىم تىنلىقلار ئۇچارلىقلارنىڭ ئۈستىدىن غەلبە قىلىپتۇ. بۇ چاغدا يار قانات تىنلىقلارنىڭ ئارىسىغا قېتىلىپ: «بىز يەڭدۇق، بىز يەڭدۇق» دەپ، قىياس-چۇقان قىلىشىپتۇ. ئۈچىنچى تال قانداق تىنلىقلار: «سەن قانداق قىلىپ بىز بىلەن بىللە بولسەن؟» دەپ سوراپتۇ. «مەنمۇ سىلەرگە ئوخشاش، گەرچە قاننىم بولغان بىلەن، پەيلىرىم يوق، شۇڭا مەنمۇ سىلەردەك تىنلىق بولسەن» ⑥ دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. ئۈچىنچى قېتىم ئۇچارلىقلار بىلەن تىنلىقلار يەنە ئۇرۇشۇپ قېلىپ، تەڭ چىقىشىپ قاپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇچارلىقلار بىلەن تىنلىقلار كېلىشىپ، ئىناق ياشايدىغان بولۇشۇپتۇ. يار قانات قانداق قىلارنى بىلەلمەي ئىككى سەپنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئارىلىقتا قېلىپ، ئۆزىنىڭ ئىككى يۈزلىمىلىكى ئاشكارىلىنىپ قاپتۇ. شۇندىن باشلاپ ئۇچارلىقلارمۇ، تىنلىقلارمۇ يار قاناتنى ئۆز ئارىسىغا ئالماپتۇ. يالغۇز قالغان يار قانات ھەر كۈنى قاراڭغۇ چۈشكەن مەزگىلدە ئۇچارلىقلار بىلەن تىنلىقلارغا كۆرۈنمەي كۆكتە ئۇچۇپ، ھاشاراتلارنى تۇتۇپ يەپ ياشايدىغان بولغان ئىكەن.

شۈرەلى

شۈرەلى ئادەملەر ياشايدىغان جايلارغا يېقىن بولغان قە

لىن ئورمانلاردا ياشايدىغان ئادەمسىمان بەزى تەردەپلىرى مەيۋىدەك خۇسۇسىيەتلىرى بولغان جانلىق ئىكەن. شۈرەلىلەرنىڭ تېگى ئاتا - بوۋىلىرى جىنلار بولۇپ، ئۇلارنىڭ شۈرەلىگە ئايلىنىشىدا مۇنداق بىر سەۋەب بار ئىكەن. جىنلار ئادەملەرنى ئازدۇرۇش، يەر يۈزىنى قالايمىقان قىلىش ئۈچۈن، كېلەچەكتە بولىدىغان ئىشلاردىن ئالدىن خەۋەردار بولۇش نىيىتىدە ھەر كۈنى كېچىدە بىر-بىرنىڭ مۇرىسىگە دەسسەپ شوتا بولۇشۇپ كۆككە چىقىدىكەن. ئۇلار ئوغرىلىقچە كۆكتىكى پەرىشتىلەرنىڭ يەر يۈزىدە بولىدىغان ئىشلار توغرىسىدىكى سۆزلىرىنى ئاڭلاپ ئېلىپ، كۈندۈزلىرى ئادەم قىياپىتىگە كىرىپ، كىشىلەر ئارىسىدا سۆزلەيدىكەن. ئۇلارنىڭ سۆزى راست چىققانلىقىغا قاراپ ئادەملەر ئۇلارغا بەك ئىشىنىدىغان بولۇپ قالىدىكەن. ئادەملەرنى ئۆزلىرىگە ئىشەندۈرۈۋالغان جىنلار، ئۇلارنى ئازدۇرۇپ يامان يوللارغا باشلايدىكەن. شۇڭا پەرىشتىلەر ئۇ جىنلارنى كۆرۈپ قالغاندا، ئۇلارنىڭ باشلىرىغا كۆكتىكى يۇلتۇزلارنى ئاتىدىكەن. يۇلتۇزلار جىنلارنىڭ بېشىغا تەگسە، ئۇلار قېلىن ئورمانلارغا يېقىلىپ چۈشۈپ شۈرەلىگە ئايلىنىپ قالىدىكەن. شۇڭا ئاتىلار كېچىلەردە يۇلتۇز كۆچسە، پەرىشتىلەر جىنلارنى كۆكتىن قوغلاۋاتىدۇ، دېيىشىدىكەن. ئورمانغا يېقىلىپ چۈشكەن جىنلار يەر يۈزىدىكى جانلىقلارغا ئوخشايدىغان جانلىققا ئايلىنىدىكەن. لېكىن ئۇلارنىڭمۇ ئادەمگە ئوخشىمايدىغان تەردەپلىرى بار ئىكەن. ئۇلارنىڭ ماڭلىسىدا بىر دانە مۇڭگۈزى بولىدىكەن. بۇ مۇڭگۈز پەرىشتىلەر ئاتقان يۇلتۇز تەگكەن جايدىن ئۆسۈپ چىققان ئىكەن. يەنە بىر ئوخشاشمايدىغان يېرى قوللىرىنىڭ بىلەكلىرى بەك ئۇزۇن بولۇپ، تىزلىرىدىن ئېشىپ تۆۋەن ساڭگىلاپ تۇرىدىكەن. ھەر بىر بارماقلىرى بىر غېرىچچە كېلىدىكەن. شۈرەلىلەردە جىنلىق خۇسۇسىيەتلىرى يوقىلىپ، ئادەملەرنى غىدىقلاپ ئوينىيدىغان ئادەت پەيدا بولغان ئىكەن. شۈرەلىلەر ئورماندا ئايرىم، يالغۇز ياشاشنى بەك ياخشى كۆرىدىكەن. ئۇلار ئورمانغا ياغاچ كەسكىلى ياكى ئوتون ئالغىلى كەلگەن ياكى باشقا سەۋەب بىلەن كەلگەن يالغۇز ئادەملەرنى كۆرسە، ئۇلارغا ئادەمدەك سۆزلەپ ئۆزلىرىگە قىزىقتۇرۇپ ئالىدىغان خۇسۇسىيەتلىرىمۇ بار ئىكەن. شۈرەلى ئۆزى قەزىقتۇرۇۋالغان ئادەمنى غىدىقلاپ ئويناشقا جەلپ قىلىپ، غىدىقلاشقا باشلايدىكەن. شۈرەلى غىدىقلىغان ئادەم كۈلەكۈلە ئاخىرى ئۆزىنى توختىتالماي ھېرىپ، ئۈچىسى ئۆزۈلۈپ ئۆلىدىكەن. بۇنداق ئىشلار يۈز بېرىۋەرگەندىن كېيىن كىشىلەر يالغۇز ئورمانغا كىرەلمەيدىغان بولۇپ قاپتۇ. كىشىلەر ئورمانغا كىرمەكچى بولسا يا بىر ئادەمنى، بولمىسا بىر ئىتنى ھەمراھ قىلىپ ئەگەشتۈرۈپ بارىدىغان بولۇپتۇ. شۈرەلى كۆپ ئادەمدىن ۋە ئىتتىن بەك قورقىدىكەن. كۈنلەر.

MIRAS

ئادەم ئاتا بىلەن شەيتاننىڭ يارىنىشلىرى

ھەققىدە رىۋايەت

ئاللا يەر يۈزىگە ئادەمنى ياراتماقچى بولۇپ، پەرىشتەلەر ئاللا يەر يۈزىگە ئەۋەتىپ توپا ئالدۇرۇپتۇ. پەرىشتەلەر ئادەم لايدىن ياسىلىپ بولغاندا كۆرگىلى كېلىشىپتۇ. پەرىشتەلەر بىلەن شەيتانمۇ بىللە كەپتۇ. شەيتان ئۇ چاغدا شەيتان دەپ ئاتالماستىن، ئازازۇل دەپ ئاتىلىدىكەن. ئۇ بارلىق پەرىشتىلەرگە ئۇستاز ئىكەن. پەرىشتىلەر ئادەمنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ توپىدىن ياسالغانلىقىنى، بىراق كۆركەملىكىنى بىلىپ ھەيران بولۇپ كېتىشىپتۇ. بۇ چاغدا ئادەمگە تېخى جان كىرمىگەن ھەيكەل پىتى ئىكەن. ئازازۇل بېرىپ ئۇنى چىكىپ باققان ئىكەن، ئادەم ھەيكىلى ئىچىدىن گۈمبۈرلىگەن تاۋۇش چىقىپتۇ. ئازازۇلنىڭ كاللىسىغا دەرھال ئادەمنىڭ ئىچى بوش ئىكەن، ئاسان ئازدۇرغىلى بولغۇدەك دېگەن بىر ئوي تۇيۇقسىز پەيدا بولۇپتۇ. ئەسلىدە يەر يۈزى يارالغاندا، بىرىنچى بولۇپ يارالغانلار ئادەملەرگە ئوخشاش ئەقىللىق جانلىقلار بولۇپ، ئاللا ئۇلارنى ئوتتىن ياراتقان ئىكەن. ئازازۇل شۇ جان ئاتلىقلاردىن تىسىلت بىلەن جىسىلت دېگەندىن تۇغۇلغان ئىكەن. ئۇ تۇغۇلغاندىن كېيىن ئاتلى ئانىسى ئۇنىڭغا «خارس» دەپ ئىسىم قويغان ئىكەن. خارس چوڭ بولغاندا ئاتا - ئانىسى ئۇنى ئۆيلىمەكچى بولغاندا، ئۇ ئالىدىغان قىزنى ياراتماي ئۆيىدىن چىقىپ كەتكەن ئىكەن. خارس ئۆيىدىن چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، ئاللاغا ئىبادەت قىلىشقا باشلاپتۇ. ئۇ ئىبادەت قىلىپ بىرىنچى قات يەر يۈزىدە باش قويىمىغان ئالقانچىلىك بوش يەر قالىپتۇ. ئاللا ئۇنى بىرىنچى قات كۆككە چىقىرىپتۇ. خارس كۆكتىمۇ شۇنداق ئىبادەت قىلىپتۇ. خارس شۇنداق ئىبادەت قىلىپ يۈرۈپ، يەتتە قات يەر، يەتتە قات كۆكتە ئىبادەت قىلىپ، باش قويىمىغان بوش جاي قالمىغان ئىكەن. ئاللا ئۇنى بارلىق پەرىشتىلەرگە ئۇستاز قىلىپ، ئازازۇل دەپ نام بەرگەن ئىكەن. ئازازۇلنىڭ تۇغۇمىشى بولغان جان ئاتلىقلار يەر يۈزىدە ياشاپ كۈچىيىپ، قان تۆكۈپ، قىلمىغان ئەسكە. لىكىلىرى قالماي، ئاللاغا قارشى چىقىپ ئاسىي بولغانلىقتىن، ئاللا ئۇلارنى يوقىتىپ تاشلاپ، يەتمىش مىڭ يىلدىن كېيىن ئادەمنى ياراتقان ئىكەن. ئاللا ئادەمگە قىرىق كۈن قاينغۇ يامغۇرى، بىر كۈن قۇۋانىش ⑪ يامغۇرى ياغدۇرغاندىن كېيىن، ئۇنىڭغا جان كىرگۈزۈپتۇ. ئاللا ئادەمنى يەر يۈزىگە خان قىلىمەن، دەپ جاكارلاپ، بارلىق پەرىشتىلەرنى ئۇنىڭغا باش ئېگىپ تېۋىنشىقا بۇيرۇپتۇ. بارلىق پەرىشتىلەر باش ئېگىپ تېۋىنشىپتۇ. ئەمما ئازازۇللا باش ئېگىپ تېۋىنماپتۇ. ئۇ:

— ئادەم توپىدىن يارالغان تۇرسا، مېنىڭ ئاتا - بوۋۇم

دىن بىر كۈنى ئەقىل - پاراسەتلىك، باتۇر تاتار يىگىتى توپا ئالماقچى بولغاندا ھارۋىسىنى قېتىپ، ئورمانغا ياغاچ كەسكىلى يولغا چىقىپتۇ. يىگىت ئورماننىڭ ئىچكىرىدە سىگە كىرىپ بىر توپ ناراتنى ⑩ چېپىپ غۇلتىپ شاخلىرىنى پۇتاپ بولاي دېگەندە، يىراقتىن شۈرەلىنىڭ كېلىۋاتقان شەپسى بىلەن ئاۋازى ئاڭلىنىپتۇ. يىگىت تېزلىك بىلەن ئۆزى كەسكەن نارات دەرەخىنىڭ ئۈچىگە پالتا ئۇرۇپ، بىر ئاز يېرىپ، يېرىققا شىنا قېقىپ قويۇپتۇ. شۈرەلى ئۇزاق ئۆتمەي يېتىپ كېلىپ، يىگىتكە:

— غىدىقلىشىپ ئوينايلى، — دەپتۇ. يىگىت شۈرەلىگە جاۋاب بېرىپ:

— سەن ئاۋۋال مەن كەسكەن ياغاچنى ھارۋىغا بېسىمەن شىپ بەر، ئاندىن غىدىقلىشىپ ئوينايلى، — دەپتۇ. شۈرەلى ماقۇل بولۇپتۇ. يىگىت ياغاچنىڭ يوغان بېشىنى ئۆزى كۆيۈرۈمەكچى بولۇپتۇ. شۈرەلىگە:

— سەن يەڭگىل تەرىپىنى كۆتۈر، — دەپتۇ. شۈرەلى يىگىت بىلەن تېزەك غىدىقلىشىپ ئويناشقا ئالدىراپ، ئويلىنىمىسىلا ياغاچنىڭ ئىچىگە بېشىدىكى شىنداپ قولى يۇلغان يېرىققا ئۇزۇن بارماقلىرىنى تىقىپتۇ. شۇنداق بولۇشنى كۈتۈپ تۇرغان يىگىت چاققانلىق بىلەن يېرىققا قېقىلغان شىنىنى پالتىنىڭ جۇلدسى بىلەن بىر ئۇرغان ئىكەن، شۈرەلى رەلىنىڭ بارماقلىرىنى شاپپىدە قىسىپتۇ. بارماقلىرى قىسىلغانلىقتىن قاتتىق ئاغرىقنى سەزگەن شۈرەلى ئاھ چېكىپ، قاتتىق ئېچىنىشلىق ۋارقىراشقا ۋە يىغلاشقا باشلاپتۇ. شۈرەلى يىگىتكە يالۋۇرۇپ، ئۆزىنى قۇتقۇزۇپ قويۇشنى ئۆتۈنۈپتۇ. يىگىت ئۇنىڭغا قاراپمۇ قويماي، ھارۋىسىنى قېتىپ كەتمەكچى بولۇپتۇ. شۈرەلى ئاخىرى ئۈمىدىسىزلىنىپ:

— كىم مېنىڭ قولۇمنى قىسقانلىقىنى بولسىمۇ بىلمەيمەن، ئەي يىگىت ئېتىڭنى ئېيتىپ بەر، — دەپتۇ. يىگىت:

— ئېتىم بۇلتۇر بولدى، — دەپ ھارۋىسىنى ھەيدەپ ئۆيىگە قايتىپتۇ. ئۇزاق ئۆتمەي ئورماندىكى شۈرەلىلەر ۋارقىراپ يىغلاۋاتقان ھەمراھىنىڭ يېنىغا يىغلىپتۇ. بارماقلىرى قىسىلغان شۈرەلى ئۇلارغا ھال ئېيتىپ، دادلاپ:

— بۇلتۇر قولۇمنى قىستى، — دەپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان شۈرەلىلەر ئۇنى مەسخىرە قىلىپ كۈلۈپتۇ. ئۇلار:

— ئەي ئەخمەق! بۇلتۇر قىسقان قولۇڭغا بۇ يىل دادلامسەن، — دېيىشىپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن بارلىق شۈرەلىلەر ھەرقانداق ئادەم يالغۇز بولسىمۇ، ئۇنىڭدىن قورقۇدىغان بولۇپ قېلىپ، ئادەملەرگە كۆرۈنمەيدىغان ھەم غىدىقلاپ كۈلدۈرۈپ ئۆلتۈرمەيدىغان بولۇپ قالغان ئىكەن.

20082

ئېيتىپ بەرگۈچى: مۇنەۋۋەر چانئىبۇلا

كەن. ئادەم بىلەن ھاۋا ئانا يېمە دېگەن بۇغداينى يەپ يا. زۇقلۇق ⑬ بولۇپ، شەيتان بىلەن بىللە يەرگە چۈشۈرۈلگەن ئىكەن.

ھاراق توغرىسىدا رىۋايەت

ئادەم ئاتا بىلەن ھاۋا ئانا ئۇچماقتىن قوغلىنىپ يەر يۈ. زىگە چۈشكەندىن كېيىن، پەرىشتىلەرنىڭ ئۆگىتىشى بىلەن تېرىنچىلىق قىلىپ، بۇغداي تېرىپ تېرىنچىلىك قىلىپ يا. شاشقا باشلاپتۇ. شەيتان بولسا، ئادەم ئاتىنىڭ بالىلىرىنىڭ كۆپىيىشىنى كۈتۈپ، بۇ بالىلارنى ئازدۇرۇپ، يامان ئىشلارنى قىلىشقا ئۆگىتىپ، مەقسىتىگە يېتىش ئۈچۈن ھەر كۈنى ئادەم ئاتىنى ئالداپ يۈرۈپتۇ. ئادەم ئاتا بىر كۈنى بۇغدايلىرىنى تېرىپ بولۇپ قالغان ۋاقىتتا باغ قىلىش ئۈ. چۈن ئۈزۈم تالىنى تىكشۈگە باشلاپتۇ. شەيتان بۇنى كۆرۈپ دەرھال كېلىپ، ئادەم ئاتا تىككەن ئۈزۈم تالىنىڭ تۈۋىگە بىرىنچى بولۇپ خورازنى سويۇپ قېنىنى ئاققۇزۇپتۇ. ئاندىن بىر مايەۋىنى ئەكىلىپ ئۈنىۈ سويۇپ قېنىنى تالىنىڭ تۈۋىگە ئاققۇزۇپتۇ. ئاندىن يەنە بىر چۈشۈشنى ئەكىلىپ سويۇپ قېنىنى تالىنىڭ تۈۋىگە ئاققۇزۇپتۇ. ئادەم ئاتا شەيتاننىڭ بۇ قىلىقىغا ھەيران بولۇپ:

— ھەي شەيتان نېمە قىلىۋاتىسەن، — دەپ سورىغان ئىكەن، شەيتان ئادەم ئاتىغا جاۋاب بېرىپ:

— ھەي ئادەم سەن بىلمەيسەن، سېنىڭ بالىلىرىڭ ئۈ. زۇن يىللاردا كۆپىيىپ يەر يۈزىگە تولدۇ، ئۇلار شۇ چاغدا سەن تىككەن ئۈزۈم مېۋىسىنى ئېچىتىپ، ھاراق دېگەن ئى. چىدىغان نەرسىنى ياساپ ئىچىدۇ. بۇ ھاراقنى ئىچكەن سە. نىڭ بالىلىرىڭ دەسلەپتە خورازدەك غادىيىدۇ، يۈزلىرى قە. زىرىدۇ، ئاندىن بىر ئاز ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن مايەۋىغا ئوخشاش تۈرلۈك قىلىقلارنى قىلىپ، باشقىلارنى دوراپ، ئۇيىقىشىپ قىزىقىچى بولۇپ كېتىدۇ، ئاخىرىدا سىنىڭ بالىلىرىڭ ھاراقنى ئىچكەنسىرى ئىچكىسى كېلىپ، بولۇشىچە ئىچىپ ئۆزىنى باشقۇرالمىدىغان ھالغا يېتىپ، پاكىز بولغان بولمىغان يەرلىكىگە قارىماي، ئۈدۈل كەلگەن يەرگە ئېغىناپ يېتىپ، نەق چۈشۈشنى دورايدۇ — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

چىڭگىزخان ھەققىدە رىۋايەت

چىڭگىزخاننىڭ مومىسى ئاق دېڭىز ئوتتۇرىسىدىكى بىر ئاراننىڭ خانى بولغان ئالتۇنخاننىڭ قىزى ئىكەن. خان ئۇنى ھېچكىمگە كۆرسەتمەستىن ئېڭىز تاملار بىلەن قورشالغان قورغاندا باقىدىكەن. بۇ قىز بەك گۈزەل بولۇپ، كۈل سە ئاغزىدىن گۈل تۆكۈلىدىكەن، يىغلىسا كۆزىدىن تۆكۈلگەن ياش يەرگە مەرۋايىت بولۇپ چىچىلىدىكەن. بۇ قىز بويىغا يەتكەندە، بىر كۈنى سەھەر چىققان قۇياشقا قاراپ بالغا قورساق كۆتۈرۈپ قاپتۇ. خان ئاتىسى بۇنى بىلىپ،

لىرىم ئوتتىن يارالغان تۇرسا، ئوت توپىدىن ئۈستۈن تۈ. رۇپ، توپىغا باش ئېگەمدۇ؟ — دەپ، ئاللاننىڭ بۇيرۇقىغا قارشى چىقىپ ئاسىي بولۇپ، ئاللاننىڭ ئۇچماقتىن ⑭ قوغلانغان ئىكەن. شۇندىن باشلاپ شەيتان ئاتالغان ئىكەن. شەيتان كۆكتىن قوغلىنىپ يەرگە چۈشۈش ئالدىدا ئاللاندىن ئۆزىنىڭ يەتتە قات يەر بىلەن يەتتە قات كۆكتە قىلغان ئى. بادىتى ئۈچۈن تېگىشلىك ھەق بېرىشىنى تەلەپ قىلىپتۇ. ئاللا ئۇنىڭ تەلپىنى ئورۇندىماق بولۇپ، تەلپىنى سورىغان ئىكەن، شەيتان ئۆزىنىڭ تا ئاخىر زامانىغىچە ئۆلمەسلىكىنى ھەم ئادەم بالىلىرىنىڭ ئەڭ ئىنچىكە قان تومۇرلىرىغىچە كە. رەلەيدىغان يول بېرىشىنى سورايتۇ. ئاللا ئۇنىڭ تىلىكىنى بېرىپتۇ. بۇ چاغدا ئاللا ئادەمگە ئۆزىنىڭ سول قوۋۇرغىسى. دىن بىرنى ئېلىپ ھاۋا ئانىنى يارىتىپ بەرگەن ئىكەن. ئا. دەم بىلەن ھاۋا ئۇچماقتا تۇرۇۋاتقان ئىكەن. شەيتان ئۈ. ماققا كىرىپ ئادەمنى ئازدۇرماقچى بولۇپتۇ، لېكىن پەرىشتە تىلەر قاراۋۇللۇقتا تۇرغانلىقتىن، شەيتان ئۇچماققا كىرەلمەپ. تۇ. شەيتان ئۇچماقتىن سىرتقا چىققان تۈزنى كۆرۈپ ئۈ. نىڭغا ئۆزىنى بىللە ئەكىرىپ كېتىشىنى ئۈمىد قىلىپ يالۋۇ. رۇپتۇ. تۈز ئۇنىڭغا ئىچى ئاغرىپ مۇنداق دەپتۇ:

— مېنىڭ بىر دوستۇم بار، ئۇنىڭغا دېسەم سېنى ئاغزى. غا سېلىپ ئۇچماققا ئەكىرىپ قويدۇ، — دەپتۇ. تۈزنىڭ ئۇ دوستى يىلان بولۇپ، ئاغزىدىن ئەتىر پۇراپ تۇرىدىكەن. يىلان شەيتاننى ئاغزىغا سېلىپ ئۇچماققا ئەكىرىپتۇ. بۇنى بىلگەن پەرىشتىلەر ئاللاغا مەلۇم قىلىپتۇ. ئاللا:

— بۇ نۆۋەت كىرسۇن، ئۇنىڭغا ئادەمنىڭ ئىنچىكە قان تومۇرلىرىغىچە كىرىپ ئازدۇرۇشىغا يول بەرگەن ئىدىم، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن يىلان بىلەن تۈز ئۇچماقتىن قوغلىنىپ جازالنىپتۇ ۋە تۈز ئۆلسە، ئۆلۈكىنى قۇرت - قوڭغۇزمۇ يېمەيدىغان قىلىپ جازالنىپتۇ. يىلان بولسا ئالتە يۈز ئايىغىدىن ئايرىلىپ، يەردە سۆرۈلۈپ يۈردىدىغان بولۇپتۇ، ئۇنىڭ ئاغزىدىكى ئەتىر پۇراقلىرى يوقاپ، ئۇنىڭ ئورنىغا ئوغا پەيدا بولۇپتۇ. ئاللا ئۇچماقتىكى ئادەم بىلەن ھاۋاغا بارلىق مېۋىلەرنى يېسە بولىدىغانلىقىنى، لېكىن بۇغداينى يېمەسلىكىنى بۇيرۇغان ئىكەن. شەيتان ئادەمنى ئازدۇرۇپ ئۇچماقتىن چىقىرىش ئۈچۈن ھاۋانى يالغۇز چاغدا تېپىپ، بۇغداينى بەك ياخشى تاتلىق يېمەكلىك دەپ ماختاپ، يېيىشكە قىزىقتۇرۇپتۇ. ھاۋا يەپ كۆرسە بەك تاتلىق ئىكەن. ئۇ دەرھال بېرىپ ئادەمنى بۇغداي يېيىشكە قىزىقتۇرۇپتۇ. ئادەممۇ بۇغداينى چايناپ يۈتۈپ كىكىرتە. كىگە كەلگەندە بىردىن ئاللاننىڭ بۇيرۇقى يادىغا يېتىپتۇ. ئادەم دەرھال قولى بىلەن كېكىرتىكىنى تۇتقان ئىكەن، بۇغداي كىكىرتىكىگە تۇرۇپ قاپتۇ. شۇندىن كېيىن ئادەم بالىلىرىدىن ئەرلەرنىڭ بۇغدىيىكى بولىدىغان بولغان ئى.

MIRAS

خەلق ئالدىدا يۈزى تۆكۈلمەسلىك ئۈچۈن ئۇنى قىرىق قىز دوستلىرى بىلەن ھەم كۆك كۆگەرچىنى (14)، ئالتۇن قوزدە، سى، تۈگمەس ئوزۇقى بىلەن ئالتۇن كېمىگە سېلىپتۇدە، تۇرا تېغىدىن تۇن ياق (15) دېگىزغا قارىتىپ يولغا ساپتۇ. شۇ ۋاقىتتا تۇرۇمتاي مەرگەن دېگەن ئادەمنىڭ ئوغلى تۇن ياق دېگىز بويىدا يۈرگەن ئىكەن. يىگىت بۇ ئالتۇن كېمىگە بولۇقۇپ قاپتۇ. بۇ يىگىتنىڭ ئېتى تۈبۈل مەرگەن بولۇپ، كېمىدىكى ئالتۇن خاننىڭ قىزىنى ئۆزىگە خوتۇن قىلىپ ئاپتۇ. ئۇزاق ئۆتمەي بىر ئوغۇل تۇغۇلۇپتۇ. ئۇنىڭ ئېتىنى يەسۈكەي دەپ قويۇپتۇ. يەسۈكەي چوڭ بولۇپ ئۆيلىنىپ ئۇزاق ئۆتمەي بىر تاسادىپىلىق بىلەن ئاغرىپ ئۆلۈپ كېتسە، ئايالى تۇل قاپتۇ. تۇل قالغان ئايال بىر كۈنى كەچتە ئۇخلاي دەپ ياتسا، كۆكتىن بىر ئوت كېلىپ ئۆينىڭ تۈگۈمۈكىدىن چۈشۈپ ئايالنىڭ قوينىغا كىرىپ كېتىپتۇ. بىر ھازادىن كېيىن بىر كۆك بۆرە ئۇنىڭ قوينىدىن چىقىپتۇ. بۆرە قايتىپ ئىشكىتىن چىقىۋاتقىنىدا كەينىگە بۇرۇلۇپ، ئا. يالغا قاراپ «چىگىز، چىگىز» دەپ ئۇن چىقىرىپ چىقىپ كېتىپتۇ. شۇندىن كېيىن بۇ ئايال قورساق كۆتۈرۈپ، ئاي كۈنى توشقاندا بىر ئوغۇل تۇغۇپتۇ. تۇل ئايال تۇغقان ئوغلىغا «چىگىز» دەپ ئات قويۇپتۇ. بۇ بالا چوڭ بولۇپ، بارلىق خەلقلەرنى ھەم تاتارلارنى ئۆزىگە بويسۇندۇرۇپ دۇنياغا خاقان بولغان ئىكەن.

2008
2

كەن. ئادەملەر كېچىلەردە يالغۇز يولغا چىقسا، ئۇنىڭ كەينىگە كىرىۋېلىپ ئاۋارە قىلىدىكەن. بولۇپمۇ كېچىدە يالغۇز ئۇخلىغان ئادەملەرنىڭ ئۈستىگە چىقىۋېلىپ، گېلىنى بوغىدىكەن. ئالۋاستى گېلىنى بوغقان ئادەملەر نەپىسى بوغۇلۇپ، دېمى كېسىلىپ ئۆلۈپ قالىدىكەن. ئەگەر ئادەم ئۇنىڭغا قارشىلىق قىلىپ، قاتتىق ۋارقىراپ ئويغىنىپ كېتەلسە، ئۇ چاغدا ئالۋاستى ئادەمدىن قورقۇپ، ئۇنىڭ ئۈستىدىن چۈشۈپ قېچىپ كېتىدىكەن. بىر كۈنى بىر ئادەم يىراق جايدىن كېچىسى ئات مىنىپ ئۆزىنىڭ ئاۋۇلىغا قاراپ مېڭىپتۇ. ئۇ خېلى يول ماڭغاندىن كېيىن، ئۆزىنى بىرلا يەردە مېڭىۋاتقاندا كەينى قىلىپتۇ. ئۇ مىڭەن ئېتىغا قارىدى. ئۇنى قارا تەر بېسىپ كەتكەن ئىكەن. ئۇ ئادەم يەنىلا خېلى يول مېڭىپ يولنى داۋاملاشتۇرۇپتۇ. بىر ۋاقىتتا يىراقتىن خورازلارنىڭ چىللىغان، ئىتلارنىڭ قاۋۇغان ئاۋازلىرى ئاڭلىنىشقا باشلاپتۇ. يولۇچى قارىسا ئۆز ئاۋۇلىغا يېتىپ كەلگەن ئىكەن. شۇ چاغدا ئۇ ئۆزى كۆرگەن بىرلا جاي غا. يىب بولۇپتۇ. ئۇ شۇ چاغدىلا ئۆزىنىڭ ئالۋاستىغا يولۇققانلىقىنى بىلىپتۇ. ئالۋاستىلار خورازنىڭ چىللىشىدىن ھەم ئىتلارنىڭ قاۋۇشىدىن قورقىدىكەن. ئالۋاستىلار خوراز بىلەن ئىت بار ئۆيلەرگە قورقۇپ كېلەلمەيدىكەن. شۇڭا ئاۋۇللاردا ئالۋاستىلارنى قورقۇتۇپ كەلتۈرمەسلىك ئۈچۈن توخۇ بىلەن ئىت باقىدىغان بولغان ئىكەن.

شاھ ماران

شاھ ماران ئاق رەڭلىك ئانچە چوڭ بولمىغان يىلان بو. لۇپ، بارلىق يىلانلارنىڭ خاقانى ئىكەن. شاھ ماران قېلىن ئورمان ئىچىدىكى يەر ئاستىدا، ئۆزىنىڭ ئوردىسى بولغان ئۆڭكۈردە ياشايدىكەن. ئادەملەر ئۇنىڭ بارلىقىنى بىلمىمۇ، ئەمما كۆرۈپ باقمىغان ئىكەن. بىر كۈنى ئوتۇنچىلىق قىلىدىغان يىگىت شاھ ماران ياشايدىغان قېلىن ئورمانغا كىرىپ ئوتۇن كېسىپ ھېرىپ قېلىپ ئولتۇرۇپ ئارام ئاپتۇ. ئۇ يىگىت ئارام ئېلىپ ئولتۇرغاچ پالتىسى بىلەن يەرنى قازغان ئىكەن، بىردىن پالتىسى بىر تۆمۈردەك نەرسىگە تېگىپتۇ. بۇ يىگىت يەنىمۇ قازغان ئىكەن، تۇتقۇچى بار بىر تۆمۈر قاپقاق كۆرۈنۈپتۇ. يىگىت تۆمۈر قاپقاقنى ئاچسا، ئىچىگە لىق بال تولدۇرۇلغان ئامبار ئىكەن. بۇ يىگىت شۇندىن باشلاپ ئو. تۇنچىلىق قىلماي، بال سېتىپ كۈن ئېلىپتۇ. بۇ ئامباردىكى باللارمۇ ئۇزاققا قالماي تۈگەپتۇ. يىگىت بۇ ئامبارنىڭ ئىچىگە كىرىپ ئىنچىكىلەپ قارىسا بىر ئىشىك كۆرۈنۈپتۇ. يىگىت بۇ ئىشىكنى ئىچىپ كىرسە، شاھ ماراننىڭ ئوردىسىغا كىرىپ قاپتۇ. ئەسلىدە بۇ بال ئامبىرى شاھ ماراننىڭ ئىكەن. يىلانلار ئۇنى شاھ ماراننىڭ ئالدىغا ئېلىپ كەپتۇ. شاھ ماران ئۇنىڭغا:

چۆچاكچى قاسىھان جانىشى

ئالۋاستى

ئالۋاستى تۇرقى ئىنتايىن كۆرۈمسىز بىر خىل جىن ئىكەن. ئالۋاستى ئادەتتە كونا، ۋەيرانە بولغان ئۆيلەردە، ئەسكى، بۇزۇق تۈگمەنلەردە، قېلىن توقايلىقلاردا ياشايدۇ.

بۇ كېچە نوروز كېچە،
يىللار ئۆرۈلدى .
يۈرەكتىكى سېرىق سۇلار،
قانغا ئۆرۈلدى .
شادىبات - شادىبات ،
نوروز مۇبارەك بات .

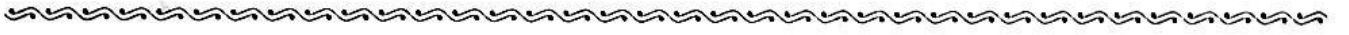
نوروز گۈلى ئېچىلسا،
زەپمۇ ئىللىق پۇرايدۇ .
ئەل - خالايتى ئۇنىڭغا،
زوقى بىلەن قارايدۇ .
شادىبات - شادىبات ،
نوروز مۇبارەك بات

ھەپتە ۋە كۈنى ساناپ ،
ئۆتمىز كۈندۈزگىچە .
تەقەزادا كۈتمىز ،
نوروز كۈنى كەلگۈچە .
شادىبات - شادىبات ،
نوروز مۇبارەك بات .

يىل بېشى نوروز كۈنى ،
يار قېشىدا ياتقۇم كېلۈر .
شۇغىغا يار دەردىدە ،
سۇ بولۇپ ئاققۇم، كېلۈر .
شادىبات - شادىبات ،
نوروز مۇبارەك بات .

نوروز گۈلى ئېچىلىپ ،
يۇرتلار بولدى گۈلىستان .
قۇش - قۇزغۇنلار سايرىدى ،
كېتىپ يۇرتتىن زىمىستان ،
شادىبات - شادىبات ،
نوروز مۇبارەك بات .

نوروز قۇتلۇق بىر كۈندۈز،
بىزلەر ئۈچۈن مېھماندۇر .
يىل ئىشىنى نوروزدىن ،
باشلىمىساڭ ياماندۇر .
ئېيتىپ بەرگۈچى : يەھيا ئەينىدىن
توپىلغۇچى بەكرى ئىسمائىل

— سەن مېنىڭ يەيدىغان بالىرىمنىڭ بارلىقىنى ئېلىپ
سېتىپ تۈگەتتىڭ، — دەپتۇ . يىگىت ئۇ يەردە تۇرۇپ ئۇزاق
ئۆتمەي قارنى تازا ئاچقىلى تۇرغان ئىكەن . شاھ ماران ئۆز يې-
نىدىكى بىر قارا تاشنى يالاشنى بۇيرۇپتۇ . يىگىت قارا تاشنى
يالغان ئىكەن، قورسقى تويۇپ، ئۇسۇزلۇقى بېسىلىپتۇ . يى-
گىت شاھ ماراننىڭ يەر ئاستى ئوردىسىدا ئالتە ئاي تۇرغاندىن
كېيىن ئۆيىنى سېغىنىپ قايتقۇسى كەپتۇ . شاھ ماران ئۇنىڭ
قايتىشىغا يول قويۇپ، يىگىتكە ئۆزىنى كۆرگەنلىكىنى ھېچ-
كىمگە ئېيتماستىن تاپلاپتۇ . يىگىت ھېچكىمگە تىنماسلىققا
ئانت قىپتۇ . يىگىت يەر يۈزىگە چىقىپ ئۆيىگە قايتىپ بېرىپتۇ .
شۇ چاغدا بۇ يۇرتنىڭ خانى ئېغىر كېسەل بولۇپتۇ . خاننىڭ
پالچىلىرى پال سالسا، ئۇنىڭ كېسەلگە شاھ ماراننى يېسە،
پايدا قىلىپ ساقىيىدىغانلىقى چىقىپتۇ . ئۇلار شاھ ماراننى تې-
پىش ئۈچۈن، ئۇنى كۆرگەن ئادەمنى تاپماقچى بولۇپتۇ . شاھ
ماراننى كۆرگەن ئادەملەرنىڭ تېنىدە بىر خىل ئاق يول
پەيدا بولىدىكەن . شۇڭا شاھ ماراننى كۆرگەن ئادەملەرنى تې-
پىش ئۈچۈن خان بىر مۇنچا ياستىپ، ھەر بىر ئادەمنىڭ بۇ
مۇنچىدا بىر قېتىمدىن يۇيۇنۇشىنى بۇيرۇپتۇ . بارلىق ئادەملەر
كېلىپ بۇ مۇنچىدا يۇيۇنۇپتۇ، لېكىن مۇنچىدا يۇيۇنغان ئا-
دەملەرنىڭ ئارىسىدىن شاھ ماراننى كۆرگەنلىك بەلگىسى بار
ئادەمنى تاپالماپتۇ . خاننىڭ ئادەملىرى ئەل ئىچىنى ئاخشۇ-
رۇپ، ھېلىقى يىگىتنىڭ مۇنچىغا بارمىغانلىقىنى بىلىپ، ئۇنى
مۇنچىغا ئېلىپ بارغان ئىكەن، ئۇنىڭ تىنىدىن شاھ ماراننى
كۆرگەندە قالدىغان بەلگىنى بايقاپتۇ . يىگىتتىن قانچە سورد-
سىمۇ پەقەت ئېيتماپتۇ . خاننىڭ ئادەملىرى يىگىتنى بەك قاتتىق
قىيىنغاندىن كېيىن چىدىيالىماي دېيىشكە مەجبۇر بولۇپتۇ . يىگىت
ئاخىرى شاھ ماراننىڭ يېنىغا بېرىپ، ئامالسىز قالغانلىقىنى
ئېيتىپتۇ . شاھ ماران يىگىتنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن ئۆزىنى قۇربان

قىلماقچى بولۇپتۇ . شاھ ماران يىگىتكە شۇنداق تاپلاپتۇ:
— خان مېنى ئۆلتۈرۈپ ئۈچ قېتىم قاينىتىشقا بۇيرۇيدۇ،
بىرىنچى قاينىتىلغان شورپىنى ئۆزۈڭ ئىچ، ئۈچىنچى قاينىتىلغان
شورپىنى پالچىغا بىرىنچى قېتىم قاينىتىلغان شورپا دەپ بەر .
خان مېنىڭ پىشقان بېشىمنى يېسە، بېشى ساقىيىدۇ؛ گەۋدەمنى
يېسە، تېنى ساقىيىدۇ؛ قۇيرۇقۇمنى يېسە، قول - ئاياغلىرى سا-
قىيىدۇ، — دەپ تاپلاپتۇ . يىگىت شاھ ماراننىڭ ئېيتقىنىچە
قىلغان ئىكەن، پالچى ئۈچىنچى قېتىم قاينىتىلغان شورپىنى ئى-
چىپ ئوغلىنىپ ئۆلۈپتۇ . يىگىت بىرىنچى قېتىم قاينىتىلغان
شورپىنى ئىچىپ بارلىق جانلىقنىڭ، ئۆسۈملۈك، تاغۇ -
تاشلارنىڭ تىلىنى بىلىپ داغلىق تېۋىپ بولۇپتۇ . خان شاھ
ماراننىڭ بېشىنى يەپ بېشى، گەۋدەسىنى يەپ، تېنى، قۇيرۇ-
قىنى يەپ قول - ئاياغلىرى ساقايغان ئىكەن .

كۆرسەتكۈچلەر:

- ① گۈمبە - موگۇ
- ② كۈيەنتە - تاتارلارنىڭ بىر خىل سۇ توشۇيدىغان ئەپكىشى
- ③ ئاپپايى - تاتارچە: ھەدىسى
- ④ ئىدىن - ئۆيىنىڭ ئاستىغا ياتقۇزۇلغان تاختاي پول
- ⑤ ئۈجماق - جەننەت
- ⑥ يازۇق - گۈنلە
- ⑦ ئوغا - زەھەر
- ⑧ يار قانات - شەبەرەك
- ⑨ يابلاق - ھوقۇش
- ⑩ نارات - قارىغاي دەرىخى
- ⑪ قۇۋانىش - خوشاللىق
- ⑬ يازۇقلىق - گۈناھلىق
- ⑭ كۆك كۆگەرچىن - كۆك كەپتەر
- ⑮ تۇن ياق - شىمال تەرەپ

ئېيتىپ بەرگۈچى: قاسىمجان چانئىشىق
توپىلغۇچى: مالىك چانئىشىق

پەرىزات

بىلەن

پەرەك خانزادىسى

(ۋىنگرىيە خەلق چۆچىكى)

خانزادىلەر ئۇنىڭ ئىشىقىغا باش قويۇدىكەنۇ، ئەمما مەقسەتسىگە يېتەلمەيدىكەن.

خىسراۋ شاھ ئوۋغا ئاتلىنىش ۋاقتىدا خانزادىسىنى چاقىرىپ:

— ئەي بالام، بۇ نەسبەتنى يادىڭدا تۇتقىنكى، باغقا ھەرگىزمۇ يالغۇز كىرمىگىن. چوڭ چىنارنىڭ تۈۋىگە بارمى. غىن. ئۇزۇن زامانلاردىن بىرى، ئۇ بەردە بىر پەرىزات ما. كان تۇتۇقلۇق. مۇبادا، ئۇنى كۆرۈپ قالدىغان بولساك، ئۇنىڭغا ئاشق بولۇپ قالسىن. لېكىن مەقسەتسىگە يېتەلمەيسىن، — دەپ جېكىلەپتۇ. ئاندىن باغۋەنلەرنى چاقىرىپ ئۇلارغىمۇ. — ئىشكىنى ھەرگىز ئاچماڭلار. ئوغلۇمنى باغقا يالغۇز كىرگۈزمەڭلار، — دەپ بۇيرۇپ قويۇپ ئوۋغا چىقىپ كېتىپتۇ.

شاھ ئوۋغا كېتىپ بىر نەچچە كۈندىن كېيىن، خانزادە باغ تاماشىسىغا داغدۇغا ساپتۇ. باغۋەن ۋە پاسبانلار مەنىنى قىلىپتۇ. خانزادە ئۇنىماي، ئىشكىنى چېقىپ باغقا كىرىپتۇ. سەيلە قىلىۋېتىپ، كۆل ياقىسىدىكى چوڭ چىنار تۈۋىگە كىرىپ لىپ قاپتۇ ۋە تاماشا قىلىۋېتىپ، توساتتىن چىنارغا كۆزى چۈشۈپ، ئۈستىدىكى پەرىزاتنى كۆرۈپ قاپتۇ. خانزادىنىڭ كۆزىگە كۆزى چۈشكەنلىكىنى تۇيغان پەرىزات قاقاقلاپ كۈلگىنىچە كۆككە پەرۋاز قىلىپتۇ. پەرىزاتنى كۆرگەن خانزادە ئاشقى بىقارار بولۇپ يىقىلىپتۇ. ئۇزۇندىن كېيىن ھوشىغا كېلىپ، ئانىسى قېشىغا چىقىپتۇ ۋە ئۇنىڭغا:

— باغدا بىر پەرىزاتنى كۆردۈم. شۇ پەرىزاتنىڭ يېنىغا

پەرەك شەھىرىدە خىسراۋ ئاتلىق بىر پادىشاھ بار ئىكەن. ئۇنىڭ ھۆسىنى تولۇن ئايدەك، ئەخلاق - پەزىلەتتە يۈسۈپكە ئوخشاش بىر ئوغلى بار ئىكەن. ئۇ ئون تۆت ياشتا ئىكەن. بىر كۈنى خىسراۋ شاھقا ئوۋ ھەۋسى چۈشۈپتۇ. ئۇنىڭ بىر بېغى بار ئىكەن. بۇنداق باغ يەر يۈزىدە يوق ئىكەن. يەر يۈزىدىكى بارلىق ئۆسۈملۈك، يەل - يېمىش. لەرنىڭ ھەممىسى ئۇ باغدىن تېپىلىدىكەن. ئۇنىڭ ئۆد - ئەنەبەر، زىرە - زەپەر بۇيىدىن دېمىغالار مەست ئىكەن. خۇشناۋا قۇشلار، شادىمان بۇلبۇللار بېقىملىق سايىرىشىپ تۇرىدىكەن. باغنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر كۆل بولۇپ، چۆرىسى پۈتۈنلەي زۇمرەت تاشلار بىلەن قورشالغان ئىكەن. تۆت ئەتراپى چىنار، ئانار ۋە قىزىلگۈل، سېرىق گۈللەردە بېزەلگەن ئىكەن. كۆلگە شىر ھەيكىلىگە تەقلىد قىلىنغان ئىككى دانە نو قويۇلغان بولۇپ، بىرىنىڭ ئاغزىدىن كىرگەن سۇ قۇيرۇقىدىن كۆلگە چۈشىدىكەن. يەنە بىرىنىڭ قۇيرۇقىدىن كىرگەن سۇ ئېغىزى ئارقىلىق ئايىغىغا (سرتىغا) چىقىپ كېتىدىكەن.

باغدىكى دەرەخلەر ئىچىدە بىر تۈپ چوڭ چىنار بولۇپ، غول ئايلىنىشىغا قىرىق كىشىنىڭ غۇلچى ئاران يېتىدىكەن. بۇ چىنار شاخلىرى ئارىسىدا بىر پەرىزات ماكان تۇتقان ئىكەن. ئۇنىڭ جامالى ئاپتاپقا ئوخشاش قاراڭغۇ تۈننى يورۇتۇپ تۇرىدىكەن. بۇ مەلىكىنىڭ قامىتى زىبا، چاچلىرىنىڭ بىر تېلى بىر مەلىكىەتنىڭ خىراجىتىگە باراۋەر كەلگۈدەك ئىكەن. شۇ سەۋەبتىن نۇرغۇن پادىشاھ ۋە

بېرىشقا رۇخسەت قىلىك، — دەپ يالۋۇرۇپتۇ. ئانىسى:
 — سەن يالغۇز بالا. بۇ ئويۇڭدىن كەچ. سېنىڭدەك نى —
 نى خانزادىلەر ئۇنىڭ ئىشقىغا باش قويۇپ، ھېچبىرى مەق.
 سىتىگە يېتەلمىگەن. سەنمۇ يېتەلمەيسەن، — دەپ توسۇپتۇ.
 خانزادە ئۇنىماپتۇ. ئانىسى:
 — ئاتاڭ كەلگۈچە سەۋر قىل، — دەپتۇ. خانزادە بول.

سا:
 — رازىلىق بەرسىڭىزمۇ بارىمەن. نارازى بولسىڭىزمۇ
 بارىمەن، — دەپ تۇرۇۋاپتۇ. خانىش ئىلاجسىز يول تەييار.
 لىقىنى قىلىپ بېرىپتۇ. خىسراۋ شاھنىڭ بىر ئېتى بار ئى.
 كەن. خانزادە ئانىسىدىن شۇ ئاتنى تىلەپتۇ. خانىش ماقۇل
 بولۇپتۇ. ئاتپاقلار ئاتنى توقۇپ، يەنە بىر قېچىرغا ئالتۇن
 يۈكلىتىپ، ئۈچ غۇلامنى ھەمراھ قىلىپ بېرىپتۇ.

خانزادىنىڭ بىر ئېمىلىدىشى بار ئىكەن. ئۇ، مەنمۇ بىللە
 باراي دەپ، ئىككىسى خانىش بىلەن خەيرلىشىپ يولغا
 چۈشۈپتۇ. خانزادىلەر ناھايىتى ئۇزۇن ماڭغاندىن كېيىن،
 چەكسىز كەتكەن بىر باياۋانغا چىقىپتۇ. باياۋاندا كېتىۋې.
 تىپ، كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۈچ نەپەر مۆتۈەر زاتقا ئۇچرىشىپ
 قاپتۇ. مۆتۈەرلەر پاراڭلىشىپ، خانزادىنىڭ مەقسىتىنى ئۆق.
 قاندىن كېيىن، ئۇنىڭغا يول كۆرسىتىپ پەرزاتنىڭ بار يى.
 رىنى ئېيتىپ بېرىپتۇ ۋە: پالان جايغا يەتكەندە بىر چېدىر
 ئۇچرايدۇ. بۇ يەردە بىر جادۇگەر موماي تۇرىدۇ. سىلەر
 بىر ئامال قىلىپ، شۇ جادۇگەرنى قولغا كىرگۈزسەڭلار پە.
 رىزاتنى تاپالايسىلەر. ئۇنىڭ ماكانىنى ۋە ئۇنى قولغا كە.
 تۈرمەكنى شۇ جادۇگەردىن باشقا ھېچكىم بىلمەيدۇ. بۇلارنى
 ئېنىقلاپ بولغاندىن كېيىن، جادۇگەرنى ھەرگىزمۇ قويۇۋەت.
 مەڭلار. بولمىسا ئۇنىڭدىن زىيان كۆرۈسەلەر. شۇڭا ئۇنى
 ئۆلتۈرۈڭلار، — دەپ ئۆگىتىپتۇ. خانزادىنىڭ ئېمىلىدىشى
 ئۇنىڭدىن:

— ئۇ مۆتۈەرلەر ساڭا نېمە دېدى؟ — دەپ سوراپتۇ.
 مۆتۈەرلەر دېگەنلىرىنى باشقىلارغا ئېيتماسلىقىنى دېگەچكە،
 ئېمىلىدىشىغا ئېيتماپتۇ.

ئۇلار يەنە يولغا راۋان بوپتۇ. بۇ جەزىرىدىن مىڭ بىر
 مۇشەققەتتە چىقىپ بىر يايلاققا يېتىپتۇ. خانزادە ئېتىنى
 يايلاققا قويۇۋېتىپ، تاغ بېشىغا چىقىپتۇ. قارىسا، بىر يەردە
 ئوتنىڭ يورۇقى كۆرۈنگۈدەك. ئوت كۆرۈنگەن جايغا كېلىپ
 قارىسا، چېدىر ئىچىدە بىر قېرى موماي يالغۇز ئولتۇرغۇ.
 دەكمىش. ئېمىلىدىشى كەينىدە قالغانىكەن. موماي خانزادە.
 نى كۆرۈپ چېدىردىن چىقىپتۇ ۋە چېدىرغا باشلاپ ئاش
 قىلىپتۇ. ئاشقا زەھەر ئارىلاشتۇرۇپ ئالدىغا قويۇپتۇ. شۇ
 ئەسنادا ئېمىلىدىشى يېتىپ كېلىپتۇ. قارىسا، خانزادە جادۇ.
 گەر قويغان ئاشنى ئىچمەكچى بولۇۋېتىپتۇ. ئېمىلىدىشى
 ۋارقىراپتۇ. خانزادە قولىنى يىغىپتۇ. ئېمىلىدىشى مومايغا

سالام قىلىپتۇ. موماي بولسا ئۇنىڭغىمۇ بىر تاۋاق ئاش ئى.
 لىپ كېلىپتۇ. ئەمما ئۇ، جادۇگەرنىڭ ئىككى قولىدىن چىڭ
 تۇتۇۋېلىپ، يەرگە يىقىتىپتۇ. مەيدىسىگە مىنىۋېلىپ:
 — ئەي قانجۇق ئېيت، راستىڭنى دە، ھېلىقى پەرزات
 نەدە، ماكانى قەيەردە، يولى قايسى تەرەپتە؟ ئۇنى قايسى
 ئۇسۇلدا قولغا كەلتۈرگىلى بولىدۇ؟ — دەپ سوراققا ئاپتۇ.
 — راستىنى ئېيتسام قويۇپ بېرەمسەلەر؟
 — ئەلۋەتتە.

— پەرزاتنىڭ ماكانىغا مۇنداق بارىدۇ، — دەپتۇ جا.
 دۇگەرگەر، — بۇ يولدا تىلىم بىلەن بەرپا قىلىنغان تۆت
 دەريا بار. بىرىنچىسى ئوتتىن، ئىككىنچىسى بوراندىن، ئۈ.
 چىنچىسى توپىدىن، تۆتىنچىسى سۇدىن بەرپا قىلىنغان. ئۇ
 دەريالارغا يەتكەن چاغدا ئىسمى ئەزەمنى ئوقۇڭلار. ئاندىن
 دەرياغا قەدەم قويۇڭلار. دەريادىن سالامەت ئۆتۈسەلەر. يى.
 رىم يولغا بارغاندا بىر يېشىل گۈمبەز ئۇچرايدۇ. پەرزاتنىڭ
 ماكانى شۇ. ئەمما، گۈمبەز ئىچىگە باغانلانغان ئىككى ئات
 بار. بۇ يەردە بىر تال پاشا ئۇچسىمۇ، ئاتلار پەيدا بولۇپ
 كىشىنەپ پەرزاتنى ۋاقىپلاندىرىدۇ. بىر ئاتنى بۆلۈت، يەنە
 بىرىنى بوران دەپ ئاتايدۇ. سىلەر گۈمبەز ئىشىكىنىڭ ئۈ.
 دۇلىغا بىر ئورا كولاپ، شۇ يەرگە يوشۇرۇنۇشۇپلىڭلار.
 باراردا پىستە مېغىزى ئېلىۋېلىپ، ئۆزۈڭلارنى ئاتلارغا ئۈچ
 قېتىم كۆرسىتىڭلار. ئاتلار ھەر قېتىمدا قىسقا كىشىنەيدۇ.
 سىلەر دەرھال ئورغا يوشۇرۇنۇپلىڭلار. شۇ چاغدا پەرزات
 ئويغىنىپ ئەتراپنى كۆزىتىدۇ. سىلەرنى كۆرمىگەچكە خا.
 تىرجەم بولۇپ كىرىپ يەنە ئۇخلايدۇ. سىلەر تۆتىنچى قى.
 تىم پىنھاندىن چىقىپ ئاتلارنىڭ باش- كۆزىنى سىلايسىلەر
 ۋە ئاغزىغا پىستە مېغىزى سالسىلەر. بۇ چاغدا ئاتلار كىش.
 ىمەيدۇ. مانا شۇ چاغدا گۈمبەزگە كىرىپ پەرزاتنى ئۆز.
 ىنىڭ چېچى بىلەن مەھكەم باغلايسىلەر. قاندىسى شۇكى،
 ئۆزىنىڭ چېچىدىن باشقا ھېچقانداق نەرسە بىلەن باغلىغىلى
 بولمايدۇ. ئۇنىڭدا سۇلايمان ئەلەيھىسسالامدىن قالغان بىر
 ئەڭگۈشتە بار. شۇ ئەڭگۈشتە بىلەن قەسەم بېرىڭلار.

— بۇ ھاياتىڭ تامام، — دەپتۇ ئېمىلىدىشى جادۇگەرگە
 ۋە ئالدىدىكى ئاشلارنى ئىتقا تۆكۈپ بېرىپتۇ. ئىتلارنىڭ
 قارىنى تېشىلىپ ئۆلۈپتۇ. ئېمىلىدىشى جادۇگەرگە، — سەن
 تالاي خانزادىلەرگە زەھەر بېرىپ ئۆلتۈرۈپسەن. مەن كە.
 مىگەن بولسام، بۇ خانزادىنىمۇ ئۆلتۈرەركەنسەن، — دەپ
 ئۇنىڭ جېنىنى دوزاخقا ئۇزىتىپتۇ.

ئاندىن جادۇگەر ئېيتقان تەرەپكە مېڭىپ، تىلىم دەر.
 يالاردىن سالامەت ئۆتۈپتۇ. يېرىم يولغا كەلگەندە ھېلىقى
 يېشىل گۈمبەز نامايان بوپتۇ. ئۇلار جادۇگەر دېگەن بويىچە
 ئىچىگە كىرىپتۇ.
 قارىسا، پەرزات ئۇخلاۋاتقان، شېشىلەردە شاراب،

M
I
R
A
S

غا يېلىنىپ نالىلەر قىلىپتۇ. ئۇلار قوبۇل قىلماپتۇ. ۋە «ئىپتىدائىي ئەگگۈشتەر بىلەن قەسەم ئىچكىن» دەپتۇ. پەرزات سۇلايمان ئەلەيھىسسالامنىڭ ئەگگۈشتىرىنى كۆرۈپ، ھىيلە - مەكر ئىشلەتمەسلىكىگە قەسەم قىلىپتۇ. ئاندىن، ئېمىلىدىشى پەرزاتنى خەنزادىگە نىكاھ قىلىپتۇ. كۈنلىرى ئىش - ئىشەرتە تۆتۈشكە باشلاپتۇ.

بىر كۈنى خەنزادە پەرزات بىلەن سۇغا چۈشۈپ ئويىدا ناۋاتقاندىن. پەرزاتنىڭ بىر ئال چىچى يۇلۇنۇپ، دەرياغا چۈشۈپ كېتىپتۇ. خەنزادە قانچە قىلىپمۇ ئۇنى تاپالماپتۇ. چاچ ئېقىپ كېتىپتۇ. شۇ ۋىلايەت پادىشاھىنىڭ خىزمەتكارى بېلىققا تور سالغاندىن. بۇ چاچ شۇ تورغا ئېلىنىپ قاپتۇ. خىزمەتكار چاچنى ئۆز پادىشاھى قېشىغا ئېلىپ بېرىپتەن، پادىشاھ بۇ چاچنىڭ پەرزاتنىڭ چىچى ئىكەنلىكىنى بىلىۋاپتۇ.

خەنزادىنىڭ دادىسى ئىلگىرى خەنزادىگە: «ئەگەر ئوۋغا بېرىپ قالساڭ بۇ ئاتلارنىڭ يايلىدىن ھەمراھ قىلىپ بار. غايىسى. مۇبادا، بىرەر قىيىنچىلىق بولۇپ قالسا، ئوتقا سالساڭ، ئاتلار ھازىر بولىدۇ. ئەگەر يۈز مىڭ تۈمەنلەپ لەشكەرگە دۈچ كەلسەڭمۇ بۇ ئاتلار ھەممىسىنى تارمار قىلىۋېتىدۇ. چۈنكى بۇ ئاتلار دىۋە زاتدۇر» دېگەندىن.

ھېلىقى ۋىلايەت پادىشاھى چاچنى كۆرگەندىن كېيىن، يۈز مىڭ لەشكەر بىلەن ئاتلىنىپ، خەنزادىنىڭ قېشىغا كېلىپتۇ. ئېمىلىدىشى دۈشمەن كەلگەنلىكىدىن خەۋەر بېرىپتۇ ۋە خەنزادە بىلەن ئىككىسى يۈز مىڭ لەشكەرگە قارشى جەڭ ئېلان قىلىپتۇ. لېكىن ئاجىز كېلىپتۇ. شۇ چاغدا، دادىسى ئېيتقان ئاتلارنىڭ يايلى بىلەن قۇيرۇقى توغرىسىدىكى ئىش ئېسىگە كېلىپتۇ - دە، ئېلىۋالغان يايلىنى ئوتقا سالغان ئىكەن، شۇ ھامان زەر لىباسلار بىلەن ئاتلار يېتىپ كېلىپتۇ. خەنزادە بىلەن ئېمىلىدىشى لىباسلارنى كىيىپ، ئاتلارغا مىنىپتۇ. دە، تىزگىنلىرىنى قويۇۋېتىپتۇ. ئاتلار پۈتكۈل لەشكەرلەرنى تەغۋەيران قىلىۋېتىپتۇ. رەقىبلەرنىڭ ئۆتى يېرىلىپ، شەھەرگە ئاران كىرىۋاپتۇ.

مەغلۇپ بولغان بۇ لەشكەر شاھىنىڭ ياشانغان بىر مومىسى بار ئىكەن. ئەھۋالنى ئۇنىڭغا مەلۇم قىلىپتۇ. مومىسى ھېلىقى خەنزادىدىن ئۆچ ئېلىش نىيىتى بىلەن پەرزاتنى قېشىدا تۇرۇپ قېلىشنى ئىلتىماس قىلىپ بېرىپتۇ. پەرزات ئۇنىڭ ھېلىقى بىلىمىگە چەتلىك ھەمدە ئۆزىمۇ يالغۇز بولغاچقا مومىنى يېنىدا ئېلىپ قاپتۇ.

خەنزادىنىڭ ئوۋدىن ئېلىپ كەلگەن نەرسىلىرىنى شۇ مومىسى پىشۇرىدىكەن. بىر كۈنى ئۇ پۇرسەتنى غەنىمەت بىلىپ خەنزادە ۋە ئۇنىڭ ئېمىلىدىشىنىڭ ئاشلىرىغا زەھەر سېلىپ ئەكەپتۇ. ئىككىسى ئاشنى ئىچىپلا ئۆلۈپتۇ. پەرزات قاتتىق غەمگە پېتىپتۇ. كەمپىر ئۆتۈپ كەتكەن مەككەر ئىكەن. ئۇ، پەرزاتقا:

زىخلاردا كاۋاپ، ئىشەرتە لازىمەتلىكلىرى تەييار تۇرۇپتۇ. خەنزادە بىر شېشە شاربىنى تۈگەل ئىچىۋېتىپتۇ. شاربىنىڭ كەيلىكىدە: «بۇ نازىنلارنىڭ شەھەر، شىرنىلىرىنى ۋەيران قىلىۋېتەي» دەپ ئويلاپتۇ ۋە گۈزىسىنى كۆتۈرۈپ، ئۈمىد ئېتىنى ئوينىتىپ، شەۋىق مەيدانىدا جەۋلانغا كەلتۈرۈپ بىر قەدەم ئاپتۇ. ئاندىن «توپا ئالساڭ ئىگىز دۆڭدىن ئال، دەپتۇ. ئىشەرتە قىلساممۇ پەرزات بىلەن قىلاي» دەپ تەخت ئۈستىگە قارىسا، بىر قۇياش يۈزلۈك قىزىل گۈلدەك ئېچىلىپ يېتىپتۇ. مەڭزىلىرى ۋە چىكىلىرىدىن تەر تەپچىرىدەك، نەپەسلىرىنىڭ قىزىقلىقى ئوت دەرياسىدەك لاۋا ئۇردىدىكەن. ھۆسنىنىڭ تەرىپىنى يۈز يىل بايان قىلساممۇ تۈگەمگۈدەك ئىكەن. بۇنى كۆرگەن خەنزادە تۇرۇمتاي تورغاغا ئېتىلغاندەك پەرزاتنىڭ جۈپ كۆكسىگە قول سوزۇپتۇ. خەنزادە قولىنى سۇنۇشقا «قولۇڭنى تارت!» دېگەن بىر ئاۋاز كېلىپتۇ. بۇ ئالتۇن قۇشنىڭ ئاۋازى ئىكەن. ئالتۇن قۇش:

— بىر سايرايىمەن، ئۇلار ئويغىنىدۇ. سېنىڭ گۆشىڭ بىر مىسقالدىنمۇ يەتمەيدۇ، — دەپ توسۇپتۇ. خەنزادە ئۆزىنىڭ پەرزاتقا غايىبەنە ئاشىق بولغانلىقىنى، نۇرغۇن جاپا - مۇشەققەتلەر بىلەن بۇ يەرگە كەلگىنىنى ئېيتىپ، ئالتۇن قۇشقا ئۆزى بىلەن بىللە پەرزاتنى ئېلىپ كېتىشكە يالۋۇرۇپتۇ. ئال تۇن قۇش:

— مەن بۇ مەلىكىدە نازىننى تاشلاپ، ئادەمىزات قېشىغا بارمايمەن، ئادەمىزات بۇياپا كېلىدۇ. شۇڭا كەلگەن يېرىڭگە كەتكىنىڭ ياخشى، — دەپتۇ. خەنزادە يىغلاپ تۇرۇپ، نۇرغۇن ۋەدىلەرنى بەرگەندىن كېيىن، ئالتۇن قۇشنىڭ رەھىمى كېلىپ:

— مېنى ئېلىپ كەتمەككە شۇنچە ئارزۇيىڭ بولسا، سا- ئا ئىككى خىزمەت بۇيرۇيمەن. قىلالساڭ باراي، بولمىسا يولۇڭغا قايت، — دەپتۇ. خەنزادە پەرزاتنىڭ ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈپتۇ. قۇش:

— ئاۋۋال پەرزاتنى قولۇڭغا كەلتۈر. ئاندىن ئەنگۈشتە. رىڭنى ئۇنىڭ قولغا سېلىپ، ئۇنىڭكىنى سەن ئال، — دەپتۇ. — مەلىكە ئويغىنىپ قالسا قانداق قىلىمەن؟ — دەپ سوراپتۇ خەنزادە.

— بەندى - بەندىدىن جۇدا قىلساڭمۇ ئويغانمايدۇ، — دەپتۇ قۇش.

خەنزادە پەرزاتنىڭ ئاياغلىرىنى سالدۇرۇپتەن بىر خۇشبوۋلۇق دىمىغىنى مەست قىلىپتۇ. ئېتەك گۈلستاننىڭ گۈل - غۇنچىلىرىغا نەزەر سالسا، بىغۇبار تۇرغان. ئۇ، ئۆزىنى تۇتالماي قاپتۇ. كېيىن قۇشنىڭ گېپىنى ئېسىگە ئېلىپ پەيدىلىدىن ۋاقىتنىچە يېنىپتۇ ھەمدە دەرھال بېرىپ، پەرزاتنى ئۆزىنىڭ چىچى بىلەن باغلاۋاپتۇ. پەرزات ئويغىنىپ، ئۇلار:

20082

«بارگاھتا يالغۇز ئولتۇرغىچە، دەريا بويىغا بېرىپ سەيلە قىلىپ كېلىپىلى» دەپ ئۇنى سىرتقا ئېلىپ چىقىپتۇ ۋە ئۆز پادىشاھىغا: «دۈشمەنلەرنى ئۆلتۈردۈم. بىر چۈمبەللىك رەخت تەييار قىلىپ، سۇ ئاستى بىلەن ئېلىپ كەل. پەرزىتىنى بىر باھانە بىلەن سۇ لېۋىگە ئېلىپ بېرىپ، سۇغا چۈشۈرىمەن. شۇ چاغدا چۈمبەللىك ئوراپ قاچىسىن» دەپ خەۋەر بېرىپتۇ.

ئۇلار پەرزىتىنى شۇ يوسۇندا تۇتۇپ كېلىپ سېلىپتۇ. ھەر قانچە نالە - پەرياد قىلسىمۇ ئىلاج بولماپتۇ. ئېلىپ قاچقان پادىشاھ ئۇنى ئۆزى ئېلىشنى ئويلاپتۇ. ئەمما، پەرزىت قوبۇل كۆرمەي قىرىق كۈن مۆھلەت سورايتۇ ۋە «مېنىڭ جۈپتۈم مۇشۇلارنىڭ قولىدا ئۆلۈپتۇ. قىرىق كۈن ماتىمىنى تۇتاي، قىرىق كۈنگىچە بۇ مەككەرلار جازاسىنى تېپىپ قالار» دەپ ئويلاپتۇ.

ئەمدى، ھېلىقى مۆتىۋەرلەر ۋەقەسىگە كېلىمىز: يولدا ئۇچراشقان مۆتىۋەرلەربىر كۈن سۆھبەتتە بولغا. ئۇلار «ھېلىقى يىگىت بىلەن ھېچ كارىمىز بولمىدى. ئۇلارنىڭ ھالى نېمە بولدىكى» دېيىشىپتۇ ۋە ئۈچى بىرلىك شىپ خانزادە كەتكەن جەزىرىگە قاراپ يول ئاپتۇ. مەنزىلەگە يېتىپ قارىسا، خانزادە بىلەن ئېمىلىدىشى تۆلگەن. يەنى، ئۇلارنى بىرسى ئۆلتۈرۈۋېتىپتۇ. ئۇلار: «بۇلارنى پەرزىت زەنت دەپ بىلگەندۇق. ئەمدى، بۇلارغا مەدەت قىلمىساق بولماس» دەپ ئويلاپتۇ ۋە ئۇلارغا تەڭرىدىن ھايات ئاتا قىلىشنى تىلەپتۇ. تەڭرىنىڭ ئىلتىپاتى بىلەن خانزادە بىلەن ئېمىلىدىشى تىرىلىپتۇ. ئۇلار خۇداغا شۈكرى سانا بەجا كەل تۇرۇپتۇ.

بۇ چاغدا ھېلىقى تاجاۋۇزچى پادىشاھ پەرزىتىنى ئېلىپ كېتىپ خەزىنىسىگە سولاپ قويغانىكەن. مۆتىۋەرلەرنىڭ بىرسى كېلىپ، خەزىنىنى چىقىپ كىرىپ پەرزىتىنى قۇتقۇ. زۇپتۇ ۋە خەزىنىدە بار بولغان بارلىق نەرسىلەرنى خانزادەگە ئاچقىپ بېرىپتۇ. ئاندىن خانزادە، ئۇنىڭ ئېمىلىدىشى ۋە پەرزىتاتلارنى خانزادىنىڭ يۇرتىغا يولغا سېلىپ قويۇپتۇ. خانزادە بىلەن ئۇنىڭ ئېمىلىدىشى پەرزىتىنى ئېلىپ پەرەك شەھىرىگە يول ئاپتۇ. كېچە - كۈندۈز يول يۈرۈپ نەچچە كۈندىن كېيىن پەرەك شەھىرىگە يېقىن بىر جايغا كېلىپتۇ ۋە «خانزادە پەرزىتىنى ئېلىپ، ساق - سالامەت قايتىپ كەلدى» دەپ، خىسراۋ شاھقا خەۋەر بېرىشىپتۇ. خىسراۋ شاھ تامام پەرەك شەھىرىنى باشلاپ خانزادەنىڭ ئالدىغا چىقىپتۇ. ئوغلىنى باغرىغا بېسىپ چەكسىز شادلىققا چۆمۈپتۇ. ئەمما، پەرزىتىنى كۆرۈپلا ئۇنىڭغا ئاشق بىقارار بولۇپ قېلىپتۇ ۋە كۆڭلىگە بىر مەقسەتنى پۈكۈپ، ئوغلىغا: «ئوغلۇم، بۇ بۇلاقنىڭ بويىغا چۈشۈپ ئارام ئالغىچ تۇرۇڭلار. مەن سىلەرنى پۈتكۈل ئادەملىرىمىز بىلەن شەھەرگە ئېلىپ كىرىمەن» دەپ قويۇپ، ئۆزى شەھەرگە كەپتۇ.

تېپتۇ. خانزادە بىلەن پەرزىتات بۇلاق بويىدا قاپتۇ. بىر كەمدە، خانزادىنىڭ ئېمىلىدىشى تاھارەت ئېلىش ئۈچۈن بۇلاق لېۋىگە كەلگەن ئىكەن. شۇ ھامان، غايىبىتىن: «ئەي يىگىت، ۋاقىپ بولغىنىكى، خانزادىنىڭ دادىسى ئۇنىڭغا بىر ئات، بىر قارچىغا ئەۋەتتىدۇ. ئاتنىڭ ئېگىرى، قارچىغىنىڭ تىرنىقى زەھەر بىلەن سۇغۇرۇلغان. خانزادە شۇ ئاتقا مىنىپ، قارچىغىنى قولىغا قوندۇرغان زامان ئۆلىدۇ. كىمكى بۇ سىرنى پاش قىلىپ قويسا، تاشقا ئايلىنىپ قالماستىن» دېگەن بىر ئاۋاز ئاڭلانغاندەك بوپتۇ.

بۇ ئاۋازنى ئاڭلىغان ئېمىلىدىشى بۇلاق لېۋىدىن يېنىپ چىقىپتۇ ۋە خانزادە قېشىغا بېرىپ: «ئەي جان دوستۇم، سىزگە يېقىنلىقىمدىن بىر گەپنى ئېيتاي، بۇنى قوبۇل قىلىپ ئاڭلىغايسىز» دەپتۇ. خانزادە جان دەپ قوبۇل قىلىپتۇ. ئېمىلىدىشى: «ئۇنداق بولسا، بۈگۈن ئاتىڭىز سىزگە نېمە بەرسە، ئۇنى ماڭا بېرىسىز» دەپتۇ. خانزادە «جېنىمنى دەپ سەڭمۇ بېرىمەن» دەپتۇ.

ئۇلار شۇ گەپلەرنى دېيىشىۋاتقاندا، ئاتباقلار ئېگەرلەنگەن بىر ئاتنى ئېلىپ كېلىپتۇ. باخشىلار بىر قۇشنى كەلتۈرۈپتۇ. خانزادە بۇلارنى ۋەدىسى بويىچە ئېمىلىدىشىغا بېرىپتۇ. ئېمىلىدىشى قۇشنى يەرگە ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈپتۇ. ئاتقا مىنىپ مەي يېتىلىپ مېڭىپتۇ.

كۆپ ئۆتمەي، پادىشاھ ۋەزىرلىرى بىلەن يېتىپ كېلىپتۇ. ئات بىلەن قۇشنىڭ ئەھۋالىدىن ئەپسۇسلىنىپ، ئىلاجسىز خانزادىنى ئېلىپ شەھەرگە كېلىپتۇ ۋە بىر بارگاھقا چۈشۈرۈپتۇ. ئۇنىڭ پۈتكۈل جاھازىلىرى ئالتۇن - كۈمۈش، لەئىل - ياقۇتتىن بولۇپ، خانزادە بۇنداق ئېسىل چېدىر - بارگاھنى كۆرمىگەن ئىكەن. ئەمما دادىسى بارگاھتىكى نەرسىلەرنىڭ ئارىسىنى زەھەر بىلەن نىقابلاپ قويغانىكەن. مۇبادا، خانزادە كىرىپلا بەدىنىگە تەگكەن ھامان ئۆلىدۇ. پەرزىتات ئۇنىڭ ئاتىسىغا قالماقچى ئىكەن. لېكىن، ئېمىلىدىشىنىڭ سەزگۈرلۈكىدىن بۇ ئىككى قېتىملىق دۈشمەنلىكىنىڭ ھېچقايسىسى خانزادىگە زىيان يەتكۈزەلمەپتۇ. ئاتەسىمۇ مەقسىتىگە يېتەلمەپتۇ.

خانزادە بىر كۈنى ئوۋغا بېرىپ قايتىپ كېلىپتۇ. ئېمىلىدىشى: «چېدىر قېشىغا دوستلىرىمىزدىن ھېچكىم كەلمەستىن» دەپتۇ. لېكىن، خانزادە بىلەن پەرزىتات بارگاھقا كىرىپ يېتىپتۇ. بىر كەمدە ئۇلارنىڭ كۆزى ئۇيقۇغا كەتكەنلىكى كەن. پەرزىتاتنىڭ چۈمبىلى ئېچىلىپ، چېدىردىن ئۇنىڭ يۈزىگە بىر تامچە زەھەر تېمىپ كېتىپتۇ. بۇنى كۆرگەن ئېمىلىدىشى «ھەي، ئەپسۇس، ئەمدى پەرزىتاتنىڭ ھۆسنى بۇ زۇلىدىغان بولدى» دەپ ھەسرەت چىكىپ قاپتۇ ۋە دوستىغا بولغان سادىقلىقى ۋە جىدىدىن پەرزىتاتنىڭ يۈزىدىكى زەھەرنى تىلى بىلەن يالاپ پاكلاپتۇ.

دەل شۇ چاغدا خانزادە ئويغىنىپ، بۇ ھالنى كۆرۈپ

MIRAS

بۇمۇرلار

كەسكىن جاۋاب

- بىر يولۇچى ئۆتۈپ كېتىپ بېرىپ قويىدىغان بالىدىن سورايتۇ:
- بالام نېمىشقا مەكتەپتە ئوقۇماي قوي باقسەن ؟
  - پۇل تاپمەن .
  - پۇل تېپىپ نېمە قېلىسەن ؟
  - ئۆي ئالمەن .
  - ئۆي ئېلىپ نېمە قېلىسەن ؟
  - خوتۇن ئالمەن .
  - خوتۇن ئېلىپ نېمە قېلىسەن ؟
  - بالىلىق بولمەن .
  - بالىلىق بولۇپ نېمە قېلىسەن ؟
  - مۇشۇ قويلارنى باقتۇرمىەن ، — دەپلا كەسكىن جاۋاب بېرىپتۇبالا .

جەننەت

- بىر ئەنگىلىيلىك، بىر فرانسىيىلىك ۋە بىر سوۋېت ئىتتىپاقلىق ئادەم ئاتا بىلەن ھاۋا ئانىنىڭ رەسمىي كۆرۈپتۇ .
- ئۇلار چوقۇم ئەنگىلىيلىك، — دەپتۇ، — ئەنگىلىيىلىك، — قاراڭ، ھاۋا ئانىنىڭ بىرلا تاۋۇزى بولسىمۇ، ئادەم ئاتىغا ئىككىلەنمەي بېرىۋەتتى .
  - ياق، — دەپتۇ فرانسىيىلىك، — ئۇلار ئاندىن تۇغما ھالدا ئولتۇرۇپ مېۋە يەۋېتىپتۇ، شۇڭا ئۇلارنى فرانسىيىلىك دېيىش كېرەك .
  - ئۇلار چوقۇم سوۋېت ئىتتىپاقلىق، — دەپتۇ سوۋېت ئىتتىپاقلىق ئادەم، — ئۇلارنىڭ كىيگۈدەك كىيىمى، تاۋۇزىدىن باشقا يېگۈدەك نەرسىسىمۇ يوق تۇرۇپ، ئۆزىنى خۇددى جەننەتتە تۇرۇۋاتقانداك ھېس قىلىۋاتىدۇ .

سوتچىنىڭ ھۆكۈمى

- بىر مۇئەللىم خاتالىق سادىر قىلىپ سوتقا تارتىلىپتۇ . سوتچى مۇئەللىمنى سوتلايدىغانلىقىنى ئاڭلاپ ئىنتايىن خوشال بوپتۇ، ۋە ۋارقىراپ تۇرۇپ مۇئەللىمگە بۇيرۇق قىلىپتۇ :
- ئەمدى ئۇنداق قىلمايمەن، دېگەن گەپنى 500 قېتىم، خاتالىقىمنى تونۇيمەن، دېگەن گەپنى 500 قېتىم يېزىپ چىقىمەن ! — دەپلا ئىشخانىسىغا كىرىپ كېتىپتۇ .

تەييارلىغۇچى : ئەزىزە تۇيغۇن

قايتۇ ۋە قاتتىق غەزەپكە كېلىپتۇ . ئىلاجىسىز قالغان ئېمىلا . دىشى ھېلىقى بۇلاق بويىدا غايىتىن ئاڭلىغان گەپلىرىنى ۋە دادىسىنىڭ پەرزاتقا ئاشىق بولغىنىنى ئەينەن سۆزلەپ، ئۆزىنىڭ پەرزاتنىڭ يۈزىنى يالىشىنىڭ سىرنى بايان قىلىپتۇ . ئاخىرىدا : «بۇ سىرنى ساڭا دېمەسلىكىم كېرەك ئىدى . چۈنكى، بۇ سىرنى كىمكى پاش قىلىپ قويسا، تاشقا ئايدى . نىپ قالىدۇ، دېگەن ئاۋازنى ئاڭلىغانىدىم . ساڭا ياخشىلىق قىلىمەن، دەپ پايدىسىز ئەھۋالغا قالدۇم» دەپلا تاشقا ئايدى . نىپ كېتىپتۇ .

خانزادە ھەيران قاپتۇ . قىلغانلىرىغا پۇشايمان قىلىپ، نالە - پەرياد چېكىپتۇ . قانچە قىلغان بىلەنمۇ پايدىسى بولماپتۇ . ئاخىرى ئۇ، دوستىنى شۇ يىغلىغىنچە كۆتۈرۈپ يەتتە يىل كۆتۈرۈپ يۈرۈپتۇ ۋە بىر سائەتمۇ توختىماي يىغلا . يىغلا كۆزلىرى ئەما بولۇپ قاپتۇ .

بۇنى كۆرگەن خىسراۋ شاھ قىلغانلىرىغا كۆپ پۇشايمان قىلىپتۇ . يەنە بىر تەرەپتىن پەرزاتنىڭ ئىشىقىدا كېچە - كۈندۈز ئاھ چېكىپتۇ ۋە پەرزاتنى ئوغلى ئۈچۈن مۇھاپىزەت قىلىپ ساقلاپتۇ . لېكىن، خانزادە ئېمىلىدىشىنى كۆتۈرۈپ يۈرۈۋېرىپتۇ .

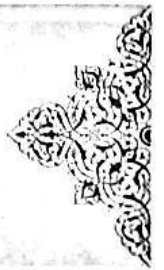
بىر كۈنى ھەزرىتى خىزىر ئەلەيھىسسالام پەيدا بولۇپ بىر بۇلاق بويىدا تۇرغانىكەن . خانزادەمۇ ئۈشتۈمۈت بۇ يەرگە كېلىپ قاپتۇ ۋە بىر بۇزۇرۇكۋارنىڭ ئولتۇرغىنىنى بىلىپ :

«ئەي بۇزۇرۇكۋارم، ئۆزىڭنىڭ كىملىكىنى بىلمىدىم . كۆرەي دېسەم كۆزۈم يوق» دەپتۇ . خىزىر ئەلەيھىسسالام بولسا : «ئەي، ئەقىلسىز، مەن خىزىر نەبىئۇللا دۇرەم» دەپتۇ . خانزادە يىغلاپ، خىزىرنىڭ ئايىغىغا يىقىلىپتۇ . بولغان - ئۆتكەن ئىشلارنى بايان قىلىپ، دوستىنىڭ سۈرىتىنى، ئۆزىنىڭ كۆزىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ قويۇشنى ئۆتۈنۈپتۇ . خىزىر دەرەختىن بىر تال بەرگىنى ئېلىپ، خانزادىنىڭ كۆزىگە بىر سۈرتكەنكەن، كۆزى ئېچىلىپتۇ . ئاندىن بىر دۇئا بىلەن ئېمىلىدىشىنىڭ سۈرىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ قويۇپتۇ .

بۇ خەۋەر خىسراۋ شاھقا يېتىپتۇ . بۇنى ئاڭلىغان خىسراۋ شاھ شۇ ھامان پۈتكۈل دۆلەت ئەربابلىرى ۋە مەملىكەت خەلقىنى ئېلىپ خانزادىنىڭ ئالدىغا چىقىپتۇ . شەھەرگە ئېلىپ كىرىپ قىرىق كۈن توي تاماشا قىلىپ، پەرزاتنى يېڭىۋاشتىن نىكاھ قىلىپ قويۇپتۇ . ئۆزى خىلۋەتكە چۈشۈپ ئىبادەتكە مەشغۇل بوپتۇ . سەلتەنەت تەختىگە خانزادىنى چىقىرىپتۇ . ئېمىلىدىشى ۋەزىر بوپتۇ . شۇنداق قىلىپ ئۇلار ئەدىلى - ئادالەت بىلەن دۇنيادىن ئۆتۈشۈپتۇ .

«جامىئۇل ھېكايەت» ناملىق قولىزمىدىن نەشرگە تەييارلىغۇچى : ئابدۇقادىر سادىر ئادىس : گۇما ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى

رېۋايەتلەر

خۇدالىق دەۋاسى قىلىپ، كېيىنكىلەر ئارىسىدىن «بولان» دەيدىغان بىر خىل كېيىنكى تۈتۈپتۇ. ئۇ شەكىل جەھەتتىن تۆگىگە ئوخشايدىكەن. داقيانۇس بىر چىشى بولاننى ئەر-كەك تۆگىگە ئىلىندۇرغان (نەسىللەندۈرگەن) ئىشىكەن، ئۇلاردىن ئۆركەچسىز تۆگە تۇغۇلغانمىش.

سۈمۈرۈغ ھەققىدە رېۋايەت

سۈمۈرۈغ ئادەمگە ئوخشاش تۇپراقتىن يارىتىلغان بو-لۇپ، ماكانى قاق تېغىدا ئىمىش. سۈمۈرۈغنىڭ ئىككى بېشى بولارمىش. بىرى قۇش بېشىغا، يەنە بىرى ئادەمنىڭ بېشىغا ئوخشارمىش. قۇش بېشى بىلەن قۇشلار تىلىدا، ئادەم بېشى بىلەن ئادەملەر تىلىدا سۆزلەرمىش. ئۇ جۈپسىز بولۇپ، مەڭگۈ ئۆلمەسمىش. ئۇ ئۆزىنىڭ گۈزەل قەددى - قامىتى بىلەن ھەر زامان پەخىرلىنىپ يۈرىدىكەن. ئۇ شۇ زامانلاردا: «قاچانكى سۇلايمان ئەلەيھىسسالام دۇنياغا كېلىدەكەن، ئۇنىڭغا مەنلا ئەلچى بولۇشقا مۇناسىپ كېلىمەن» دەپ ماختىناتتىكەن. سۇلايمان ئەلەيھىسسالام دۇنياغا كەلگەندىن كېيىن ئۆزىگە كىمنىڭ ئەلچى بولىدىغانلىقىنى سوراشقاندىن كېيىن، ئۇ ھۆپۈپنى تاللاپتۇ. ئەسلىدە ھۆپۈپ سۈمۈرۈغنىڭ تەرىدىن يارالغانىكەن. شۇ سەۋەبتىن سۈمۈرۈغ قۇشلارنىڭ پادىشاھى، ھۆپۈپ ئەلچىسى، بۆلۈل نەۋكىرى بوپتىكەن. ئۇلار ھازىرمۇ شۇ مۇناسىۋەتتە ئىمىش.

يىلان ھەققىدە رېۋايەت

ئېلان ئەسلىدە جەننەتتىن يارىتىلغان بولۇپ، ئۈچ قاننى بار ئىكەنمىش. ئۇ جەننەتتىكى پەرىشتىلەردىن ئازازۇل بىلەن سىرداش ئىكەنمىش. خۇدا ئازازۇلغا غەزەپ قىلىپ، جەننەتتىن قوغلاپ، سۈرىتىنى تەبىدىل قىلغاندا ئىلاننىڭ قانپىتىغە مۇقەھرى قىلىپتىكەن. بۇ قەھىرى يىلاننىڭ ئىچىدە قېلىپ زەھەرگە ئايلانغانمىش.

رېۋايەت قىلىنىشىچە، ئېلان قارا باشلىق، سېرىق باشلىق ۋە باقىر رەڭلىكتىن ئىبارەت ئۈچ خىل بولىدىكەن. سېرىق باشلىق زەھەرلىك، قارا باشلىقنىڭ زەھىرى ئاز، باقىر رەڭلىكى زەھەرسىز ئىكەن.

ئاجايىپ بىر مەخلۇق ھەققىدە بېشارەت

ئاخىر زاماندا «دابىئىلئەرز» دەپ ئاتىلىدىغان بىر مەخلۇق پەيدا بولارمىش. ئۇ ئاجايىپ خۇسۇسىيەتكە ئىگە بىر مەخلۇق بولۇپ، ئۇنىڭدىن دۇنيادىكى پۈتكۈل ھايۋانلارنىڭ سۈرەت - سېمىياسى تېپىلار ئىمىش. ھەيۋەتلىكلىكىدىن بېشى يەتتە قات كۆكنىڭ ئۈستىدە، ئايىغى يەتتە قات يەر-نىڭ تېگىدە تۇرارمىش.

قوڭغۇز ھەققىدە رېۋايەت

مۇسا ئەلەيھىسسالام قېرىندىشى قارۇننى توغرا يولغا ئۈندەپتۇ. ئەمما ئۇ توغرا يولغا مېڭىشنى رەت قىلىپتۇ ۋە ماڭماپتۇ. شۇنىڭ بىلەن قارۇننى يەر يۈتۈپ كېتىپتۇ. يەر يۈتۈپ قىرىق كۈندىن كېيىن، ئۇنىڭدىن بىر قوڭغۇز پەيدا بولۇپتۇ. قارۇن ئەزەلدىنلا مال - دۇنياغا ھېرىس بولغاچقا، ئۇنىڭدىن يارالغان قوڭغۇزمۇ مال - دۇنياغا ھېرىس چىقىپتۇ. شۇ سەۋەبتىن قوڭغۇز دائىم ئات تېزىكى ئىچىدە ياشارمىش. ھاشاراتلار ئىچىدە قوڭغۇزدىن ھېرىس ۋە تەكەببۇر نەرسە يوقمىش. تۆت ئايغىلىقلار ئىچىدە توڭگۇزدىن ھېرىس، قاپلاندىن تەكەببۇر نەرسە يوقمىش. ئۇچار قۇشلاردا شۇڭقاردىن تەكەببۇر، قاغا ۋە سارسقاندىن ھېرىس نەرسە يوقمىش.

تۆگە رېۋايىتى

تۆگە جەننەتتىكى توبى دېگەن بىر دەرەخنىڭ ياپرىقىدىن يارىتىلىپتۇ. شۇڭا ئۇ چوڭ ۋە كۈچلۈك ئىمىش. تۆگە ئەسلىدە ئۆركەشسىز ئىمىشكەن، داقيانۇسۋاقتىدا داقيانۇس

يىلان بىر ياشتىن سەككىز ياشقا بارغىچە «ھەيىتە» دەپ يىلىدىكەن. بۇ مەزگىلدە قىش كۈنى بىر نەرسە يېمەسمىش. چۈنكى، قىشتا سۇ ئاستىدا ئويغانماي ئۇخلايمىش. ھەيىتە بىر كىمنى چىقىۋالسا ئىلاجى شۇكى، چىقىۋالغان شۇ «ھەيىتە» نى ئۆلتۈرۈپ بېشىنى كېسىۋېتىپ، قاينىتىپ شۇ كىشىگە ئىچكۈزسە، غايەت پايدىسى بار ئىمىش. ئەگەر، ئۇ «ھەيىتە» نى ئۆلتۈرۈش مۇمكىن بولمىسا، ئاتنىڭ تېرىنى شۇ چىقىلغان يەرگە سۈرۈتۈش ھەم ئىچكۈزۈش لازىمىمىش. يىلان توقسەن ياشقا بارغاندا «ئەنئى» دېيىلىدىكەن. ئەنئى چاققان كىشىگە داۋا يوقمىش. ئۇ يۈزدىن ئۆتۈپ مىڭ ياشقا بارغاندا «ئەجدىھا» دېيىلىدىكەن. ئەجدىھا ھالىتىگە يەتكەندە، ماڭماي بىر يەردە مۇقىم تۇرارمىش. ئادەم ۋە ھايۋاناتلارنى دەم تارتىپ ئوزۇقلىنارمىش. كۆپۈنچە يېمىكى توپا ئىمىش. ئىككى مىڭ ياشقا بارغاندا «يۇھى» دېيىلىدەكەن. بۇ خىل يىلان ھىندى دىيارىدا كۆپىمىش. ئىككى مىڭدىن ئۆتۈپ كەتسە، چىرايلىق قىز ياكى يىگىت سۈرۈپتىگە كىرەرمىش. ئادەمدىن ھېچ پەرقى يوقمىش. ئەجدىھا بىلەن يۇھى قارا باشلىق يىلاندىن ئۆزگىرەرمىش. سېرىق باش ۋە باقىررەڭ يىلانلارنىڭ ئۆسمىرى ئۇزۇن بولماسمىش. باشقىلىرىغىمۇ ئۆزگەرمەسمىش.

يەنە «شاھ مارى» (يىلان شاھى) دەيدىغان بىر خىل يىلان بولۇپ، رەڭگى ئاق، چوڭلۇقى قامچى دەستىسىدەك بار ئىمىش. ئۇ يىلانلارنىڭ شاھى بولۇپ، ئەسلا زەھىرى يوقمىش.

توپىلايغۇچى: ئابدۇقادىر سادىر

مەشرەپ بېيەتلىرى قوغدىلىشقا موھتاج

ئادالەت ئىمىن

كۆك مەشرىپى ، ھېيت - ئايەملەردە بولىدىغان مەشرەپلەر خەلق تۇرمۇشىدىن بارا - بارا يىراقلاپ كەتتى. زامانىۋى مەدەنىيەتنىڭ تەسىرى، تۇرمۇش قەدىمىنىڭ تېزلىشىشى مەشرەپ سورۇنلىرىنىڭ ئازلاپ بېرىشىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان ئاساسلىق ئامىللاردۇر. 20 - ئەسىرنىڭ 80 - يىللىرىدىن باشلاپ ئۇنئالغۇنىڭ تېز سۈرئەتتە ئومۇملىشىشى ھىم ئۇنىڭ مەشرەپ سورۇنلىرىغا كىرىشى، شۇ - نىڭدەك تانسا ۋە باشقا ئىبجەش ئۇسسۇللارنىڭمۇ بۇ سورۇنلاردا تەڭ پەيدا بولۇشى، ئەلنەغمىچىلەرنىڭ قىزغىنلىقىغا قاتتىق زەربە بولدى. كىشىلەر ئاستا - ئاستا توك بارلىكى يەردە «ھاردىم، تال - دىم» دېيىدى نەغمە قىلىپ بېرىدىغان، ھىم زامانىۋىلىقنىڭ بەلگە - سى بولۇپ قالغان ئۇنئالغۇلارنى ئىشلىتىشنى مودا قىلىشقا باشلىدى. مەشرەپ سورۇنى ۋە ئەلنەغمىچى ئىككىسى بىر - بىرىنى شەرت قىلىدىغان، بىر - بىرىنى ئىلىك ئالىدىغان دىئالېكتىك بىر - لىك. تارىختا ئۆتكەن - نى - نى مۇنەۋۋەر سەنئەتكارلارنى مەيدانغا كەلتۈرگەن مەشرەپ سورۇنلىرىنىڭ ئازلاپ كېتىشى، ئەلنەغمىچىلەرنىڭ قابىلىيىتىنى تاۋلايدىغان سورۇنلارنىڭ ئازلاپ كېتىشى تۈپەيلى قىلمىشلىكلەرنىڭ قابىلىيىتى تاۋلانمىدى ياكى تاۋلىنىش پۇرسىتى ئازلاپ كەتتى، مەشرەپ سورۇنلىرىنى قىزىتمەيدىغان سەنئەتكارلار يېتىشىپ چىقالمىدى دېگەنلىكتۇر. ئۇنئالغۇلارنىڭ سەنئەتكارلارنىڭ پۇرسىتىنى تارتىۋېلىشى، مەشرەپ سورۇنلىرىنىڭ ئازلاپ كېتىشى، قومۇل دىيارىدىكى ئوت يۈرەك سەنئەتكارلاردىن مەڭلىك ئۇستام، ئەمەت قالىنى، ئاخۇنىبەگ، ئاقباشا، لەيلىخان قاتارلىقلارنىڭ ئاخىرقى بىر ئەۋلاد مۇنەۋۋەر سەنئەتكارلار بولۇپ قېلىشىدىكى ئاساسلىق ئامىل بولۇپ قالدى. لەيلىخاندىكە مەشرەپنى، نەغمە - ناۋانى قىزىتىشتا ھەل قىلغۇچ رول ئوينايدىغان ھىم ئۇنى قىزىتىش - قىزىتماسلىق، نەغمىچىگە باغلىق دەپ بىلىدىغان «دېنى قولغا ئېلىپ چالمىغان، نەغمىنى

قومۇلدا يېقىنقى يىللارغىچە داۋاملاشقان قارلىق مەشرىپى، كۆك مەشرىپى، توي - تۆكۈن، ھېيت - ئايەملەردە بولىدىغان مەشرەپلەر، ئۈجمە باراۋىتى، قوغۇن باراۋىتى ۋە باشقا مىلسلاردا بولىدىغان مەشرەپلەر خەلق بېيەتلىرىنىڭ مەيدانغا كېلىش، تارقىلىش، تەرەققىي قىلىش سورۇنى بولۇپ، سەنئەتخۇمار قومۇل خەلقى يۇقىرىقىدەك تۈرلەردە مەشرەپلەرنى ئۆتكۈزۈپ، ئۆزىنىڭ مەنەۋى تۇرمۇشىنى بېيەت كەلگەن. قومۇلدا ئالدىنقى ئەسىرنىڭ 80 - يىللىرىدا توي تۆت كۈن بولاتتى. تويىنىڭ بىرىنچى كۈنى (قىز تەرەپتە) توي كۈنى، ئىككىنچى كۈنى (يىگىت تەرەپتە) يۈز ئاچقۇ كۈنى، ئۈچىنچى كۈنى چىلاشقۇسى، تۆتىنچى كۈنى توققۇزى دەپ ئاتىلىدىغان بولۇپ، توي ئىگىلىرىنىڭ ئۆيىدە توي - نىڭ توققۇزغىچە مەشرەپ بولاتتى. توي ئىگىلىرى شۇ چاغدىكى ئىقتىسادى ئەھۋالغا قاراپ بىرەر كىيىملىك رەخت ياكى كۆڭلەك ئېلىپ، شۇ مەھەللىدىكى ياكى شۇ ئەتراپتىكى ئەڭ داڭلىق ئۇستا مۇقامچىلارنى يوقلغاچ، ئۇلارنى ئۆز ئۆيىدىكى تويغا ئالاھىدە چىلايىتى، تويغا كىم بالدۇر بېرىپ ئېيتسا، شۇلار مۇقامچىلارنى ئېلىپ كېتەتتى. مەشرەپ ئاخىرلاشقاندا مۇقامچىلارنىڭ بالىلىرىغا ئالغاچ بېرىشى ئۈچۈن ئىككى چوۋات (نېپىز نان) ئارىسىغا گۆش، پولۇ دېگەندەك توي نېمەتلىرىدىن بېرىلەتتى ①. لېكىن دۇنيا ئىقتىسادىنىڭ يەر شارلىشىش قەدىمىنىڭ تېزلىشىشىگە ئەگىشىپ، ھەر قايسى مىللەتلەرنىڭ مىللىي ئۆزگىچىلىكلىرى بۇ چوڭ قاينامدا ھورغا ئايلىنىپ كېتىۋاتقان بۈگۈنكى كۈندە، قومۇل رايونىدا مەشرەپ سورۇنلىرى بۇرۇنقىدىن كۆپ ئازلاپ كەتتى. يۈز ئاچقۇ مەشرىپىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، توي مۇناسىۋىتى بىلەن ئۆتكۈزۈلىدىغان توي باشلاش مەشرىپى، توي مەشرەپى، تۇنجى قارنى قۇتلاپ ئۆتكۈزۈلىدىغان قارلىق مەشرىپى، تۇنجى قارىدىن كېيىن كۆك ئۇندۇرۇلۇپ بىر قىش ئۆتكۈزۈلىدىغان

ئارا تۆگىنىدىغان، ھەقىقىي بىلىم ئالماشتۇرۇش سورۇنى ئىدى. يەنە شۇنىڭدەك بۇ سورۇن ئەۋلادلارغا ئادەپ - ئەخلاق تۆگىتەلمىدىغان ھەم ئۇلاردا ئادەمىيلىك ساپا يېتىلدۈرىدىغان خەلق مەكتىبى ئىدى. ھازىر قومۇل رايونىغا نىسبەتەن ئومۇميۈزلۈك تۆتكۈزۈلدىغان مەشرەپ يۈز ئاچقۇ مەشرەپىدۇر.

بېيىت ئېيتىش - يۈز ئاچقۇ مۇراسىمىنىڭ بىر دىنىمۇ مۇھىم مەزمۇنى بولۇپ، قومۇل ئۇيغۇرلىرىنىڭ توي - تۆكۈنلىرىنى گۈل ئۈستىگە گۈل كەلتۈرۈپ قىلىشىدىكى كىم بولسا بولمايدىغان مۇھىم ۋاسىتىلىرىنىڭ بىرى. يۈز ئاچقۇ مەشرەپىدىن باشقا مەشرەپ سورۇنلىرىنىڭ ئازلاپ كېتىشى بىلەن شۇ سورۇنلاردا ئېيتىلىپ كېلىۋاتقان بېيىتلارنىڭ كەڭ زېمىنى تازىلىدى. شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى، يېقىنقى يىللاردىن بۇيان قومۇل رايونىدا، كىشىلەرنىڭ بېيىت ئېيتىش تالانتىنى يېتىلدۈرىدىغان، نامايان قىلىدىغان، تاۋلايدىغان سەھنىسى يۈز ئاچقۇ مەشرەپلىرىگەلا مەركەزلىشىپ، قومۇل رايونى بوستانلىق مەدەنىيىتى بىلەن تاغلىق رايونلار مەدەنىيىتى گىردەلىشىپ بىر رايون بولۇپ، تارىختا بەش شەھەر، ئون ئىككى تاغ دەپ ئاتىلىپ كەلگەن. بۇ شەھەر ۋە تاغلار، قاقاس چۆللۈكلىرى ۋە ئېگىز تاغلار بىلەن ئايرىلىپ تۇرىدۇ. شۇڭلاشقىمۇ ھەرقايسى جايلارنىڭ يۈز ئاچقۇ مەشرەپلىرىنىڭ قانداق بولۇشىدا ئازدۇر-كۆپتۈر پەرقلەر مەۋجۇد. بۇ پەرقلەر قومۇل شەھىرىگە يېقىنلاشقانسىرى ئېيتىلغان بېيىت مىقدارىنىڭ ئازلاپ بېرىشى ۋە قانداق بولۇشىدا ئاددىيلىشىپ بېرىشىدا ئىپادىلىنىدۇ. بىز نۆۋەتتە قومۇلنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا ھېلىمۇ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇۋاتقان يۈز ئاچقۇ مەشرەپلىرىدىكى بېيىت ئېيتىش پائالىيەتلىرىنى ئۈچ رايون بويىچە قىسقىچە تونۇشتۇرۇپ تۆتىمىز. بۇ ئۈچ رايون بېيىت ئېيتىش ئەنئەنىسىگە نىسبەتەن ئالغاندا، تىپىك ئەھمىيەتكە ئىگە رايونلار ھېسابلىنىدۇ.

1. ئاراتۇرۇك. بۇ رايون شىنجاڭنىڭ ئەڭ شەرقىدىكى قاتناشقان تاغلارنىڭ ئارىسىغا جايلاشقان، تەڭرىتېغىنىڭ شەرقىي شىمالىي ئېتىكىدىكى يېرىم چارۋىچىلىق، يېرىم تېرىقچىلىقنى ئاساس قىلغان تاغلىق رايون. بۇ رايوندا ئاھالىلەر تارقاق ئولتۇرۇش

مەلىكخان ئانا قىياس بېيىتى ئېيتماقتا

باشلىمىغان ئەھۋالدىمۇ سورۇن كەيپىياتنى بىردىنلا جانلاندىرۇپ، تىمىدىغان، سورۇنلاردا يېشىلەنمەي تۇلۇرغانلارنىڭ كۆڭۈللىرىنى يېشىپ، يۈز - قولغا جان كىرگۈزۈۋېتىدىغان... مەشرەپنىڭ ھەم ئىشەنچلىق نەغمىچىسى، ھەم زوقىمىن تاماشچىسى. ھەم كەڭ كۆڭۈل ساھىبخانى، ھەم ئادەپلىك مەھپىنى، ھەم قايىل رەياسەتچىسى، ھەم ماھىر تەشكىللىگۈچىسى، ھەم داپچىسى، ھەم قىزىقچىسى، ھەم قىزىقچىسى ھەم قىياسچىسى بولالايدىغان» ② ئىزباسارلار يېتىشىپ چىقالىدى، بۇنىڭ بىلەن مەشرەپلىرى قىزىمايدىغان بولدى، قىزىمىغانچە تېخىمۇ تۆتكۈزۈلەيدىغان بولدى.

نىكاھ توي مۇراسىملىرى بولسا، ئىنسانلار تۇرمۇشىدىكى مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە چوڭ مۇراسىملارنىڭ بىرى بولۇپلا قالماي، يەنە بىر مىللەتنىڭ ئۆرپ - ئادەت، قائىدە يوسۇنلىرىنىڭ مۇجەسسەملەنگەن سەيناسى. ئەنە شۇ سەيناسى تۇغقانلارنى تۇغۇتقانلارغا يېقىنلاشتۇرىدىغان، قولۇم - قوشنا يۇرتداشلار ئارا مەھرىم-مۇھەببەت يەتكۈزۈشىدىغان، دوست، ئەل - تاغىنىلەر ئارا دوستلۇقنى كۈچەيتىدىغان، شۇنىڭدەك خەلق سەنئەتكارلىرى ئۆز كارامەتلىرىنى نامايان قىلىدىغان، ئۆز ئىقتىدارىنى تاۋلايدىغان بىر سەھنىدە نەغمىچى مۇقامچىلار ئۆزلىرىگە خاس ئۇسلۇبلىرى بىلەن مۇڭلۇق ئاۋازلىرىدا خەلق مۇقاملىرىنى ياگردىتىپ ئاممىنىڭ يۈرەك تارلىرىنى چەكسە، ئۇسسۇلچىلار لەرزىلەر ئۇسسۇللىرى بىلەن سورۇن ئەھلىنى ئۆزىگە مەھلىيا قىلىۋالىدۇ. قىياسچىلار سورۇن ئەھلىنى بېيىتكە قېتىپ قىياس توۋلاپ، سورۇن كەيپىياتىنى تېخىمۇ ئەۋجىگە كۆتۈرىدۇ. قىز ۋە يىگىت تەرىپىنىڭ بېيىتچىلىرى بېيىت ئېيتىشتا بەسلىشىپ، گەھ توي ئىگەلىرىنى ئاجايىپ گۈزەل تىللار بىلەن مەدھىيىلەسە، گەھ يۈمۈرىسى تىك تىللار بىلەن قىزىقچىلىق قىلىپ توي قاتناشچىلىرىنى قانغىچە كۈلدۈرىدۇ. قىزنىڭ يۈزىنى ئېچىش جەريانىدىكى ھەييار ئۇسۇلچىلارنىڭ قىزىقچىلىقلىرى توي قاتناشچىلىرىنى پۇخادىن چىقىرىۋەتۈپ ھۇزۇرلاندىرىدۇ. شۇڭلاشقىمۇ تويلارنىڭ مەشرەپ سورۇنلىرى ئەنئەنىگە سەنئەتنىڭ ئىجادىي بېيىدىغان، ياشلار چوڭلاردىن، بىلىمگەنلەر بىلىمگەنلەردىن، بىلىمگەنلەر بىلەن بىلىمگەنلەر ئۆز-

پوتا ئۆتۈشۈش

MIRAS

قومۇل مۇقاملىرىنى ئېيتىشىدىغان، دوستلىرىغا مېھرىبان، مېھرىبان دوست، ناخشىلىق مۇزىكا، ئويۇن-تاماشىغا ئامراق خەلق. ④ ئۆتە كۈزۈلۈۋاتقان يۈز ئاچقۇ مەشرەپلىرى ئۆزگىچە بولۇپ، ئۇنىڭدا يۈز ياپقۇچى، يۈز ئاچقۇچىلار مۇقامچىلارنىڭ مۇڭلۇق مۇقام كۈيلىرىگە جۆر بولۇشۇپ، ئۇسسۇل ئويناپ كېلىپ قىزنىڭ يۈزىنى بىرى ئاچسا، بىرى كېلىپ ياپىدىغان، بېيىت ئېيتىشىدىغان ئادەتلەردىن باشقا، يەنە قىزىگىت چوڭلارغا سالام بەرگەندە چوڭلار ئۆزلىرىنىڭ ياخشى تىلەكلىرىنى بېيىت ئارقىلىق ئىپادىلەيدىغان ئېسىل ئادەتلەر ساقلانغان، ئۇندىن باشقا يۈز ئاچقۇدا ئەرلەرمۇ بېيىت ئېيتىدىغان، قىزىقچىلىق قىلىدىغان ئادەتلەر ئۆز-گىچىلىككە ئىگە.

3. قومۇل شەھىرى. قومۇل شەھىرىدىكى بېيىت ئېيتىشىش ئەھۋالىغا كەلسەك، يۇقىرىقى ئىككى رايون بىلەن روشەن پەرقلىق ھالدا قائىدىمۇيوسۇنلارنىڭ ئالدىلاشقانلىقى، بېيىت ئېيتىشىشنىڭ نىسبەتەن سۇسلاشقانلىقىنى، مۇنداقچە ئېيتقاندا يېڭى زامان مەدەنىيىتى تەسىرىنىڭ قومۇل شەھىرىدە ئەڭ گەۋدىلىك بولغانلىقىنى ھېس قىلىمىز. 3-4 كۈندە بولىدىغان توپلار بىر كۈنگە قىسىم قىراپ، نۇرغۇن قائىدىمۇيوسۇنلار ئەمەلدىن قالغان ياكى ئۆزگەرگەن بولۇپ، توي باشلاش مەشرەپى، توي مەشرەپى ئومۇميۈز-لۈك دېگۈدەك ئۆتكۈزۈلمەيدۇ. يۈز ئاچقۇ مەشرەپى تويىنىڭ بىرىدە بىر مۇھىم مۇراسىمى سۈپىتىدە داۋاملاشقان بولسىمۇ، لېكىن مۇقامنىڭ مۇڭلۇق كۈيلىرىگە جۆر بولغان ئۇسسۇلچىلارنىڭ ئۇسسۇل ئويناپ كېلىپ قىزنىڭ يۈزىنى ئاچىدىغان ئادەتلىرى ساقلانمىغان بولۇپ، قائىدىلىرى ئالدىلىشىپ پەقەت قىزنىڭ ئالدىغا تەخسە - پەتەنۇسلاردا تىزىش ۋە بېيىت ئېيتىشىش مۇراسىمى غىلا ئايلىنىپ قالدى. يەنە بەزىدە بېيىت ئېيتىدىغان ئادەم يوق بولۇپ قالدىغان ئەھۋاللارمۇ، بىر-ئىككى كۈپلەپ بېيىت ئېيتىپ توي قاتناشچىلىرى ۋە توي ئىگىلىرى تىتىلداپ، بىر خىل بىئەپ، ئوسال ھالغا چۈشۈپ قالدىغان ئەھۋاللارمۇ بار. قومۇلدا ئۆتكۈ-زۈلگەن يۈز ئاچقۇ مەشرەپلىرى خەلقنىڭ تىلى بويىچە ئېيتقاندا، ئاراتۇرۇك، لاپچوقلاردىكى يۈز ئاچقۇلاردىكىدەك قىزىمايدۇ. قومۇل رايونىغا نىسبەتەن زامانىۋىلىقنىڭ، ئىلغارلىقنىڭ كۆزىنىكى ھېسابلانغان قومۇل شەھىرى خەلق سەنئىتىنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى بولغان بېيىت ئېيتىشىش ئەنئەنىسىنى يېتەرلىك تەرەققىيات بوشلۇقىدىن مەھرۇم قىلغان بولۇپ، بۇ نۇقتىدىن بېيىت ئېيتىشىش ئەنئەنىسىنىڭ كەلگۈسىگە بىر نەرسە دېمەك تەس.

يۈز ئاچقۇ مەشرەپلىرىدە ئېيتىلىۋاتقان بېيىتلار سىستاتىكىسى خەلق تۇرمۇشىدا ئېيتىلىۋاتقان بېيىتلارنىڭ نەق مەيدانلىرىدىكى تەكشۈرۈشۈمىدىن شۇنى خۇلاسەلەشكە بولىدۇكى، ھازىر قومۇل رايونىدا يۈز ئاچقۇ بېيىتلىرىنىڭ ئېيتىلىشى ئومۇميۈزلىككە ئىگە. مەن تەكشۈرۈش جەريانىدا ئالتە تويىنىڭ يۈز ئاچقۇسىنى سۈرەتكە ئالدىم، بېيىتچىلاردىن سۈرۈشۈرۈش ئارقىلىق يەنە ئالتە

تۇراقلاشقان بولۇپ، سىرتنىڭ تەسىرىگە كېيىنكى مەزگىللەردە ئازراق ئۆچىرىغان، ئىسلام دىنىنىڭ تارقىلىشىمۇ باشقا جايلارغا قارىغاندا سەل كېيىنرەك بولغاچقا، بۇ جايدا دىنىي ئۆرپ-ئادەتلەر بىر ئاز بوشراق ③. مەسىلەن، توي بېيىتلىرىدە «ئوڭ قولۇمغا ھاراق ئالدىم، سول قولۇمغا شامچىراق» دېگەن مىسالىرى قىز-مۇل شەھىرىدە «چاي» دەپ ئۆزگەرتىلىپ ئېيتىلسا، ئاراتۇرۇك تەرەپلەردە ئۆزگەرتىلمەي ئېيتىلىۋېرىدۇ. يەنە بۇ جايلاردا ئايال ئېيتىقچىلار كۆپ بولۇپ، توي-تۆكۈن، مەشرەپلەردە ئاساسەن ئاياللار ناخشا ئېيتىدۇ. مېنىڭ 2006 - يىلى 30 - ئاۋغۇستىن 4 - سېنتەبىرگىچە بولغان ئاراتۇرۇكتىكى تەكشۈرۈشۈمگە ئاساسلانغاندا ھازىرمۇ شۇنداق. شۇ چاغدا مەن قاتناشقان ئۈچ تويىنىڭ ھەممىسىدە ئۈچ ئايال داپ چېلىپ، ناخشا ئېيتتى، بىر ئەر غىرىجەك چېلىپ تەڭكەش قىلىپ بەردى.

ئاراتۇرۇكتە توي قىلغان قۇدىلارنىڭ ئۆزئارا بىر-بىرىنى قۇتلاپ بېيىت ئېيتىشى، پوتا ئۇسسۇلىدا بېيىت ئېيتىپ چاقچاقلىشىشى، مەشرەپ كەيىپىياتى كۆتۈرۈلگەندە ھازىر جاۋاب قىلىشچىلارنىڭ ماھىر ئۇسسۇلچىلارنى مەدھىيەلەپ، ئۇسسۇل ئويدىمىغانلارنى ھەجۋىي قىلىپ، يېڭى-يېڭى قوشاقلارنى توقۇۋىشى، قىيىقاس توۋلاپ سورۇننى ئاچىپ جانلاندىرۇۋېتىشى ئادەتكە ئايلانغان بولۇپ، ئۇ يەردە بېيىت-قوشاق بىلمەيدىغان ئادەم يوق دېيەرلىك. شۇڭلاشقىمۇ بۇ رايوندا ئۆتكۈزۈلۈۋاتقان يۈز ئاچقۇ مەشرەپلىرىدە ئېيتىلغان توي بېيىتلىرىنىڭ مىقدارى ئەڭ كۆپ. ئۇلار توي باشلاش مەشرەپى ۋە توي مەشرەپلىرىنى ھازىرمۇ ئۆتكۈزۈدۇ، بۇ مەشرەپلەردە مېھمانلارغا چاي تۇتقاندا ھەم مەشرەپ كەيىپىياتى كۆتۈرۈلگەندە قىيىقاس بېيىتلىرىنى ئېيتىدۇ. قىز ۋە يىگىت تەرەپ ئۆز خېنىلىرىنى (سوۋغاتلىرىنى) قارشى تەرەپكە تۇتۇشقاندا ھەم قۇرۇق داستىخاننى قايتۇرغاندا قۇدا خېنىسى (سوۋغىتى) بېيىتىنى ئېيتىدىغان ئادەت ھازىرمۇ داۋاملىشىۋاتىدۇ. يۈز ئاچقۇدا بېيىت ئېيتقاندىمۇ، ئوغۇل تەرەپ قىزنىڭ ئالدىغا قويۇلغان ھەر بىر پەتەنۇس ئۈچۈن بىر بېيىت ئېيتىپ قىز تەرەپكە تۇتسا، قىز تەرەپمۇ يەنە قۇرۇق پەتەنۇسلارنى بېيىتى بىلەن قايتۇرىدۇ. بۇندىن باشقا يەنە قىزنى كۆچۈرۈپ ماڭغانلار توسۇۋېلىنغاندىمۇ يولنى ئېچىپ بېرىشنى ئۈمىد قىلىپ بېيىت ئېيتىدىغان ئەھۋاللارمۇ بۇ يەردە ئومۇملاشقان. شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى، ئاراتۇرۇك رايونىدىكى بىر پۈتۈن توي بېيىت ئېيتىش بىلەن باشلىنىپ، بېيىت ئېيتىشىش بىلەن ئاخىرلىشىدۇ.

2. لاپچۇق. بۇ «بەش شەھەر، 12 تاغ» ئاتالغۇسىدىكى بەش شەھەرنىڭ بىرى بولۇپ، قومۇل شەھىرىدىن 60 كىلومېتىر تىرەپ يىراقلىققا جايلاشقان بىر قەدىمىي يۇرت. بۇ يۇرت «تا-رىختا ئۇزۇن بىر زامان سودا كارۋانلىرى ۋە خىلمۇ خىل يولۇچىلارنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەي قاتناپ تۇرىدىغان جايلارنىڭ بىرى ئىدى. لاپچۇق خەلقى توي-تۆكۈن، ھېيت-بايراملاردا، قىش كۈنلىرىدىكى مەشرەپ ئولتۇرۇشلىرىدا ئۆز ئارا كۆڭۈل ئېچىپ،

20082

ئالم بولسك ئالەم سېنىڭكى

تويناڭ خاتىرە پلاستىنكىسىدىن يۈز ئاچقۇ قىسمىنى كېسىۋالدىم. شۇ يۈز ئاچقۇلاردا ئېيتىلغان بېيىتلارنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىنى تۆۋەندىكى جەدۋەلدىن كۆرۈپ باقايلى:

يۈز ئاچقۇدا ئېيتىلغان كونا بېيىتلارنىڭ ئېيتىش نىسبىتى جەدۋىلى

ۋاقىت	ئورۇن	بېيىت مىقدارى (مىسرا)	بېيىت مىقدارى (مىسرا)	بېيىت نىسبىتى
2003\10\18	لايچۇق (ھويلا)	246	78	31.7
2004\11\29	نوم (ئۆي)	308	308	100
2006\6\28	راھەتباغ (ئۆي)	202	186	92.1
2006\7\9	دۆۋەجى (ئۆي)	166	82	49.4
2006\7\26	شەھەرچى (ئۆي)	221	46	20.8
2006\8\3	راھەتباغ (ئۆي)	100	88	88
2006\8\5	توغۇجى (ھويلا)	109	9	86.2
2006\8\11	بوقىرى ئاقىر (ھويلا)	366	296	80.9
2006\8\13	بوستان رېستورانى	224	188	83.9
2006\8\26	ئاستانە بازار (ئۆي)	311	279	89.7
2006\8\28	ئارا ئاقىر (ئۆي)	220	198	90
2006\9\2	ئاراتۇرۇك بازىرى مەرىكە زالى	521	381	73.1
ئومۇمىي سانى	12 توي	2994	2224	74.3

ۋاقىت	ئورۇن	بېيىت نىسبىتى	بېيىت سانى	بېيىت مىقدارى
2003\10\18	لايچۇق (ھويلا)	31.7	78	246
2004\11\29	نوم (ئۆي)	100	308	308
2006\6\28	راھەتباغ (ئۆي)	92.1	186	202
2006\7\9	دۆۋەجى (ئۆي)	49.4	82	166
2006\7\26	شەھەرچى (ئۆي)	20.8	46	221
2006\8\3	راھەتباغ (ئۆي)	88	88	100
2006\8\5	توغۇجى (ھويلا)	86.2	9	109
2006\8\11	بوقىرى ئاقىر (ھويلا)	80.9	296	366
2006\8\13	بوستان رېستورانى	83.9	188	224
2006\8\26	ئاستانە بازار (ئۆي)	89.7	279	311
2006\8\28	ئارا ئاقىر (ئۆي)	90	198	220
2006\9\2	ئاراتۇرۇك بازىرى مەرىكە زالى	73.1	381	521
2006\9\2	ئاراتۇرۇك بازىرى مەرىكە زالى	74.3	2224	2994

يۇقىرىقى جەدۋەلنى ستاتىستىكا قىلساق، 12 تويىدا جەمئىي 42 ئادەم 2994 مىسرا بېيىت ئېيتقان بولۇپ، ئوتتۇرا ھېساب بىلەن بىر تويىدا 3.5 ئادەم جەمئىي 249.5 مىسرا، ھەر بىر ئادەم ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 71.3 مىسرا بېيىت ئېيتقان.

كونا بېيىتلارنىڭ ئېيتىش نىسبىتى ستاتىستىكىسى. قومۇل خەلق بېيىتلىرى ناھايىتى ئۇزاق مەزگىل ئېغىزدىن ئېغىزغا كۆچۈش، تاۋلىنىش جەريانىدا خەلق ئاممىسىغا كەڭ تارقالغان ۋە يۇقىرى دەرىجىدە قېلىپلاشقان بولۇپ، بىز بۇ يەردە بۇ خىلدىكى بېيىتلارنى كونا بېيىت دەپ ئاتىدۇق. دېمەك، كونا بېيىت دېگەن ئىمىز بۇرۇن - بۇرۇندىن ئېيتىلىپ كېتىلۋاتقان، خەلق ئارىسىغا كەڭ تارقالغان، شۇنىڭدەك بېيىت قېلىپى بولۇپ شەكىللەنگەن بېيىتلار جۈملىسىدىن بولۇپ، ئۇ ئېغىز ئىدەبىياتىمىزنىڭ پۈتمەس-تۈگمەس كانىدۇر. تۆۋەندىكى كونا بېيىتلارنىڭ ئېيتىش نىسبىتى جەدۋىلىگە قارايدىغان بولساق، كونا بېيىتلارنىڭ قايتىلىنىش چاستوتىسى ئىنتايىن يۇقىرى ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىمىز. گەرچە ھەر بىر بېيىتچى ئۆزىگە خاس بېيىت ئېيتىش ئۇسلۇبى بىلەن نەق مەيدانغا ماسلاشتۇرۇپ، ھازىر جاۋاب بېيىتلارنى ئېيتىشىمۇ، ئۇلار ئېيتقان بېيىتلارنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى كونا بېيىتلاردىن ئىبارەت بولۇپ، ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ھەر بىر تويىدا ئېيتىلغان بېيىتلارنىڭ %74.3 نى ئىگىلەيدۇ. مۇشۇ توپلاردا بېيىت ئېيتقان 42 ئادەم ئىچىدە 41 نىڭ ھەممىسى كونا بېيىتلارنى ئاساس قىلىپ ئېيتقان. ئۆزۈم زىيارەت قىلغان 72 بېيىتچى ئىچىدە ئۈچتىن بىرى ئۆزىنىڭ ئىجادىي بېيىتلىرىنى ئېيتقاننى ھېسابقا ئالمىغاندا، ھەممىسى دېگۈدەك كونا بېيىتلارنى ئۆزىنىڭ خاس ئىجادىي بېيىتلىرى بىلەن قوشۇپ ئېيتىدىكەن. گەرچە ئۈچتە بىرىنىڭ

بېيىت ئېيتىش ئەنئەنىسىدىكى ئۆزگىرىش

1. بېيىت ئېيتىش شەكىلىدىكى قىسمەن ئۆزگىرىش. خۇددى تەيلور: «كىشىلەر ئاممىۋى مۇناسىۋەتلەردە سۆزلەرنى ئۇنىڭ ھەرىكىتى بىلەن قوشۇپ قىلىشقا ئادەتلەنگەن. ئۇلارنىڭ بىر جۈپ قولى، بېشى ۋە بەدىنىنىڭ ھەر خىل ھەرىكەتلىرى دېيىلۋاتقان سۆزنى چۈشەندۈرۈشكە ياردەم بېرىدۇ. شۇڭا بىز شۇنداق ھۆكۈم قىلىمىزكى، ئىنسانلار ئىنسانىيەت تارىخىنىڭ يىراق قەدىمكى دەۋرلىرىدىن تارتىپ، ئاڭلىغىلى بولىدىغان سۆزلەرنى كۆز بىلەن كۆرگىلى بولىدىغان ھەرىكەتلەر بىلەن بىرلەشتۈرۈپ ئىشلىتىشكە ئادەتلەنگەن» ⑤ دېگەندەك بېيىت ئېيتىشتىمۇ كىشىلەر قوللىرىغا گۈل، پوتا، لېگىن، تەخسە پەنتۇسلاردا چايلارنى تۇتۇپ تۇرۇپ بېيىت ئېيتىشقا تىرىشتى. يۈز ئاچقۇ بېيىتىنى ئېيتقان چاغدا سىنچاينى، قىقاس بېيىتلىرىنى ئېيتقاندا، رەخت سېلىنغان لېگەنلەرنى تۇتۇپ تۇرۇپ ئېيتاتتى. لېكىن، ھازىر قول ھەرىكىتى بىلەنلا يۈز ئاچقۇ بېيىتلىرىنى ئېيتىۋېرىدىغان؛ قولياغلىقىنى، دوپپىسىنى پۇلاڭلىتىپ قىقاس بېيىتلىرىنى ئېيتىۋېرىدىغان بولدى. يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان 12 تويىدا بېيىت ئېيتقان 42 ئادەمنىڭ بېيىت ئېيتىشىغا قاراپ باقساق، 18 كىشى چاي تۇتۇپ، 12 كىشى داستىخان ياكى لېگىن پەنتۇس تۇتۇپ تۇرۇپ، يەنە 12 كىشى قۇرۇق قول بېيىت ئېيتقان.

2. بېيىت مەزمۇنىدىكى ئۆزگىرىش. كۆك بېيىتى، قار بېيىتى، تى، پوتا بېيىتى، چاي بېيىتى ۋە قىقاس بېيىتلىرى مەشرەپ

MIRAS

2008.2

سورۇنلارنىڭ ئازىيىپ بېرىشى بىلەن ئېيتىلىشتىن قالغان بولسىمۇ، لېكىن يۈز ئاچقۇ بېيىتلىرى كونا بېيىتلار ئاساسىدا دەۋرگە، شارائىتقا، سىياسەتكە ماسلاشتۇرۇلۇپ، مەزمۇن جەھەتتىن تېخىمۇ كېڭەيدى، بىر قىسىم مەزمۇندىكى بېيىتلار بولسا، ئېيتىلىشتىن قالدى. بېيىت مەزمۇنىدىكى ئۆزگىرىشلەرنى تۆۋەندىكى بىر-قانچە نۇقتىغا يىغىنچاقلاشقا بولىدۇ.

1) توي سېلىقلىرىنىڭ ئېشىپ بېرىۋاتقانلىقى يۈز ئاچقۇ بېيىتلىرى مەزمۇنىغا كىرگۈزۈلدى. يىراق قەدىمكى زامان تويلىرىنىڭ ئىلدىيە سادىقلىقى بىلەن ھازىرقى زامان تويلىرىنىڭ ھەشەمەتچىلىكى بىلەن تولغانلىقى سېلىشتۇرۇلۇپ، يىلدىن يىلغا ئۆسۈۋاتقان توي سېلىقلىرىنىڭ ئاتلار ئانىلار ئۈچۈن بىر ئېغىر سېلىق ئىكەنلىكى، يەنە بۇرۇنلاردا ھېيت-ئايىم، بايرام كۈنلىرىلا چېلىنىدىغان ناغرا - سۇنايلارنىڭ ھازىر قىزنى كۆچۈرۈشتە چېلىنىدىغانلىقىنى ئېلانلىدىغان يېڭى مەزمۇندىكى بېيىتلار مەيدانغا كەلدى. مەسلىھەت:

ئادەم ئاتا ھاۋا ئانا زامانىدىن ئىلدىيە-ساددا بولغان ئىكەن بۇ تويلار.

ئىسلاھات زامانىسىدىكى بۇ ۋاقتلاردا، ھەشەمەتچىلىك بولۇپ كەتتى بۇ تويلار.

ھەشەمەتچىلىك كوچالاردا تاكسى ماڭدۇ. تاكسى بىلەن ناغرا-سۇناي بىللە ماڭدۇ.

كېلىن بىلەن بىر ئۆيلۈك جابدۇق بىللە ماڭدۇ. ئاتا-ئانىلار بۇ تويلار ئۈچۈن مودا قىلادۇ.

21-ئەسىردىن ئاشقاندا، كېيىنكى ئەۋلادلار قانداقمۇ قىلادۇ.

يىلدىن يىلغا ئېشىۋاتقان تۈمەن تويۇقلارغا قاراپ، ئاتا-ئانىلىرىمىز ھىيران قالدۇ. ⑥

دېھقانلىرىم ئالغاچ بۇ يىل كۆپ دارامەت، ھەشەمەتلىك تويلار بولدى خوپ ئالامەت. قىزنى تۇغۇپ چوڭ قىلغۇچە بەك جاپادۇر. ئوغۇل تۇغۇپ ئۆيلۈگۈچە

بەك خاپادۇر. شۇڭا ئويلاڭ يىگىت-قىزلار ئاتا-ئانىنى، ئاتا-ئانا بىر پۈگىنىمۇ تەستە تاپادۇر. ⑦

2) يۈز ئاچقۇدىكى ئورۇن-تەرتىپ ئۆزگىرىشى بېيىت مەزمۇنىدا ئەكس ئەتتى. ھازىرقى رېستوران، زاللاردا بولۇۋاتقان تويلاردا، قىز ۋە قىزنىڭ ھەمراھلىرى تۈرىدە، قالغان مېھمانلار ئىككى تەرەپتە ئولتۇرىدىغان بولۇپ قالغاچقا، چوڭلارنىڭ تۈرىدىن ئورۇن ئېلىپ، ئالاھىدە قەدىرلىنىدىغان ئىززەت - ھۆرمىتى گەۋدىلەنمەيدىغان بولدى. بۇ تۆۋەندىكى مىسىرلاردا ئېنىق ئەپادىسىنى تاپقان:

تويلارنىڭ زاللاردا بولۇۋاتقىنى كۆرسەلە، زاللارنىڭ تۈرىسىنىڭ يوقلىقى بىلەن چوڭلارنى ھۆرمەت قىلىشنىڭ يوقلۇقىنىمۇ كۆرسەلە. ⑧

3) سىياسىيەتنىڭ بېيىت مەزمۇنىغا كىرگۈزۈلۈشى. كونا بېيىتلاردىكى «توققۇز ئوغۇللۇق، بىر قىزلىق بولغاي» دېيىدىغان مىسىرلار «بىر ئوغۇللىق توغۇت سىياسىتىگە ئاساسەن» «بىر قىز، بىر ئوغۇللۇق بولغاي» ياكى «ئىككى قىز، بىر ئوغۇللۇق بولغاي» دېيىدىغان مىسىرلارغا ئۆزگەردى. توغۇچىدا ئولتۇرۇشلۇق ھەجەرخان ئاچنىڭ دەپ بېرىشچە ئوغۇل بالىنىڭ جاپاسى بەك تولدى، شۇڭا بېيىت ئېيتقاندا «ئىككى قىز بىر ئوغۇللۇق بولغاي» دېسە، ئادەملەر بەك خوش بولۇپ كېتىدىكەن. ⑨ يەنە «ئىككى قانۇنى»، «ئۈچكە ۋەكىللىك قىلىش» سىياسىتى قاتارلىق مەزمۇنلارمۇ بېيىتلاردا ئېلانلىنىدىغان بولدى. مەسلىھەت:

بۇ دەۋر ياشلىرىنىڭ تەلەي - بەختىنى كۆرسەلە. مۇھەببەت ئەركىنلىكىنى نىكەھ قانۇنىدا كۆرسەلە.

ئاشنىڭ بەرىكىتى تاختىدا، پۇلنىڭ بەرىكىتى پاختىدا. ھەجەب ئوبدان تويلار بولدى، ئۈچكە ۋەكىللىك قىلىش سىياسىتىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈۋاتقان بىر ۋاقىتدا» ⑩

ئۇلۇغ پارتىيە چىقىپ، ئىشچى-دېھقان مېھنەتكار پۈتۈن جۇڭگو خەلقىگە، كەلتۈرۈپ بەردى بەختىيار. بالىلىرىمىزنى بىز تۇتقان بىلەن، نىكەھ قانۇنى ئەركىنلىكىنى بالىلىرىمىزغا بېرىۋەتتى ئىختىيار» ⑪

نارازى بولسىمۇ، قىزنىڭ كۆڭلىنى دېيلا توي قىلغان، شۇڭا يۈز ئاچقۇدا بېيىت ئېيتقاندا تۆۋەندىكىدەك بېيىت مىسرالىرىنى قو- شۇپ ئېيتقان:

....
بۇ زاماننىڭ دۇشقىرىدا،
ياقلىرى ئېتىك بولدى،
ئېتەكلەر ياقا بولدى. ⑩

ئاراتۇرۇك توخولۇ يېزا بۇلاق بېشى مەھەللىسىدە ئولتۇرۇش- لۇق ئايىسخان ئاچنىڭ دەپ بېرىشچە ئۆزى ياش ۋاقتلىرىدىن باشلاپ بېيىت ئېيتىشقا باشلىغانىكەن، ئۇ چاغلاردا ياخشى-يامان- غا تۈزىتىش كىرگۈزمەيلا ئېيتىۋېرىپتۇ، لېكىن ھازىر بەك دىققەت قىلىدىكەن. بۇرۇن پوتا بېيىتلىرىدا بىر-بىرىنى سۆكۈشىدىغان ئەھۋال بەك ئېغىر بولۇپ، مەشرەپلەردە پوتغا تارتقاندا تۆۋەن- دىكىدەك بېيىتلارنىمۇ ئېيتارىكەن:

ئىلمىدىن كېيىش كېيىسىز،
مېڭىشىڭىز تاراق-تاراق.
كەينىڭىزدىن قاراپ باقسام،
كېچە چۈشكەن خام قاپاق.
كېچە چۈشكەن خام قاپاققا،
ئىتلەر كېلىپ جىڭغاپ ئۆتەر.
مەن ئۆزۈم مىرزان گۈلى،
خانلار كېلىپ سانجىپ ئۆتەر. ⑪

بېيىت مىسرالىرىنىڭ تولۇق يېڭىلىنىشى. گەرچە نۇرغۇن يې- يىتىچىلار باشقىلاردىن تۆگەنگەن بېيىتلارنى ئۆز ئىجادىيەتلىرىگە قوشۇپ ئېيتسىمۇ، لېكىن ئۆز ئالدىغا يېڭى بېيىتلارنى ئىجاد قىلىپ ئېيتىۋاتقان يەنە بىر قىسىم بېيىتچىلارمۇ بار. گەرچە بۇ قىسىم ئەھۋال بولسىمۇ، لېكىن ئومۇمىيلىق ھامان قىسمەنلىكتىن باشلى- نىدۇ. ھەبىبۇل نىياز ئاكا، رازىگۈل سالىارنىڭ يۈز ئاچقۇ بېيىتلى- رى خاسلىققا ئىگە بولۇپ، يېڭىچە بېيىت مىسرالىرىنى مەيدانغا كەلتۈردى. ھەبىبۇل ئاكا بېيىتلىرى قىز تەرەپ بىلەن ئوغۇل تە- رەپكە ئورتاق بولۇپ، ھەر ئىككى تەرەپ ئۈچۈن ئېيتىلىدۇ. مە- سلىن:

سۇلتان پاشىنىڭ ئىسمى
شاكر ئاخۇن بولىدۇ.
ھاۋاغا چىقسا، لاجىن تۇتىدۇ،
يەرگە چۈشسە، يولۋاس تۇتىدۇ.
دەرياغا چۈشسە، ئۈزۈپ چىقىدۇ.
كىتە لەھەڭنى يېڭىپ چىقىدۇ.
.....

ياخشى تۇلپار ئاتلارغا
ئالتۇن ئېگەر توقۇپ قويماي.
بايتىدىن يىگىت تەرەپكە جۇۋاپ قويدۇم،

4) قاتناش ۋاستىلىرى ۋە تېرىقچىلىقتىكى ئۆزگىرىشلەرمۇ بې- يىت مىسرالىرىدا ئىپادىلىنىدىغان بولدى. خەلق تۇرمۇشىدىكى ئات- ئۇلاق قاتنىشىنىڭ ئورنىنى تاكىسى ماشىنىلىرىنىڭ ئالغانلى- قى، يېقىنقى يىللاردىن بۇيان دېھقانچىلىقتىكى پاхта تېرىش يۈزلى- نىشى قاتارلىقلار بېيىت مىسرالىرىدىن ئورۇن ئالدى. مەسلىن:

تويىلاردا ماڭادۇ، تاكسالغىم. تاكسا ئىچىدە ئولتۇرادۇ، قەلەم قاشلىقىم. كالا موللا ۋارىقىدەك، كۆزى قاتلىقىم. پىشقان ئۆزۈم شەرىپتىدەك، سۆزى تاتلىقىم. ⑫	يۇقىرىدىن چۈشۈپ كەلگەن، ئالا ئاتلىقىم. ئۈستۈنىگە مىنىپ كەلگەن، زىۋەر قاشلىقىم. كالا موللا ۋارىقىدەك، كۆزى قاتلىقىم. پىشقان ئۆزۈم شەرىپتىدەك، سۆزى تاتلىقىم. ⑬
--	--

ئاشنى قىلدۇق تاختىدا، پۇلىنى قىلدۇق پاختىدا. ھەجەبىمۇ ئوبدان تويىلار قىلدۇق، يەتتىنچى ئايدا تومۇزدا. ⑮	ئاشنى يايىدۇق تاختىدا، پىپ ئېگىردۇق پاختىدا. خويىمۇ كاتتا تويىلار بولدى، دوست-دۈشمەننىڭ ئالدىدا. ⑭
---	---

5) توي ئىگىلىرىنىڭ بېيىتچىگە ئىنئام قىلغان نەرسىلىرى بېيىت مەزمۇنىغا قوشۇلغان. مەسلىن، دۆۋەجىنىدە ئولتۇرۇشلۇق گۈل- سۈمئاي 2006 - يىلى 9 - ئىيۇلدىكى دۆۋەجىنىدە ئۆتكۈزۈلگەن بىر توي يۈز ئاچقۇسىدا بويىغا ئارتىلغان رەختنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ تۆۋەندىكى بېيىتنى ئېيتقان.

قۇللۇق قىلاي، قۇللۇق قىلاي،
مېھمانلارنى ھۆرمەت قىلاي.
بويۇمغا كۆڭلەكلىك رەخت ئارتىپتۇ،
ھەرقايسىلىرى بۇندىن كېيىن
بۇنداق قىلمىغاي.

ھەبىبۇل ئاكا يۈز ئاچقۇلاردا بېيىت ئېيتقاندا، توي ئىگىلىرى ئۇنىڭ شەپكىسىگە ياكى يانچۇقىغا پۇل قىستۇرۇپ قويسا، بېيىت ئېيتىپ ئاخىرىغا كەلگەندە، ئۇ قىستۇرۇلغان شۇ پۇلنى قولغا ئې- لىپ كۆپچىلىككە كۆرسىتىپ تۇرۇپ مۇنداق بىر بېيىتنى ئېيتى- دۇ:

بېيىڭدىن چىققان پويىز،
قومۇل شەھىرىدە توختاپتۇ.
بۈگۈن ئاخشامقى يۈز ئاچقۇ،
مانا 500 مىڭ ئامېرىكا دوللىرىغا توختاپتۇ.

6) يۈز ئاچقۇدا بىر-بىرىنى سۆكۈشىدىغان بېيىتلار ئاساسەن ئېيتىلىشتىن قالدى. بۇرۇنقى چاغلاردا چوڭلار تويغا رازى بولماي قالسا، قىزنىڭ يۈزىنى ئاچقۇچە بېيىت ئېيتقاندا قېيىداپ بېيىت ئېيتارىكەن. ئارانلىقىدا ئولتۇرۇشلۇق رايىم ياقۇپ ئاچنىڭ دەپ بېرىشچە بىر تويىدا قىز تەرەپ ئوغۇل تەرەپنى تۆۋەن كۆرۈپ

MIRAS

قاراپ ئاڭلاپ ئۆگىنىشتەك يېڭى ئۇسۇللار بارلىققا كەلمەكتە. بۇنىڭدىن ئون يىل ئىلگىرىكى توپلاردا بېيىت ئېيتقۇچىلارغا رەخت، شاربى ئارتىدىغان، پۇل قىستۇرىدىغان ئەھۋاللار يوق ئىدى. مۇشۇ بەش يىلنىڭ مابەينىدە بېيىتچىلارنى ئالاھىدە تەكلىپ قىلىدىغان، بېيىت ئېيتقان سورۇندا بېيىت ئېيتقۇچىغا رەخت ۋە باشقا نەرسىلەرنى ئارتىدىغان، ئۆيلىرىگە بېرىپ يوقلاپ ئۇلارنىڭ ئالاھىدە ئىززىتىنى قىلىدىغان ئادەت شەكىللەندى. بۇ بېيىت ئېيتىش ئەنئەنىسىنىڭ بۈگۈنكى كۈندە تاۋارلىشىغا، كەسىپلىشىشكە قاراپ يۈزلەنگەنلىكىنىڭ نەتىجىسى. بۇ ئۇلار ئۈچۈن ئالاھىدە بىر خاتىرە بولۇپ، بېيىت ئېيتقۇچىلارغا نىسبەتەن چوڭ بىر ئىلھام ۋە مەدەت. توغۇچىدا ئولتۇرۇشلۇق ھەجەر خان ئاچىنىڭ دەپ بېرىشچە ھازىر توپلار سىئالغۇغا ئېلىنىدىغان بولغاچقا، نۇرغۇن ئاياللار بېيىتنى ئالاھىدە يازدۇرۇپ كېلىپ، يادلاپ ئۆگىنىدىغان بوپتۇ. ھەر بىر مەھەللىدە بىر-ئىككىدىن بېيىتچى بېتىشپ چە قېپتۇ. ئىلگىرى چوڭ ياشلىق ئاياللاردىن باشقا بېيىت ئېيتىدىغانلار ئانچە كۆپ ئەمەس ئىكەندى، لېكىن ھازىر كۆپىيىۋېتىپتۇ. 20) توپلارنىڭ خاتىرە ئۈچۈن سىئالغۇغا ئېلىنىشى بېيىتچىلارنىڭ قىزغىنلىقىغا ئىجابىي تەسىر كۆرسىتىدىغان يەنە بىر مۇھىم ئامىل.

ساقلىنىۋاتقان مەسىلىلەر ۋە ئۇنى ھەل قىلىش تەدبىرلىرى ئۈستىدە ئىزدىنىش. ئۇيغۇر مۇقاملىرىنىڭ ب د ت پ ن - مائارىپ - مەدەنىيەت تەشكىلاتى 3 - نۇرگۈمدىكى « ئىنسانىيەت ئاغزاكى ۋە غەيرىي ماددىي مەدەنىيەت مىراسىنىڭ ۋەكىللىك ئەسەرلىرى » نىڭ بىرى بولۇپ بېكىتىلگەنلىكى كىشىنى ھاياجانغا سالمايدىغان خۇش خەۋەر. ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ مۇھىم نامايەندىلىرىدىن بىرى بولغان ئۇيغۇر مۇقاملىرىنىڭ ئىنسانىيەت مىراسلىرى قاتارىدا تونۇلۇشى ئۇيغۇر مەشرەپ مۇقاملىرىنىڭ دۇنياۋى قەدىمىتىنى تولۇق نامايان قىلىدۇ. مۇقام دېمەك - مەشرەپ دېمەك، مەشرەپ دېمەك - بېيىت-قوشاق دېمەك. ئەلنەغمە سەنئىتىنىڭ بىر-بىرىگە باغلانغان، بىر-بىرىنى ئىلگىرى سۈرىدىغان، بىر-بىرىگە بېقىنىدىغان، يىلتىزداش، قان-قېرىنداش قوشاق تۈرلىرىنىڭ كەلگۈسىدە بىر-بىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشى، بىر-بىرىنى ئىلگىرى سۈرۈشى مۇقەررەردۇر. لېكىن، بۇ بىر نەزەرىيە جەھەتتىكى پەرەزىدىنلا ئىبارەت، خالاس. بېيىت ئەنئەنىسىنىڭ يېڭى دەۋرىدىكى تەقدىرى كىشىنى ئويلىاندۇرماي قالمايدۇ. بېيىت ئەنئەنىسىنىڭ ھازىرقى ئەھۋالىنى بىلىش ئۈچۈن ئۇنى بۈگۈنكى كۈنگە يەتكۈزگەن بېيىتچىلار ئەھۋالدىن ئېغىز ئېچىشقا توغرا كېلىدۇ. خەلق سەنئەتكارلىرىدىن بولغان بېيىتچىلار خەلقنىڭ بېيىت ئېيتىش ئەنئەنىسىدىن ئىبارەت ئاغزاكى مەدەنىيەت مىراسلىرىمىزغا ۋارىسلىق قىلغۇچىلار، ئۇنى بېيىتقۇچىلار ھەم تارقاقچىلار. دۇر. ئۇلار بىر ئۆمۈر خەلق ئاممىسىنىڭ مەنۋى تۇرمۇشىنى بېيىت يېتىشتە ھەم جەمئىيەتتىكى كىشىلىك مۇناسىۋەتلەرنى تەشەببۇس قىلىشقا بىر كىشىلىك ھەسسەنى قوشۇپ كەلگەن خالىس تۆھپىكارلار.

ئەمدى قىز تەرەپكىمۇ جۇۋاپ قويماي. چىلاشقىغا كەلگەن ۋاقىت كۈندۈزۈمكىن، كەچمىكىن. كېلىن ئايلىق ئايلا خېنىمنىڭ ئىسمىمىزىزۋانگۈلىمىكىن. ئوڭ قولۇمدا قۇشۇم بار، ئەگىپ يىراققا كەتمەيدۇ. ھەر قانچە قىزچاق بولسىمۇ، رىزۋانگۈلۈمگە يەتمەيدۇ. رىزۋانگۈلۈم رىزۋانگۈل، ھۆر قىزلارنىڭ ھۆرلىرى. يالغانمىكىن، راستمىكىن، كۆرۈپ باقسىلا مانا ھەممىلىرى. 18) رازىگۈل سالنىڭ بېيىتلىرى قىز تەرەپ بىلەن ئوغۇل تەرەپ ئۈچۈن ئايرىم-ئايرىم ئېيتىلىدىغان بولۇپ، شېئىر-قوشاق پۇرىقى كۈچلۈككە. ئوغۇل تەرەپكە ئېيتىدىغىنى: باغلارنى ئارىلاپ يۈرسەك، بۇلبۇلمۇ چۈشۈپ قالدى. قۇربانجاننى كىچىك دېسەك، روشەنگۈلگە كۆيۈپ قالدى. شۇغا بۈگۈن ئىرادە، تويمۇ بولۇپ قالدى. خېرىنساخان ئاچام بىلەن رۇخىيەخان ئاچام، قۇدۇغۇي بولۇپ قالدى. ئاتلارنى تولا چاپتۇق، داۋانلار ئاشايىنىڭ دەپ، مەلىكىزگە تولا باردۇق، كېلىنمىز قىلانىنىڭ دەپ... قىز تەرەپ ئۈچۈن ئېيتىدىغىنى: سىزمۇ ئوغۇل چوڭ قىلىپسىز، يىگىت قامەت. بىزمۇ قىز چوڭ قىلدۇق، زىبا قامەت. بىر-بىرىگە كۆڭلى چۈشتى، بۇ بىر ئامەت. قىزىل گۈلدەك تويى بولدى، زەپ كارامەت. 19) بېيىت ئەنئەنىسىنىڭ قىسمەن جانلىنىشى. بېيىت ئۆگىنىش يوللىرى بۇرۇنقى بىرلا خىل يولدىن، يەنى ئاڭلاپ ئۆگىنىشتىن ئۆزىدە بار شارائىتتىن ئۈنۈملۈك پايدىلىنىپ، باسما ماتېرىياللاردىن، يەنى كىتاب - ژۇرناللارغا ھەم شۇنىڭدەك توي باغاقلىرىغا بېسىلغان شېئىر-قوشاقلارنى يادلىۋېلىش، توي پلاستىنكىلىرىغا

20082

دۇر. ھازىرقىدەك زامانىۋى ماددىيەت ۋاسىتىلىرى بولمىغان ئاشۇ دەۋرلەردە ئاممىنىڭ تەربىيىلىنىشى مەلۇم جەھەتتىن ئەلەنغە سەن. ئىتكارلىرى بىلەن باغلانغان بولۇپ، ئۇلار خەلقنىڭ « ھەم رادى. ئومى، ھەم تېلېۋىزورى، ھەم تىياتىرى، ھەم كىنوسى» ئىدى. ئۇلارنىڭ ۋارىسلىق قىلىشى بىلەن بۈگۈنگە ئۇلانغان بېيىت ئېيى. تىش ئەنئەنىسى ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئىقلىل پاراستىنىڭ ئۇزاق ئەسىرلەر داۋامىدا جۇغلانغان جەۋھىرى. ئۇنداقتا، ئۇلارنىڭ تۇرمۇش ئەھۋالى قانداق؟ مېنىڭ تەكشۈرۈشۈمگە ئاساسلان. ماندا، بېيىتچىلارنىڭ 92.6 پىرسەنتى دېھقان ياكى خىزمەت ئور. نى يوق بولۇپ، زور كۆپچىلىكنىڭ ئىقتىسادىي تۇرمۇشى، داۋالنىش ۋە قېرىغاندا بېقىلىشى كاپالەتكە ئىگە ئەمەس. ھەببۇل ئاكىنى ماسالغا ئالسا، ئۇ تۆت بەش يىل ئۇدا توپلاردا بېيىت ئېيىقان، كېيىن ئۆز ئىشىنىڭ تاشلىنىپ قېلىۋېرىشى بىلەن بۇ ئىش. تىن ئۆزىنى قاچۇرىدىغان بولۇپ قالغان. بەزى كىشىلەرغۇ ناھايى. تى ئاڭلىقلىق بىلەن بېيىتچىنى رازى قىلىدۇ، لېكىن بىر قىسىم كىشىلەر ئۇنىڭ قەدىرىگە دېگەندەك يەتمەيدۇ. بىر ئۆيىنىڭ تىرىك. چىلىكىنى ئۆز ئۈستىگە ئالغان ھەببۇل ئاكىنىڭ ئىككى ئوغلى، بىر قىزى بار بولۇپ، ئىقتىسادىي قىيىنچىلىقى دەستىدىن قىزى يۇقىرى نومۇر بىلەن ئالىي مەكتەپكە ئۆتكەن بولسىمۇ ئۇنى ئوقۇ. تالمىغان. بېيىتچىلارنىڭ زور كۆپچىلىكى ھەببۇل ئاكىغا ئوخشاش مەنۇبەتكە باي، لېكىن ئىقتىسادىي جەھەتتىن باي ئەمەس كى. شىلەردۇر. ئۇنىڭ ئۈستىگە توپلاردا بېيىت ئېيىتىپ كېلىۋاتقان بى. يىتچىلارنىڭ 70 پىرسەنتىدىن كۆپرەكى ئوتتۇرا ياشلىقلار بى. لۇپ، ياشلار 15 پىرسەنتكىمۇ يەتمەيدۇ. بېيىتچىلىك كەسپلىم. شىشكە يۈزلىنىۋاتقان بولسىمۇ، لېكىن بۇنىڭ بىلەن بېيىت ئېيىتىش ئەنئەنىسىنىڭ داۋاملىق مەۋجۇد بولۇپ تۇرۇشىغا بىر نەرسە دى. مەك تەس. ناۋادا ئۈنۈملۈك تەدبىر قوللىنىلمىسا، يېڭى زامان خى. رىسلىرى ھامان بۇ خىل ئەنئەنىنى يۇتۇۋېتىشى مۇمكىن.

زىيارەت قىلىنغان 27 بېيىتچىنىڭ ئىقتىسادىي ئەھۋالىنى كۆرسىتىش جەدۋىلى

رىكىتىگە باغلىق. بۇ شۇنى چۈشەندۈرىدۇكى، بېيىت ئەنئەنىسى نىڭ ئەسلىگە كېلىشى بۇيىقتا تۇرماق يوقىلىپ كېتىش خەۋىپى ئېغىرراق. دۇنيا مىددەنىيەت ئېكىئولوگىيىسىنىڭ تېز سۈرئەتتە ئۆز. گىرىشى، ئىقتىسادىي تەرەققىياتقا ئېتىبار بېرىش خاھىشلىرىنىڭ كۈنسېرى ئېغىرلىشىشى، يېڭى بىر ئەۋلاد كىشىلەرنىڭ گۈزەللىك قارىشىنىڭ ئۆزگىرىشى، ئۇلارنىڭ ئەنئەنىگە بولغان تونۇشنىڭ يېتەرلىك بولماسلىقى، ئەنئەنىگە ۋارىسلىق قىلغۇچىلارنىڭ كەمچىل بولۇشىغا سەۋەب بولۇۋاتقان ئامىللاردۇر. بىزنىڭ نۆۋەتتىكى ئەڭ مۇھىم قىلىشقا تېگىشلىك ئىشىمىز خەلق بېيىتچىلەرنىڭ جەمئىيەت. تىكى ئورنى ۋە ئىقتىسادىي ئورنىنى كۆتۈرۈش ئارقىلىق بىر تۈركۈم ياشلارنى تۇرمۇشنىڭ چىقىش يولى قاتارىدا بۇ ئەنئەنىگە قىزىقتۇرۇش. يەنە بىرسى ياش. ئۆسۈرلەرنىڭ ئەنئەنىگە بولغان تونۇشىنى ئۆستۈرۈش، ئۇلارنىڭ قىزىقىشىنى يېتىلدۈرۈشى مائا. رېتىن باشلاش. ئالاھىلى، مۇقلام، مەشرەپ مەزمۇنلىرىنى يەرلىك دەرىسلىك مەزمۇنىغا كىرگۈزۈش، خەلق سەنئەتكارلىرىنى قەردەللىك ھالدا ئوتتۇرا ۋە باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ ئۇنۋېرسال ساپا ما. ئارىيى دەرىجىلىرىغا تەكلىپ قىلىش دېگەندەك ئۇسۇل-چارىلەر. نى قوللىنىش ئارقىلىق بېيىت ئەنئەنىسىگە ۋارىسلىق قىلىش بىلەن بىرگە ئۇنىڭدىن ئۈنۈملۈك پايدىلىنىشنى ئىشقا ئاشۇرغىلى بولىدۇ. خۇلاسە قىلغاندا، خەلقنىڭ مىللىي پىسخىكىسىغا چوڭقۇر يىلتىز تارتقان بېيىت ئەنئەنىسى يۈز ئاچقۇ مەشرەپلىرىدە قەدىمىي بېيىتلار ئاساسىدا يېڭىلىنىپ، ھەتتا مەلۇم شەخسكە خاس بېيىتلار مەيدانغا كېلىپ، يېڭى تەرەققىياتلارغا ئېرىشمەكتە ھەم خەلق تۇرمۇشىدىكى رولىنى جارى قىلدۇرۇپ كەلمەكتە. لېكىن، يېقىنقى يىللارغا كەلگەندە كۆك مەشرەپىدەك مەشرەپلەر ئۆتكۈزۈلەيدىغان بولغاندىن بۇيان كۆك بېيىتى، قار بېيىتى، پوتا بېيىتى، چاي بى. يىتى ۋە قىيىقاس بېيىتلىرى خەلق تۇرمۇشىدىن يىراقلاپ كەتكە. تە. ھەتتا قومۇلنىڭ زامانىۋى ماددىيەت تەسىرىگە ئازراق ئۇچ. رىغان، مىللىي ئۆرپ-ئادەتلەر مۇكەممەلەرەك ساقلانغان لاپچۇق ۋە ئاراتۈركىدىكى توپلاردا توي باشلاش مەشرەپى ۋە توي مەش. رېيى ھازىرمۇ ئۆتكۈزۈلۈۋاتقان بولسىمۇ، لېكىن مەشرەپ ئەنئەنى. لىرىگە ۋارىسلىق قىلغۇچىلار پەقەت چوڭلار ۋە ئوتتۇرا ياشلىقلار بىلەنلا چەكلىنىپ قېلىۋاتىدۇ. چوڭلار ناھايىتى تەرتىپلىك ئولتۇ. رۇشۇپ، مۇقامچىلار ھەم قىياسچىلارنىڭ يېتەكچىلىكىدە بىر پى. تىنى مەركەز قىلىپ، مەشرەپ ئوينىيدۇ. لېكىن، ياشلار سورۇنى ئۇنداق ئەمەس. ياشلار چوڭ زاللاردا كولىكتىپ ھالدا ئېلىپكە. رونلۇق مۇزىكىلارنى تەڭكەش قىلىپ، ھەممىسى ئۆز سەنمىگە دەسسەپ، بىر-بىرىنى قىستىشىپ ئۇسسۇلغا چۈشىدۇ. بۇنداق سورۇندا بۇرۇنقى مەشرەپلەرنىڭ پۈتۈن جامائەت بىر پوتىنى مەركەز قىلىپ، ئىككىدىن ئوتتۇرىغا چۈشۈپ ناھايىتى سىلىق، تولىمۇ گۈزەل ھەرىكەتلەر بىلەن ئوينىيدىغان ئۇيۇشۇشچانلىق تۆكۈلۈپ تۇرىدىغان ئۇسسۇللاردىن ئەسەرمۇ يوق. كۆڭۈل ئې. چىش سورۇنلىرىدا بېيىت ئېيتىشىشتىن تېخىمۇ ئېغىز ئاچقىلى

M
I
R
A
S

ئىقتىسادى ئەھۋالى	ئادەم سانى	نسىبىتى (%)
مائاشسىز	25	92.6
مائاشلىق	2	7.4

42ئادەم ئىچىدىكى ياش، ئوتتۇرا ياشلىقلارنىڭ نىسبىتى جەدۋىلى

يېشى	ئادەم سانى	نسىبىتى (%)
20 ياشتىن تۆۋەن	2	4.7
20-40 ياش	3	7.1
40-60 ياش	30	71.4
60 ياشتىن يۇقىرى	7	16.6

ئەنئەنىگە ۋارىسلىق قىلىش — ياش. ئۆسۈرلەرنىڭ شۇ ئەند. ئەنئەنىگە بولغان تونۇشى، پوزىتسىيىسى ۋە ئۇلارنىڭ ئەمەلىي ھە.

«قومۇل مۇقاملرى ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى ماقالىلار توپلىمى»، قومۇل ۋىلايەتلىك مەدا
لىتلەر قەدىمكى ئىسەرلىرى، تىل-يېزىق خىزمىتى ئىشخانىسى تۈزگەن، 273-284
-بەتلەر.

③ جوڭگو خەلق قوشاقلىرى شىنجاڭ تومى «ئارتۇرۇك خەلق قوشاقلىرى»
ئارتۇرۇك ناھىيە خەلق ئەدەبىياتى توپلاملىرى تەھرىر ھەيئىتى تۈزگەن، 1993
-يىل 11-ئاي نەشرى، كىرىش سۆز قىيەت.

④ ئابدۇللا ئەھمىدى: «لاپچۇق شەھرىنىڭ قەدىمكىلىكى توغۇرسىدا»،
«قومۇل ئەدەبىياتى» ژۇرنىلى، 1986 -يىل 3 -سان، 31 -بەت.

⑤ ئەبىدۇرات تەيلور (ئەنگىلىيە): «ئىپتىدائى مەدەنىيەت»، شاڭخەي ئە.
دەبىيات - سەنئەت نەشرىياتى 1992 -يىل 8 -ئاي 1 -خەنزۇچە نەشرى 170 -
بەت.

⑥ دۆۋەتچىن يوقۇرى مەھەللىدە ئولتۇرۇشلۇق گۈلسۈمئاي (1974 -)
2006 -يىل 9 -ئاۋغۇست دۆۋەتچىن دۆتۈزۈلگەن يۈز ئاچقۇدا ئېيتقان بى-
يىت.

⑦ شەھەر ئىچىدە ئولتۇرۇشلۇق رازىگۈل سالى (1976 -) 2006 -يىلى
26 -ئاۋغۇست شەھەر ئىچىدە ئۆتكۈزۈلگەن يۈز ئاچقۇدا ئېيتقان بېيىت.

⑧ ⑩ ⑬ شامالچاھارباغدا ئولتۇرۇشلۇق قاراكۆز ئاچا (1948 -) 2006
-يىل 2 -سېنتەبىردە ئاراتۇرۇك بازىرى مەرىكە زالىدا ئۆتكۈزۈلگەن يۈز ئاچقۇدا
ئېيتقان بېيىت.

⑨ ⑫ 2006 -يىل 11 -ئاۋغۇست توغۇچىدا ئولتۇرۇشلۇق ھەجرخان
غوپۇر (1951 -) ۋە توغۇچى مۇڭغۇيۇلاق مەھەللىسىدە ئولتۇرۇشلۇق مۇ-
ھەمەت يۈسۈپ (1950 -) بىلەن ھەجرخان غوپۇرنىڭ ئۆيىدە ئۆتكۈزۈلگەن
سۆھبەت.

⑬ ⑭ ئاستانە گۈمبەزىدىن رابىخان ئانا (1931 -) 2006 -يىلى 82
-ئاۋغۇست ئارائاقىدە ئۆتكۈزۈلگەن يۈز ئاچقۇدا ئېيتقان بېيىت.

ئېلى ئىسمائىل: «قومۇل نەزمىلىرى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1991-يىل
نەشرى، 582 ، 593 ، 142 ، 637 -بەتلەر.

⑮ دۆۋەتچىن يوقۇرى مەھەللىدە ئولتۇرۇشلۇق گۈلسۈمئاي (1974-
2006 -يىل ۱۹-ئىيۇل دۆۋەتچىن دۆتۈزۈلگەن ئوسمانجان بىلەن رازىگۈلنىڭ
تويىدا ئېيتقان بېيىت.

⑯ 2006-يىل 24 -ئاۋغۇست قومۇل ئارائاقىدە ئولتۇرۇشلۇق رابىيەم ياد
قۇپ (1943 -) بىلەن ئۆز ئۆيىدە ئۆتكۈزۈلگەن سۆھبەتتىن ئېلىندى.

⑰ 2006 -يىل 2 -سېنتەبىر ئاراتۇرۇك ناھىيە توخولو يېزا بۇلاقبېشى
مەھەللىسىدە ئولتۇرۇشلۇق ئايسخان قاسم (1948) بىلەن بولغان سۆھبەتتىن
ئېلىندى (ئايسخان ئانىنىڭ قىزى جانارەمنىڭ ئۆيىدە).

⑱ لاپچۇق بوستان مەھەللىسىدە ئولتۇرۇشلۇق ھەبىيۇل ئاكا (1949 -)
2003 -يىل 18 -ئۆكتەبىردە گۆدەگە مەھەللىسىدە ئۆتكۈزۈلگەن يۈز ئاچقۇدا
ئېيتقان بېيىت.

⑲ شەھەر ئىچىدە ئولتۇرۇشلۇق رازىگۈل سالى (1976 -) 2006 -
يىل 26 -ئاۋغۇست شەھەر ئىچىدە ئۆتكۈزۈلگەن يۈز ئاچقۇدا ئېيتقان بېيىت.

⑳ 李雄飞:《文化视野下的山歌认同与差异》,民族出
版社, 2005年9月第一版,第248-249页.

㉑ 邢莉:《少数民族口承文化需要保护》,《光明日
报》, 2005年7月5日.

㉒ 张慧:《新疆非物质文化遗产保护的紧迫性与深远
意义》,《新疆艺术学院学报》2006年第4期第39-40
页.(参见孙家正部长2005年7月在非物质文化遗产苏州论
坛上的讲话. http://china.com.cn. 2006, 3, 18)

㉓ 尹晓华:《论“民间艺人的保护与传承—也谈非物质
文化保护》,《东南文化》2006年第3期,第91页.

بولمايدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە «كىشىلەر ئارىسىدىكى ئۆزئارا تەسىر-
ئۆزئارا تەسىر جەريانىدىكى تۈلگەن بەدىلى بىلەن ئىگە بولغان
پايدىك مەنپەئەتكە باغلىق. كىشىلەر ھەمىشە پايدىك مەنپەئەت، تۆ-
لىگەن بەدەلدىن چوڭ بولغان مۇناسىۋەتلەرنى قوغلىشىدۇ، تۆل-
گەن بەدەل ئېرىشكەن پايدىك مەنپەئەتتىن ئېشىپ كەتكەن مۇنا-
سىۋەتلەردىن ساقلىنىدۇ.» ① ئىقتىساد بەكرەك گەۋدىلىنىۋاتقان
بۈگۈنكى كۈندە، تېخىمۇ شۇنداق. بېيىتچىلار ئېرىشىدىغان ئىق-
تىسادىي مەنپەئەت يوق، بار بولغان ئىقتىسادىي تولىمۇ تۆۋەن
بولغانلىقى سەۋەپلىك، بىر قىسىم كىشىلەر بۇ خىل پائالىيەت بى-
لەن شوغۇللىنىشنى خالىمايۋاتىدۇ. چوڭ ۋە ئوتتۇرا ياشتىكى بى-
يىتچىلار بىزگە مەڭگۈلۈك باقمۇندە ئەمەس، ئۇلارنىڭ بۇ ئالەم-
دىن ئۆتۈشى بىلەن ئىسىل مىراسلىرىمىزمۇ يوقۇلۇپ كېتىشى
مۈمكىن. «مىللىي مەدەنىيەت - جەمئىيەتنىڭ ئۆزگىرىشى ۋە تە-
رەققى قىلىشىدىكى سەل قارىغىلى بولمايدىغان مۇھىم ھالقا. بۇ
ھالقىنى چىڭ تۇتمىغاندا، مەدەنىيەتنىڭ مۇھىم ھالقىسى ئۆزۈلۈپ
قالدۇدە، مەدەنىيەت كىرىزىسى كېلىپ چىقىدۇ» ② شۇڭا
2005 -يىلى 7-ئايدا شەكىلىنىپ مەدەنىيەت مىراسلىرى سۇجۇۋ
مۇھاكىمە مۇنبىرىدە مەدەنىيەت مىنىستىرلىكىنىڭ مىنىستىرى سۇن
جىئاچىڭ: «شەكىلىنىپ مەدەنىيەت مىراسلىرىنى ئىستراتېگىيىسى
تەرەققىيات ئىستراتېگىيىسىنىڭ بىر قىسمى بولۇشى، ئىناق جەم-
يەت قۇرۇش بىلەن ماسلىشىشى، پاسسىپ ھالەتتىن تەشەببۇسكار
ھالەتكە ئۆتۈشى، بىر خىللىقتىن كۆپ خىللىققا قاراپ يۈزلىنىشى،
تىنچ ھالەتتىن جانلىق ھالەتكە ئۆتۈشى كېرەك» ③ دەپ كۆر-
سەتكىنىدەك شەكىلىنىپ مەدەنىيەتنى قوغداش دۆلەت تەرەققىيات
ستراتېگىيىسىنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى قىلىنىشى لازىم. بۇنىڭ
ئۈچۈن، ئالدى بىلەن يېزىك يېزىلىمىزدا ئاممىنىڭ مەنۋى تۈر-
مۈشىنى بېيىتۋاتقان ئاشۇ خەلق سەنئەتكارلىرىمىزنىڭ تۈرمۈشى،
داۋالىنىشى قاتارلىقلارغا كاپالەتلىك قىلىش، شۇنداقلا ئۇلارنى
ماددىي ۋە مەنۋىي جەھەتتىن قوللاش ئىنتايىن زۆرۈر. خۇددى
يىن شياۋخۇا «خەلق سەنئەتكارلىرىنى قوغداش ۋە ئۇمىقالسە-
دەسلىق قىلىش توغرىسىدا مۇھاكىمە» دېگەن ماقالىسىدا ئېيت-
قاندىكى: «خەلق سەنئەتكارلىرىنى ھۆرمەتلەش، ئۇلارنىڭ تۈرمۈ-
شىغا كۆڭۈل بۆلۈش، ئۇلارنىڭ ئىجتىمائىي ئورنى ۋە ئىقتىسادىي
ئورنىنى يوقىرى كۆتۈرۈش، ئۇلارنىڭ ئەنئەنىگە ۋارىسلىق قىلىش
پائالىيەتلىرىنى قوللاش ۋە ئۇنىڭغا كاپالەتلىك قىلىش ھەر دەرى-
جىلىك ھۆكۈمەتلەرنىڭ مەدەنىيەت تارماقلىرى ۋە مائارىپ تار-
ماقلىرىنىڭ كۆڭۈل بۆلۈشى زۆرۈر بولغان بىر خىزمەتتۇر» ④

كۆرسەتكۈچلەر:

① قومۇل جوڭسەن شىمالى يولى سودا سانائەت بانكىسى ئىقتىسادىي قوراسىدا
ئولتۇرۇشلۇق ئېلى ئىسمائىل ئاكا بىلەن ئۆتكۈزۈلگەن سۆھبەتتىن ئېلىنغان 2006 -يىلى 5
-سېنتەبىر ئۆز ئۆيىدە.
② ئىلمىست سالى: «ئەلنىڭ ئىلخانى ۋە ئۇنىڭ ئىلغىغە ئۇسلۇبى توغرىسىدا».

باشلاپ كېلىپ دەپتۇ:

— كۈيۈغۇلغا بىر نەچچە ئېغىز گەپ قىلغىڭىز يوقىمۇ؟
— ئالۋەتتە بار، — دەپتۇ خۇجايىن، — دەيدىغىنىم يەنىلا
كونا گەپ: ھەر قانداق مال سېتىلىپ كەتكەندىن كېيىن ھەرگىز
قايتۇرۇلمايدۇ.

ئانىسىغا كۆيۈنۈش

ئەنۋەر ئىنتايىن مۇلايىملىق بىلەن ماتېماتىكا ئوقۇتقۇچىسىنىڭ
ئالدىغا كېلىپ تۆتۈنگەن ھالدا دەيدى:
— مۇئەللىم، بۇ قېتىم ئىمتىھاننى ياخشى بېرەلمىگەندىم،
قەغەزىمنى تەكشۈرگەندە ماڭا ئوبدانراق نومۇر بەرگەن بولسىم.

ئىك. — نېپىشقا، بۇنداق قىلساق بولمايدۇ!
— مۇئەللىم، — دەيدى ئەنۋەر بارغانسېرى يالۋۇرۇپ، مۇلا-
يىلىق بىلەن:
— ئانامنىڭ يۈردىك كېسىلى بار ئىدى، ھەر قانداق تۆۋەن
نومۇر ئاپامنىڭ يۈردىك كېسىلىنى قوزغۇتۇپ قويۇشى مۇمكىن.

ئانكىت تولدۇرۇش

گوركى خىزمەتكە چۈشەنچى بولۇپتۇ. كاتىپ قىز ئۇنىڭ
ئانكىتىنى تولدۇرۇپ ئارخىپلاشتۇرماقچى بولۇپ سوراپتۇ:
— ئىسمىڭىز؟
— گوركى.
— فامىلىڭىز؟
— جېك.
— مۇناسىۋىتىڭىز؟
— ئانچە ياخشى ئەمەس، داۋاملىق ئۇرىدۇ.

سرتتىن ئىچىملىك ئەكىرىشكە بولمايدۇ

بىر ئايال بىر ئاشخانغا كىرىپ، تاماق يېگەچ بالىسىنى ئېمە-
تىپتۇ. بىر كۈتكۈچى دەرھال كېلىپ:
— نېمە قىلىۋاتسىز؟
— بالامنى ئېمىتىۋاتىمەن شۇ.
— كەچۈرۈڭ، ئاشخانمىزغا سرتتىن ئىچىملىك ئېلىپ كە-
رىشكە بولمايدۇ.

كىچىك كىرىپ ئاپسىدىن سوراپتۇ:

— ئاپا، مەن سېنىڭ ئۆز بالاك ئەمەسمۇ؟
— نېپىشقا ئۇنداق سوراپ قالدىڭ قوزام، سەن ئەلۋەتتە مە-
نىڭ ئۆز بالام، مېنىڭ بارلىقىم سەن؟ — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.
كىرىپ ئانا.
— ئەمەس نېپىشقا مېنى بىرەر قېتىم ئىللىق باغرىڭغا ئېلىپ
قۇچاقلاپ قويمايسەن؟ — دەپ دومساراپتۇ.

پو ئېنىش

ھېسامكام ئولتۇرغان بىر سورۇندا ئىككىيلەن پو ئېتىشىپ
قايتۇ. بىرى دەپتۇ:
— ۋاي - ۋاي! تۆنۈگۈن بېغىمدىكى ئالمنى ئورۇندۇققا
دەسسەپ ئاران ئۇزۇۋېدىم، ئالمنىڭ يوغانلىقىدا ئورۇندوق كۆ-
تۈردىلەي پۈتى سۈنۈپ كەتتى، — دەپتۇ.
يەنە بىرىمۇ ئانچە بوش كەلمەپتۇ:
— مېنىڭ باغدىكى ئالماننىڭ ئوخشاپ كەتكەنلىكىنى دە-
مەيدىغان، ئاران دېگەندە بىرنى ئۇزۇپ ئۈستەلىنىڭ ئۈستىگە قو-
يۇۋېدىم، ئۈستەل مەجلىپ كەتتى، — دەپتۇ. گەپنى تېگىشاپ
ئولتۇرغان ھېسامكام دەپتۇ.
— مەنمۇ بۈگۈن باغدىكى ئالماننى ئاران تەستە ئۇزۇپ
ھارۋامغا سېلىۋېدىم، دېيىشىڭىزلا ئارىدىن بىرى چىقىپ:
— ھە، سېنىڭمۇ ھارۋاڭ مەجلىپ كەتتى دېگەن، — دەپ
كۈلۈپتۇ.
— ياق، ئالمنىڭ ئىچىدىن بىر قۇرت چىقىپ شۇنچىلىك
قاۋۇل ئېتىمنى يەۋەتتى، — دەپتۇ.

قايتۇرۇلمايدىغان مال

مىلچ ماللار دۈككىنىڭ خۇجايىنى قىزنىڭ توي مۇراسىمى-
غا قاتنىشىپتۇ، مۇراسىمدا رىياسەتچى كۈيۈغۇلنى ئۇنىڭ ئالدىغا

كىممۇ بەرداشلىق بېرەلسۇن

ئىنىم ئىككى ياشلارغا كىرگەن ۋاقىتلىرى ئىدى. دادامنىڭ ھەر كۈنى ئىشقا مېگىشتىن بۇرۇن ئىنىنى سۆيۈپ قويۇپ ماگىدىغان ئادىتى بار ئىدى. ئەگەر ئۇنتۇپ قالسا، ئىنىم يىغلاپ كىشىگە ئارام بەرمەيتتى. بىر كۈنى دادام ئىشقا ئالدىراپ ئىنىنى سۆيۈپ قويۇشنى ئۇنتۇپ قاپتۇ. دادام ئەمدىلا ماشىنىسىغا چىقاي دېيىشىگە، ئاپام دېرىزىدىن توۋلاپ كەتتى:

— بىرنى سۆيۈپ قويۇڭ! بۇلۇڭ، بىرنى سۆيۈپ قويۇڭ! بولمىسا مەن بەرداشلىق بېرەلەيمەن!

قاچان كىرىمەن؟

بىر كۈنى چۈشلۈكى بىر ساقچى باشقىلارنىڭ ئۆيىگە ئوغرىد. لىققا كىرگەن بىر ئوغرىنى تۇتۇۋېلىپ:
— كۈپكۈندۈز دىمۇ خىنقلەرنىڭ ئۆيىگە كىردىمىن؟ — دەپ بىر مۇنچە تەربىيە بېرىپ قويۇۋېتىپتۇ.
يەنە بىر كۈنى يەنە شۇ ساقچى ھېلىقى ئوغرىنى يېرىم كېچىدە ئوغرىلىق قىلىۋاتقان يېرىدىن تۇتۇۋاپتۇدە، ناھايىتى ئاچ-چىقلانغان ھالدا:

— يېرىم كېچىدە خىنقلەرنىڭ ئۆيىدە ساڭا نېمە بار؟ — دەپ ۋارقىراپتۇ.

ئوغرىنىڭ ئۇنىڭدىن بەكرەك ئاچچىقى كېلىپ:

— كۈندۈزىمۇ كىرمىسەم، كېچىسىمۇ كىرمىسەم، ئەمەسە قاچان كىرىمەن؟ — دەپتۇ

تىيارلىغۇچى: ئەزىزە تۇيغۇن

پراۋا تەكشۈرۈش

ساقچى بىر پىكاپنى توسۇپتۇ، شوپۇر تۇلسۇ چىرايلىق بىر ئايال ئىكەن.

— پراۋىڭىزنى چىقىرىڭ.

— پراۋا دېگەن نېمە؟

— ئۇ....ئۇ بىر تۆت چاسا نەرسە، ئۇستىدە سىزنىڭ سۆرتىڭىز بۇلدۇ.

ئۇ ئايال سومكىسىنى بىر ھازا ماتلىغاندىن كېيىن، بىر ئەينەكنى چىقىرىپ ساقچىغا سۈنۈپتۇ. ساقچى ئەينەككە تازا بىر قارىۋەتكەندىن كېيىن دەپتۇ:

— ھوي نېمىشقا بۇرۇنراق دېيەيسىز، ئەسلىدە سىزمۇ بىر ساقچىكەنسىز-دە!؟

جاۋاب تېلېگرامما

لوندۇنغا بىر ئىش بىلەن كەلگەن بىر شوتلاندىيەلىك لوندۇندىكى بىر دوستىنى يوقلاپ كېتىشنى ئويلاپتۇ، بىراق ئۇنىڭ ئادىرىپىسىنى ئۇنتۇپ قالغاچقا، دەرھال يەنە بىر دوستىغا تېلېگرامما ئەۋەتىپتۇ: «سەن توماسنىڭ ئادىرىپىسىنى بىلەمسەن؟ دەرھال جاۋاب قايتۇر». دوستى جىددىي تەپ-لېگراممىنى تاپشۇرۇپ ئېلىپ جاۋاب قايتۇرۇپتۇ.
تېلېگراممىدا پەقەت «بىلىمەن» دېگەن گەپلا بار ئىكەن.

2008.2

لى جىتىڭ فوتوسى

گو شاۋدۇڭ فوتوسى

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكەتى
www.uyghurbook.com

MIRAS

2008 - يىل 2 - سان

میراس

美拉斯
(维吾尔文)

主管: 新疆维吾尔自治区文学艺术界联合会
编辑出版: 《美拉斯》杂志社 (乌市友好南路 716 号文联 14 层)
国内统一刊号: CN65-1130/I
国际标准刊号: ISSN1004-3829
邮政代号: 58-60
海外发行代号: 1130MB
广告许可证号: 6500006000040
邮编: 830001
定价: 5.00 元
印刷: 新疆生产建设兵团印刷厂
发行范围: 国内外发行
发行: 乌鲁木齐邮局

باشقۇرغۇچى: ش ئۇ ئار گەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى
تۈزگۈچى: «میراس» ژۇرنىلى تەھرىراتى
مەملىكەتلىك نومۇرى: CN65-1130/I
خەلقئارالىق نومۇرى: ISSN1004-3829
پوچتا ۋاكالەت نومۇرى: 58-60
چەت ئەللەرگە تارقىتىش نومۇرى: 1130MB
ئېلان ئىجازەت نومۇرى: 6500006000040
پوچتا نومۇرى: 830001
باھاسى: 5.00 يۈەن
باشقۇچى: شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش قۇرۇلۇش بىخىتۈەنى باسما زاۋۇتى
مەملىكەت ئىچى ۋە چەت ئەللەرگە تارقىتىلىدۇ
ئۈرۈمچى شەھەرلىك پوچتا ئىدارىسىدىن تارقىتىلىدۇ

ئىسسىق ئۇقتىڭ! مۇشتىرى بىرلىك!

E-mail: mirasuyghur@126.com